پێشەکی:-

ناو نیشانی نامەکە :-

نامەکە بۆ ((**فەرهەنگی زمان و زاراوە سازیی کوردی**)) تەرخان کراوە، لە ئاستی مۆرفۆلۆجیو هەندێك جاریش بە پێی پێویست، پەل بۆ ئاستی سیمانتیك و سینتاکسو رێنووسیش هاوێژراوە، چونکە کە رەسەی شیکردنەوەکە خۆی لەو ئاستانەدا دەبینێتەوە.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە :

ئەمڕۆ وەك دوێنی نییە، سەردەمێکی جەنجاڵە، ڕۆژانە دیاردەی نوێ سەر هەڵدەداو لێوان لێوە لە داهێنان و گۆڕانکارییە هزرییەکان، هەموو ئەمانەش پێویستیان بە پەیدابوونو هاتنەکایەی وشەی نوێ هەیە.

لەگەڵ ئەوەی زاراوە بە بەردی بناغەی لە دایکبوون و پێکهێنانی زمانی نەتەوایەتیی هەموو زمانێکی پێشکەوتوو دادەندرێت، لە بوارە جیاجیاکانی زانستی و ڕۆشنبیریو هونەری و وێژەییدا، هۆیەکە بۆ یەکخستنی بیرکردنەوەو تێڕوانینیان، بەلاَم ئێمەی کورد لە بواری زاراوە سازیدا، هێشتا نەگەیشتووینەتە ئاستی پێویست، بۆیە پێویستە گرنگی بەم لایەنەی زمان بدەین و بەرەو پێشەوەی ببەین، تاوەکو بتوانین , فەرهەنگی زمانەکەمان دەوڵەمەند بکەین. هەرچەندە هەندێك کار لە سەر زاراوەسازی کوردی کراوە، بەلاَم تاوەکو ئێستا، نامەیەکی ئەکادیمیی سەربەخۆ نییە، کە بە شێوەیەکی تایبەتمەندوفراوان وردە کارییەکانی ئەم زانستە دەربخات و باس لە رۆڵی پێشگرو پاشگرەکانی داڕشتن و ئەرکیان لە زمانداو هەریەکە لە ڕێبازەکانی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان و چۆنیەتی کارکردنیان و کێشەکانی ئەمڕۆی زاراوەسازی کوردی و نەخشە دانان بۆ چارەسەرکردنیان بکات، بۆیە بە ئامانجی نەهێشتنی ئەم کەلێنە بە پێویستمان زانی، لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی بۆ زاراوەسازی و چۆنیەتی دەوڵەمەند بوونی فەرهەنگی زمان، لە چوارچێوەی نامەیەکی زانستیدا بهێنینەدی.

گرنگی باسەکە:

ئاشکرایە، کە زانستی زاراوە سازیی ئەمڕۆ لە زمانە پێشکەوتووەکاندا، گرنگییەکی زۆری پێ دەدرێ، چەندین لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆری لە بارەوەکراوە، فەرهەنگی تایبەت بۆ گشت بوارەکانی دادەنێن و دەیخەنە بەردەستی خوێندەواران و ئامادەی سوود لێ وەرگرتنی دەکەن.

زمانی کوردی ئەمڕۆ، بەقۆناغێکی مەزنی گەشەسەندن و پەرەپێدان و خزمەت کردندا دەڕوات، بووە بە زمانی پەروەردەو فێرکردن، زمانی کارگێڕی و سیاسەت و زمانی دادگاو یاسا دانان و چەندین بواری دیکە، لێرەدا گرنگی زاراوەو چۆنیەتی دروستکردنیو یەکخستنی دەردەکەوێت، کە بە کۆڵەگەی زمانی نەتەوایەتی و بنچینەی زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو دادەندرێت.

پێشکەوتنە خێراکانی زانست و زیادبوونی بەرهەم، هەمیشە پێویستیان بە پەیدا بوونو هاتنەکایەوی وشەی نوێ هەیە، وشەکانی زمان زیاد دەبن و گەشە دەکەنو گۆڕانانیان بەسەر دادێت، هەندێکیان لە بەکارهێنان دەکەون، بەڵام بزووتنەوەیەکی بێ وچان و بەردەوام لە زماندا هەیە، وشەی نوێ لەسەربنچینەی ئەو وشانەی لە زووەوەلە زمانەکەدا هەن دروست دەبێت. بۆ ئەوەی زمانەکەمان توانای دەربڕینی چەمکە زانستییەکانی هەبێت، پێویستە گرنگی بە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگەکەی بدەین، بایەخدان بە، بەکوردی کردنی زاراوە زانستییەکان، بۆ گواستنەوەی گەورەترین بڕ، کە لە پووری زانستیی جیهانی، کارێکی گرنگ و بە بایەخە.

گرنگی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لەوەدایە، کە بۆیەکەم جارە، بەشێوەیەکی وافراوان و لە چوارچێوەی نامەیەکی ئەکادیمیدا، باس لە وردەکاریەکانی زاراوەسازی و چۆنیەتی دروستبوونی زاراوەی نوێباو و ڕێبازەکانی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان کراوە. ڕۆڵی هەرپێشگرو پاشگریکمان لە داڕشتنی زاراوەدا بەجیا بۆ دروستکردنی بەشەکانی ئاخاوتن (ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکار، کار) باس کردووە.

جگە لەوەی ڕێبازی (لێکدان و داڕشتنمان) وەکو دوو ڕێبازی سەرەکی زاراوە داڕشتن لە زمانی کوردیدا باسکردووە، ئاماژەشمان بەهەندێ پێشگرو پاشگری تازەش کردووە، کەلەڕێگای دابەشکردنی وشە بۆ مۆرفیمە پێکهێنەرەکانیانەوە بۆمان دەرکەوتوون.

باسی ئەو مۆرفیمانەمان کردووە کە ئەرکی سینتاکسی و دارشتن دەبینن، بە (مۆرفیمی دوولانە) ناومان بردوون.

گرنگییەکی دیکەی ئەم نامەیە لەوەدایە، کەیەکەم جارە گەشەکردنی زاراوەو دەولەمەندبوونی فەرهەنگی زمان، بەدەولەمەندی و بەپێزی بوارەکانی ئەدەبیی و ڕاگەیاندن بەتایبەتی ڕۆژنامەنووسی، بزووتنەوەینەتەوەیی و کۆمەلایەتیی، ئاینی و کارگێڕیو لێکۆڵینەوەی زانستیی جۆراوجۆر دەبەستینەوە، پێشکەوتنی هەریەکێك لەم بوارانە دەبێتە هۆی پەرەسەندنی زاراوەی کوردی و بوژاندنەوەی فەرهەنگی زمان.

هەروەها باسی ئەوکێشانەمان کردووە، کە ئەمڕۆ ڕووبەڕووی زاراوەو بواری زاراوەسازی کوردی بوونەتەوە، دیارە زاراوەدانان گیروگرفتی زۆرە، وەك دانانی لەیەك زاراوە زیاتر بۆ واتایەك، پەنا بردنە بەر زاراوەی زمانانی دیکە لە ڕادەی پێویست، دارشتنی نادروستی زاراوەی نویٚ، گەلێك هۆکاری دیکەی وەك نەبوونی دەولەت و نەبوونی کۆڕی زانیاری... تاد، لەگەڵ خستنە ڕووی چەند بنەمایەك بۆ دروستکردنی زاراوەی نوێباوی کوردیو هەولدان بۆ دروستبوونی زمانێکی ستانداردی کوردی و ڕێنووسێکی یەکگرتوو.

سنووری باس :

ئەم باسە لە چوارچێوەی دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاستدا، لە فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی دەکۆڵێتەوە.

کەرەستەی نامەکە :

بریتییە لە ئاخاوتنی ڕۆژانەو ئەو لێکۆڵینەوە سنوور دارانەی تائێستا، لە سەر زاراوەسازی کوردی کراون، لەگەڵ سوودوەرگرتن لە هەندێ سەرچاوەی زمانانی دیکەی وەکو عەرەبیی و ئینگلیزی.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە :

لە نوسینی ئەم نامەیەدا بە گشتی پشت بە ڕێبازی وەسفی ((سینکرۆنی)) بەستراوە، واتا لەو مۆرفیمانە دەکۆڵێتەوە، کە ئێستا لە کاردان و لەلایەن قسە پێکەرانی زمانی

کوردییەوە، بۆ داڕشتنی زاراوەی کوردی بەکاردەهێندرێن و ئەو سەرچاوانەی کە ئەمڕۆ بۆ دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانی کوردی پشتیان پێ دەبەسترێت، ئەوکێشانەی کە ئەمڕۆ دووچاری زاراوەسازی و فەرهەنگی زمانی کوردی بوونەتەوە.

بەشەکانی نامەکە :

نامەکە لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام پێکهاتووە، بەم شێوەیە :

بەشی یەکەم :

لەم بەشەدا سەرەتا ڕۆڵی وشەمان وەکو بەشێکی گرنگی زمان دەرخستووە، ئینجا فەرهەنگی زمانمان بۆ سێ بەش دابەش کردووە، لەبەرئەوەی پێشگرو پاشگر جۆرێکی تایبەتین لە مۆرفیم، لە ڕێگای پێناسەی مۆرفیمەوە هەندێك لە تایبەتییەکانی مۆرفیمان بە گشتی و مۆرفیمی وشە داڕێژ (پێشگرو پاشگر) بە تایبەتی باسکردووە. لە دواییدا باسی ڕێبازی داڕشتنی (ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکار، کار) مان کردووە، هەروەها لیستێکمان بۆ هەندێ پاشگری دیکە دروستکردووە کە ناوی داڕێژراوسازدەکەن. لە دواییدا باسی مۆرفیمی دوو لانەمان کردووە، کە جگە لە ئەرکی سینتاکسی، ئەرکی وشە داڕشتنیش دەبینن، ئینجا باسی هەندێك وشەی دیکەمان کردووە، کە لە بەکارهێناندا ڕووەوپێشگر بوونەتەوە.

بەشی دووەم :

لەم بەشەدا باسی چەند سەرچاوەیەکی دیکەی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانمان کردووە, وەك : (وەرگرتن، لێکدان، میتافۆر، فرەواتا) و ڕێگاکانی دیکەی داهێنان، پارچەکردن، ئەکرۆنیم، دەنگداری و چەند هۆکارێکی دیکە کە دەبنە هۆی دەوڵەمەندبوونی فەرهەنگی زمان وەك (بزووتنەوەی نەتەوەیی، ئاین، بزووتنەوەی ئەدەبیی، ڕۆژنامەنووسییو لێکۆڵینەوەی زانستیانە).

بەشی سێیەم :

باسی ئەو کێشانە دەکات کە دووچاری زاراوەسازی ئەمڕۆی کوردی بوونەتـەوە، وەك کێشەکانی زمانی کوردی و زمانی سەرچاوەو چۆنیەتی وەرگێڕانی زاراوە بۆ زمـانی کـوردی، ئەو هەولآنەی کە لە لایەن تاکەکەس و پسپۆڕانەوە دەدرێن بۆ سـازکردنی زاراوەی کـوردیو نــەبوونی دەوڵــەت وژێــر دەســتەیی و نــەبوونی کــۆڕی زانیــاری و نــەبوونی فەرهــەنگو بیروبۆچـوونی جیـاواز لـە بـارەی وەرگرتنـی زاراوەی دراوسـێ و جیهـانی و هەوڵـدان بـۆ یەکخستنی زاراوەکان و دانانی چەند بنەمایەك بۆ زاراوەی زانسـتی و دروسـت بـوونی زمـانی ستانداردو ڕێنووسی یەکگرتووی کوردی.

لـە کۆتـایی نامەکەشـدا ئـەو ئەنجامانـەی کـە پێیـان گەیشـتووین لەگـەڵ لیسـتی سەرچاوەکان و کورتەی باس خراونەتەڕوو.

بەشی یەکەم

فەرهەنگی زمان - زاراوە دروست کردن

بەشی یەکەم
فەرهەنگی زمان – زاراوە دروست کردن

سـەرەتا :

ڕۆڵی وشە لە زماندا گرنگ و کاریگەرە، وشە بە دانەیەکی بنەڕەتی زمان دادەنرێت. کە لە دێر زەمانەوە جێگەی بایەخی زانایان و توێژەرەوەکان بووە. بەڵگەش بۆ ئـەم ڕاسـتییە ئەوەیە، کە بەر لـە دووهـەزار و سـێ سـەد سـاڵ لەمـەو پـێش (ئەرسـتۆ) پێناسـەی وشـەی کردووە، دەڵێت:

((وشە یاخود ناوبێژەیەکی واتادارە، لە چـەند دەنگێك پێکهـاتووە، هـیچ پارچـەیەکی خۆی لە خۆیدا واتا نابەخشێت))[1].

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەزانایان لەو سەردەمەوە, بایەخیان بەزمان و وشەداوە.

زمان بە ناسنامەی زمانی نەتەوایەتی دادەنرێت، هۆیەکیشە بـۆ بەروەپێشەوەچـوونی. لە دووتوێی کەلەپووری زمانی کوردیدا نموونـەی هەمەچەشـنە لـە پەنـد و ئیدیـەم و قسـەی بـەجێ بـەدی دەکـەین، کـە بـاس لـە دەورو کـاری زمـان و وشـە لـە ژیانـدا دەکـەن، ڕەنـگ دانەوەیان لەسەر باری دەروونی و شێوازی پەروەردەیی مرۆڤ بە گەورەو بچوکیەوە، وەك :

((بەقسەی خۆش مار لە کون دێتە دەر)).[2]

مرۆڤ گیانلەبەرێکی کۆمەڵایەتییە، زمانیش ئامێرەکەیەتی. بەو پێیە هەر لە سـەرەتاوە ((بـەهۆی پەیـدا بـوونی کۆمـەڵ و کـاری گەلیـەوە))[3]، پێویسـتی بـە زمـان بـووە، بـەپێی ڕێککەوتنێکی کۆمەڵایەتی وشەیان بەرانبەر دیاردەکانی ژیان داناوە.

وشە لـە زانسـتی زمانـدا گرنگییـەکی زۆری پـێ دەدرێـت، بـەهۆی وشـەوەیە کـە مـرۆڤ دەتوانێت ئەو بیرەی لە مێشکی دایە دەری ببڕێت کـە دەلالـەت لـە شـت ومـەك و دیـاردەی جیاجیای سروشت دەکات.

---

(1) ارسطوطالیس، (و): عبدالرحمن البدوی، فن الشعر، ل56.

(2) د.نەسرین محەمەد فەخری، لایەنی هاوبەشی و جیاوازیی نێوانی هەردووزمانی کوردی و عەرەبیلەدروست بوونی ووشەی نوێدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری ((دەستەی کورد))، ب29–30، ل 199.

(3) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانە وانی، ل13.

هەموو زمانێك هێندە كەرەسە دەخاتە بەردەست قسەپێكەرانی تا بتوانێت بەپێی قۆناغ و زەمەن لەدەور و بەری خۆیان پێی بدوێن، بەلاَم ئەوەش دەزانین كە زمان بە بەردەوامی وەك ژیان لە فراوان بووندایەو وشەكان و دەربڕینەكان وشەو دەربڕینی نوێیان لێدەبێتەوە وشەكان وشەی تر دەخەنەوە و پێداویستییەكان وامان لێدەكەن ناوی نویێ و دەربڕینی نوێمان هەبێ.

بۆ دەوڵەمەندكردنی زمان، پێویستمان بە دەوڵەمەندكردنی فەرهەنگەكەی هەیە، ئەویش بەهۆی بوونی پەیوەندییەكی بەتین و گرنگ لە نێوان فەرهەنگ و زمان. بەكۆی دانەكانی فەرهەنگ دەوترێت زمان، بەلاَم ناتوانین بەكۆی دانەكانی زمان بڵێین فەرهەنگ. چونكە زمان فراوانترە لە فەرهەنگ. بە تێكڕای وشەكانی زمان دەوترێت فەرهەنگی گشتی زمان.

فەرهەنگی هەموو زمانێكیش , بریتییە لە :

1- **فەرهەنگی بنەڕەتی**

2- **زاراوە دروست كردن**

3- **وەرگرتن**

دراوسێ

جیهانی

بەم شێوەیە دەكرێت فەرهەنگی گشتی بكەین بە دووبەشەوە :

فەرهەنگی زمان

فەرهەنگی بنەڕەتی

فەرهەنگی نا بنەڕەتی

1- **فەرهەنگی بنەڕەتی** : مەبەست لە فەرهەنگی بنەڕەتی كۆی ئەو وشانەیە كە لە زماندا هەن و كۆمەڵ بەگشتی لەسەری ڕێككەوتوون. فەرهەنگی بنەڕەتی ئەو وشانە

دەگرێتەوە کە بە خۆماڵی دادەنرێت. بریتییە لە فەرهەنگی وشەکانی زمان، ئەو وشانەی کە مرۆڤ هەر لە منداڵیەوە ئاشنایان بووە و هەست و خرۆشی پێیان جولاوە.[1]

فەرهەنگی بنەڕەتی پەیوەندی بە هەموولایەنەکانی ژیانی مرۆڤ و زانستە جۆراوجۆرەکانی دیکەش جگە لە زانستی زمانەوە هەیە. بەوێنە: ئەو وشانەی کە زمان پێکدەهێنن پەیوەندییەکی بەتینیان بە بیری مرۆڤەوە هەیە (بنیامین لی وروف) پێی وایە کە : ((بنیاتی زمان ئەو شتەیە کە بیر دیاری دەکات و دەستی بەسەردا دەگرێت بە تەواوەتی. لەبەر ئەوەی ئەزموونی ناسینی جیهان لەلایەن مرۆڤەوە سەیرکردنیان بۆ جیهان دەگۆڕێت بە گۆڕانی ئەو زمانەی قسەی پێ دەکەن. هەروەها زانایانی وەك (همبۆڵدت و ساپیر و بنیامین لی وروف) تێبینی ئەوەیان کردووە کە بەرهەمی شارستانییەتی تایبەتە بە کۆمەڵەوە، کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکان زیاتر ئەو وشانە بەکار دەهێنن کە تایبەتە بە لایەنە کشتوکاڵییەکانەوە. هەروەها زمانی عەرەبە کۆنەکان زمانی ژینگەیەکە کە تایبەتمەندییەکی دیاریکراوی هەیە لە خودی زمانەکەدا بەدی دەکرێت، میللەتانی (ئەسکیمۆ)ش کە لەناو ژینگەیەکی سارد و سڕدا دەژین چەندین زاراوەیان هەیە کە جۆرەکانی بەفری پێ دیاری دەکەن))[2].

لە زمانی کوردیشدا، ئەو وشانە زیاتر بەدی دەکەین کە تایبەتن بە ساردی و بەفرو باران و ناوی شاخ و دارستان وەك لە ناوی بیابان و جۆرەکانی خورما یاخود ماسی.

بەم جۆرە بۆمان دەردەکەوێت کە : هەموو زمانێك فەرهەنگی بنەڕەتی خۆی هەیە، فەرهەنگی بنەڕەتی زمانێك جیاوازە لە فەرهەنگی بنەڕەتی زمانێکی دیکە، تەنانەت ئەو زمانانەش کە سەربە یەك بنەماڵەو ڕەچەڵەکن.

– لێرەدا ئاماژە بە کۆمەڵێك لەو وشانە دەکەین، کە فەرهەنگی بنەڕەتی زمانیان پێکهێناوە:

1- ناوی خزمایەتیی، وەك : دایك، باوك، خوشك، برا، ئامۆزا، خالۆزا ... هتد.
2- ناوی ئەندامانی لەشی گیانلەبەر، وەك : مێشك، چاو، دەست، دڵ، پێ ... هتد.
3- ناوی ئاژەڵی ماڵی یان دڕندە، وەك : مریشك، ئەسپ، کەروێشك، پڵنگ، ... هتد.

---

(1) چاو پێکەوتن , د.بەکر عومەر عەلی.

(2) د. عمر ابراهیم عزیز، العلاقه بین اللغه والفکر، ل180.

4- ئەو ناوانەی کە پەیوەندیان بەشت و دیاردە سروشتییەکانەوە هەیە، وەك : شاخ، کێو، دەشت، ڕووبار، دەریا ، ... هتد.

5- ناوی خواردن و خواردنەوەی پێویست، وەك: نان، گۆشت، شیر، ... هتد.

6- کۆمەڵێك ئاوەڵناو، وەك : ڕاست، چەوت، کۆن، نوێ، خۆش، ... هتد.

7- ڕەنگەکان،وەك : سوور، سپی، شین، زەرد، ... هتد.

8- ناوی شوێنی حەوانەوە، وەك : ماڵ، خانوو، ژوور، هەیوان ... هتد.

9- ناوی ژمارە، وەك : یەك، دوو، چوار، بیست وسێ، چواردە، سەدوشەش، ... هتد.

10- چەکی خۆپاراستن یان ڕاوکردن، وەك : تەور، شیر، شمشێر، کێرد، داس، ڕم، ... هتد.

11- ناوی ئامێری پیشەسازی، وەك : ئاش، هەوجاڕ، دەستاڕ، ... هتد.

12- ناوی بەروبومی کشتوکاڵی، وەك : میوە، دار، درەخت، سێو، سەوزە، ... هتد.

1- **کورتە مێژوویەکی زاراوەسازی** :

هەر لە سەدەی نۆزدەیەمەوە، زانایانی زیندەوەرزانی و کیمیا لە ئەوروپا دەستیان بە یەکخستنی ڕێساکانی دانانی زاراوە لەسەر ئاستی جیهان کرد. ئەم بزوتنەوەیە پلە بە پلە گەشەیسەند. ((لە ساڵانی (1906 – 1928)دا بەشەش زمان فەرهەنگی وێنەداری شلۆمان بۆ زاراوە تەکنیکیەکان، دەرچوو.

بایەخی ئەم فەرهەنگە لەوەدایە، کە لەسەر دەستی گروپێکی دنێودەوڵەتی لە شارەزایان دەرچووە و، بەپێی ڕیزبەندی ئەلف و بێی ڕێك نەخستراوە، بەڵکو لەسەر بنچینەی چەمکەکان و پەیوەندی نێوانیان ڕیزکراوە.

لە ساڵی (1931) کتێبی (یەکخستنیێو دەوڵەتی زمانی ئەندازە) بە تایبەتی (ئەندازەی کارەبایی) دەرچوو، کە پرۆفیسۆر (ڤیستەر)، مامۆستا لەزانکۆی ڤیەنا کە لە ساڵی (1977)کۆچی دوایی کردووە دایانبوو، دوای ئەوەی چەندین بنچینەی پتەوی بۆ ئەم زانستە دانا، زۆربەی زمانەوانان و ئەندازیاران، ئەم کتێبە بە سەرچاوەیەکی گرنگی ئەم بابەتە دەژمێرن.

لـه سـالّی (1936)دا لەسـەر داواكردنـی یـەكێتی سـۆڤیەت (لیژنەیـەكی تـەكنیكی بـۆ زاراوەكان) لە ئەكادیمیای زانستەكانی سۆڤیەتی پێكهێندرا. لەژێر سایەی (یـەكێتی جیهـانی كۆمەڵەكان بۆ پێوانه نیشتمانیەكان ISA).

لەدوای جەنگی جیهـانی، لیژنەیـەكی نـوێ جێگـەی (لیژنـەی تـەكنیكی بـۆ زاراوەكـان) گرتەوە، بەناوی (لیژنەی تەكنیكی 37)ی تایبـەتكار بـە دانـانی زاراوە و ڕێكخسـتنیان. كـە بەشێكە لە (ڕێكخراوی جیهانی یەكخستنی پێوانەیی ISA)، كە جنیـف بۆتـە بارەگـای ئـەم لیژنەیە هەڵساون بە كۆششێكی زۆر لە بواری یەكخستنی بنەماكانی دانانی زاراوە.

یـەكێك لـە پێشـەنگە گـەورەكانی بـواری زاراوە سـازی، كـە شـارەزایەكی گـەورەی یونسـكۆیە، (ئـەدۆین هۆلمسـترۆم)ە، ئـەم ڕێكخـراوە جیهانیـەی هانـدا بـۆ بنیاتنـانی (فەرمانگـەی زاراوەی نێـو دەوڵـەتی)، وە بودجـەی دارایـی پێویسـت دابـین بكـات بـۆ بڵاوكردنەوەی بیلۆگرافیایەك بەدووبەرگ، بەناونیشانی فەرهەنگە تایبەتمەندەكان لە زانسـت و تەكنۆلۆژیادا. لەم دوایانەدا چاپێكی زیدەكراوی نوێی دەرچوو.

لەساڵی (1971) بە هاوكاری نێوان یونسكۆ و حكومەتی نەمسایی (مەركەزی زانـراوی نێودەوڵـەتی زاراوەكـان Infoterm) لـە ڤیـەنا دامـەزرا. پرۆفیسـۆر (هلمـوت فلـبر Felber) مامۆسـتای زاراوەسـازی لـە زانكـۆی ڤیـەنا، كـە ناسـراوە بەچـالاكی فـراوان لـەم بـوارەدا سەرپەرشتی دەكات))(1).

ئەم بنكە یە چەندین كۆڕو سیمیناری جیهانی بۆ ئەم مەبەستە ساز كرد، یەكێ لەوانـە كۆڕێكی جیهانی سەربارەت بە هاوكاری دەولی لە مەیدانی زاراوەكـان , دا كـە لـە ڤیـەنا لـە ساڵی (1975) بەسترا. لە ئاكامی ئەم سـیمینارەدا، بنكەكـە ڕێبـەرێكی بـەناوی ڕێكخـراوە بەركارەكان لە بواری زاراوە و چالاكیەكانیاندا، دانا.

((ئەم بنكەیە بە هاوكاری ئەكادیمیای زانیاری سۆڤیەتی، بنكەیەكی زانیـاری دەولی بـۆ زاراوەكانی (أنفوترم) لەمۆسكۆ دانا، سەبارەت بە كێشە تیۆری و مەنهەجییەكانی زاراوە.

هەروەها بنكەكە لە ڤیـەنا لـە (27–30) تشـرینی دووەمـی (1979)دا سـیمینارێكی سازكرد بۆ لێكۆڵینەوە لە فەرهەنگنوسی و پەیوەندی زاراوەسازی بە زانستەكانی دیكـەوە و پێویستی گەشەپێدانی بانكی زاراوەكان بەتایبەتی لە بوارە دیاریكراوەكاندا.

---

(1) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح، ل 11–13.

دواهەمین کۆبونەوە لەبارەی زاراوەسازی (سیمیناری جیهانی لەبارەی گیروگرفتەکانی هاواتایی و پێناسە لە زاراوەسازیدا) کە لە (کوبیك) لە کەنەدا لە حوزەیرانی (1982) بەسترا و هەروەها سیمینارێکی تایبەت بە زاراوەسازی لە کۆنگرەی جیهانی فەرهەنگسازیدا زانکۆی (ئەکستەر) لە ئەیلولی (1983)دا)) [1] پێشکەشکرا.

2- کورتە مێژوویەکی زاراوەسازی کوردی

زاراوە لەزمانی کوردیدا بەرێگایەکی ناهەمواری پێشکەوتندا تێپەڕیوە و هەمیشە لە کێشەدا بووە. بەڵام هیچی لەبارەوە نەنوسراوە ولێی نەکۆڵدراوەتەوە.

مێژووی زاراوە لە زمانی کوردیداپەیوەستە بە مێژووی پێشکەوتنی زمانی کوردییەوە. ئەگەر تەماشای کاری فەرهەنگنووسی کوردی بکەین، کێشەی زاراوەی کوردی دەبینین بە وێنە لە ((نەوبەهار))ی ئەحمەدی خانی و((ئەحمەدی)) شێخ مارف نۆدێی و((الهدیة الحمیدیة في اللغة الکردیة))ی یوسف زیائەدین خالدی پاشا و ...هتد گەلێك زاراوەی وەها تۆمارکراون کە ئێستا سەرچاوەن و پەنایان بۆ دەبەین. شێخ مارف نۆدێی کە ((پشتیر))ی بەرانبەر بە ((اصطبل)) و ((شاگرد))ی بەرانبەر بە ((تلمیذ)) بەکارهێناوە. ئەوەکێشەی زاراوەی ئەوکاتەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە.

لەم ساڵانەی دواییدا فەرهەنگنوسەکانمان لە فەرهەنگەکانیان گەلێك زاراوەی کوردییان تۆمار کردووە، بەوەدا پێشکەوتن و گەشەسەندنی زاراوەی کوردیمان بۆ دەردەکەوێ.

بەوێنە : ((مامۆستا گیوموکریانی ((هەندەران))ی بۆ ((خارجیة)) و ((شارەوانی)) بۆ ((بلدیة)) داناوە، مامۆستا مەردۆخ ((پاژ))ی بۆ ((جزء)) و ((ڕژد))ی بۆ ((حریص)) بەکارهێناوە. مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ((پەیجور))ی بۆ ((تحقیق الشرطة)) و ((وەرزش))ی بۆ ((ریاضة)) تۆمارکردووە، مامۆستا تۆفیق وەهبی ((پار)) ی بۆ ((فصل الکتاب)) و ((دادخواز)) ی بۆ ((مشتکي)) بەکار هێناوە

---

(1) سەرچاوەی پێشوو ، ل16–17.

مامۆستا قەناتی کوردۆ ((بەرەڤان)) ی بۆ ((حکم)) و ((فێرگە)) ی بۆ ((مدرسة)) نووسیوە ... هتد))[1].

مێژووی دانان و سازکردنی زاراوە لەچاوکاری فەرهەنگ نووسین دا دواکەوتووە و دانانی زاراوەی کوردی بە تایبەتی لەدوای شۆڕشی (14)ی تەمووزی ساڵی (1958) ەوە برەوی سەند. کاتێك خوێندن لە زۆربەی خوێندنگاکانی کوردستان کرایە کوردی، پێویستی زاراوەی زانستی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و پەروەردەیی و چەندین بواری دیکە هاتە پێشەوە. بەم بۆنەیەوە مامۆستایانی کوردستان چەند لیژنەیەکیان پێکهێناو کۆمەڵێك زاراوەی پێویستیان داناو لە گۆڤاری (ڕۆژی نوێ) دا بلاویان کردەوە.

ئەم کارە لە سنووری قوتابخانە تێپەڕی و فراوانتر بوو, ژمارەیەك پسپۆڕی دڵسۆز و هەندێ دەزگای کوردی و لیژنەی تایبەتی، خۆیان بەدانانی فەرهەنگی زاراوە وە خەریك کرد و نەقابەی مامۆستایانی سلێمانی کۆمەڵێك زاراوەی زانستیان لە شێوەی فەرهەنگۆکدا ڕێکخست و بلاویانکردەوە.

مامۆستا جەمال نەبەز لە ساڵی 1960 لە ژێرناوی (هەندێك زاراوەی زانستی) فەرهەنگۆکێکی لەچاپ دا، ((لە ساڵی 1961 دا بەرۆنیۆسەدنوسخەیەکی کتێبەکەی لەژێر ناوی ((فەرهەنگۆکی زانستی)) دا بلاو کردەوە. یەکەمیان نزیکەی سێ سەد زاراوەیەك دەبێت ودووەمیان دەوروبەری سێ هەزار زاراوەیەك دەبێ))[2].

گۆڤاری (پەروەردە وزانست)یش کە بەڕێوەبەرایەتی خوێندنی کوردی لە بەغدا دەری دەکرد، لە ساڵی (1972)دا ژمارە (4) ی خۆی تەرخان کرد بۆ هەموو ئەو زاراوانەی کە لە بابەتە جۆراو جۆرەکانی خوێندنگاکاندا بەکار دەهات.

هەروەها بەرهەمەکەی مامۆستا (کەمال جەلال غەریب), بە ناوی (فەرهەنگی زانیاری) لەم بوارەدا ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە.

هەروەها هەوڵەکانی کۆڕی زانیاری کورد لەبەغدا بەرهەمێکی باشی لە زاراوەی جۆربەجۆر بە چاپ گەیاند و بلاوکردەوە.

---

(1) ئەنجومەنی کۆڕ، لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ب3، بەشی یەکەم، ل499

(2) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل 18.

((وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانیش هەر لە ڕۆژی دامەزراندنیەوە لایەنی فەرهەنگ و زاراوەی بابەتەکانی خوێندنی فەرامۆش نەکردووە، بەردەوام هەوڵی بەرچاوی لەم بوارەدا هەبووە، لاپەڕەکانی گۆڤاری (ئاسۆی پەروەردەیی) شایەتی ئەوەن، کە هەر لەژمارە (4)ی ئەم گۆڤارەوە هەرجارەو کۆمەڵێك زاراوەی پێویست بەهەرسێ زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی بڵاودەکاتەوە، هەروەها (فەرهەنگی مامۆستا) شی لەچاپداوە، کە زاراوە جۆربەجۆرەکانی هەموو بابەتەکانی خوێندنی تێدایە. بەکوردی کردنی زمانی خوێندن لە ئامادەییە پیشەییەکان و پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان دا پێویستی بە شارەزایانی زمانی کوردی بوو، بەتایبەتی لە ڕووی زانستییەوە وەکو بابەتەکانی کارەبا و ئەلیکترۆن و ئۆتۆمبیل و دارتاشی لە خوێندنی پیشەسازیدا و لقەکانی کشتوکاڵی و بازرگانی، ئەمەش هەنگاوێکی دیکەی وەزارەتی پەروەردە بوو، بۆ دەوڵەمەندکردنی زمانەکەمان لە ڕووی بەکارهێنانی لە بابەتە زانستییەکانداو پانتایەکی لەباری دروست کرد بۆ خوێندن لە هەموولقەزانستییەکاندا.

هەر پرۆژەیەك دەربارەی پەرەپێدانی زمانی کوردی، یان دانانی فەرهەنگێکی کوردی بێت یەکەم دەزگا، وەزارەتی پەروەردە دەگرێتەوە. هەر ئەویشە بەشێوەیەکی سەرەکی سودی لێ وەردەگرێت، دیارە بەکارهێنانی زمانی کوردی لە دانانی بەرنامەکانی کۆمپیوتەردا تۆمارکردنی بابەتەکانی لە تۆڕی ئەنتەرنێتدا، زمانەکە دەباتە قۆناغێکی نوێی هاوچەرخ و ئەمەش یەکێکە لە کارە هەرە پێویستەکانی وەزارەت))[1].

لەدوای ڕاپەڕینە مەزنەکەی میللەتەکەمان وبەتایبەتی لەم چەند ساڵەی ڕابردوودا زاراوە دانان گوڕ و تینێکی مەزنی بەخۆوە بینیوە و گۆڕاوەو گەشەی سەندووە، هەنگاو بە هەنگاو، بەپێی پێشکەوتنی زانست و زانیاری و فراوان بوونی بواری ڕاگەیاندن لە تەلەفزیۆن و ڕادیۆ لە گۆڤارو ڕۆژنامەکاندا و ئاڵوگۆڕکردنی زانیاری لەگەڵ میللەتانی دیکەدا، لەڕێگای سەتەلایت و ئینتەرنێت و فاکس و ئامرازەکانی دیکەی گەیاندنەوە.

---

(1) محەمەد ئیسماعیل، ئەم هەنگاوەی لقی هەولێری یەکێتی نووسەران، هیوایەکی گەشە لەڕێی دانانی فەرهەنگی یەکگرتووی کوردی، نوسەری نوێ، ژ19، ل 17-18.

3- زاراوە دانان وەك زانست

زاراوە سازیو دانانی زاراوە، بە مەبەستی پێکهێنانی زمانێکی زانستی زانستی بۆلقە زانستییە جیاجیاکان، پێویستییەکە بۆ هەموو زمانەکان بەرانبەر بە هەر چەمکێکی نویٚ لە بوارە جیاجیاکانی ژیاندا.

پێناسەی زاراوە سازی :-

زاراوە سازی بەم شێوەیە پێناسە دەکرێت:-

((ئەو زانستەیە کەوا لە پەیوەندی نێوان چەمکە زانستییەکان و زاراوەکانی زمان، کەئەو چەمکانە دەردەبڕن دەکوڵێتەوە))(1).

گرنگی زاراوە سازی:-

گۆڕان و پێشکەوتنەخێراکانی زانست، هۆیەکی سەرەکی بوون بۆ زیاد بوونی چەمك و واتاکان، تاوەکو ژیان بەرەو پێشتر بڕوات، واتاکان بیٚ سنوور تر دەبن، بەڕادەیەك کە وشەکانی زمان بەشیان ناکات، لەبەر ئەوە پێویست دەکات بەدوای شێوازی چاككردنی ئەم کێشەیەدا بگەڕێین و بە شێوەیەکی زانستیانە هەوڵی دانان و هەڵبژاردنی زاراوەی نویٚ بدەین کە بەوردی ئەو چەمکانە دەربڕن.

دانانی زاراوەو هەڵبژاردنیان و لێکوڵینەوەو یەکخستنیان بووە هۆی سەرهەڵدانی زانستێك، بە ناوی (زانستی زاراوەسازی)، کە لە نێوان چەندین زانستی دیکەدا هاوبەشی دەکات. زۆر بوونی زاراوەکان، بووە هۆی بەکارهێنانی کۆمپیوتەرو پێکهێنانی بانکی زاراوەکان، بۆئەرشیف کردنی زاراوەکان و هەموو ئەو زانیاریانەی پەیوەندیدارن بە زاراوە سازی وەك سەرچاوەو دام و دەزگا کاراکان لەم بوارەدا.

ئاشکرایە یەکخستنی زاراوە زانستییەکان، هەوێنی دابین کردنی یەك زمانی زانستییە، کە ئەویش ڕێگا خۆشکەرە بۆپێکهێنانی یەکێتی نەتەوەیی، بۆ جیٚ بە جیٚ کردنی ئەم پرۆسەیەش پێویستە:-

1. (تیۆری گشتی زاراوە سازی)، بنەماکانی زاراوە سازی زانستی و تەکنەلۆژی بە زمانی کوردی بخوێندرێت.
2. دروست کردنی بانکی زاراوە وەك دەزگایەکی سەربەخۆ.

---

(1) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 18.

3. دامەزراندنی كۆڕێكی زانیاری وەك دەزگایەكی ئەكادیمی و دەسەڵاتدار.
4. هاندانی لێكۆڵینـەوەو نوسـین لـە سـەر بابـەتی تیـۆری گشـتی زاراوە سـازی و تیـۆری تایبەت بە زاراوەكان بۆ لیكۆڵینەوە لە سیسـتەمی واتاكـان لـە بـوارە جیـا جیـا كـانی زانست و زانیاری بۆ ئاسانكردنی دانانی زاراوەی بەرانبەریان.

4- زاراوە دروست كردن

هێزی مرۆڤ لە هێـزی زمانەكەیدایـە، دەوڵەمەنـدبوونی زمـانیش دەوڵەمەنـدبوونی خـۆی دەگەیەنێ، چونكە ئاوێنەی ژیانیەتی، هۆیەكی كاریگەریشە بۆ لـە یـەكتر گەیشـتن و ئـاڵگۆڕ كردنی بیروڕاو پێكەوە ژیان.

((زاراوە لە هەموو زمانێكی زیندوودا، بەشێكی زۆری وشەكانی ئەو زمانـە دەگرێتـەوە، ئـەم بەشـەش بابەتـەكانی زانسـت و ڕۆشـنبیری و ئـەدەبی و هونـەری و ئـابوری و ڕامیـاری و...هتد دەگرێتەوە.

زاراوە بنچینەی زمـانی سـتانداردی نەتەوەیـە، دیالێكتـەكانی لەیـەك نزیـك دەكاتـەوە، دەبێتە هۆی پێكهینانی یەكێتی دەربڕین و بنچینەی ئامرازو هزرو بیرو داهێنان بۆ نەوەكانی داهاتوو بەیەكگرتوویی))(1).

ئـەو زانسـتەی كـە لـە چـۆنیەتی دروسـت كـردن و پێكهـاتنی وشـەكانی ئـەمرۆی زمـان دەكۆڵێتەوە پێی دەوترێت وشە ڕۆنان(Word Formation)

جگە لە فەرهەنگی بنەڕەتی، كە سەرچاوەی یەكەمی لە دایك بوونی وشەیە لـە زمانـدا، داتاشین و دروسـت كردنـی زاراوەش بەشـێكی چـالاك و سەرچـاوەیەكی دیكـەی دەوڵەمەنـد كردنی فەرهەنگی زمانە ((هەرچەندە ڕەگی وشە مانای سەرەكی وشە هەڵدەگرێ، بەڵام هیچ زمانێك ئەو توانایەی نییە تەنیا بە ڕەگ و وشەی سادە مەبەست دەربڕێ))(2).

پێشكەوتنە خێراكانی زانست و بیرو هزری مرۆڤ، زیاد بوونی بەرهـەم بوونەتـە تەگـەرە لەبەردەم دۆزینـەوەی زاراوەی تـەواوو گونجـاوی سـەرجەم بوارەكـانی ژیـان. بـە شـێوەیەك هاویەكسانیەك نابیندرێ لە نێوان چـەمكە زانسـتییەكان و ئـەو زاراوانـەدا كـە دەریانـدەبڕن. بۆیە هەمیشە پێویستمان بە پەیداكردن و هاتنەكایـەی وشـەی نـوێ هەیـە، وشـەكانی زمـان

(1) محەمەد وەسمان، گیروگرفتەكانی زاراوە دانان لە زمانی كوردیدا،ل 05

(2) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشە ڕۆنان لە زمانی كوردیدا،ل 031

گۆڕانیان بەسەردا دێت، هەندێکیان بە تێپەربوونی کات لـە بـەکارهێنان دەکـەون، بـەلاّم لـە زماندا بزوتنەوەیەکی بێ وچان و بەردەوام لە ئارادایە، وشەی نوێ دروست دەبێت لەسـەر بنچینەی ئەو وشانەی کە لە زووەوە لە زمانەکەدا هەن، بۆ ئەم مەبەستەش چـەند ڕێگایـەك هەیە، کە لەزماندا پەیڕەو دەکرێت، لە هەموویان گرنگتر داڕشتنە.

داڕشتن : یەکێکە لە ڕێگاسەرەکییەکانی دروست کردنی زاراوە لە زمانی کوردیدا، لەبەر ئەوەی بەپێی ئەو دابەشـکردنانەی زمانـەوانان بـۆ زمانـەکانی جیهانیـان کـردووە، وەك ئـەو دابەشـکردنەی کـە زمانـەوانی سـەدەی نۆزدەیـەم (ولیـەم ڤۆنـت هامبۆڵدت) بـۆ زمانـەکانی جیهانی کردووە، کە بـەپێی پەیوەنـدی نێـوان مۆرفیمـەکان لـەناو قـاڵبی وشـەدا زمانـەکانی جیهانی دابەش کردۆتە سەر سێ جۆر : ((نووساو، تواوە، دوورەپەرێز))[(١)].

هەروەها ئەو پۆلێنەی کە زمانەوانیی هاوچەرخ لە ڕوانگەی ئەو گۆڕانکارییانـەی بەسـەر پێکهاتەی مۆرفۆلـۆژی زمانەکانـدا هـاتووە، کـە بـۆ پـۆلێنکردنی زمانـەکانی جیهـان بنـەمای نوێیان خسـتۆتە بەردەسـت، لـە ئـەنجامی پـەیڕەوکردنی ئـەو بنەمایـە نوێیـەدا، زمانـەکانی جیهانییان بەپێی فۆرمسازی وشە بۆ چەند جۆرێك دابەشکردووە کە بریتین لە :

((1– زمانە شیکراوەکان. 2– زمانە لکاوەکان.

3– زمانە ئاخنراوەکان. 4– زمانە نێوان گرەکان.))[(٢)]

زمانی کوردی کە سەر بە خێزانە زمانی کۆمەڵەی ئێرانیی بنەماڵەی هینـدۆ ئەورووپییـە، دەکەوێتە کۆمەڵەی زمانە لکاوەکان (نوساوەکان) (Agglutinating language) سروشتی ئەم جۆرە زمانانەش ((دروست کردنی وشە دەکاتە پێـوەرو پـێ لەسـەر سـیفەتەکانی وشـە دادەگرێت))[(٣)]. مەبەست لەو سیفاتانە ئەوەیە، کە زۆربەی وشەکان لەم جۆرە زمانانە ((لـە ژمارەیـەك مـۆرف پێـك دێ وە هەریەکـە لـەو مۆرفانـە مـۆرفیمێ دەنـوێنێ , ئـەم جـۆرە زمانانەش بەوە دەناسرێنەوە، کە گیرەك بۆ ڕەگی وشە زیاد دەکەن بـە مەبەسـتی گـۆڕینی واتـا)).[(٤)] زمـانی کـوردی کـە دەکەوێتـە نـاو ئـەم گروپـەوە ژمارەیـەکی زۆر لـە وشـەو

---

(1) د. وریا عومەر ئەمین، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی،ل 116 –117.

(2) ئەبوبەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا،ل 5.

(3) Crystal, A dictionary of linguistics and phonetics,P.13.

(4) د.محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري، انكليزي – عربي، ل9.

دەربڕینەکانی ناسادەن واتە (لیکدراو و داڕێژراون). دەتوانین بە زمانێکی جەمسەرگر ناوی ببەین کە پێشگر و پاشگرەکان دەلکێن بە جەمسەری وشەکانەوە.

زاناکان لە ڕوانگەی جیاوازەوە دەڕواننە داڕشتن :

1- بە دیدی (ساپیر) : ((پێویستی داڕشتن لە زماندا پێویستییەکی دەروونییە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە هیچ زمانێ ناتوانێ ئەو هەموو بیرو چەمکانەی دەوروبەری خۆی بەهۆی وشەی سادەوە دەربڕێ لەبەر ئەوەی زانین بێ پایانەو کەرەسەی دەوڵەمەنترین زمان لە چاویدا کەمەو کۆتایی هەیە.

2- دیر مەند لە ڕوانگەی واتاو ئەرکەوە لە داڕشتن دەکۆڵێتەوە))(1).

وشەی داڕێژراو : بریتییە لە مۆرفیمێکی سادەی واتادارو زیادییەك، جا ئەو زیادییە پێشگر یان ناوگریان پاشگربێت. (لەم ڕووەوە ناوگر لە زمانی کوردیدا کارا نییە).

لە بەر ئەوەی کە پێشگرو پاشگر جۆرێکی تایبەتن لە مۆرفیم سەرەتا ئاوڕێك لە مۆرفیم و ئەو ئەرکانە کە لە ڕووی داڕشتنەوە دەیبینن دەدەینەوە :-

زانین و شارەزا بوونی مۆرفیمەکان و دیاریکردنی دەورو ئەرکیان لە زماندا کارێکی گرنگە. کەرت کردنی وشە بۆ سەر مۆرفیمە پێکهێنەرەکانی نەك هەر سوودی هەیە بۆ زانینی چۆنیەتی پێکهاتن و دروست بوونی وشە، ((بەڵکو یاریدەی ڕۆنانی وشەی نوێ دەدات. زۆرجار وشەی نوێ لە مورفیمە چالاکەکانی زمان دروست دەکرێت و ئەمەش سەرچاوەیەکی گرنگی تەواو کردن و دەوڵەمەند کردنی زمانە))(2).

لەبەرئەوەی ((هێما زمانییەکان، یەکەی یەکگرتووی ڕێکخراون، ئەمەش مانای وایە قسەکەر دەتوانێ ئەم هێمایانە بەش بەش بکات، هەروەها دووبارە یەکی بخاتەوە، بۆ دەر بڕینی مانایەکی جیا، ئەم خاسیەتە زمانەوانییەش پێی دەوترێت لەتکردنی دوولایەنە، (Doublesegmentation). **هەروەك باوە زماناسەکان ئاماژە بە دوو جۆر کەرتکردن دەکەن:**

1- کەرت کردنی پێکهاتەکان بۆ مۆرفیمەکانیان ئەمەش پێی دەڵێن (کەرتکردنی یەکەم)

2- دابەش کردنی مۆرفیمەکان بۆ دەنگەکان ئەمەش پێی دەڵێن (کەرتکردنی دووەم)))(3)

---

(1) کەوسەر عزیز ئەحمەد، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی، ل75.

(2) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف , وشە ڕۆنان لە زمانی کوردیدا،ل 028

(3) د. محمد محمد یونس، مدخل الى اللسانیات،ل 032

((بیری مۆرفیم لە سەرەتای چلەکاندا هاتە کایەوە))[1]، دوای ئەوەی زاناکان گەڕان بە دوای دۆزینەوەی دانەیەکی ڕێزمانی وەکو فۆنیم، کە لە توانایدا بێت هەموو زمان شیبکاتەوە، یان ڕێزمان بگۆڕێتە سەری ئەویش (مۆرفیم) بوو.

گەڕان بە دوای دۆزینەوەی دانەیەکی ڕێزمانی وەك مۆرفیم دەگەڕێتەوە بۆ یەکدیگیر نەبوونی زمانەوانان لە سەر پێناسەیەکی تەواوی وشە، لەبەر ئەوەی ((ڕێزمانی تەقلیدی وشەی بۆ شیکردنەوەی زمان بە بنج داناوە))[2] بۆیە هەمیشە وشە وەك بچوکترین دانەی واتادار سەیری کراوە، بەڵام دەرکەوت چ بە پێوانەی فۆنۆلۆژی یان سیمانتیکی، ناتوانرێت پێناسەیەکی وای وشە بکرێت، کە بشێ تیۆرێکی گشتی لە سەرڕدابنرێ و بکرێ بە پێوانە بۆ شیکردنەوەی زمان.

پێناسەی مۆرفیم بە چەند جۆرێك کراوە، زمانەوانان لەم ڕووەوە بۆچوونی جیاوازو هاوبەشیان هەیە. هەندیکیان لە ڕوانگەی واتاوە لە دیاردەکە دەڕوانن، هەندێکی دیکەیان لە ڕوانگەی ئەرك و واتاوە بۆی دەچن.

5- بەخستنە ڕووی چەند پێناسەیەك هەندێ لە تایبەتی و مەرجەکانی مۆرفیم باس دەکەین :-

1- ((مۆرفیم بچووکترین یەکەی واتاداری زمانە))[3].

لەبەر ئەوەی لە زانستی زمانی نوێدا , ئەرك یەکسانە بە واتا، مۆرفیم دەبێ ئەرکی هەبێ یان دەبێ واتای هەبێ :

أ- مۆرفیمی واتادار هەموو وشە فەرهەنگییەکانی , وەك :

ناو , ئاوەڵناو ، کار ، ئاوەڵکار ...هتد دەگرێتەوە.

ب- مۆرفیمی ئەرکی، وەك هەموو گیرەکەکان :

ڕێزمانی و وشەداڕێژ

---

(1) د. محمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی،ل 71.

(2) وریا عومەر ئەمین، مردنی وشە، کاروان، ژ45، ل8.

(3) Bloomfield, Language,P.161.

جـ – ئاماژەکردن بەوەی کە مۆرفیم بچووکترین یەکەی زمانییە، هێمایە بۆ ئەو ڕاستییە زمانەوانیەی کە ناتوانرێت مۆرفیم بچووکتر بکرێتەوە بەبێ ئەوەی واتایان ئەرکی ڕێزمانی لەدەست بدات :

چاو : چ – او

ەکە : ە – کە ... هتد.

2–((هەموو کەرەسەیەکی ڕێزمانی بۆ چەند دانەیەکی بچووك شی دەکرێتەوە کە پێی دەووترێت (مۆرفیم))).[ټ]

أ – وشەکانی زمان لەڕووی داڕشتنەوە دابەش دەبن بۆ : سادەو داڕێژراوو لێکدراو.

1–وشە ناسادەکان بۆ مۆرفیمە پێکهێنەرەکانیان کەرت دەکرێن، وەك :

کوردایەتی : کورد + (– ایەتی)

سەرانسەر : سەر + ان + سەر

2–وشە سادەکان کەرت ناکرێن ئەگەرچی هەندێ وشـە بـە ڕوخسـار وا دەردەکـەوێت، لەبەر ئەوەی لە فەرهەنگی زمانەکەدا بۆ ئەم مەبەست و واتایە دانراون و یەکەیەکی واتایی سەربەخۆن و داڕشتنێکی پتەویان هەیە.

ئەگەر وشەی سادەکەرت بکەین ئەوا تەنیا کەرت کردنە بۆ دەنگە پێکهێەرەکانی، نـەك بچووکترین دانەی واتایی یان ئەرکی ((لەگـەڵ ئـەوەی دەنگێـك یـان چـەند دەنگێـك بەهەنـد دادەنرێت بۆ نواندنی مۆرفیم، بۆ نموونە : نە/ نا کە مۆرفیمی ناکردن دەنوێنن لەگەڵ ڕەگـی کاردا. مەرج نییە لە پێکهاتەی تردا هەمان ئەرکیان هەبێت، بۆ نموونە (نـەمام، ناکـام) یـەك وشەی سادەن و یەك مۆرفیمن، واتە نـە/نا لـەم دووپێکهاتـەدا فـۆنیمن لـە هـەمان کاتـدا لـە وشەکانی نەخۆش / ناپاك دا وەك مۆرفیم سیفەتیان پێچەوانە کردۆتەوە))[ێر].

ب – مـۆرفیم بچـووکترین دانـەی زمانـە لـە ئاسـتی ڕێزمانـدا بـە قـەوارەی جیاجیـا کاردەکات، وەك :

1– بـ : لە برۆ، بکوژ (نیشانەی فرمانە و گیرەکێکی ڕێزمانییە)

(ټ)د. محمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، ل71.

(ێر) ئەبوبەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا، ل15 – 16.

2- ب : له بنوس، بكەر دا (گیرەكێكی وشەداڕێژەرە و وشـەی نـوێ دادەڕێـژێ و بەشی ئاخاوتن دەگۆڕێ).

2- مۆرفیم ((بچووكترین دانەی واتاداری زمانە لە فۆنیمێ یان زیاتر پێك دێت))(تر).

1- مۆرفیم دەشێ لەیەك فۆنیم پێك هاتبێ، وەك :

ك : دەسك ، پەتك ، دڕك ... هتد.

2- مۆرفیم دەشێ لەیەك فۆنیم زیاتر پێك هاتبێ، وەك :

ۆڵ : ئاسكۆڵ

ایەتی : كوردایەتی ، خوشكایەتی

3- ستگابێرگ , لە یەكێك لە خاڵەكانی كە بۆ پێناسەی مۆرفیمی كردووە، دەڵێت : ((لـــە چـــەند شـــێوەیەكدا دووبـــارە دەبێتـــەوە، بـــەڵام تـــا ڕادەیـــەك واتایـــەكی نـــەگۆڕ دەبەخشـێت))(2). بـەپێی ئـەم پێناسـەیە, مـۆرفیم دەبـێ بـەواتای نـەگۆڕ لەژینگـەی جیاواز دووبارە ببێتەوە :

ئـەم خاڵـە دەتـوانرێ بـە دوو ڕیـانی مـۆرفیم و ڕەگـەكان دابنـرێ لـە وشـەیەكی وەكـو (نایاب) دا :

ئەگەر نا : بەمۆرفیمی بەند دابنرێ. ئەوا,

یاب : دەبێ مۆرفیم بێ، بەڵام تەنیا لـەو شـوێنەدا هـاتووە و دووبـارە نابێتەوە. بۆیە دەبێ بەیەكێك لەم دوو بۆچوونەی خوارەوەدا لێكۆڵینەوەی بۆ بكرێت:

بۆچوونی یەكەم :- ئەگەر (نا) بە مۆرفیم دابنرێ ناچاردەبین (یاب) یـش بـە مـۆرفیم دابنێین، ئەوكاتە (یاب) دەبێتە ڕەگی وشەكە. چونكە لایەنی زۆری واتای وشـەكە بـۆ خـۆی ڕادەكێشێ، بەڵام بەهۆی ئەوەی كە (نـا) ڕۆڵـی نـەفی یـان پێچـەوانە كردنـەوەی نـەگێڕاوە، ناكرێت بە مۆرفیمی دابنێین (تەنیا لەم شوێنەدا).

بۆچوونی دووەم : بەهۆی ئەوەی كە (نا) مۆرفیم نییە و (یـاب) لـە فەرهـەنگی زمـانی كوردیـدا هـەڵگری هـیچ واتایـەك نییـە و لـەهیچ ژینگـەو وشـەیەكی دیكـە دا دووبـارە

(تر) د. وریا عومەر ئەمین، چەند ئاسۆیەكی تری زمانەوانی،ل212.

(2)Stageberg, N.c. An Introductorty English grammer , P.83.

نابێتەوە دەبێ : (نا + یاب) بە ئەسڵی یەك وشەی (نایاب) دابنرێ و بەو شێوە ڕیزە دەنگیەوە دەچێتە فەرهەنگی زمانەکەوە.

((بەتێبینی ئەوەی کە بۆ ئەم لێکدانەوەیە تەنیا دۆخی ئێستای زمانمان لێکداوەتەوە، نەچووینەتەوە ناو مێژووی زمان))[تر].

لەو تایبەتیانەدا کە زمانەوانەکان بۆ مۆرفیمیان دیارکردووە، خاڵی سەرنج ڕاکێش لە پێناسەکانی (کاتامباو) و (کریستاڵ) دەردەکەوێت، کە مۆرفیم جیا دەکەنەوە بۆ مۆرفە پێکهێنەرەکانیان :

1- ((شیتەڵ کردنی وشەکان بۆ مۆرفیمەکان بەجیاکردنەوەی مۆرفەکان دەست پێدەکات)).

2- ((مۆرفیمەکان یەکەی ئەبستراکتن و لە قسەکردندا جیادەکرێنەوە و بە (مۆرف) ناودەبرێن))[یر].

بە سەرنج دان لە پێناسەی زمانەوانان و دەرخستنی هەندێ لە تایبەتی و مەرجەکانی مۆرفیم دەگەینە چەند ڕوونکردنەوەیەك :

1- مۆرفیم و فۆنیم سەربە دووئاستی (مۆرفۆلۆجی، فۆنۆلۆجی) جیاوازن، ناتوانین، بڵێین:- مۆرفیم لە فۆنیم پێکهاتووە، بەڵکو مۆرفیم بەهۆی مۆرفەوە دەنوێنرێت کە لە دەنگ پێکهاتووە.

2- مۆرفیم دانەیەکی بنەڕەتی ئاستی ڕێزمان (وشەسازی – سینتاکس)ە –وەك یەکێك لە پێکهاتەکانی ڕستە ئەرکێك یان واتایەك دەگەیەنێت.

3- ((ناوچەی ئاستەکانی ڕێزمان و فەرهەنگەوانی و وشەسازی هەرچۆنێك دابەش ببن و سنوریان چەندیش تێکبچڕژێ ئەمانە هەموویان لە قاڵبێکدا هاوبەش دەبن و لە هەموو یاندا مۆرفیم دانەیەکی بنەڕەتییە))[سم].

(تر) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی،ل 86.

(یر) ئەبو بەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا،ل 16.

(سم) کەوسەر عەزیز ئەحمەد،بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشە سازی کوردی،ل 19 .

بەهۆی ئەوەی کە پەیوەندی نێوان فۆڕم و واتا پەیوەندییەکی لەخۆوەیە, دەشێت :

1− تاکە مۆرفیمێك لە چەند شێوەیەکی (فۆنۆلۆجی) جیاجیادا دەرکەوێت کە بە (ئەلۆمۆرف) ناودەبردرێت، وەك: (ەکە، کە، یەکە، ۆکە ...)

2− یەك فۆرمی مۆرفۆلۆژی چەند مۆرفیمێك بنوێنێت، وەك :

ان: لەوشەی (مندالآن) دا، ئەرکی کۆکردنەوەی ناوی بینیوە.

ان : لەوشەی (سەیران) دا،ئەرکی داڕشتنی وشەیەکی نوێی بینیوە.

((ئەگەر پەیوەندی نێوان وشەو واتاکەی پەیوەندییەکی لەخۆوە نەبێت، زمانەکان جیاواز نەدەبوون. لەمەشەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هەڵبژاردنی هێما و هێما بۆکراو کارێکی لەخۆوەیە ملکەچی هیچ یاساو هۆیەکی دیاریکراو نابێت، لەبەر ئەوەی زمانی مرۆڤ، جیاوازە لەگەڵ هێمایەکانی دیکەی ئیشارەتدان وەکو : گلۆپی هاتوچۆ، یاخود (خاچی مەسیح) کە ئیشارەت بۆ ئەوە دەکات مەسیح لە خاچ دراوە))[(تر)].

6− دەکرێ جۆرەکانی مۆرفیم بە دوو شێوە دابەش بکەین :

1− بەپێی گەیاندنی واتا دابەش دەکرێ بۆ دوو پۆل :

أ− مۆرفیمی سەربەست :

ئەو مۆرفیمەیە کە بەتەنها دەردەکەوێت و واتایەکی سەربەخۆی هەیە

ب − مۆرفیمی بەند :

ئەو مۆرفیمەیە کە بەتەنها ناوترێت و واتا نابەخشێت، دەچێتە سەر وشە یان مۆرفیمێکی دیکەو واتا دەبەخشێت.

مۆرفیمی بەند بەپێی ئەو ئەرکەی لە زماندا دەیبینن , دووجۆرن :−

1− مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی (Functional affixes)

ئەوانەن کە ئەرکی ڕێزمانی دەبینن بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان وشەکان. لەبەر ئەوەی وشەکانی زمان لەناو خۆیاندا، پەیوەندی هەمیشەیی یان هەیە. ((بۆ دەربڕینی هەر مەبەستێك وشەکان بەپێی دەستووری ئەوزمانە دەچنە پاڵ یەك و فۆرمی پێویستی خۆیان

(تر) د. محمد یونس، مدخل الی اللسانیات،ل 28.

پێك دەهێنن و مەبەستی دیاریكراو دەگەیەنن))[ت]، وەك: (ەكە، دە، ب، نا، نە، مە ... هتد).

2- مۆرفیمی بەندی وشە دارێژ (derivataional affixes) : ئەوانەن كە ئەركی دارشتن دەبینن.

2- بەهۆی شوێنی پێوەلكانیان دابەش دەبن بۆ :- (پێشگر ، ناوگر ، پاشگر).

مۆرفیمی وشە دارێژ (پێشگر، پاشگر) و دەرخستنی هەندێ لە تایبەتییەكانیان و دەوریان لە چۆنیەتی سازكردنی زاراوەی دارێژراوی زمانی كوردیدا دەبێتە تەوەرەی بەشی یەكەمی باسەكەی ئێمە:-

دەكرێت سەرپاكی مۆرفیمەكان لە هێڵكاریەكدا بخەینە ڕوو :-

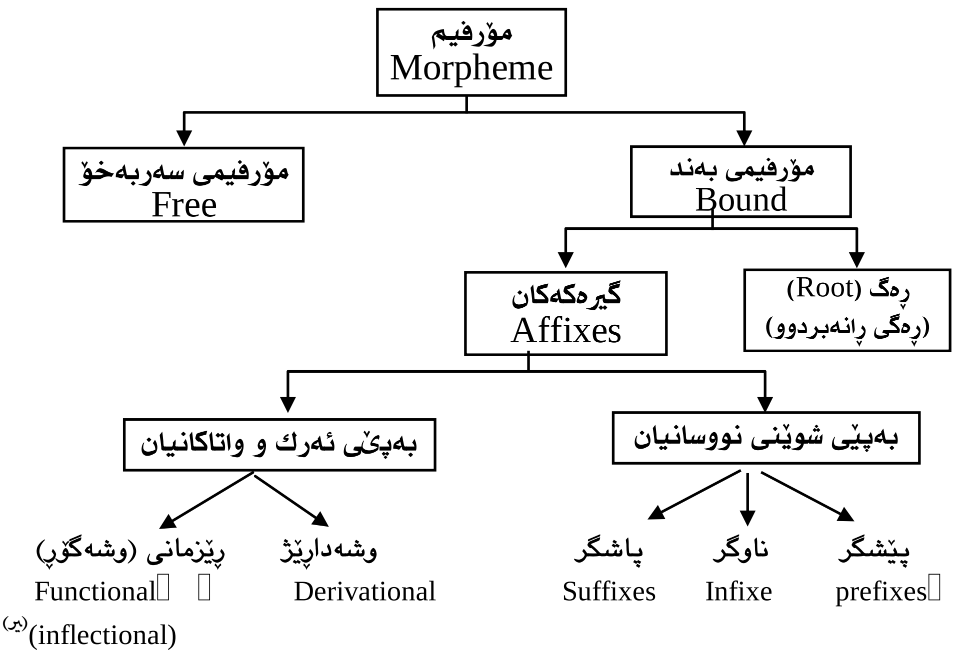

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشە ڕۆنان لە زمانی كوردیدا،ل 32.

(2) صباح رشید قادر، هاوبێژی و فرەواتایی لە گیرەك دا، ل52.

7- سەرچاوەكانی زاراوەی كوردی
(پێشگر و پاشگر)

پێشگرو پاشگری دارشتن كە لە زانستی زماندا بە ((مۆرفیمی وشە دارێژ Derivational morpheme) ناسراون)).[1] بەم شێوەیە پێناسە دەكرێن:–

1– پێشگر :– ((بەلاتینی بە پێشگر دەوترێت (prefixus) زاراوەیەكی لێكدراوە, لە دوو بەش پێكهاتووە (Prê) كەبەواتای بەش و بەردەم دێت (fixus) بە واتای (چەسپاو – نوساو– لكاو) دێت. بەوپێیە(پریفێكس) زاراوەیەكی گراماتیكییە، ئەو مۆرفیمەیە كە دەكەوێتە بەشی پێشەوەی وشەو دەبێتە هۆی گۆڕینی وشەكە لەڕووی فۆڕم و واتاوە.

2– پاشگر:– بەلاتینی بە پاشگر دەوترێت (su-fixes) ئەمەش لە دوو بەش پێكهاتووە(su) بەواتای پاش،(fixes) بەواتای (چەسپاو– نووساو – لكاو).واتە پاشگر بەو مۆرفیمە دەوترێت كەبەكۆتایی بناغەی وشەوە دەلكێت، دەبێتە هۆی گۆڕینی وشە لەڕووی فۆڕم و واتاوە)).[2] بوونی پێشگرو پاشگر لەزمانی كوردیدا ئەوە دەردەخات كە، زمانی كوردی یەكێكە لەو زمانە زیندووە سەربەخۆیانەی كەڕەوش و تایبەتیی خۆی هەیە، ڕەسەنی و سەربەخۆیی ئەم زمانە دەردەخات و لە زمانە لێ نزیك و دوورەكانیش جیای دەكاتەوە. لە بارەی واتاو بنج و پەیدابوونی (پێشگرو پاشگر)ەوە چەند بۆچوونێك هەیە:–

1– لەڕوانگەی مێژووییەوە زۆربەی زمانەوانەكان لەو باوەڕەدان كە ئەمانە لەبنەڕەتدا، وشەی سەربەخۆو واتاداربوون، بەلام بەتێپەڕبوونی كات و لە ئەنجامی زۆربەكارهێنانیاندا، نرخی واتاییان لە دەست داوە لە كاتێكدا بە تەنیا بە كاردەهێندرێن.

2– تێڕوانینی ئەمڕۆی زمان بۆ (پێشگر و پاشگر):–

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، نوسینی كوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی، ل129.

(2) د. نەسرین فەخری، پێشگرو پاشگری (ڤە یان وە)لە زمانی كوردیدا، گۆڤاری كۆڕی زانیاری، ب1،بەشی یەكەم،ل239.

أ – ئەو پێشگرو پاشگرانە لەپڕدەرنەکەوتوون،بەڵکو بە پێی پێویستی و لە سەر بنەمای زمانەکە خۆی لە زمانەکەیشەوە پەیدا بوون،((بەتەنیا بایەخیان نییەو بەشێوەیەکی سەربەخۆ کارناکەن،کەدەچنە سەر وشە دەتوانن دەوری دروست کردنی وشە ببینن، بەو پێیە ڕاست نییە بە جیا بنووسرێن)).[1]

((هەموو گیرەکە وشە داڕێژەکان بریتین لە کێڵگەیەکی واتایی، هیچ گیرەکێکی ئەو کێڵگەیە بەهای واتایی نابێ تاوەکو بنکەیەك هەڵنەبژێرێ بۆ پێوەنووسان)).[2]

لەم بارەیەوە ئێمە بیروڕامان وایە کە :

لەئەمڕۆی زماندا (پێشگرو پاشگر) بەتەنیا واتایان نییە، بەڵکو کاتێك دەچنە سەربنکەی وشەی دیکە واتای نوێ دێننە کایەوە.

هەندێك لە تایبەتییەکانی (پێشگرو پاشگر) ی داڕشتن لەزمانی کوردیدا : –

- پێشگرو پاشگری وشە داڕێژ لە زمانی کوردیدا لەوەدا لەیەك دەچن کە هەر دووکیان مۆرفیمی بەندن، بەشداری دەکەن لەداڕشتنی زاراوەی نوێدا، لەم ڕووەوە تایبەتییەکانیان لە سازکردنی زاراوەی کوردی دەردەخەین : –

1 – ((پۆلی سینتاکسی وشەکە دەگۆڕن))[3]،واتە ئەگەر وشەکە بەر لە وەرگرتنی مۆرفیمەکە ناو بێت،بەیەکگرتنی لەگەڵ مۆرفیمەکەدا , دەبێت بە ئاوەڵناو،وەك : –

بە + ناز ← بەناز

م.وشە داڕێژ ↓ ناو ↓ ئاوەڵناو ↓

2 – تەنیا دەبێتە هۆی گۆڕینی واتا، بێ گۆڕینی بەشە ئاخاوتنی وشەکە :–

هەڵ + گرتن ← هەڵگرتن

(1) د.ئەورەحمانی حاجی مارف، گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی،ل 56.

(2) صباح رشید قادر، هاوبێژی و فرەواتایی لە گیرەکدا،ل 65.

(3) Scailis, Generative Morphology , p.103.

أ- گۆڕان له فۆڕم و واتای وشەکە ڕووی داوە،بەبێئەوەی پەیوەندی دژواتایی دروست ببێت.

ب- پەیوەندی دژ واتایی دروست دەکات، بەتایبەتی لە ئاوەڵناوی چۆنیەتیدا :-

نا + شیرین ← ناشیرین
↓ ↓ ↓
م. وشەداڕێژ ئاوەڵناو (بناغە) ئاوەڵناوی داڕێژراو

3 - ژمارەی پێشگرەکان کەدەچنە سەرهەمان بەشی ئاخاوتن لاسەنگن، بەوێنە :- لەبەشە ئاخاوتنی (ناو) دا پێشگرەکان لە چاو پاشگرەکاندا نموونەیان کەمە، ئەمەش بەپێچەوانەی بەشە ئاخاوتنی (کار) کە بە زۆری بە پێشگر زیاد دەکرێت. بەڕێژەیەکی گشتیش هەمیشە پاشگرەکان چالاکترن.

4 - مۆرفیمی وشە داڕێژ لەزمانی کوردیدا خاوەنی تایبەتمەندیی خۆیەتی , بەشێکیان دەچنە سەر (ناو) بەشێکیان دەچنە سەر (کار). هەندێ پاشگریش هەن لەگەڵ (ناو، ئاوەڵناو،کار)یش بەکاردێت : -

(ەك) :

1- دەچێتە سەر ناو : دەستەك

2- دەچێتە سەر ئاوەڵناو : کورتەك

3- دەچێتە سەر ڕەگی کار : نوسەك، کولەك.

5 - مۆرفیم هەیە لە هەمان کاتدا پێشگرو پاشگریشە وەك مۆرفیمی (ڤە) کە لە کرمانجی ژووروودا وەکو (پێشگرو پاشگر) یش دەردەکەوێت. دواتر باسی دەکەین.

6- مۆرفیمە وشە داڕێژەکان لە چالاکیاندا بۆ داڕشتنی وشە جیاوازیان هەیە، هەندێکیان لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر وشە یەکدەگرن و بەرهەمدارن بە وێنە لەو پێشگرانەی کە دەچنە سەر (کار) دەبینین پێشگری (هەڵ) لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە (کار) یەکدەگرێت و وشەی نوێ دروست دەکات وەك :- هەڵکەوت، هەڵچوو، هەڵنیشت، هەڵفڕی، هەڵخست، هەڵدا، هەڵکرد، هەڵبەزی، هەڵهێنا، هەڵقرچا، هەڵتروکا، هەڵماڵی .... هتد.

بەپێچەوانەشەوە هەندێ مۆرفیمی وشە دارێژ لەم ڕووەوە سستن و لەگەڵ ژمارەیەکی کەم وشەدا دەردەکەون، وەك :–

مان : نیشتمان، خەرمان

ست : زانست، توانست.

7– پێشگرو پاشگر بەپێی ئەرکیان دوای وشەی ئەو تۆ دەکەون،کەلەگەڵیدا بگونجێن، بەوێنە:– کاری وا هەیە زۆربەی پێشگرو پاشگرەکانی سەربەبەشە ئاخاوتنی (کار) وەردەگرێت، وەك :– (کەوتن) :– هەڵکەوتن، داکەوتن، پێکەوتن، تێکەوتن، لێکەوتن، بەرکوتن، وەرکەوتن، ژێرکەوتن، بن کەوتن، سەرکەوتن، پێداکەوتن، تێداکەوتن ...

2– دوو پێشگر بە یەکەوە وەردەگرێت :–

(لێ) + (وەر) + کەوتن ← لێوەرکەوتن.

3– پێشگرو پاشگر بەیەکەوە وەردەگرێت، وەك :–

(پێ –) + کەوتن + (– ەوە) ← پێکەوتنەوە

کاری واش هەیە, چەند پێشگرێکی کەم وەردەگرێت، وەك : – (خواردن).

8– هەرچەندە مۆرفیمی وشە دارێژ، لە پەیوەندی ستونی (جێنشینی) یشدا، کاردەکەن، بەڵام بەتەواوی ((پەرادایم))[1] پێکناهێنن. واتە هیچ یەکێ لەو مۆرفیمانە ناتوانێت بچێتە سەر هەموو ناوێك، یان ئاوەڵناوێك، یان هەرپۆلێکی دیکەی وشە، بە وێنە :– پاشگری (خانە) لەگەڵ هەموو ناوێکدا ناوی شوێن سازناکات، وەك :–

أ– دەچێتە سەر ئەم ناوانە :–

کتێب + (– خانە) ← کتێبخانە

چاپ + (– خانە) ← چاپخانە

ب – بەڵام ناچێتە سەر ئەم ناوانە :–

* دار + (خانە) ← دارخانە

* چاو + (– خانە) ← چاوخانە

---

(1) شێرکۆ حەمە ئەمین قادر، مۆرفیمە بەندە ڕێزمانی ولێکسیکیەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا، ل27.

9- هەندێ لە مۆرفیمە وشە دارێژەکانی بچوککردنەوە بە ئاشکرا تێکەڵ بە قالبەکانی بچوککردنەوە دەبن وەك لە وشەکانی :-

کرم + (- یلە) ← کرمیلە

لە هەندێکی دیکەیاندا ئارەزوومەندیەك هەیە، فۆرمە نوێیەکە لە ڕووی ڕێزمانەوە لە گەڵ وشە یەکی سادە یەکسانە، بەوێنە :

ئەم { **باخە** } جوانە.

ئەم { **باخچە** } جوانە.

گۆڕینی (باخ) بە (باخچە) کارناکاتە سەر بەهای سینتاکسی ڕستەکە، بەمەدا بۆمان دەردەکەوێت کە وشە دارێژراوەکان دەبنە دانەی پەیوەندی جێنشینی و دەتوانرێت جێگۆرکێیان پێ بکرێت، بێ ئەوەی کاربکەنە سەر لایەنی سینتاکسی ڕستەکە.

((ئەمەش وای لەهەندێ زمانەوان کردووە، کە بلێین یاسای دارشتن سەرپشکییە (optional)، لەژێر ویست و ئارەزووی مرۆڤدایە))[(1)].

10- ((یەکێك لە سیماگرنگەکانی مۆرفیمی وشەدارێژ لە زمانی کوردیدا ئەوەیە کە بە زۆری بەهێزن، واتە هێزی سەرەکی وشەدارێژراوەکە بۆ خۆیان ڕادەکێشن، لە دۆخێکدا دووانیان دەچنە سەر وشەیەك ئەوا ئەوەی دووەم هێزەکە ڕادەکێشێ)).[(2)]

11- هەندێ وشەی دارێژراوی کوردی بەیاریدەی دووپێشگری دارشتن سازدەبن، وەك :-

تێ + وەر + پێچان ← تێوەرپێچان، پێوەرکردن.

نا + لە + بار ← نالەبار، نابەجێ .... هتد [(*)]

هەروەها دەگونجێت (پێشگرو پاشگر) بەیەکەوە وشەیەك دابرێژن

دا + مر + (- اندن) + (- ەوە) ← دامراندنەوە

بەلام ئەوەی لە هەموویان بلاوترو بەرهەمهێنترە سازکردنی زاراوەیە بە یاریدەی یەك مۆرفیمی وشە دارێژ.

---

(1) Scalise,G enerative Morphology , p. 112

(2) صباح رشید قادر، هاوبێژی و فرەواتایی لە (گیرەك) دا، ل63.

* ئەم ڕێگایە لە ئێستادا بەرهەم هێن نییە.

12- مۆرفیمە وشە دارێژەکان کە دەنوسێن بە (ڕەگ) ی وشەوە واتای نوێ بۆ وشەکە زیاد دەکەن :-

(را -) + هێن ⟵ ڕاهێن

(هەڵ -) + کرد ⟵ هەڵکرد

بەشی زۆری پێشگرەکانی کار (ناوی کارا) لەگەڵ کاری تێپەڕدا دروست دەکەن :

هەڵگر، لێدەر، ڕاسپێر، داهێن ... هتد.

13- هەندێ مۆرفیمی وشەدارێژکاتێ کە دەچنە سەر بناغەیەك , دەبنە هۆی دروستبوونی فرەواتایی , بەمەش واتاکانیان لە چوارچێوەی قسەکردندا نەبێت پێشبینی ناکرێت , بەوێنە:-

((هەڵهات ⟵ 1- ڕاکردن
2- دەرکەوتن (بەرزبوونەوە)
3- ترشان)) (1)

وەشاندن : 1- بڵاوکردنەوە (تۆ وەشاندن)
2- لێدان (کوتەك وەشاندن)

14- ئەو پێشگرو پاشگرانەی کە لە زمانی کوردیدا هەن، ژمارەیان زۆرە، لەڕووی پێکهاتەی دەنگیشەوە لە مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکان گەورەترن، بەڵام ئەرکیان سنووردارەو بەرهەمیان کەمە.

مۆرفیمی وشە دارێژ	مۆرفیمی ڕێزمانی
- دار	بـ
- وەر	یَ
- مەند	ان... هتد.

---

(1) طالب حسین علی، هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستەو واتا لە کوردیدا، ل61.

15− مۆرفیمەکانی دارِشتن، سەرەی وشە دارِێژراوەکە پێك دەهێنن و گشت تایبەتییەکانی خۆیانی بۆ دەگوێزنەوە، سەرە بەزۆری لای چەپ دەگرن، بەلاّم هەندێکیان بەلای ڕاستدا دێن، وەك :−

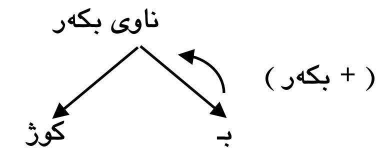

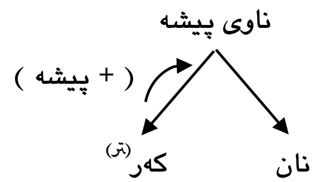

لە کۆتاییدا ئەوە دەردەخەین کە (پێشگرو پاشگر)ی دارِشتن، لە ڕووی ئەرکەوە چوونیەکن، بەلاّم لەوەداجیاوازن کە :−

1− ((پاشگر لە زمانی کوردیدا هەمیشە بە دوای بناغەی وشەوە دەلکێ و کۆتاییەکی کراوە جێ دەهێڵێ بۆ گیرەکە ڕێزمانیەکان، واتە بەم شێوەیە ڕیز دەبن :−

وشە (بنکە) + مۆرفیمی وشە دارِێژ + مۆرفیمی ڕێزمانی))[2]

ئاسن + (−گەر) + (ەکە) + (ان) ← ئاسنگەرەکان

مندالّ + (−ۆچکە) + ان ← مندالۆچکەکان.

2− ((بەلاّم پێشگر هەمیشە بە پێش بناغەی وشەوە نالکێ))[3]، لە کاتی هەبوونی گیرەکە ڕزمانییەکان دا شوێنی خۆی چۆلّدەکات بۆیان، بە وێنە : − کردن − هەلّکردن **هەلّکردن − هەلّمکرد − هەلّمان کرد.**

<u>**یەکەم**</u> : <u>**ناوی دارِێژراو**</u>

---

(1) صباح رشید قادر، هاوبێژیی و فرەواتایی لە گیرەکدا،ل 62.

(2) کەوسەر عەزیز ئەحمەد، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێلایەنی وشە سازی کوردی،ل 30.

(3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، نوسینی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی،ل 29.

ناوی داڕێژراو :- ئەو ناوە ناسادەیە کە لە مۆرفیمێکی سادەو زیادی یەك پێك دێت، ئەمەش بە دوو ڕێگا دەبێت :-

أ- بە یاریدەی پاشگر.

ب- بە یاریدەی پێشگر.

ناوی داڕێژراو لە زمانی کوردیدا دەکرێتە چەند جۆرێك وەك :- (ناوی پیشە، ناوی واتایی، ناوی شوێن، ناوی بچوككراوە) باسی هەر یەكێكیان بە جیا دەکەین :-

أ- داڕشتنی ناو بە یاریدەی پاشگر

ناوی پیشه :-

لە زمانی کوردیدا ژمارەیەك پاشگر هەیە، کە بەشداری لە داڕشتنی ناوی پیشەدا دەکەن بەمەش فەرهەنگی زمان بە پەیدابوونی زاراوەی نوێ دەوڵەمەند دەکەن، وەك :-

(- کەر، - گەر، - ەوان، - چی، - مەند،- بەند، - دار، - باز، - کار، - یار،هتد....)

بە کورتی باسی هەر یەکێکیان دەکەین :-

1/ پاشگری (- کەر) :-

پاشگرێکی چالاکە، ناوی داڕێژراو بە مەبەستی پیشەو کاری کەسێك ردروست دەکات :-

أ- دەچێتە سەر ناوی سادە :- نان + (- کەر) ← نان کەر

دار + (- کەر) ← دار کەر

تەون + (- کەر) ← تەوەنکەر

ئیشکەر، سواڵکەر، بژارکەر، کارەکەر... هتد.

ب - لەگەڵ ئاوەڵناودا دێت و واتای (بکەر = Agent) دەبەخشێت، وەك :-

((خۆش +(- کەر) ← خۆش کەر

تیژ +(- کەر) ← تیژ کەر

سوێر +(- کەر) ← سوێر کەر)) [1]

2/ پاشگری (- گەر) :-

ئەم پاشگرە زۆر چالاك نییە، تەنیا دەچێتە سەر (ناو)و واتای پیشە دەگەیەنێت :-

برین +(- گەر) ← برینگەر

تێبینی ئەوە دەکەین کە زۆربەی ئەو ناوانەی لەگەڵ ئەم پاشگرەدا خراونەتە کار کانزان و لە فەرهەنگدا فیلّدێك پێك دەهێنن کە دەکرێت ناوی بنێین فیلّدی کانزا، وەك :-

ئاسنگەر، چەقۆ گەر، مسگەر، شیرگەر....... هتد.

پاشگری (گار) :-

کردگار، پەروەردگار.

3 / پاشگری (وان / ەوان)

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر هەندێك ناوو واتای پیشەو کاری کەسێك دەگەیەنێت، وەك :-

---

(1) نوری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی،ل 24

شاخ + (— وان) ← شاخەوان

دار + (— ەوان) ← دارەوان

((دیدە + (— وان) ← دیدەوان ((ئێشك گر))[1]

بە هەندێ واتای دیکە ناوی دارِێژراو دروست دەکات، وەك :—

1 — (دەچێتە سەر ناوو واتای پارێزەری (محافظ) دەبەخشێ) [2] :—

باغ + (— وان) ← باغەوان

— یان لێزانی لەو بوارە دەگەیەنێ، بۆیە دەتوانین ڕەگی کاری (زانین) کە (**زان**)ە لە جیاتی بەکار بهێنین، وەك :—

مەلەوان (کارامەیی لە مەلە کردندا) : مەلەزان , زمانەوان : زمانزان

3 — ئەم پاشگرە جگە لە ڕاگەیاندنی پیشەی کەسێك، هەندێ جار دەچێتە سەر ناوی شت و پیشەی ئەو شتە ڕادەگەیەنێت :—

(سایە + (— وان) ← سایەوان (سەیوان)، ((پیشەی دروستکردنی سێبەرە))[3].

5 — بە هۆی گۆڕانی فۆنیمی (و) بۆ (ڤ)، ئەم پاشگرە لە دیالێکتی کرمانجی ژوورودا لە شێوەی (ڤان) دەردەکەوێت، وەك :—

((شیڤان، نێچیرڤان، بیریڤان..... هتد)) [4]

4 / پاشگری (— چی) :—

(پاشگری (— چی)) لە هەردوو دیالیکتی سەرەکی زمانی کوردیدا، کرمانجی خواروو، کرمانجی ژوورودا دەبیندرێ دەچێتە سەر ناوو پیشەی کەسێك نیشان دەدات):— [5]

1 — ناوی بەرجەستە :—

بۆیاغ + (— چی) ← بۆیاغچی

قاوە + (— چی) ← قاوەچی

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 032

(2) نوری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی،ل 023

(3) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 347.

(4) محەمەد تاهیر گوهەرزی، ڕێزمانا کوردی زارێ کرمانجی،ل 033

(5) د. ئەو ڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی — ناو،ل 0109

2 – ناوی واتایی :–

فیێڵ + (– چی) ← فیێڵچی

ساختە + (– چی) ← ساختەچی

چەند تێبینییەك :–

1 – پاشگری (– چی) لەگەڵ پاشگری (–ەوان) هەندێك جاردەچنە سەر هەمان وشەو واتای پیشە دەگەیەنن :– توتنەوان – توتنچی نۆبەتەوان – نۆبەتچی

بەلأم ئەمە هەموو كاتێك ڕوو نادات، بە وێنە قسە پێكەرانی كورد دەڵێن (باخەوان)، بەلأم (باخچی) ناوترێت، یاخود (چایچی) دەبیسترێت، بەلأم (چایەوان) نابیسترێت.

2 – لەگەڵ هەندێ پاشگری دیكەدا، هەندێك جار دەچنە سەر هەمان وشەو هەمان واتا دەگەیەنن :– (– كار)

ریاچی – ریاكار

ساختە چی – ساختە كار

(– كەر)

قومارچی – قوماركەر

(– ساز)

تەنەكەچی – تەنەكەساز ...هتد

5 / پاشگری (– وا / –ەوا) :–

– ئەم پاشگرە چالاك نییە، لەگەڵ چەند وشەیەكی كەمدا دەبیندرێ و واتای پیشە دەدات:–

1 – لەگەڵ (ناو) :– نان + (– ەوا) ← نانەوا

((دەست + (– ەوا) ← دەستەوا))[1]

2 – لەگەڵ (**ئاوەڵكار**) دێت و ناوی پیشە دروست دەكات، وەك :–

پێش + (– ەوا) ← پێشەوا

تێبینی :– ئەم پاشگرە لەگەڵ هەندێ وشەی دیكەدا دەبیندرێ, بەلأم واتای پیشە نادات، بەڵكو ناوی خواردن دروست دەكات، كە دوا تر باسی دەكەین.

6 / پاشگری (– مەند)

---

(1) لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی،ل 068

– پاشگری (– مەند) کە دەچێتە سەر هەندێك وشە جگە لە خاوەندارییەتی جۆرێك لە پیشەش دەگەیەنێت :–

بیر + (– مەند) ← بیرمەند

بەهرە + (– مەند) ← بەهرە مەند

کار + (– مەند) ← کار مەند

ئارەزوو مەند، هونەر مەند...... هتد.

دەچێتە سەر هەندێك وشە کە لە بنجدا لە زمانی عەرەبییەوە هاتونەتە ناو زمانی کوردی، وەك:– ((خێرمەند، زەرەرمەند، دەوڵەتمەند)).(1)

7 / پاشگری (– بەند) :–

ئەم پاشگرە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکی زمانی کوردیدا بەکاردەهێندرێت :–

- لەگەڵ هەندێ ناو دێت و واتای پیشە دەگەیەنێت، وەك :–

تەختە + (– بەند) ← تەختە بەند

((نال + (– بەند) ← نالبەند))(2)

لەگەڵ هەندێ ناودا بەرهەڵستی کاتێکردنی ئەو شتە دەدات کە ناوەکە دەینوێنێ :–

((گولەبەند، فیشەکبەند))(3)

- بە واتای دیکەش، جگە لە پیشە دێت، وەك :–

ا. داپۆشینی ئەو شوێنە دەگەیەنێ : تیغ + (– بەند) ← تیغ بەند

ب. بەستنی ئەو شوێنە دەگەیەنێ : کەمەر + (– بەند) ← کەمەر بەند

((لەگەڵ ئاوەڵکاردا بە واتای پاشگری (گر) دێت))(4) :– (پێشبەند، ناوبەند، پاشبەند)

8 / پاشگری (– دار) :–

ئەم پاشگرە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکی زمانی کوردیدا بەکار دێت، جگە لە خاوەندارییەتی واتای پیشەش دەگەیەنێت :–

---

(1) نوری عەلی ئەمین، وشەی ناسادە لە زمانی کوردیدا،ل 0248

(2) صادق بەهائەدین، ڕێزمانا کوردی کرمانجی یا ژۆری و ژێریاهقبەرکری،ل 0152

(3) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 0457

(4) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 0687

دوکان + (– دار) ← دوکاندار

ئاژەڵ + (– دار) ← ئاژەڵدار

چەکدار، باڵدار، سەردار، ڕێدار..... هتد.

– لە گەڵ هەندێك ناودا خاوەنداریەتی و جۆرێك لە حاڵەتی ئەو کەسە نیشان دەدات :–

برینداد، دڵدار......

– دەچێتە سەر ناوی واتاییش خاوەنداریەتیدەگەیەنێت، وەك :–

تامدار، سەرمایەدار، هیوادار، ڕێزدار..... هتد.

9 / پاشگری (– باز) :–

پاشگری (– باز) لەگەڵ ناوی سادەدا ، ناوی داڕێژراوی پیشە دروست دەکات، بەم واتایانەی خوارەوە :–

أ – مەیل و ئارەزوویەك دەردەخات کە بووبێتە پیشەی کەسێك، وەك :–

کۆتر باز، تەقلە باز، ئاگر باز (اللاعب بالنار)

لە گەڵ هەندێك ناودا بەخت کردن و فیداکاریان لێ زیاد دەکات :–

گیان + (– باز) ← گیانباز ((ئەو کەسەی گیانی خۆی لەپێناو شتێکا فیدا دەکا))(1)

تێبینی :– مۆرفیمی (– باز) لە وشەکانی ((سەرباز، دەرباز، ڕێباز....)) دا واتای پیشە نادات، ((بەڵکو لە هەر یەکێکیاندا واتایەکی تایبەتی هەیە)).(2)

10 / پاشگری (– واز) :–

ئەم پاشگرە لەگەڵ هەندێ وشەدا بە شێوەیەکی سست دەردەکەوێت :–

لە(باز) ەوە بووە بە(واز) , واتە (ب) بووەبە(و– W)

بە واتایەکی کارو پیشە :–

قومار + (– واز) ← قومار واز

((جیایی + (– واز) ← جیاواز))(3)

---

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 0271

(2) لیژ نەی زمان، چەمکێکی دی لە ڕێزمانی کوردی،ل 150.

(3) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە، ل 0903

11 / پاشگری (– کار)

بۆچوونی جیاواز لە بارەی ئەم پاشگرە هەیە، هەندێ لە نووسەران بە وشەیەکی سەربەخۆی دادەنێن، کە لەگەڵ وشەیەکی سادە دا یەکدەگرێت، وشە تازە پەیدا بووەکە بە لێکدراو لە قەڵەم دەدەن.

هەندێکی دیکە وەکو پاشگر دایان ناوە، کاتێك کە دەچێتە سەر وشەیەکی سادە، وشە تازە پەیدا بووەکە بە داڕێژراو دادەنێن :–

بە بۆچوونی ئێمە :–

ئەم پاشگرە بەکارهێنانی فراوانە، دەچێتە سەر ژمارەیەك وشە، وەکو پاشگر ڕۆڵ دەبینێ و حیسابی بۆ دەکرێت، پیشەو کاری کەسێك یان شتێك دەردەخات :–

خوێندکار، جوانکار، شوێنکار، هاریکار، بریکار، ڕووکار..... هتد.

2 – لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا دێت، جگە لە نیشان دانی واتای پیشە دەشیکات بە ناوی کارا (اسم الفاعل) :–

((داواکار، ستەمکار، سەرکار)) (1)

12 / پاشگری (– ساز) :–

ئەم پاشگرە هەر لە کۆنەوە لە زمانی کوردیدا هەبووە، لەگەڵ ناوی سادەدا ناوی داڕێژراو بە واتای پیشە دروست دەکات :–

دان + (– ساز) ← دانساز

چەخماخ + (– ساز) ← چەخماخساز

بە هۆی ئەم پاشگرەوە چەندین زاراوەی نوێ داڕێژراوە، وەك :–

زاراوەساز، ڕەخنەساز، بیناساز...... هتد.

یەکێك لە تایبەتییەکانی ئەم گروپە پاشگرە کە ناوی پیشە لە زمانی کوردیدا دروست دەکەن ئەوەیە کە :–

1. وشە نوێیەکان دەتوانن مۆرفیمێکی وشە داڕێژی دیکە، لەو کۆمەڵەی کە ناوی واتایی ساز دەکەن وەربگرن، وەك :–

---

(1) نوری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە زمانی کوردی،ل 025

باخ + (– ەوان) + (ـ ێتی) ← باخەوانێتی

تەنەکە + (– چی) + (– یەتی) ← تەنەکەچیەتی

گــــەل + (کـــار) + (ی) ← گەل کاری

لەسەر هەمان پێوانە چەند زاراوەیەکی زانستیی داڕێژراوە، وەك :–

1 – زاراوەی زانستی بیرکاری ((جیاکاری (التفاصل))) [1]، تەواو کاری

2 – زاراوەی زانستی ئەندازە سایەکاری (التظليل)

3 – زاراوەی زانستی پزیشکی توێ + (– کار) + (ی) ← توێکاری

– جگە لەو گروپە پاشگرەی کە باسمان کرد، هەندێ پاشگری دیکەش هەن، کە دەچنە سەر ناوی سادەو ناوی داڕێژراو بە مەبەستی پیشە ساز دەکەن، وەك :–

(– گر، –گیر، –گێڕ، –دەر، –بەر، –دە..... هتد)

1 / – گر : باجگر، ڕێگر، جێگر، دەستگر..... هتد

2 / – گیر : بارگیر، کەفگیر..... هتد

3 / گێڕ : ((ئاو گێڕ، مەیگێڕ، ئاژاوەگێڕ، شۆڕشگێڕ))[2]

4 / (– دەر) : ڕەنجدەر، بەڵێندەر، شیردەر، دواندەر

5 / (– بەر) : (فەرمانبەر)[3]، نامەبەر....

6 / (دە) : ((ئاڤدە، شویردە))[4]

2 / ڕەگ + پاشگر :–

هەندێك پاشگر هەیە لە زمانی کوردیدا، دەچنە سەر ڕەگی کارو ناوی داڕێژراوی پیشە دروست دەکەن، وەك :– (– ەر، – ەك، – ۆك، – ەلۆك، – نۆك، – یار، – نگ، – دە، ەلۆك.... هتد) :–

1 / (– ەر) : نوس + (– ەر) ← نوسەر، بێژەر، هۆنەر.....

2 / (– ەك) : کوژ + (– ەك) ← کوژەك، پەستەك

---

(1) لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی،ل 040

(2) جەمال عەبدول، بەرکۆڵێکی زانستە زاراوە سازی کوردی،ل 019

(3) نوری عەلی ئەمین، وشەی ناسادە لە زمانی کوردیدا،ل 0257

(4) محەمەد تاهر گوهەرزی، ڕێزمانا کوردی زارێ کرمانجی،ل 34.

3 / (– نۆك) :   ترس + (– نۆك) ← ترسنۆك، گرینۆك......

4/ (–ەڵۆك) : خواز + (ەڵۆك) ← خوازەڵۆك.

پاشگری (– نۆك) بەزۆری سیفەتی خراپ نیشان دەدات كە بووبێتە پیشەی كەسێك یان شتێك.

4 / (– ۆك) :   مژ (مژین) + (– ۆك) ← مژۆك

دز (دزین) + (– ۆك) ← دزۆك، گەڕۆك، جولۆك

5 / (– یار) :   نوس + (– یار) ← نوسیار، كڕیار

6 / (– ندە) :   كوژ (كوشتن) + (– ندە) ← كوشندە

فڕ (فڕین) + (– ندە) ← فڕندە

3 / ئاوەڵكار + پاشگر: –

هەندێ پاشگر لە زمانی كوردیدا هەیە، دەچنە سەر ئاوەڵكارو ناوی پیشە دروست دەكەن:–

(– ەوا) : پێش + (– ەوا) ← پێشەوا

(– گر) : پیشگر، ناوگر، پاشگر..... هتد.

4/ ڕۆنانی ناوی پیشە بە هۆی پیشگرو پاشگرەوە: (تێ) + كۆش + (– ەر) ← تێكۆشەر

ناوی واتایی :–

لە زمانی كوردیدا ژمارەیەك پاشگر بەشداری لە دروستكردنی ناوی واتاییدا دەكەن، ئەو جۆرە ناوانە تەجریدو ئەبستراكت دەبەخشن، واتای خاسیەت و جۆرو چالاكییان، تێدایە، وەك:–

أ – ناو + پاشگر :

ژمارەیەك پاشگر دەچنە سەر ناوی سادەو ناوی واتایی داڕێژراو ساز دەكەن :–

(– ەتی، یەتی، – ێتی، –انە، –ینی , – ەیی، – ندە .... هتد) :–

1– پاشگری (– ە تی) :

ا – لە گەڵ ناوی سادەی بەرجەستە , ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەكات، وەك :–

پیاو + (– ەتی) ← پیاوەتی

ب – لەگەڵ ناوی سادەی واتایی، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەکات، وەك :–

برسی +ی (– ەتی) ← برسیەتی

2– پاشگری (– یەتی) :–

– لەگەڵ هەندێك ناوی سادە، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەکات، وەك :–

دز + (– یەتی) ← دزیەتی

کەر + (– یەتی) ← کەریەتی

<u>تێبینی</u> :– پاشگری (– یەتی) شێوە مۆرفیمێکی دیکەشی هەیە، ئەویش پاشگری (–ێتی)یە، کە دەچێتە سەر هەندێك وشەی سادەو ناوی واتاییان لێ ساز دەکات، وەك :–

تینو + (– ێتی) ← تێنوێتی

ماندوو + (– ێتی) ← ماندوێتی

3– پاشگری (– ایەتی) :–

– ئەم پاشگرە بە زۆری لە گەڵ ئەو وشانەدا دەردەکەوێت کە پەیوەندی نێوان مرۆڤ ڕادەگەیەنن:–

مرۆڤ + (– ایەتی) ← مرۆڤایەتی

دوژمن + (– ایەتی) ← دوژمنایەتی

پیشمەرگایەتی، دەروێشایەتی ...... هتد.

– هەندێك جار پاشگری (– ایەتی) لە شێوەی (– اتی) دا دەردەکەوێت، وەك :–

((شینك + (– اتی) ← شینکاتی))[1]

سەوز+ (– اتی) ← سەوزاتی، خوشکاتی , شەریکاتی

4 – پاشگری (– ێنی) :–

لەگەڵ هەندێك ناوی سادە، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەکات، وەك :–

کوڕ + (– ێنی) ← کوڕێنی

کچ + (– ێنی) ← کچێنی

بوك + (– ێنی) ← بوکێنی

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 501.

5 – پاشگری (– انه) : –

پیاو + (– انه) ← پیاوانه

ژن + (– انه) ← ژنانه

6– پاشگری (– ینی)

– ئەم پاشگرە، بەکەمی لەگەڵ چەند وشەیەکدا دەردەکەوێت، وەك : –

ماتەم + (– ینی) ← ماتەمینی

7– پاشگری (– یی) : –

خۆ + (– یی) ← خۆیی

ئاسودە + (– یی) ← ئاسودەیی

کۆیلە + (– یی) ← کویلەیی

تەبایی، بەندەیی ...هتد

8– پاشگری (– ایی) :–

بارست + (– ایی) ← بارستایی

قورس + (– ایی) ← قورسایی

9 – پا شگری (– ندە) : –

گاز + (– ندە) ← گازندە

<u>تێبینی :–</u>

1– لە نێو ئەم گروو پە پاشگرەدا کە دەچنە سەر ناوی سادەو ناوی واتایی داڕێژراو ساز دەکەن، ((پاشگرەکانی (– ەیی ، – ینی، – ندە) زۆر چالاك نین))(1).

2– هەندێك لەو پاشگرانەی کە ناوی واتایی ساز دەکەن، دەچنە سەر هەندێك ناوی سادەو ناوی داڕێژراو بەواتای شوێن سازدەکەن، وەك : –

– ە تی :

خۆشناو + (– ەتی) ← خۆشناوەتی

---

(1) شێرکۆ حەمە ئەمین قادر، مۆرفیمە بەندە لێکسیکی وڕێزمانییەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا،ل 43.

جــاف + (ــەتی) ← جافەتی

ـ ایەتی :

لەگەڵ ناوی هەندێ هۆز، جێگەو مەڵبەندی ئەو هۆزە نیشان دەدات، وەك : ـ

مەنگوڕ + (ــایەتی) ← منگوڕایەتی

باڵەك + (ــایەتی) ← باڵەكایەتی

ب ـ ئاوەڵناو + پاشگر : ـ

ـ هەندێك پاشگر لە زمانی كوردیدا، دەچنە سەر ئاوەڵناوو ناوی واتایی داڕێژراو ساز دەكەن، وەك : ـ (ـیی، ـ ایی، ایەتی، ـ انە ...)

1ـ **(ـیی) :** گــەورە + (ــیی) ← گەورەیی

ساویلكە + (ــیی) ← ساویلكەیی

هــەرزە + (ــیی) ← هەرزەیی

زانــــا + (ــیی) ← زانایی

2ـ **(ـ ایی):ـ**

پان + (ــایی) ← پانایی، تاریكایی

3ـ **(ـ ایەتی) :**

بڵند + (ــایەتی) ← بڵندایەتی ، كەمایەتی

4ـ **(ـ انە) : ـ**

پاك + (ــانە) ← پاكانە

مەرد + (ــانە) ← مەردانە

ج ـ ژمارە + پاشگر : ـ

هەندێ پاشگر دەچنە سەر ژمارەو ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەكەن، وەك

ـ ی : سەد + (ــی) ← سەدی

ـ ە : سەد + (ــە) ← سەدە

ـ ێتی : یەك + (ــێتی) ← یەكێتی

له تایبه‌تییه‌کانی ئه‌م گرووپه پاشگره که ناوی واتایی داڕێژراو ساز ده‌که‌ن، ئه‌وه‌یه :-

((1 - جۆرێکیان ڕه‌گه‌زی وشه‌که ناگۆڕن، ته‌نیا به‌شه پۆلی وشه‌که ده‌گۆڕن، ئه‌وانه‌ن که ده‌چنه سه‌ر ناوی ساده.

2 - ئه‌وانی دیکه که ده‌چنه سه‌ر(ئاوه‌ڵناو - ژماره) به‌شی ئاخاوتن ده‌گۆڕن))(1).

- جگه له‌و کۆمه‌ڵه پاشگره که ئاماژه‌مان پێکرد، ژماره‌یه‌کی دیکه‌ش پاشگرله زمانی کوردیدا، هه‌یه، که ناوی واتایی دا ڕێژراو ساز ده‌که‌ن، وه‌ک :-

وار / - ه وار:-

أ- ده‌چێته سه‌ر ناوی ساده، ناوی واتایی داڕێژراو دروست ده‌کات، وه‌ک :-

ئومێد + (- ه‌وار) ← ئومێده‌وار

دژ + (- وار) ← دژوار

ب - له گه‌ڵ ڕه‌گی کاردا، ناوی واتایی داڕێژراو دروست ده‌کات، وه‌ک : -

((بین + (- ه وار) ← بینه‌وار

بیست + (- ه‌وار) ← بیسته‌وار

چێژ + (- ه‌وار) ← چێژه‌وار))(2)

- ه‌واری :

أ - ده‌چێته سه‌ر ناوی ساده، ناوی واتایی داڕێژراو دروست ده‌کات، وه‌ک :-

کورد + (- ه‌واری) ← کورده‌واری

ب - ده‌چێته سه‌ر (قه‌د)ی کار. ناوی واتایی دروست ده‌کات، وه‌ک :-

خوێند + (- ه‌واری) ← خوێنده‌واری

- بایی / ه‌بایی :

پیرۆز + (- بایی) ← پیرۆزبایی

شیر + (- بایی) ← شیربایی

---

(1) شێرکۆ حه‌مه ئه‌مین قادر، مۆرفیمه به‌نده لێکسیکی وڕێزمانییه‌کان و ئه‌رکیان له دیالێکتی گۆراندا،ل 44.

(2) مسعود محه‌مه‌د، زاراوه‌سازی پێوانه،ل 203.

– ەوەری :

أ– لە گەڵ ناوی سادە، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەکات، وەك : –

بەخت + (– ەوەری) ← بەختەوەری

یاد + (– ەوەری) ← یادەوەری

ب – لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ناوی واتایی داڕێژراو ساز دەکات، وەك :–

کوێر + (– ەوەری) ← کوێرەوەری

– تی:

پاشگری (– تی)، زۆربەکەمی لەگەڵ هەندێ وشەی سادەدا دەبیندرێ، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەکات، وەك :–

((زارۆ + (– تی) ← زارۆتی))[1]

– اڵەت :

ئەم پاشگرە لە وشەی (ڕواڵەت)دا کە پێك هاتووە لە :–

ڕوو + (– اڵەت) ← ڕواڵەت

ناوی واتایی دروست کردووە، بەڵام ئەوە ساغ نەبۆتەوە، کە ئایا ئەم پاشگرە لەگەڵ وشەی دیکەدا هاتووە، ناوی واتایی دروست کرد بێت.

– ار :

دەچێتە سەر ڕەگی کاری (ژیان) – (ژی) و ناوی واتایی دروست دەکات : –

ژی + (– ار) ← ژیار

– اری :

((ژی + (– اری) ← ژیاری))[2]

– یاری :

ا – لەگەڵ ناوی سادە، ناوی واتایی دروست دەکات، وەك : –

بەخت + (– یاری) ← بەختیاری

---

(1) لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی،ل 82.

(2) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 402.

ب – لەگەڵ ڕەگی کاردا، ناوی واتایی دروست دەکات، وەك : –

زان + (– یاری) زانیاری

– یدە :

فام + (– یدە) فامیدە

ڕۆژ + (– یدە) ڕۆژیدە

– دە :

أ – واتای پێشنیازو تێڕوانین دەگەیەنێ : –

مەزن + (– دە) مەزندە

ب – لەگەڵ ڕەگی کاری (بوون) واتای دەوڵەمەندی و هەبوون دەدات : –

بوو (بوون + (– دە)) بوودە.

– ەکی : (*)

لەگەڵ هەندێ وشەدا ناوی واتایی دروست دەکات : –

لاو + (– ەکی) لاوەکی

کار + (– ەکی) کارەکی (العملي)

خوازەکی (الارادي) .

ناوی شوێن : –

کۆمەڵێك پاشگر لە زمانی کوردیدا هەیە، کە بەشداری لە دارشتنی ناوی شوێندا دەکەن، وەك : – (**– دان، دێن، – گە، – گا، – ەن، (لان / – ە لان)، – ێن، –اوا، – جار، – ار، مان ...**)

1 / پاشگری (– دان) :

1 – دەچێتە سەرناوی سادەو دەبێتە شوێنی هەڵگرتنی ئەو شتە :–

شەکر + (دان) شەکردان

خەڵوز + (– دان) خەڵوزدان

گوڵ + (– دان) گوڵدان

ڕۆندان، ئاگردان، خوێدان، کلدان ...هتد.

---

* جیاوازە لەگەڵ (ەکی) سیفەتی دانە پاڵ : دەشتەکی، دەرەکی، ناوەکی.

2– پاشگری (– دان) لە شێوەی (– دانە) ش دەردەکەوێت، وەك : –

هێلکەدانە، سیکە دانە ... هتد.

3– لە کرمانجی ژووروودا پاشگری (– دان) لە شێوەی (– دانگ) یش دەردەکەوێت :–

((هەڤیر + (– دانگ) ← هەڤیردانگ

قەند + (– دانگ) ← قەندانگ))(تر)

بە بۆ چوونی ئێمە (– دان) پاشگرێکی چالاکە و بە بەریەوە هەیە کە زاراوەی نوێی پێ دابڕێژرێت هەروەك چۆن زاراوەی ((سەهۆڵدان)) * بە هۆی ئەم پاشگرەوە داڕێژراوە.

2/ پاشگری (– دێن) :

– کا + (– دێن) ← کادێن

تێبینی : – هەندێ بیری وا دێتە کایەوە کە (– دێن) شێوە مۆرفیمی (– دان) ە، بە هۆی گۆڕانێکی فۆنۆلۆجی فۆنیمی (1) گۆڕاوە بۆ فۆنیمی (ێ).

ئێمە وای بۆ دەچین کە ئەمانە دوو پاشگری جیاواز بن، ساغ کردنەوەی ئەوەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەیە.

3/ پاشگری (– گە) :–

پاشگرێکی چالاکە , بە شێوەیەکی سەرەکی دەچێتە سەر ناو، هەندێك جاریش دەچێتە سەر بەشە ئاخاوتنەکانی دیکە :–

أ – دەچێتە سەر ناوی سادەو جێگەو شوێن نیشان دەدات، وەك :–

ژوان + (– گە) ← ژوانگە

بار + (– گە) ← بارگە

پەسار + (– گە) ← پەسارگە

– هەندێ ناوی وەکو (ڕێ، جێ) ئەگەر چی بۆ خۆیان ناوی شوێن و جێگەن، لەگەڵ ئەوەش دا پاشگری (– گە) وەردەگرن :–

جێ + (– گە) ← جێگە

ڕێ + (– گە) ← ڕێگە

(تر) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی – ناو، ل0117

* پەیوەندیمان بەوەوە نییە، ئەم زاراوەیە پەسەند کراوە یان نا.

ئەنداز + (ـــ گە) ← ئەندازگە

ب — دەچێتە سەر ڕەگی کارو ناوی شوێن ساز دەکات، وەك :—

ڕوان (ڕوانین) + (ـــ گە) ← ڕوانگە

ج — دەچێتە سەر (چاوگ) و ناوی شوێن دروست دەکات، وەك :—

((نیشتن + (ـــ گە) ← نیشتنگە))[تر]

خواردن + (ـــ گە) ← خواردنگە

نوسین + (ـــ گە) ← نوسینگە

— پاشگری (— گە) دەچێتە سەرچاوگی (پیشان) کە بە سادەیی بەبێ مۆرفیمی (— دان) واتای نییە، وەك :—

پیشان + (ـــ گە) ← پیشانگە.

— چەند زاراوەیەك بەهۆی ئەم پاشگرە دارێژراوە، وەکو :

زاراوەی ((خەوگە))[یر] کە بۆ شوێنی (نوستن) لەبارە. زاراوەی (پاڵێوگە) بۆ (مصفاة)

— پاشگری (— گە) لە کرمانجی ژووروودا لە شێوەی (گەه) دەردەکەوێت.

4/ — گـا

— دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی دارێژراو بە واتای شوێن دروست دەکات، وەك :—

دەست + (ـــ گـا) ← دەستگا (دەزگا)

تۆمار + (ـــ گا) ← تۆمارگا

— دەچێتە سەر چاوگ، ناوی شوێن دروست دەکات، وەك :—

خوێندن + (ـــ گا) ← خوێندنگا

5/ پاشگری (— ەن)

— ئەم پاشگرە لەگەڵ هەندێ وشەدا، ناوی شوێن دروست دەکات :—

أ— لەگەڵ ناوی سادە، ناوی دارێژراو بە واتای شوێن دروست دەکات، وەك :—

پوش + (ـــ ەن) ← پوشەن

بەرد + (ـــ ەن) ← بەردەن

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 0630

(2) لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی، 89.

ب– لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ناوی داڕێژراوی شوێن دروست دەکات، وەك :–

ڕەق + (– ەن) ← ڕەقەن، لێژەن

((ڕووت + (– ەن) ← ڕووتەن))(تر)

جـ – لەگەڵ ڕەگی کار، ناوی داڕێژراوی شوێن دروست دەکات، وەك :

سوت (سوتان) + (– ەن) ← سوتەن، ڕێژەن

د – لەگەڵ وشەی (قۆپ) کە بەتەنیا واتای نییە :–

قۆپ + (– ەن) ← قۆپەن

6 / پاشگری (– لان / – ەلان) :–

ئەم پاشگرە لە کۆنەوە لە زمانی کوردیدا بەکار هاتووە، 1/ چوّتە سەر هەندێك ناوو جێگەو شوێنی ئەو شتەی نیشان داوە، وەك :–

کوندە + (– لان) ← کوندەلان

مەشکە + (– لان) ← مەشکەلان

2 / دەچێتە سەر ئاوەڵناوو (ناوی شوێن) دادەڕێژێت، وەك :–

نەرم + (– ەلان) ← نەرمەلان

سەوز + (– ەلان) ← سەوزەلان

7 / پاشگری (– ستان) :–

ئەم پاشگرە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکی زمانی کوردیدا بەکار دەهێندرێت، دەچێتە سەر هەندێك وشەو ناوی شوێن دروست دەکات، وەك :–

أ – دەچێتە سەر ناوی میللەتان، شوێن و وڵاتی ئەو میللەتە نیشان دەدات :–

کورد + (– ستان) ← کوردستان

هیند + (– ستان) ← هیندستان

ب – دەچێتە سەر ناوی ڕووەك و شوێنی ڕووەکەکە دەگەیەنێت، وەك :–

گوڵ + (– ستان) ← گوڵستان

دار + (– ستان) ← دارستان

---

(1) نوری عەلی ئەمین، وشەی ناسادە لەزمانی کوردیدا،گۆڤاری کۆڕی زانیاری((دەستەی کورد))، ب29–30،ل247.

ج – دەلکێت بە ناوی زیندەوەر، شوێنی ئەو زیندەوەرە دەبەخشێت، وەك :–

مێروو + (– ستان) ← مێرووستان

د – دەچێتە سەر هەندێك ناو كە خۆیان شوێن و جێگەن، وەك :–

گـۆڕ + (– سـتان) ← گۆڕستان

جەنگەڵ + (– ستان) ← جەنگەڵستان

شـــار + (– ستان) ← شارستان

هـ – دەچێتە سەر ئاوەڵناو، ناوی داڕێژراو دروست دەكات، وەك :–

تـاریك + (– ستان) ← تاریكستان

تێبینی :– پاشگری (– ستان) لە وشەی (زەیستان) و (بەهارستان) دا بەواتای شوێن نایەت.

8 / پاشگری (– خان) :–

ئەم پاشگرە چالاك نییەو مەودای بەكارهێنانی بەرتەسكەو تەنیا لەگەڵ چەند وشەیەكدا دەردەكەوێت :–

چرا + (– خان) ← چراخان

9 / پاشگری (– خانە)(*)

لەگەڵ ناوی سادە، ناوی شوێن دادەڕێژێت، وەك :–

كتێب + (– خانە) ← كتێبخانە

چاپ + (– خانە) ← چاپخانە

لەگەڵ ئاوەڵناودا دەردەكەوێت، شوێنی ئاوەڵناوەكە نیشان دەدات :–

نەخۆش + (– خانە) ← نەخۆشخانە

شـێت + (– خانـە) ← شێتخانە

---

* پاشگری (–خانە) لە وشەی (جامخانە) واتای شوێن و جێگە ناگەیەنێ، بەڵكو واتای (حاجز زجاجي) دەگەیەنێت، هەروەها وشەی (چراخانە) بەواتای (أظواء ساطعة) دێت.

دەستەی نوسەرانی کۆڕی زانیاری کورد، سەرەتا وەکو پاشگر ئاماژەیان بەمۆرفیمی (– خانە) کردووە، لەپاشدا بەبەراورد کردنی لەگەڵ زمانە ڕۆژهەڵاتیەکاندا بۆیان دەرکەوتووە، کە وشەیەکی سەربەخۆی واتادارە.(١)

10 / پاشگری (– جاڕ) :–

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر ناوو شوێنی ئەو شتە دەگەیەنێت، وەك :–

نێرگز + (– جاڕ) ← نێرگزەجاڕ

برنج + (– جاڕ) ← برنججاڕ

شتڵ + (– جاڕ) ← شەتڵ جاڕ

تێبینی :– هەندێ جار مۆرفیمی (– جاڕ) دەکەوێتە پێشی وشەکە، لەم ڕووەوە لە پاشگریی دەردەچێت، وەك :–

جاڕدان، جاڕچی، جاڕیان کێشا........

11 / پاشگری (– وار / – ەوار) :–

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی داڕێژراو بە واتای شوێن دروست دەکات، وەك:–

شوێن + (– ەوار) ← شوێنەوار

لێـر + (– ەوار) ← لێڕەوار

گەڤن + (– ەوار) ← گەڤنەوار...... هتد.

12 / پاشگری (– زار) :–

لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا، ناوی داڕێژراوی شوێن دروست دەکات، وەك :–

گوڵ + (– زار) ← گوڵزار

لالە + (– زار) ← لالەزار

13 / پاشگری (– مان) :–

1 / دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی داڕێژراو بەواتای شوێن دروست دەکات :–

((خەلە + (– مان) ← خەلەمان (خەرمان)))(٢)

---

(1) لیژنەی زمان، چەمکێکی دی لە ڕێزمانی کوردی،ل 094

(2) مەسعود محەمەد، زاراوە سازی پێوانە،ل 175.

تەی + (– مان) ← تەیمان

لەگەڵ هەندێ ناودا، لە شێوەی (– ەمان) دا دەردەکەوێت :–

دار + (– ەمان) ← دارەمان

هۆر + (– ەمان) ← هۆرەمان (هەورەمان)

2 / پاشگری (– مان) لەگەڵ ڕەگی کاردا ناوی داڕێژراوی شوێن دروست دەکات :–

نیشت (نیشتن) + (– مان) ← نیشتمان

<u>تێبینی</u> :– پاشگری (– مان / – ەمان) لەگەڵ هەندێ وشەی دیکەشدادێت، بەڵام ناوی شوێن دروست ناکات، وەك :–

أ / دەبێتە هۆی دروستکردنی ئاوەڵناو :– شاد + (– مان) ← شادمان

ب / دەبێتە هۆی دروستکردنی ناوی دیکە :– پەیمان، دروومان..... هتد.

<u>14 / پاشگری (– ایی) :–</u>

1 / لەگەڵ ناوی سادە، ناوی شوێن دروست دەکات :–

دەشت + (– ایی) ← دەشتایی

ئـــاو + (– ایی) ← ئاوایی

2/ لەگەڵ ئاوەڵناو دا، ناوی شوێن دروست دەکات :–

بـــەرز + (– ایی) ← بەرزایی

تەخت + (– ایی) ← تەختایی

جگە لەو پاشگرانە، ئاماژە بە چەند پاشگرێکی دیکەش دەکەین، وەك :–

– ێن

((ڕەق + (– ێن) ← ڕەقێن (جێگەی ڕەق و وشك)))[1]

بەست + (– ێن) ← بەستێن

گەرم + (– ێن) ← گەرمێن

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل0302

- ین :

(شەو + (- ین) ← شەوین (جێگەی پشودانی ئاژەڵ لە شەودا))[1]

- گ :

خوڕ + (- گ) ← خوڕگ

ژوور + (- گ) ← ژوورگ

- ك :

سوّر + (- ك) ← سوّرك

شین + (- ك) ← شینك

- (- اوا / اوە) :

ئەم پاشگرە لە زمانی کوردیدا بە دوای هەندێك (ناو) دا دێت و جێگە نیشان دەدات، بە زۆری دەبێتە ناو بۆ گوندەکانی کوردستان، هەندێك جاریش بۆ گەڕەکەکانی ناو شار:-

1 / ناوی گوندەکان :-

سمایلاوا، تۆبزاوا، ماستاوا، دەلتاوە (دەوڵەت + -اوە)، قاسماوا .... هتد.

2 / ناوی گەڕەکەکانی ناو شار

تەیراوە، عەلیاوە، بەلاشاوە، دۆلاراوە ..... هتد.

- کە :-

1 / دەچێتە سەر ناو، کۆکردنەوەی سیفەتێك لە شوێنێ دەگەیەنێ، وەك :-

لووت + (- کە) ← لووتکە

2 / دەچێتە سەر ڕەگی کار، ناوی شوێن دروست دەکات، وەك :

سووت + (- کە) ← سووتکە

- بەند :-

لەگەڵ هەندێ ناوی سادە، ناوی داڕێژراو بە واتای شوێن و جێگە دروست دەکات، وەك :-

((ماڵ + (- بەند) ← ماڵبەند (مەڵبەند)))

بە واتای (نیشتمان، جێ، ماڵ و ژیان، بنکەی ماڵ)))[1]

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 0494

- یان :-

گەرم + (ـ یان) ← گەرمیان

(ڕێگە) باز + (ـ یان) ← بازیان

ناوی بچووککراوە : -

لەزمانی کوردیدا، کۆمەڵێك پاشگر هەن، کەناوی بچوککراوە دروست دەکەن، هەندێکیان جگە لە بچوککردنەوە واتای دیکەش وەك خۆشەویستی و نازداری یاخود شکانەوەش دەگەیەنن، بەکورتی باسی هەندێکیان دەکەین :

أ- [لە / ڵە] و ئەلۆمۆرفەکانی : -

(- لە):

1- دەچێتە سەر ناوی تایبەتی، ناوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك :

دەرزی + (ـ لە) ← دەرزیلە

دەزوو + (ـ لە) ← دەزوولە

2- دەچێتە سەرناوی گشتی، ناوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك : -

کاکە + (ـ لە) ← کاکەلە

برا + (- لە) ← برالە

(- یل):

قشت + (ـ یل) ← قشتیل

قنج + (ـ یل) ← قنجیل (خنجیل)

ورد + (ـ یل) ← وردیل

(- یلە):

ئەنگوست + (ـ یلە) ← ئەنگوستیلە

کار + (- یلە) ← کاریلە

(- ڵ):

شەق + (ـ ڵ) ← شەقڵ

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 794.

چك + (– ڵ) ← چكڵ

(– یلانه) :

((خنج + (– یلانه) ← خنجیلانه))[1].

ورد + (– یلانه) ← وردیلانه

(– ه ڵ) :

1– دەچێتە سەر ناوی سادە، واتای بچووككردنەوە دەدات، وەك : –

تۆپ + (– ه ڵ) ← تۆپەڵ

– بە واتای كۆبوونەوە دێت : – كۆم + (– ه ڵ) ← كۆمەڵ

(– ه ڵە) :

كوپە + (– ه ڵە) ← كوپەڵە

تۆپ + (– ه ڵە) ← تۆپەڵە

گرد + (– ەڵە) ← گردەڵە

(– ووله) :

أ– دەچێتە سەرناوی سادە، واتای بچووككردنەوە دەدات : –

مێش + (– ووله) ← مێشووله

داس + (– ووله) ← داسووله

ب– دەچێتە سەرناوی سادە، گۆڕینی حالەت نیشان دەدات : –

دان + (– ووله) ← دانووله

(– یلێ) :

(ناز + (– یلێ) ← نازیلێ

خەج + (– یلێ) ← خەجیلێ) (*).

بۆچوونی واهەیە, كەئەمەجارێك بچووككردنەوەیە, جارێكیش نیشانەی مێیە, كە(ێ)یە.

---

(1) لێژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی، 52.

* ئەم جۆرە ناوانە دووجار بچووككراونەتەوە، جارێك بەبێ یاسا، جارێك بە یاسا.

(– ۆڵ) :

1– دەچێتە سەر ناوی تایبەتی سادە، ناوی داڕێژراوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك:–

ئاسك + (– ۆڵ) ← ئاسكۆڵ

كرم + (– ۆڵ) ← كرمۆڵ

2– دەچێتە سەرناوی گشتی، واتای بچووككردنەوە دەدات،وەك:–

كاك + (– ۆڵ) ← كاكۆڵ.

(– وڵە) :

1– دەچێتە سەرناوی سادە، واتای بچووككردنەوە دەدات، وەك : –

زەنگ + (– وڵە) ← زەنگولە.

كەم + (– وڵە) ← كەمولە.

(– ۆڵە) :

ئاسك + (– وڵە) ← ئاسكۆڵە

<u>ب– [كە] و ئەلۆمۆرفەكانی :</u>

(–كە) :

ئەم پاشگرە، لەگەڵ هەندێ ناوو ئاوەڵناودا، ڕۆڵی بچووككرنەوە دەبینێ، وەك : –

أ– لەگەڵ ناودا : –

لەت + (– كە) ← لەتكە

پوش + (– كە) ← پوشكە

ب– لەگەڵئاوەڵناودا : –

ورد + (– كە) ← وردكە

پەرت + (– كە) ← پەرتكە .... هتد

(–ك)[*] :

---

* پاشگری (– ك) لە وشەكانی (دارك، نێرك) دا واتای بچووككردنەوە نادات.

دەچێتە سەرناوی سادە , ناوی بچوککراوە دروست دەکات , وەك :ـ

پەت + (ـــك) ← پەتك

دەست + (ـــك) ← دەستك (دەسك)

((پرت + (ـــك) ← پرتك))[1]

(ـ ە ك) :

أـدەچێتە سەرناوی سادە، ناوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك : ـ

کرم + (ـــەك) ← کرمەك

مێخ + (ـــەك) ← مێخەك

کەوش + (ـــەك) ← کەوشەك

ب ـ لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ناوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك : ـ

کورت + (ـــەك) ← کورتەك.

(یك) :

ـ ئەم پاشگرە لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا، ناوی بچووککراوەی داڕێـژراو دروسـت دەکـات، وەك:ـ

پەل + (ـــیك) ← پەلیك

گوڵ + (ـــیك) ← گوڵیك

ناز + (ـــیك) ← نازیك

(ۆك) :

أـ دەچێتە سەر هەندێك ناوو واتای بچووککردنەوە دەگەیەنێت، وەك :ـ

چنار + (ـــۆك) ← چنارۆك

بەر + (ـــۆك) ← بەرۆك

کیف + (ـــۆك) ← کیفۆك

((تیر + (ـــۆك) ← تیرۆك))[2].

---

(1) گیوموکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 134.

(2) رەحمان ئیسماعیل حەسەن، پەیڕەوی فۆنیمە ناکەرتی یەکان لە کوردیدا، 88.

ب– لەگەڵ هەندێ ناودا، واتای گردکردنەوەی شوێن یان بچووککردنەوە دەگەیەنێت، وەك:–

بەر + (– ۆك) ← بەرۆك

جـ – دەچێتە سەر ناوی تایبەتی، واتای بچووککردنەوە دەگەیەنێت، وەك : –

حەمەد + (– ۆك) ← حەمەدۆك

سمایل + (– ۆك) ← سمایلۆك

(– ۆکە) :

أ– لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا دێت، واتای بچووککردنەوە دەگەیەنێت : –

منداڵ + (– ۆکە) ← منداڵۆکە

دەمار + (– ۆکە) ← دەمارۆکە

هەندێ جار جگە لە بچووککردنەوە، واتای ناوەکەش دەگۆڕێت، وەك : –

شەکر + (– ۆکە) ← شەکرۆکە

لەگەڵ ناوی دەنگی سروشتی دا دێت، واتای بچوککردنەوە دەگەیەنێت: –

باڕە + (– ۆکە) ← باڕۆکە

– دەچێتە سەر ناوی تایبەتی و گشتی مرۆڤ، واتای بچووککردنەوەو نازداری و خۆشەویستی یاخود شکاندنەوە دەگەیەنێت، وەك : –

کوڕۆکە، کچۆکە، ژنۆکە، فاتمۆکە، خدۆرکە...... هتد.

(– وکە) :

أ– لەگەڵ ناوی سادە، ناوی داڕێژراوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك : –

مار + (– وکە) ← ماروکە

گوڵ + (– وکە) ← گوڵوکە (گوروکە)

(– وك) :

گوڵ + (– وك) ← گوڵوك

دۆ + (– وك) ← دۆوك

(– ولکە) :

جاش + (– ولکە) ← جاشولکە

جام + (ـ ولكه) ← جامولكه.

(ـ ۆلكه) :

گردۆلكه، ((هێزۆلكه، ڕەگۆلكه)) [1].

(ـ یلكه) :

ئاو + (ـ یلكه) ← ئاویلكه

چاو + (ـ یلكه) ← چاویلكه

ئاش + (ـ یلكه) ← ئاشیلكه

نامه + (ـ یلكه) ← نامیلكه

جـ- [ـ چه] و ئەلۆمۆرفی [ـ چكه] :

(ـچه) :

باخ + (ـ چه) ← باخچه

دەریا + (ـ چه) ← دەریاچه

بادەم + (ـ چه) ← بادەمچه

خوانچه..... هتد.

(ـ یچه) :

قال + (ـ یچه) ← قالیچه.

(ـ ۆچه) :

((ماڵ + (ـ ۆچه) ← ماڵۆچه)) [2].

شار + (ـ ۆچه) ← شارۆچه

(ـ چك) :

گوێ + (ـ چك) ← گوێچك

پێ + (ـ چك) ← پێچك

---

(1) لێژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی،ل 75.

(2) گیوموکریانی، فەرهەنگی مهاباد،ل 571.

دەتوانین زاراوەی نوێ، بەهۆی ئەم پاشگرەوە دابڕێژین — لەو بارانەدا کەوا بەبێ مەبەست شتێك دەردەکەوێت، بەوێنە : — زاراوەی (بەرچك) بۆ بەرهەمێکی یان ئاکامێکی چاوەڕوان نەکراو بەکار بهێنین. (1)

(— چکە) :—

ئەم پاشگرە لەگەڵ هەندێ ناوی سادە، ناوی بچووککراوە دروست دەکات : —

پێ + (— چکە) ← پێچکە

گوێ + (— چکە) ← گوێچکە

ڕێ + (— چکە) ← ڕێچکە

(— وچکە) : —

لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا، ناوی بچووککراوە دروست دەکات، وەك : —

قاپ + (— وچکە) ← قاپوچکە

بەرد + (— وچکە) ← بەردوچکە

دار + (— وچکە) ← داروچکە

(— ۆچکە) :—

شار + (ۆچکە) ← شارۆچکە

دار + (— ۆچکە) ← دارۆچکە

مەڕ + (— ۆچکە) ← مەڕۆچکە

(— یچك) : —

قەپ + (— یچك) ← قەپیچك

مەل + (— یچك) ← مەلیچك

(— ێچکە) : —

ڕاو + (— ێچکە) ← ڕاوێچکە

---

(1) مەسعود محەمەد، زاراوە سازیی پێوانە، 181.

پاشگرەكانی بچووككردنەوە لە ڕووی پێكهاتنەوە، دووجۆرن :–

أ– سادە، وەك : –

(– لە، – وڵە، – وڵ، – كە، – ك، – وكە، – چە.....)

ب– نادەسا، وەك : –

(– یلكە، – ولكە، – چكە.....)

یلكە ← **(– یل) + (– كە)**

ولكە ← **(– ول) + (– كە)**

چكە ← **(– چە) + (– كە)**

– كاتێ كە باسی ناوی بچووككراوە دەكەین لەزمانی كوردیدا، بچوككردنەوەی ناوی تایبەتی مرۆڤ، هەرچەندە لە دەوڵەمەندكردنی فەرهەنگی زمان ڕۆڵ نابینێ، بەڵام لەڕووی زاراوەسازییەوە سەرنجمان ڕادەكێشێ : –

أ– زۆربەی ئەو ناوە عەرەبیانەی كە هاتوونەتە ناو زمانی كوردییەوە بەهۆی ڕێبازی بچوككردنەوە مۆركێكی كوردانەیان وەرگرتووە، وەك : –

عائشە – ئایش	عوسمان – وسو
محەمەد – مەم	خدیجە – خەج

ب– ئەو مۆرفیمانەی كە دەوری بچوككردنەوەی ناوی تایبەتی دەبینن، بەپێی جیاوازی شێوە زارەكان دەگۆڕێن. بە وێنە (لە شێوەزاری هەورامیدا پاشگری ((– ڵێ)) [1] دەچێتە سەر ناوی تایبەتی مێینەو واتای بچوككردنەوە دەگەیەنێت، وەك : –

كناچ + (– ڵێ) ← كناچڵێ (كچۆڵە)

بەڵام لەشێوەزارەكانی دیكەدا، ئەم پاشگرە كەم بەرچاو دەكەوێت.

جـ– زۆربەی ناوەكان لە شێوە بچوككردنەوەیەك زیاتر بەخۆیانەوە دەگرن، بەوێنە : – ئەگەر سەیری ناوی (فاطمة) بكەین، بەچەند شێوەیەك بچوك دەكرێتەوە : –

((فاتم، فاتمۆك، فاتمۆكێ، فاتە، فاتیلێ، فاتمێ، فاتمیلێ، فاتیلە)).[2]

---

(1) محەمەد ئەمین هەورامی، زاری زمانی كوردی لە ترازووی بەراورد دا،ل 242.

(2) هەژار موكریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 515.

– هەندێ پاشگری دیکەش هەن، کە واتای بچوککردنەوە دەدەن، بەڵام بەکەمی دەردەکەون و لەم ڕووەوە ڕۆڵیان ئەکتیڤ نییە، وەك : –

(– ژە) :

لاو + (– ژە) ← لاوژە

((بۆق + (– ژە) ← بۆقژە))[1]

دەتوانین زاراوەی ((بنەژە))[2]، بۆ ئەو ڕووەکانە بەکاربهێنین، کە هەر بەبچووکی دەمێننەوەو نابنە ڕووەکی تەواو.

(– یژە) :

ئاو + (– یژە) ← ئاویژە

بان + (– یژە) ← بانیژە

مار + (– یژە) ← ماریژە، کوڕیژە....

(– یژگە) :

کوڕ + (– یژگە) ← کوڕیژگە

پیاو + (– یژگە) ← پیاویژگە

ژن + (– یژگە) ← ژنیژگە

(– ژیلە) :

پاشگرێکی سستە، لەگەڵ چەند وشەیەکی کەم، واتای بچوککردنەوە دەدات، وەك : –

کار + (– ژیلە) ← کارژیلە

(– ژۆڵە) :

پاشگرێکی سستە لەگەڵ هەندێ وشەدا، واتای بچوککردنەوە دەدات : –

کار + (– ژۆڵە) ← کارژۆڵە.

---

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 102.

(2) مەسعود محەمەد، زاراوە سازی پێوانە،ل 171.

جۆرەكانی دیكەی ناوی دارێژراو : -

أ- ناوی خواردن و خواردنەوە : -

- لە زمانی كوردیدا چەند پاشگرێك هەیە، كە بەشداری لەدارشتنی ناوی خواردن و خواردنەوە دا دەكەن، باسی هەندێكیان دەكەین، وەك : -

1 / پاشگری (- ێنە) :

- ئەم پاشگرە هەندێك جار لەشێوەی (- ەنە) ش دەردەكەوێت، وەك : -

نیسك + (- ێنە) ← نیسكێنە

ماش + (- ێنە) ← ماشێنە

لەپ + (- ێنە) ← لەپێنە

- لە شێوەی (- ەنە) :

((ئەشك + (- ەنە) ← ئەشكەنە (گۆشتاوێكی خەست و خۆڵە))).[1]

2 / پاشگری (- ەوا) :

دۆخ + (- ەوا) ← دۆخەوا (دۆغەوا)

ئارد + (- ەوا) ← ئاردەوا (شۆربای ئاردی گەنم)[2]

ماست + (- ەوا) ← ماستەوا، شیرەوا

3 / پاشگری (- ینە) :

دۆ + (- ینە) ← دۆینە

4 / پاشگری (- ۆكە) :

مزر + (- ۆكە) ← مزرۆكە

5 / پاشگری (- ەمەنی) :

- بەشداری دەكات لە دارشتنی ناوی پۆلێكی خواردن یان خواردنەوە، وەك : -

سارد + (- ەمەنی) ← ساردەمەنی

شیرین + (- ەمەنی) ← شیرینەمەنی

---

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی كوردی،ل 157.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 15.

شیر + (– ەمەنی) ← شیرەمەنی

تێبینی : – هەریەکە لەو پاشگرانەی کە ناوی خواردن و خواردنەوە دروست دەکەن، چەند جۆرێکی دیکەش لەناوی دارێژراودروست دەکەن کە باسمان کردوون.

ب– ناوی خشڵ (بابەتی ڕازاندنەوە) : –

هەندێك پاشگر ناوی خشڵ و بابەتەکانی ڕازاندنەوە دروست دەکەن، وەك : –

1 / پاشگری (– وانە / – ەوانە) :

لووت + (– ەوانە) ← لووتەوانە

پا + (– وانە) ← پاوانە

مل + (– وانە) ← ملوانە، چەپەوانە.... هتد.

2 / پاشگری (– انە) :

لەرز + (– انە) ← لەرزانە

3 / پاشگری (– بەند)

قەنەفڵ + (– بەند) ← قەنەفڵبەند

کەمەر + (– بەند) ← کەمەربەند

مێخەك + (– بەند) ← مێخەکبەند

عاشق + (– بەند) ← عاشقبەند.... هتد.

4 / پاشگری (– ە) :

((قەتار + (– ە) ← قەتارە (زەنبەرێکی سەری ژنانە)) [1].

5 / پاشگری (– ك) :

((قوفل + (– ك) ← قوفلك (دەستبەندی ژنان))) [2]

6 / پاشگری (– ەك) :

کرم + (– ەك) ← کرمەك

7 / پاشگری (– ۆکە) :

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانەبۆرینە،ل 574.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 566.

کرم + (ـ ۆکە) ← کرمۆکە.

8 / پاشگری (– لە) :

((دەرزی + (ـ لە) ← دەرزیلە (پارچە خشلێکە بۆ سەر))) [1]

9 / پاشگری (– اوکە) :

خەن + (ـ اوکە) ← خەناوکە

10 / پاشگری (– ەڵە / ەڵەکە) :

گۆد + (ـ ەڵە) ← گۆدەڵە، گۆدەڵەکە

11 / پاشگری (– ینگە) :

خڕە + (ـ ینگە) ← خڕینگە

خڕینگە : 1– دەنگی وێککەوتنی خشلێ.

2– پارچە خشلێکە.

<u>تێبینی</u> : – بەتەنیا بۆ ناوی ئەو خشڵەی کە دەکرێتە (مل)، چەند پاشگرێك بەشداری دەکەن، وەك : –

((ملوانە، ملوانك، ملۆ، ملوان، ملۆچکە، ملوێنە، ملوینکە))[2]

<u>جـ– ناوی یاری : –</u>

لەزمانی کوردیدا، ژمارەیەك پاشگر هەیە، کەناوی یاری دادەڕێژن، وەك : –

1 / پاشگری (– انێ) :

پاشگرێکی چالاکە ژمارەیەکی زۆر لە ناوی یاری کوردی، بەهۆی ئەم پاشگرە دادەڕێژرێن:–

پەت + (ـ انێ) ← پەتانێ

موش + (ـ انێ) ← موشانێ

قاش + (ـ انێ) ← قاشانێ

شوتانێ، جگانێ، کەلایانێ، جلێتانێ، هەلوکانێ، ماتانێ..... هتد.

---

(1) هەژار مەکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 311.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 813.

2 / پاشگری (– ێن) :

ئەم پاشگرەش لە دروست کردنی ناوی یاری چالاکە : –

((تۆپ + (– ێن) ← تۆپێن

هەڵمات + (– ێن) ← هەڵماتێن

موش + (– ێن) ← موشێن))(1).

3 / پاشگری (– ێنە) :

تۆپ + (– ێنە) ← تۆپێنە

جەگ + (– ێنە) ← جگێنە (جەگێنە)

4 / پاشگری (– ەڵێن) :

باز + (– ەڵێن) ← بازەڵێن.

5 / پاشگری (– بازی) :

زۆران + (– بازی) ← زۆرانبازی

6 / پاشگری (ێ) :

غاردان + (– ێ) ← غاردانێ

د – ناوی دیاردەو دەنگی سروشتی : –

(– ە) :

باڕ (باڕاندن) + (– ە) ← باڕە

گڤ + (– ە) ← گڤە

لوور + (– ە) ← لوورە

ئاگر + (– ە) ← ئاگرە

کۆک + (– ە) ← کۆکە

---

(1) نوری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی، 12.

هـ – ناوی کردە (عملیە) : –

(– ار) :

کوشت + (– ار) ← کوشتار

وت + (– ار) ← وتار

(– یار) :

پرس + (– یار) ← پرسیار

(– ەوە) :

کرد + (– ەوە) ← کردەوە

و – ناوی ئامێرو کەرەسەی ڕۆژانە : –

– **ەمەنی** : چاپ + (– ەمەنی) ← چاپەمەنی

– **ە** : گیر + (– ە) ← گیرە

– **ۆ** : سم (سمین) + (– ۆ) ← سمۆ

(– **ەک** : بەست (بەستن) + (– ەک) ← بەستەک

– **نگ** : بڕ (بڕین) + (– نگ) ← بڕنگ

– **ەک** : هێڵ + (– ەک) ← هێڵەک

– **کە** : پێچ (پێچان) + (– کە) ← پێچکە)(1).

– **ینگ** : کۆڵ (کۆڵین) + (– ینگ) ← کۆڵینگ (قولینگ)

ز – ناوی باج : –

(– انە) :

سەر + (– انە) ← سەرانە

پوش + (– انە) ← پوشانە

مانگ + (– انە) ← مانگانە

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوە سازی کوردی، 93.

ح– ناوی گشتیی گیانلەبەر : –

(– ەوەر)

پەل + (– ەوەر) ← پەلەوەر

گیان + (– ەوەر) ← گیانەوەر

زیند + (– ەوەر) ← زیندەوەر

هەندێ پاشگری دیکە، کە ناوی جۆراوجۆر دادەرێژن : –

1/ (– ەلۆکە)	ئاردەلۆکە، گێژەلۆکە
2/ (– ج)	قنج (ڕاست، زەق)، کونج، گنج، بنج، گرنج، توانج، سارنج، کاکنج
3/ (– اڵ)	تویژاڵ، چنگاڵ، پوشاڵ، گۆپاڵ، پونگاڵ، چەپاڵ، ساماڵ، ژەنگاڵ، جۆماڵ، جەواڵ
4/ (– زاد)	شێرزاد، ئادەمیزاد، نەوزاد
5/ (– وەر)	مەرگەوەر، بوونەوەر، جانەوەر، زیندەوەر، پەلەوەر، بەختەوەر
6/ (– ژن)	خوروژن (بەخوور هاتنی هەموو لەش)، کرمژن، ئۆقژن (ئارام)، هارژن، بارژن (بارین)
7/ (– ەشە)	بانگەشە، بەیتەشە
8/ (– ەڵێ)	باوەڵێ (پیری پەککەوتوو)، سەوزەڵێ
9/ (– اڵك)	کرێژ + (اڵك) ← کرێژاڵك، مەژاڵك، توێژاڵك.
10/ (– اچە / ەچە)	بنەچە، سەرەچە
11/ (– ێو)	دەشتێو، دزێو (ناشرین)، بزێو
12/ (– لەمە	((ئاولەمە))[1]، شەکرلەمە، دیشلەمە

(1) عبەبدورەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی، 90

)	
13/ (– لو)	چـوارلو (کوڕەبەشـە)، خورمـالو (بـەری دارێکـە لـە تەماتەدەکات)، ئەرنالو، ((ولاّغلو))[2].
14/ (– ێز/ یز)	لەنگ + (– ێز) ← لەنگێز، جەنگێز
15/ (– کۆ)	دڵکۆ، لاوکۆ، پاشکۆ، شێرکۆ، سەرکۆ...
16/ (– یتە)	گۆپیتە، ئاویتە، پۆپیتە
17/ (– ێتە)	ئاو + (ێتە) ← ئاوێتە، ڕەقێتە، پلێتە
18/ (– گ)	مژگ، خولگ، بەرگ، پـەڕگ، ئـاوگ، تـەژگ، شـینگ، زەرگ، ژوورگ، پۆڕگ، مەلاژگ، لەژگ، چاوگ...
19/ (– یـنگ)	((گوڵینگ، زرینگ، خڕینگ))[1].
20/ (– ەنگ)	ئاستەنگ، سەرەنگ، پێشەنگ، خوڕەنگ (خواکرد)
21 / (– نگ)	بێژنگ، هۆشنگ، ئاونگ
22/ (– ینگە)	خڕینگە، زڕە + (– ینگە) ← زرینگە
23/(– مـۆ/ – ەمۆ)	دەست + (– ەمۆ) ← دەستەمۆ، ژیلەمۆ
24/ (– ەم)	ئاست + (– ەم) ← ئاستەم، بەڵغەم، پەرکـەم (ئـەم پاشگرە لە دروست کردنی ژمارەی پلەیشدا بەشداری دەکات)
25/ (– ەمین)	ماتەم + (– ەمین) ← ماتەمین.

(2) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە، 914.

(1) مەسعود محەمەد، زاراوەسازیی پێوانە، 114.

26/(ـ چك/ ەچك)	بنچك، سەرەچك
27/ (ـ مە)	کاشمە، کاڵمە، پڕمە، سوزمە، ستێرمە (گرتنەوە)، سڕمە، سرێشمە / لوش + (ـ مە) ← لوشمە
28/ (ـ امە)	کارامە، بەرامە
29 / (ـ نامە)	ساڵنامە، ڕەگەزنامە، سوێندنامە، شانامە، فێرنامە (الشهادە الدراسیە)
30 / (ـ ەرە)	پەنج + (ـ ەرە) ← پەنجەرە، چوز + (ـ ەرە) ← چوزەرە (نێرکی گیا)، دێوەرە.
31 / (ـ ۆر)	بەستۆر، قاش + (ـ ۆر) ← قاشۆر
32 / (ـ یت)	کۆڵ (کۆڵین) + (ـ یت) ← کۆڵیت
33/ (ـ نج)	کۆڵ + (ـ نج) ← کۆلنج، ماڵنج، هێڵنج
34 / (ـ تك)	نێرتك، شوورتك، مۆرتك، مەنتك، سورتك، ساپیتك
35/ (ـ یی)	ئاسایی، خوایی، بایی، گیایی
36/ (ـ ەواڵە)	ئاسنەواڵە (وردەئاسن)، ووردەواڵە، زەردەواڵە
37 / (ـ دێر)	چاودێر، ئاودێر، بەندێر (ئامۆژگاری کەر)
38/ (ـ اك)	پۆشاك، پیتاك، باداك (جۆرە گیایەکە لەدار دەئاڵێ) خاشاك
39 / (ـ ۆدە)	گیر + (ـ ۆدە) ← گیرۆدە، ئاڵۆدە
40 / (ـ انج)	تیلم + (ـ انج) ← تیلمانج، قولانج
41 / (ـ گار)	ڕۆژگار، ئامۆژگار، کردگار، پەروەردگار

42 / (– گاری)	ئامۆژگاری، یادگاری
43 /(– ێنە)	زەردێنە، سپیێنە، ڕەشێنە، گلێنە، وڕێنە
44 /(– اتە)	سماتە، سپاتە (بێ ژن و ماڵ)
45 /(– وێ)	تـیرۆێ (دارێکـی لێـڕەوارە و دەوەنـە)، گـڕوێ، تیسـوێ (تیس، گیایەکی دڕکاوی یە)
46 /(– کێنە)	ڕەشکێنە، شلکێنە
47/ (– ۆق)	بلۆ + (ـــ ۆق) ← بلۆق شل + (ـــ ۆق) ← شلۆق
48/ (– وڵ)	زەنگ + (ـــ وڵ) ← زەنگوڵ
49/ (– ێڵ)	تـاتێڵ (دڵخـورتی)، ڕەهـێڵ، تخـێڵ (تـەخت لەسـەر ئـەرز ڕاکێشان).
50 / (– ۆت)	سـاق + (ـــ ۆت) ← سـاقۆت (ئێسـکی ئـەژنۆ)، تانۆت (خەم وخەفەت).
51 / (– اگە)	بڕبڕاگە، کڕکڕاگە، قورقوراگە
52 / (– نگ)	ڕێـژ + (ـــ نگ) ← ڕێـژنگ، بـڕنگ (مقەسـتی مـەڕ بڕینەوە) بژنگ (پارچە ئاگر)، (ڕەشاش)

53 /(– نووک) خڕ + (ـــ نووک) ← خڕنووک

چڕ + (ـــ نووک) ← چڕنووک

54/ (– وگە) بست+ (ـــ وگە) ← بستوگە (کوپەڵە)

55/(– وانکە) بەروانکە، مل + وانکە ← ملوانکە

56/(– کۆک) ژنکۆک، ژن + (ـــ کۆک) ← ژنکۆک

57/(– چکه) خانوچکه، ڕێچکه

58/(– گـوزار) خزمەتگوزار، کارگوزار

59/(– ەنگاز) مارانگـاز، خۆرەنگـاز (خـۆر بـردی) خـۆر + (– ەنگـاز) خۆرەنگاز.

60/(– ۆشك) خەبەرۆشك (چیرۆك)، داپیرۆشك (جاڵجالۆکه)

61/(– ەڵـۆك) بەستەڵۆك، پیرەڵۆك

62/(– ین) گـوڵین، سـەرین، جمـین (بزوتنـی خـەڵکی زۆر)، شـیرین، هەورین، کەمین

63/(– نه) ڕۆژنـــه، ڕێژنـــه، ئاونـــه (لوولـــەی نێرگلـــه)، چـــنگنه (زیندەوەرێکه به پشتەوە دەنووسێ)

64/(– وچك) دار + (وچك) ← داروچك، قەپوچك

65/(– اسك) تیلم + (– اسك) ← تیلماسك

66/(– ەژنه) ئاوژنـــه (کەلێنێکـــه کـــه لـــەکاتی وەســـتانی ئـــاوی لـــێ بەردەدەنەوە)، لاقەژنه

67/(– نو) پاژنو، چڕنو

68/(– تاو) پانتاو، پاکتاو (گۆڕاپی سەرچیا)

69/(– ژ) تەنگژ، پاك + (– ژ) ← پاکژ

70/(– وەن) قێزەوەن، پیزەوەن (جومگه وەرگەڕان)

71/(– اوەنـد) زەماوەند، دەماوەند، خواوەند، بەشاوەند

72/(– یه) شاد + (– یه) ← شادیه

راز + (– یه) ← رازیه

73/(– ەبەر) تەنگ + (– ە بەر) ← تەنگەبەر

74/(– ەتاو) تەنگ + (– ەتاو) ← تەنگەتاو

75/(– ەتە)   تەوقەتە (پۆپە)، زەرگ + (– ەتە) ← زەرگەتە.

76/(– دانك)   پێودانك (ئەندازە)، شەشدانك (تێكڕای مڵك)

77/(– كێ)   تاتكێ (بڵند كردن و جوڵانەوە)، چاوشاركێ.

78/(– وێشك)   كەروێشك، باوێشك

79/(– رە)   پارچە + (– رە) ← پارچەرە، سمۆرە (سمۆ = كونكەر)

80/(– ەنەك)   كەپ + (– ەنەك) ← كەپەنەك

81/(– ەناز)   خاكەناز، سەگەناز

82/(– ادە)   قورادە، پیادە

83/(– ارك)   سیس + (– ارك) ← سیسارك، گوژارك

84/(– فە)   شكۆ (پایە بەرز) + (– فە) ← شكۆفە (گوڵی دار)

85/(– ەگە)   بنەگە، شلەگە (جێگەی دادڕینی جۆگە)، كۆڵەگە

86/(– ەندازە)   وەكو پاشگر دەچێتە سەر هەندێك وشەو واتایەكی نوێی پێ دەبەخشێ: – پایە ئەندازە، خاكە نداز ((تیر ئەندازە، سەرەنداز ، بار ئەندان))[1]

87/(– نیا/ەنیا)   دڵنیا، سەرەنیا، ئاوەنیا، ((بەرەنیا))[2]

88/(– وانە/ەوانە)   پەروانە، دەمەوانە، چەپەوانە، كۆڵوانە

89/(– ۆكێ)   بازبازۆكێ، ماڵ ماڵۆكی

90/(– سك)   چلوسك (بزۆت)، پلوسك

---

(1) عبەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی كوردی، 266–267.

(2) گیوموكریانی، فەرهەنگی مهاباد، 71.

91/(– پێك) دەست + (– پێك) ← دەستپێك (دەسپێك)

92/(– نیار) کارنیار، پێشنیار (پێش + (– نیار) ← پێشنیار)

93/(– بەندان) ڕێبەندان، خەنەبەندان، سەهۆڵبەندان

(

94/(– گین) سەر + (– گین) ← سەرگین، ژوورگین

95/(– یانە) زەنگ + (– یانە) ← زەنگیانە، ڕازیانە

96/(– هۆز) باهۆز (گەردەلوول)، ڕاهۆز

97/(– تکە) مەلۆتکە، مۆرتکە، شا + تکە ← شاتکە (شاتکە شێت)

98/(– ێژ) شیر + (– ێژ) ← شیرێژ، تیرێژ، کرێژ

99/(– موك) بزموك، قژموك

100/(– مانە دیمانە، گریمانە، متمانە

(

101/(– ێن) گلێن، لاوێن، تۆپێن

102/(– وو) داسوو، بانوو، کەندوو، ڕۆژوو، پاشوو، جوانوو

103/(– وێڵە گورچەوێڵە، دانەوێڵە.

(

104/(– ار) دیار لە ((دیتن) ەوە، نڤ + (– ار) ← نڤار، نڤیسار، کۆمار

105/(– او) ((گەن + (– او) ← گەناو، خونار، زاراو، پاراو

106/(– ەك ماستەك، لەرزەك

(

107/(– یك) پەل + (– یك) ← پەلیك، تاریك، باریك، خدریك، گوڵیك،

(گوریك / گوریکە) نیسان.

108/(– گەرا) ((تاقم + (گەرا) ← تاقمگەرا

ئەخلاق + (گەرا) ← ئەخلاقگەرا

109/(– گەرای) ئەخلاق + (گەرای) ← ئەخلاقگەرای))[1].

ئـەم زاراوەیـە بەتایبـەتی لـە بـواری ئـەدەبی و فەلسـەفیدا بەکاردێت.

110/(– ێنــە) شلك + (ێنە) ← شلکێنە

111/(– ەڵەك)/ ڵەك ڕەشەڵەك، ڕیشەڵەك، ڕەچەڵەك

112/(– ۆچە) ماڵۆچە، شارۆچە، دارۆچە

113/(– ێچکە) راو + (ێچکە) ← راوێچکە

114/(– داری) دوژمنداری، ماڵداری، باداری، پەیامداری (الالتزام)

115/(– کاری) دارکاری، قورکاری، سپیکاری

116/(– وکـە) مار + (وکە) ← ماروکە، ختوکە

117/(– مێلکە) مار + مێلکە ← مارمێلکە

118/ (– وین) سەر + (وین) ← سەروین

119/ (– خانی) مراد + (خانی) ← مرادخانی

---

(1) بەختیار سەجادی، محەمەد محمودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، 21.

120/ (– ەلۆخە) مرد + (– ەلۆخە) ← مردەلۆخە

120/ (– ۆخە) مرد + (– ۆخە) ← مردۆخە

122/ (– اوی) خـەماوی، گنجـاوی، مـواوی (مـو + (– اوی) ← مواوی).

123/ (– اتی) شەریك + (– اتی) ← شەریكاتی، خوشكاتی

124/ (– ەنی) گۆت + (– ەنی) ← گۆتەنی، بەردەنی

125/ (– یـن) كار + (– ین) ← كارین، بەفرین، بەردین

126/ (– ەسات) كـار + (– ەسات) ← كارەســات، مەرگەســات، چركەسات

127/ (– ەنگ) كاژ + (– ەنگ) ← كاژەنگ

سە + (– ەنگ) ← سەرەنگ، خەڕەنگ

128/ (– و) كەند + (– و) ← كەندو

دان + (– و) ← دانو

129/ (– گیری) كەنار + (– گیری) ← كەنارگیری، دەمارگیری

130/ (– ەنین) ناز + (– ەنین) ← نازەنین

131/ (– ەك) كوڵ + (– ەك) ← كوڵەك، كورتەك، بەندەك

132/ (– ێر) كاژ + (– ێر) ← كاژێر

باژ (باج) + (– ێر) ← باژێر (باجێر)، دلێر

133/ (− ەوایی) دەست + (− ەوایی) ← دەستەوایی

134/ (− یگە) تاق + (− یگە) ← تاقیگە

135/ (− گەز) پاش + (− گەز) ← پاشگەز

136/ (− بێنی) خاز + (− بێنی) ← خازبێنی (خوازبێنی)

137/ (− گەری) شانۆ + (− گەری) ← شانۆگەری

138/ (− انەوە) بریسکانەوە، ڕەنگانەوە

139/ (− تە) پۆش + (− تە) ← پۆشتە

140/ (− ەما) بن + (− ەما) ← بنەما

141/ (− نما/ەنما) قیبلە + (− نما) ← قیبلە نما
کلك + (− ەنما) ← کلکەنما ، ڕێنما، بارنما

142/ (− ژیلکە) کەف + ە + (− ژیلکە) ← کەفەژیلکە

143/ (− وێ) کەنار + (− وێ) ← کەناروێ

144/ (− ەنجی) ناو + (− ەنجی) ← ناوەنجی، کوڵەنجی

145/ (− ك) شل + (− ك) ← شلك، نەرمك

146/ (− ەر) لەنگ + (− ەر) ← لەنگەر، نوسەر، بیستەر، بڕەر

(

147/ (– انـه   مۆر + (— انه) ←   مۆرانه، مەردانه

(

148/ (– او)   پاراو، زاراو، کاژاو

149/ (– یژه   مار + (— یژه) ←   ماریژه

(

150/ (– تاو   مەهـ + (— تاو) ←   مەهتاو، پڕتاو، پاکتاو

(

151/ (– ینه   کەم + (— ینه) ←   کەمینه، بەفرینه (ثلجي)

(مس + (— ینه) ←   مسینه (مەسینه)

بەردینه،، دێرینه (قدیم)، کۆنینه

152/ (– یـار   بەخت + (— یار) ←   بەختیار

(کەو + (— یار) ←   کەویار، پرسیار

153/(– کە)   لوشکە، لەتکە، سۆرکە

154/ (–ش)   کوڕنو + (— ش) ←   کوڕنوش

155/ (– وا)   کار + (— وا) ←   کاروا

ژی + (— وا) ←   ژیوا

156/ (– ۆژه   کرم + (— ۆژه) ←   کرمۆژه (گرمۆژه)

(کارد + (— ۆژه) ←   کاردۆژه

157/ (– ۆخ   مرد + (— ۆخ) ←   مردۆخ

(

158/ (– نیـا   کانه + (– نیا) ←   کانـەنیا، دڵ + (— نیـا) ←

(دڵنیا

159/ (– ینه   کۆن + ینه ←   کۆنینه (الآثار القديمة)،

(مس + (— ینه) ←   مسینه

160/ (–   هەواڵگری، سەربازگری (التجنید)

گری)

161/ (– ەڕۆ) وشك + (– ەڕۆ) ← وشكەڕۆ، سەرەڕۆ، ئاوەڕۆ

162/ یوان) پشت + (– یوان) ← پشتیوان

163/ (– ندە) باڵ + (– ندە) ← باڵندە، بڕندە (قاطع المال).

164/ (–ەك) دەستەك، دەڵەك، كوڵەك.

165/ (– ست) بارست، زانست، توانست .....

166/ (– ش / – شت) : –

1– هەندێ كەس پێیان وایە كە ئەم پاشگرە، هەمان پاشگری (ش) ە كە لە زمانی فارسیدا هەیە، لەزمانی كوردیدا هەندێ جار لەبری (ش)، (شت) بەكاردەهێندرێت وەك لە وشەكانی : –

(ڕەوشت، خورشت، گوزارشت... هتد).

لێرەدا تێبینی ئەوە دەكەین كە : 1– بەكارهێنانی پاشگری (ش) لە فارسیدا گەلێك فراوانترە لە

(ش/ شت) ی كوردی.

2– ئەگەر زمانی كوردی ئەم (ش) ەی لە فارسی خواستبێتەوە، دەبوایە نەك هەر چەند وشەیەك بەڵكو وشەی زۆر هەبن كە فارسی بن و هاتبنە ناو زمانی كوردییەوە كە ئەم پاشگرە تێیاندا بەرانبەر بە (شت) وەستابێ.[1]

پاشگری (ش) لە كۆمەڵێك وشەدا دەبینرێ كە كوردیی ڕەسەنن و زاراوەی داڕێژراوی دروست كردووە، وەك : –

((ئارایشت، بڕشت، خارش، خوایش، زانایش، سازاش، فەرمایشت، كاردش، مەندش))[1].

هەروەها لەچەند وشەیەكی وەك ((گەردش، ماڵشت))[1]، پۆزش، باڵێشت (سەرین).

(1) مەسعود محەمەد، زاراوەسازی پێوانە،ل 118.

(1) هەژار موكریانی، هەنبانەبۆرینە،ل 236,51,3، 249، 374، 407، 525، 597، 835.

257/ پاشگری (– ا) : – ئەم پاشگرە جگەلەوەی کە ئاوەڵناو دادەڕێژێت هەروەك لە پێشەوە باسمان کردووە، هەروەها دەچێتە سەر ژمارەیەکی زۆر وشەی سادەو ناوی داڕێژراو دروست دەکات : –

((کارا، هێژا))[2]. پرسا، دانا، نما....هتد.

258/ پاشگری (– ەند) : – سەهـ + (– ەند) ← سەهەند

سەر + (– ەند) ← سەرەند

مام + (– ەند) ← مامەند

گەش + (– ەند) ← گەشەند

ناو + (ەند) ← ناوەند

کەمەند، هەژەند، زەوەند...

ئەم پاشگرە لە هەندێ وشەدا دەتوانرێت چۆنیەتی دروست بوونی ڕوون بکرێتەوە، بە وێنە:–

(وشەی (کەمەند) لەوە دەچێ کە لە وشەی کەمەرەوە هاتبێ، وشەی (سەهەند) لەگەڵ وشەی

(سەرما) و (سەهۆڵ) یەکبگرێتەوە، یاخود (ڕەوەند) لە (ڕەو)، (ڕۆیین) ەوە هاتبێ، بەڵام وشەی (پەسەند) سەرچاوەی ڕوونی دیار نی یە)[3].

لە بواری زاراوەسازیدا لە وشەی ((گەش))، ((هەژان)) ەوە زاراوەی ((گەشەند)) و ((هەژەند)) و بەهۆی ئەم پاشگرەوە داڕێژراوە.

2 - داڕشتنی ناو بەیاریدەی پێشگر : -

یەکەم : پێشگر + ناو : –

أ– ناوی گشتی مرۆڤ : –

---

(2) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 509، 570.

(3) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 597، 1017

(4) مەسعود محەمەد، زاراوەسازیی پێوانە،ل 161.

(**هاو –**)   هاو + سەر ← هاوسەر

(**هاو –**) + وڵات ← هاووڵات

(**هاو –**) + ڕێ ← هاوڕێ

(هاو –) + ڕاز ← هاوڕاز

ئەم پێشگرە هەندێ جار لە شێوەی (هام –) دەردەکەوێت : –

(**هام –**) + ڕاز ← هامڕاز

(**هەو –**) : – هەو + نشین ← هەونشین (هەم نشین).

(**هەو–**) : – هەندێ جار لەشێوەی پێشگری (هەڤ –) دا دەردەکەوێت : –

(**هەڤ –**) + بەش ← هەڤبەش، هەڤپیشە، هەڤپشك

ب – ناوی تایبەتی مرۆڤ / ناوی بکەر : –

(ڕا –) + بەر ← ڕابەر

دووەم : – پێشگر + ڕەگ :

1– (**ڕا**) : (ڕا –) هێن ← ڕاهێن، ڕاسپێر (سپاردن)، ڕاپەڕ (پەڕین)، ڕاگر

2– (**ڕێ –**) : (ڕێ –) + بین ← ڕێبین، ڕێدار

3– (**تێ –**) : (تێ –) + بین ← تێبین

4– (**دا –**) : (دا –) + هێن ← داهێن، دانەر

5– (**پێ –**) : (پێ –) + ویست ← پێویست، پێخەف

6– (**لێ –**) : (لێ) + زان ← لێزان

7– (**هەڵ –**) : (هەڵ –) + کەوت ← هەڵکەوت

8– (**وا –**) : (وا –) + بەستە ← وابەستە

9– ((**مە –**) : مەبەست، مەگیرانی)) [1]

---

(1) مامۆستا مەسعود محەمەد پێی وایە کە (مەگیرانی) لە (مایەگیرانی) یەوە هاتووە، (مەبەست) و (مەترسی) لە (مایە بەست) و (مایەترس) ەوە هاتووە.

تاوەکو ئێستا بەتەواوی ڕوون نەبۆتەوە مۆرفیمی (مە –) کە لەپێش هەندێ وشەوە هاتووە، بنچینەیی یە یاخود پێشگرە. (پێویستی بە لێکۆڵینەوەی مێژووی هەیە).

10- (**وەر -**) : وەرگێڕ، وەرگرە.

دووەم : **ئاوەڵناوی دارێژراو**

ئاوەڵناوی دارێژراو بەیەکێکی دیکە لە ڕێگاکانی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانی کوردی دادەندرێت، ئەمەیش بەدوو ڕێگا دەبێت : -

1- بەیاریدەی پاشگر.

2- بەیاریدەی پێشگر.

1-ئاوەڵناوی چۆنیەتی : -

أ- ناو + پاشگر :-

لە زمانی کوردیدا چەند پاشگرێك هەیە، کە دەچنە سەر ناوو دەبنە هۆی دروست کردنی ئاوەڵناوی دلرێژراو، وەك : - (**- دار، - ناك، - مەند، - وور، - گین، - ۆڵ، - وەر / - ەوەر، - ۆك، - ۆڵە، - ەلە، - یل، - یلە، - ۆکە، - کەلە، - کیلە، -یلکە، - انی، - ولکە..... هتد**).

1/ پاشگری (**- دار**) : زامدار، نازدار

2/ پاشگری (**- ناك**) : خەمناك، سامناك، ترسناك

3/ پاشگری (**- مەند**) : بەهرەمەند، ئارەزوومەند

4/ پاشگری (**- وور**) : ڕەنجوور

5/ پاشگری (**- گین**) : خەم + (- گین) ← خەمگین

6/ پاشگری (**- زن**) : درۆ + (- زن) ← درۆزن

7/ پاشگری (**- وەر / ەوەر**) : سەروەر، بەختەوەر

8/ پاشگری (**ۆك -**) : لەرزۆك، خشۆك.

ب- ئاوەڵناو + پاشگر : -

ژمارەیەك پاشگر دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە، ئاوەڵناوی دارێژراو دروست دەکات : -

1- پاشگری (**- ەڵە**) : ڕوتەڵە، سەوزەڵە

2- پاشگری (**- ۆڵ**) : نەرمۆڵ، ناسکۆڵ

3- پاشگری ((**- ۆڵە**) : نەرمۆڵە، ناسکۆڵە

4- پاشگری (**- یل**) : ووردیل، قنجیل

5- پاشگری (**- وك**) :   گەرموك، نەرموك

6- پاشگری (**- ۆكی**) : ڕەش + (- ۆكی) ← ڕەشۆكی

7- پاشگری (**- ۆكە**) :   ((شێتۆكە، ترشۆكە، خڕۆكە، گێلۆكە....)) (1).

8- پاشگری (**- كەلە**) :   سووركەلە، سپیكەلە

9- پاشگری (**- یلكە**) : خڕیلكە، قوتیلكە، ختیلكە

10- پاشگری (**- كەڵە**) : جوانكەڵە، سوركەڵە

11- پاشگری (**- كە**) :   جوانكە، سوركە، شینكە

12- پاشگری (**- كاڵ**) : - ڕەشكاڵ، سوركاڵ

13- پاشگری (**- كیلە**) : - جوانكیلە

14- پاشگری (**- ۆق**) : - شل + (- ۆق) ← شلۆق

15- پاشگری (**- یلانە**) : - ووردیلانە، خڕیلانە، خنجیلانە

16- پاشگری (**- ەلانە**) : - باریك + (- ەلانە) ← باریكەلانە

17- پاشگری (**- كەلانە**) : - سپیكەلانە، خڕكەلانە، ژیكەلانە

چەند تێبینییەك : -

1- لەناو پاشگرەكاندا ئەمانە ناسادەن : -

- كەلە ← (- كە) + (- لە)

- كیلە ← (- كە) + (- یلە)

- یلكە ← (- یل) + (- كە)

- وڵكە ← (- وڵ) + (- كە)

2- ((ئاوەڵناوی چۆنیەتی، ژمارەیەكی زۆریان سیفەت، یان شێوەی گیانلەبەر (زیندوو) نیشان دەدەن، وەك (ناودار، دەوڵەتمەند، خەمگین.... هتد).

هەندێكی دیكەشیان تایبەتن بە نازیندوو، وەك (تەختانی، ڕووتەن،..... هتد) كە ئەمانە بە گشتی سیفەتی شوێن دەردەخەن))(1).

(1) نوری عەلی ئەمین، گرتنی كەلێنێكی تر لە ڕێزمانی كوردی،ل14.

(1) شێركۆ حەمەئەمین قادر، مۆرفیمە بەندە لێكسیكی و ڕێزمانییەكان و ئەركیان لە دیالێكتی گۆراندا، ل59.

3– ئاوەڵناوەکانی وەك (جوانکیلە، سورکەلە، وردیل... هتد) سیفەت بە بچوککراوەیی نیشان دەدەن، لەهەمان کاتیشدا پلەی ڕێزو ناسکیان تێدایە، هەندێ جاریش بۆ شکاندن بەکاردێت، لەهەردوو باردا دەورووبەری قسەکردن ڕوونی دەکاتەوە، بەگشتی ئەم ئاوەڵناوانە، ڕواڵەت نیشان دەدەن و ((سیمایەکی کاتین))[٢].

جـ – ڕەگ + پاشگر : –

ژمارەیەك پاشگر هەیە لەزمانی کوردیدا، دەچنە سەر ڕەگ و ئاوەڵناوی چۆنیەتی دروست دەکەن، وەك : –

(– ەوار، – ۆك، – ا، – وو، – ندە، – دە، – یدە....)

1– (– ەوار) : خوێند + (– ەوار) ⟵ خوێندەوار

2– (– ۆك) : گەڕ + (– ۆك) ⟵ گەڕۆك

3– (– ا) : زان + (– ا) ⟵ زانا

4– (– وو) : مرد + (– وو) ⟵ مردوو ، کەوتوو

5– (– ندە) : کوش + (– ندە) ⟵ کوشندە، دڕندە، بڕندە

6– (– دە / –یدە) : گەڕ + (– یدە) ⟵ گەڕیدە

2– ئاوەڵناوی نیسبی : –

هەندێك پاشگر هەیە دەچنەسەر ناو، ئاوەڵناوی نیسبی دروست دەکەن : –

– ین : شەرم + (– ین) ⟵ شەرمین، زیوین

– ن : توکن، وورگن، چڵکن، چڵمن، فڕین، جرِین.

پاشگری (– ن) زیاتر حەز لە ووشەی یەك بڕگەیی دەکات، ((ئەو سیفەتەش لەنمای خۆڕسکی وشەکەوە پەیدابووبێ نەك لەلاوە بۆی هاتبێ، بە وێنە دارێك کرمی بێ پێی دەڵێن : (–کرمژن) نەك

(کرمن) چونکە لەلاوە بۆ دارەکە هاتووە))[١].

– انە : پیاوانە، ژنانە

---

(2) پ. د. محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی و فەرهەنگسازی و دەوڵەمەندکردنی دەروازە فەرهەنگییەکان، نوسەری نوێ، ژ(19)،ل178.

(1) مەسعود محەمەد، زاراوەسازی پێوانە،ل 165.

– **انی :** کچانی، پیاوانی

– **اوی :** کرماوی، تۆزاوی، ئارداوی

– **ەکی :** پولەکی، خێڵەکی، دەشتەکی

– **ۆکی :** خەمۆکی، نازۆکی

– چەند پاشگرێکی دیکەش هەن، کە ئاوەڵناو دادەڕێژن، وەك : –

1– (**– بار**): گوناح + (– بار) ← گوناحبار، تاوانبار، غەمبار

2– (**– کەش**) : ناز + (– کەش) ← نازکەش، گەردنکەش

3– (**– اڵو**) : (خەو + (– اڵو) ← خەواڵو)(*).

4– (**– ون**) : ئەسپێ + (– ون) ← ئەسپێون، کرمیون

5– (**– باز**) : مەکرباز، فێڵباز، تەلەکەباز

6– (**– یك**) : بار + (یك) ← باریك

7– (**– ك**) : نازك، شلك، گەرمك، ڕەشك

8– (**– گ**) : ساز + (– گ) ← سازگ

9– (**– کاڵ**) : سوور + (– کاڵ) ← سوورکاڵ، سپیکاڵ

10– پاشگری (**– گیر**) : دلگیر، کەنارگیر، پەرگیر

11– (**– ەنگ**) : ئاست + (– ەنگ) ← ئاستەنگ، تاسەنگ

12– (**– ۆنی**) : (ڕك + (– ۆنی) ←) ڕکۆنی

13– (**– واز**) : لانەواز، مەکرواز، فێڵواز

14– (**– تك**) : مۆرتك، سۆرتك، زەرتك

15– (**– کۆك**) : سورکۆك

16– (**– فل**) : سور + فل ← سورفل

17– (**– کە**) : جوانکە، سورکە، شینکە

18– (**– کیلانە**) : جوانکیلانە، خڕکیلانە

19– (**– باو**) : سورباو، تازەباو، زەردباو

(*) هەندێك جار ئەم پاشگرە لەشێوەی (ارو) دەردەکەوێت :– خەو + (– ارو) ← خەوارو.

ئەمەش بۆگۆڕانی فۆنیی / ڵ / بۆ / ر/ لەهەندێك جێدا لەناوچەکانی سۆراندا دەگەرێتەوە.

20- (– **چك**) : شیرین + (– چك) ← شیرینچك، بەرینچك، سپیچك

21- (– **ەڵ**) : گەندەڵ، پوچەڵ، فشەڵ

22- (– **کۆڵە**) : درێژ + (– کۆڵە) ← درێژکۆڵە

23- (– **اوە**) : ڕووت + (– اوە) ← ڕووتاوە، پوکاوە، پوچاوە

24- (– **ژە**) : تەنگ + (– ژە) ← تەنگژە

25- (– **ۆڵکە**) : ((تەختۆڵکە، تەپۆڵکە، بەرزۆڵکە))[1].

26- (– **ەلانە**) : باریك + (– ەلانە) ← باریکەلانە

27- (– **کۆ**) : پیس + (– کۆ) ← پیسکۆ

28- (– **پات**) : سپی + (– پات) ← سپیپات

29- (– **ۆڵە**) : خەپ + (– ۆڵە) ← خەپۆڵە، نەرمۆڵە

30- (– **کەلانە**) : سپی + (– کەلانە) ← سپیکەلانە، خرکەلانە.

31- (– **ەرە**) : شێت + (– ەرە) ← شێتەرە

32- (– **ێنچك**) : خوار + (– ێنچك) ← خوارێنچك

33- (– **کو**) : کار + (– کو) ← کارکو (کارباش)

34- (– **کانی**) : کشت + (– کانی) ← کشتکانی، خڕکانی

---

(1) نوری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی، 18.

سێ یەم : ئاوەڵکاری داڕێژراو

ئاوەڵکار وەك بەشێکی ئاخاوتن، بەشداری لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زماندا دەکات بەڵام زۆر چالاك نییە وەك ناوو کار، تاڕادەیەکیش ئاوەڵناو.

دروست کردنی ئاوەڵکاری داڕێژراو بەسێ ڕیگا دەبێت : –

1– بەیاریدەی پاشگر.

2– بەیاریدەی پێشگر.

3– بەیاریدەی پێشگر و پاشگر.

یەکەم : – بەیاریدەی پاشگر : –

أ– ناو + پاشگر : –

1– پاشگری ((**ئاسایی**)) : (1)

شێر ئاسایی، پیاو ئاسایی، کوڕئاسایی....

2– پاشگری (– ان) :

مۆرفیمی (ان) کە لەبنەڕەتدا نیشانەی کۆیە، دەچێتە سەرناوی کات و دەیکاتە ئاوەڵکاری داڕێژراوی کات و وەکو پاشگر خۆی دەنوێنێ : –

بەهاران، چەژنان، ساڵان، شەوان.....

3– پاشگری (– انە) :

پیاوانە، شێرانە، دوژمنانە....

دروست کردنی ئاوەڵکار بەیاریدەی پاشگری (– انە) بەزۆری لە ڕستەدا دەردەکەوێت، بەوێنە :–

(سەربازەکان هێرشێکی مەردانەیان کرد) ئاوەڵناوە، بەڵام (سەربازەکان مەردانە دەجەنگن) ئاوەڵکارە.

4– پاشگری (– ێ) :

ئەم مۆرفیمە دەچێتە سەر ناوی کات و ئاوەڵکاری کات دادەرێژێت (ناوی کات نابێتە ئاوەڵکار هەتا لەڕستەدا لایەنی کات بەمەبەست دەگیرێ)، کە دەڵێن : (هاوین گەرمە). لێرەدا ((هاوین)) ناوە، بەڵام کەدەوترێت هاوینێ گەشتێك دەکەم لێرەدا

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەسازی، ژمارە و ئاوەڵکردار، 158.

((هاوین)) بووە بە ئاوەڵکار. بەم جۆرە ئەم پاشگرە دەچێتە سەر کۆمەڵێك ناوی کات و ئاوەڵکاری کات دروست دەکات : –

((زستانێ، بەهارێ، شەوێ، ڕۆژێ، سبەینێ، چێشتەنگاوێ، عەسرێ، پایزێ)) (1)

ب– ئاوەڵناو + پاشگر :

پاشگری (– **انە**) :

ژیرانە، مەردانە، **هە**ژارانە...

دووەم : بەیاریدەی پێشگر : –

لەزمانی کوردیدا دووپێشگری (**بە –، بێ –**) بەشداری دروست کردنی ئاوەڵکاری داڕێژراو دەکەن:–

1– پێشگری (**بێ –**)، وەك : – بێگومان، بێشك، بێباك....

2– پێشگری (**بە –**)، وەك : – بەگوڕ، بەکوڵ، بەتەنیا، بەئاستەم... **هتد**.

سێ یەم : بەیاریدەی پێشگر و پاشگر : –

((بۆ دروست کردنی ئاوەڵکاری داڕێژراو چەند پێشگر و پاشگرێکمان هەیە، بەیەکەوە دەچنە سەر هەمان وشە)) (2) ، وەك : –

1– پێشگری (**بێ –**) لەگەڵ پاشگری (**– انە**)، وەك : –

بێباکانە، بێشەرمانە، بێئاکامانە، بێئەقڵانە.... **هتد**.

2– پێشگری **(** **بێ –**) لەگەڵ پاشگری (**– ی**)، وەك : –

بێ باکی، بێ نازی.

3– پێشگری (**بە –**) لەگەڵ پاشگری (**– ی**) وەك : –

بەژیری، بەچاکی، بەخۆشی، بەخراپی.... **هتد**.

4– پێشگری (**بە –**) لەگەڵ پاشگری **(– ایەتی)** : –

بەدۆستایەتی، بەدوژمنایەتی....

---

(1) مەسعود محەمەد، زاراوەسازی پێوانە، 144.

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ئاوەلکردار، 158 – 159.

5- پێشگری (**بە -**) لەگەڵ پاشگری (**- ەتی**)، وەك : -

بەپیاوەتی

6- پێشگری (**بە -**) لەگەڵ پاشگری (**- ایی**) وەك : -

بەقولایی، بەپانایی، بەتاریکایی.... هتد.

چوارەم : کاری داڕێژراو

کاری داڕێژراو بەبەشێکی گرنگی ئاخاوتن دادەنرێت، لەڕووی زاراوە سازی یەوە چالاکەو ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگی زمان، ئەمەیش بەدوو ڕێگا دەبێت:-

1- بەیاریدەی پێشگر.

2- بەیاریدەی پاشگر.

یەکەم : پێشگرەکان :

ژمارەیەك پێشگر لەزمانی کوردیدا بەشداری دروست کردنی کاری داڕێژراو دەکەن، کە دەکرێت بەسەر دوو گروپدا دابەشیان بکەین : -

أ- پێشگری سادە. **ب- پێشگری ناسادە.**

أ- پێشگرە سادەکان : -

1/ پێشگری (هەڵ -) :

هەڵچوون، هەڵهاتن، هەڵکردن.....

1- پێشگری (هەڵ -)، یەکێکە لە پێشگرە چالاکەکان، بەزۆری بزووتنەوەی بەرەو ژوورو بڵندایی دەگەیەنێ وەك لەم نموونانەی سەرەوەدا دەردەکەوێت، بەڵام وەهاش دەبێ بزوتنەوەکە بەرەوژێر بروات، وەك هەڵوەرین، هەڵدێران، هەڵداشتن.... هتد.

2- پێشگری (هەڵ -) لەگەڵ هەندێ کاردا فرەواتای دروست دەکات، وەك : -

هەڵکرد : 1- چراکەی هەڵکرد

2- ئاڵاکەی هەڵکرد

هەڵچوو : 1- پیاوەکە هەڵچوو.

2- شیرەکە هەڵچوو.

2/ پێشگری (ڕا –) :

أ– ئــەم پێشــگرە (ڕا –) بزووتنــەوەی ئاســۆیی، چ مەعنــەوی بێــت، چ بەرهەســت (محسوس) بێت، ڕادەگەیەنێ [1] وەك ڕامالّین، ڕاتەکان، ڕاکێشان.

ب– بەواتای دیکەش دێت : – ڕامان ((استغراق))[2]، ڕاهات ((تعود))[3]، ڕاگوشین.

<u>**تێبینی**</u> : – ئەم پاشگرە مەیدانی بەکارهێنانی هەر لەگەڵ کارە، بەڵام لە وشەی ((**ڕاناو**)) دا ئـەم سـنورەی بەزانـدووە، دروسـت کردنـی ئـەم زاراوەیـە لەلایـەن هەنـدێ نووسـەرەوە دووچاری ڕەخنە بۆتەوە، هەر بۆیەش لەم دواییەدا زاراوەی ((**جێناو**)) داڕێژراوە.

3/ پێشگری (دا –) :

زۆربەی واتاکانی ئەم پێشگرە (بەرەو ژێر بوونەوە) دەگەیەنێ، وەك : –

دابەزین، داگرتن، داپلۆسین،.... هتد، بە واتای دیکەش دێت : –

دا ~~+ ڕشتن~~ ← دارِشتن، داهێنان

لەگەڵ پاراستنی ئەم چـەمکە سـەرەکییە، بـەڵام جیاوازییـان هەیـە لـە هەنـدێ تایبەتیـەتی واتایی بواری بەکارهێنانەکەو بەمەش فرەواتایی دروست دەکەن.

جگە لەوە هەندێکیان لەگەڵ مانا خوازەیی یەکانیاندا فرەواتایی دروست دەکەن : –

ئەم پیاوە داچۆڕاوە ((واتە پیربووە))[4]

4/ پێشگری (ڕۆ –) :

1– ((ئــەم پێشــگرە لــەڕووی واتــاوە دەورێکــی نزیــك لــە دەوری پێشــگر ی (دا –) دەگێرێ))[5] واتا بزووتنەوەی بەرەو خوارو ناوەوە نیشان دەدات، وەك : –ڕۆکردن، ((ڕۆچوون : چوونە خوارەوەی شتێك بەناو ئاو یان بەناو زەویدا))[6]، ڕۆنیشتن....

2– بەرانبەر بەم واتادیارەی ئەم پێشگرە، هەندێ واتای دیکەش دەگەیەنێ : –

---

(1) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ب6،ل 415.

(2) مەسعود محەمەد، زاراوەسازی پێوانە،ل 97.

(3) صادق بەهائەدین، ڕێزمانا کوردی کرمانجی یا ژۆری و ژێریا هەڤبەرکری،ل 296.

(4) صباح رشید قادر، هاوبێژی و فرەواتایی لە گیرەکدا، 84.

(5) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ب5،ل 400.

(6) شێخ محەمەدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ،ل183.

ڕۆناندن، ڕۆهاتن، ڕۆیاندن....

5/ پێشگری (وەر –) :

1– ((ئەم پێشگرە لەواتاکانیدا، بزوتنەوەیێکی کەوانەیی (قەوسی) تێدا بەدی دەکرێ))[1].

هەندێکجار واتای بەرەو دوواوەش دەگەیەنێ

وەك : – وەرسوڕان، وەرپێچان.

2– پێشگری (وەر –) جگە لەم واتایەی، بەواتای دیکەش دێت : –

((وەرزاندن : (دباغە الجلود) پێستەکاری

وەرهاتن : دابەزین (ترول))[2]

6 / پێشگری (پێ –) : پێچوون، پێکردن، پێبوون، پێگەیاندن.

7/ پێشگری (تێ –) : تێکەوتن، تێگەیشتن، تێگرتن، تێخستن.

8/ پێشگری (لێ –) : لێخوڕین، لێدان، لێکەوتن.

ئەم پێشگرە لە کرمانجی ژووروودا لە شێوەی (– ژێ) دا دەردەکەوێت : –

ژێپریسن، ژێستاندن، ژێبڕین.

9/ پێشگری (وێ –) : وێچوون، وێکەوتن.

پێشگری (وێ –) لە کرمانجی ژووروودا بەهۆی گۆڕانی فۆنیمی (و) بۆ فونیمی (ڤ) لە شێوەی

(ڤێ) دەردەکەوێت وەك : – ((ڤێخستن، ڤێستاندن))[3]

10/ پێشگری (ڤە –) :

ئەم پاشگرە لە کرمانجی ژووروودا بەکاردەهێندرێ، بەرانبەر بە پاشگری (– وە) لە کرمانجی خوارووداا دەوەستێت : –

((دان – ڤەدان

بوون – ڤەبوون))[1]

---

(1) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، 237.

(2) گیوموکریانی، فەرهەنگی مەهاباد، 639 – 642.

(3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەسازی، کردار،ل 74.

لەهەندێ شوێنی ناوەڕاستیشدا بەرچاو دەکەوێت.

ب- پێشگرە ناسادەکان : -

1- ئەو پێشگرانەی لە ئەنجامی تێکەڵبوونی (پێ، تێ، لێ) لەگەڵ پێشگری (- دا، - وە، - ڕا) دا دروست دەبن، وەك : -

(**پێدا، تێدا، پێوە، تێوە، لێوە، پێڕا، تێڕا**) : -

1- پێشگری (**پێدا -**) : **پێداچوون**، پێداهاتن، پێداڕۆیشتن

2- پێشگری (**تێدا -**) : تێدابوون، تێداکردن، تێداچوون

3- پێشگری (**پێوە**) : پێوەکردن، پێوەچوون، پێوەبوون، پێوەخستن

4- پێشگری (**تێوە -**) : تێوەگلان، تێوەئاژنین، تێوەخستن، تێوەهاتن

5- پێشگری (**پێڕا -**) : پێڕاگەیشتن، پێڕاهاتن، پێڕاگەیاندن

6- پێشگری (**تێڕا -**) : تێڕامان، تێڕابردن، تێڕاکردن

7- پێشگری (**لێڕا -**) : ((لێڕابردن، لێڕاچوون، لێڕاهاتن))[(2)]

3- ئەو پێشگرە ناسادانەی بەیاریدەی پریپۆزیشنی (دە، بە، لە، وە، ڕە) لەگەڵ (ێك، یەك) دا دروست بوون :

(پێك -)، (بە + یەك) : پێکهاتن، پێکزانین، پێککردن

(تێك -)، (دە + یەك) : تێکچوون، تێکدان، تێکشکان

(لێك -)، (لە + یەك) : لێکدان، لێکبوون، لێکچوون

(وێك -)، وێککەوتن، وێکخستن، وێکدان

(ڕێك -)، (ڕە + یەك) : ((ڕێك گوشین، ڕێکخشاندن))[(3)]

دووەم : پاشـــــــگرەکان :

لەزمانی کوردیـدا دووپاشـگر هـەن، بەشـداری دروسـت کردنـی کـاری داڕێـژراو دەکـەن، ئەوانیش: -

---

(1) لێژنەی زمان، چەمکێکی دی لە ڕێزمانی کوردی،ل 82.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 82.

(3) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل481.

پاشگری ((**– وە / – ەوە**))، ((– اندن – andin) ن.

لەبەر گرنگی و ڕۆڵی ئەم دووپاشگرە لە بواری زاراوە سازیدا کەمێك بەدرێژی باسیان دەکەین :–

1/ پاشگری (– وە / – ەوە) :

پاشگری (**– ەوە**) ڕۆڵێکی گرنگ و سیمایەکی تایبەتی هەیە، لەزمانی کوردیدا، ئەم ڕەگەزە ڕێزمانییە گشتییە دەچێتە سەر زۆربەی کارەکان، لەهەر کارێکیش دا دەچێتەسەر هەر ڕێژەیەك یان هەر ناوێك لەسەر بنجەکەی دروست کرابێت، جگە لە کاری (مردن) و دارشتنە هاوڕێزمانییەکەی.

مردن – * مردنەوە،

پاشگری (وە / ەوە) هەڵدەگرێ لەبارەی وشەسازی و واتاسازییەوە لێك بدرێتەوە : –

1– لەرووی وشەسازییەوە : –

لەزمانی کوردیدا ئەم ڕەگەزە بە چوار ڕوخسار دەردەکەوێت : – (**– رەوە**)، (**– تەوە**)، (**– یەوە**)، (**– وە**)، لە شێوە زاری سلێمانیدا مۆرفیمی (**– ەوانی**) ش دەبیندرێ، کە بەکارهێنانی بەئەرکێکی قورس بۆ سەر زمان دادەندرێت، لەبەر ئەوەی لە هەموو کاتێکدا دەتوانرێ پاشگری

(**– ەوە**) ی لەشوێن بەکاربهێندرێ.

وەك : – نەسرین هاتەوانێ – نەسرین هاتەوە.

2– لەڕووی واتاسازییەوە : –

– پاشگری (**– ەوە**) لەئاستی واتاسازییدا ((ڕوودەکاتە مۆرکی تایبەت و ئاکارە دەگمەنەکانی زمانی کوردی، گەلێك واتا دەگەیەنێ))[1]، وەك :

1– دووبارە بوونەوە : – هەڵسان – هەڵسانەوە

2– گەڕانەوە : – ڕۆیشتن – ڕۆیشتنەوە

3– گۆڕانی واتای وشە : – خوێندن – خوێندنەوە

---

(1) د. شێرکۆ بابان، ڕێزمانی پاشگری دووپاتیی (– ەوە)،ل 5.

((خوێندن) بەتەنیا واتای (دراسة) یان (غناء) دەگەیەنێت، بەڵام (خوێندنەوە) واتای (قراءة) یان ((مطالعة)) دەگەیەنێت))[1].

4– گۆرینی چەمك (مفهوم) ی وشە، وەك سوتان، سوتانەوە

5– گۆڕان لە حالەتێکەوە بۆ حالەتێکی دیکە، یان گەڕانەوە بۆ دۆخی جاران : –

((چوون – چونەوە))[2]

6– واتا دەبەخشێ بە هەندێ کاری لێکدراو : – لێبوون – لێبوونەوە

تاقی کردن – تاقی کردنەوە

7– دەبێتە هۆی دروست بوونی پێشگری نسادە، وەك : –

(پێ –) + (– وە) ← پێوە

(لێ –) + (– وە) ← لێوە

8– لەگەڵ هەندێ وشەدا، فرەواتایی دروست دەکات : –

شکانەوە : – 1– دووبارە شکان.

2– شکانەوەی دارو شتی ڕەق.

3– شکانەوەی منداڵ.

دروونەوە : – 1– دروێنەکردن، بڕینەوە.

2– بەتەقەڵ شتی دڕاو پێکەوەنان.

((هێنانەوە : – 1– گێڕانەوە (منداڵەکەم هێنایەوە)

2– هێنانەوەی جێ ئەندامی وەرگەڕاو))[3]

– لەگەڵ چەند بەشە ئاخاوتنێکی دیکەش دەردەکەوێت، جگە لەکار : –

1– دەبێتە پاشپرتکی ئامرازی پەیوەندی : – بە.. وە، لە... ەوە، بەنانەوە

2– لەگەڵ ئاوەڵکار : – سەرەوە، ژێرەوە، خوارەوە

3– لەگەڵ وشەی وشەی (دیسان) – (دیسانەوە)

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 29.

(2) شێخ محەمەدی خاڵ، پێشگر و پاشگر، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ب2،بەشی یەکەم،ل 262.

(3) هەژار موکریانی، هەنبانەبۆرینە،ل 1021.

9– نووســەران لەبارەیــەوە نووســیویانەو گرنگیــان پێــداوە، ((ئــەم پاشــگرە گــرنگترین پاشــگرەکانە چــونکە زۆرتــر بــەکارهاتووە و لــە ئــەرکێك پــتر دەبینــێ لــە کارەکــان و ناوەکاندا))[2].

10– دەبێتە هۆی زیندوو کردنەوەی ئەو چاوگانەی کە بەبێ ئەم پاشگرە واتا نابەخشن : –

لیستێك لەم چاوگانە دەخەینەڕوو کە بەبێ ئەم پاشگرە واتا نابەخشن : –

چاوگی بێ واتا	چاوگی واتادار
((بریسکان	بریسکانەوە
بووران	بوورانەوە
بووژان	بووژانەوە
پەرچان	پەرچانەوە
پەنگان	پەنگانەوە
پاڕان	پاڕانەوە
پلیشان	پلیشانەوە
پلیکان	پلیکانەوە
پووچان	پووچانەوە
پووکان	پووکانەوە
تلیسان	تلیسانەوە
توان	توانەوە
حەوان	حەوانەوە
چەمان	چەمانەوە
خولان	خولانەوە
درەوشان	درەوشانەوە
ڕازان	ڕازانەوە

(2) ئەحمەد حەسەن، پێشگر و پاشگر، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ب3،بەشی یەکەم،ل 328.

ڕووتان	ڕووتانەوە
زرنگان	زرنگانەوە
شەكان	شەكانەوە
فلیقان	فلیقانەوە
بووژان	بووژانەوە
پونگان	پونگانەوە))[1]

تێبینی : – پاشگری (**– ەوە**)، لە دیالێكتی كرمانجی ژووروودا لە شێوەی (**ڤە**) دا وەكو پێشگر خۆی دەنوێنێ، هەندێك جاریش وەكو پاشگر دەردەكەوێت : –

((أ– وەك پێشگر : بوون – ڤەبوون

ب– وەك پاشگر : هات – هاتەڤە

ج– وەك پێشگر و پاشگر لەهەمان كاتدا : ڤەخارڤە))[2].

2– بیرو بۆچوونی جیاواز لەبارەی ئەم پاشگرە هەیە، ((چ لە ڕووی ئەرك و واتاوە چ لە ڕووی ئەوەی بە پاشگری دادەنێین، یان نا ؟))[3] سەبارەت بە پاشگرێتی (– ەوە)، ئەوە دەڵێین كەوا چاوگ لەزمانی كوردیدا بەگشتی كۆتایی بە (ن) دێت ((جگە لە هەورامی كە بە (ی) یان بە (ەی) كۆتایی دێ))[4]، جا لەبەرئەوەی دوای (ن) دێت، دەبێ پاشگربێ.

---

(1) د. شێركۆ بابان، ڕێزمانی پاشگری دووپاتیی ((ەوە))، ل 76.

(2) صادق بەهائەدین، ڕێزمانا كوردی، كرمانجی یا ژۆری و ژێریا هەڤبەركری،ل 297 – 298.

(3) صباح رشید قادر، هاوبێژی و فرەواتایی لە گیرەكدا،ل 74.

(4) فەرەیدون عەبدول محەمەد، هەندێ لایەنی ڕستەسازی زاری هەورامی،ل 60.

2- پاشگری (– اندن) : –

1- ئەم مۆرفیمە (اند، تن، دن) نی یە، بەڵکو (اندن) ە.

2- ئەرکی سەرەکی ئەم پاشگرە ئەوەیە کە کاری تێنەپەڕ دەگۆڕێ بۆ تێپەڕ ((ئەمەش ڕێگەیەکی دەستوریە بۆ گۆڕینی ئەم کارە))[تر]

کاری تێنەپەڕ	بناغەی چاوگ	پاشگر	کاری تێپەڕ
ڕژان	ڕژ	(+ اندن)	ڕژاندن، سوتاندن، گشتاندن، گریاندن گونجاندن، تەقاندن، قەپاندن، پەڕاندن وەراندن، چواندن، بزواندن.

3- لەگەڵ ناوی دەنگە سروشتییەکان کاری تێنەپەڕ دروست دەکات : –

میاوە + (– اندن) ← میاواندن

باڕە + (– اندن) ← باڕاندن، گرماندن، باڕاندن، شیڕاندن، زیڕاندن، قیڕاندن

((ئەم ناوانە دەبن بە چاوگ و فرمانی سادە (بسیط) بەمە ژمارەی چاوگ و فرمانی سادەی دروست کراو زیاد دەکاو دەچێتە پاڵ چاوگ و فرمانە سادە بنجییەکانی ئەم زمانە.

گۆڕینی ئەم ناوانە بۆ چاوگ و فرمان بەیاریدەی پاشگری ((اندن)) لە زمانی کوردیدا بەڵگەییێکی ئاشکراو بەهێزە لەو بەڵگانەی سەربەخۆیی ئەم زمانە دەردەخەن.چونکە پاشگری ((اندن)) پاشگرێکی فرمانی و ئێرانی یەو لە هەردوو زمانی کوردی و فارسی دا بەکار دێ، بەڵام ئەم پاشگرە لە فارسیدا ناوی دەنگ ناکا بە چاوگ و فرمان، واتا ئەم تایبەتییە تەنیا لەزمانی کوردی دا هەیە))[یر].

---

(1) کەوسەر عەزیز ئەحمەد، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشە سازی کوردی،ل 85.

(2) د. نەسرین محەمەد فەخری، فەرهەنگی ناوی دەنگ لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات، ژ(18)،ل 110.

4- جگە لە ناوی دەنگی سروشتی، دەچێتە سەرناوی دیکەش چاوگ و کاری تێپەڕدروست دەکات : -

نرخاندن،دەماندن، کورداندن، ڕەنجاندن...... هتد.

5- دروست کردنی هەندێك چاوگ بە تێپەڕی بەبێ دیار بوونی ئەو بنچینەی کە لێوەی وەرگیراوە، (ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەیە).

درکاندن، سەلماندن، سەپاندن، خەیاندن.... هتد.

6- دەچێتە سەر هەندێك لەو وشانەی کە بنجیان کوردی نییە، لە زمانێکی دیکەوە هاتوونەتە ناو زمانی کوردی، زۆربەیان بوونەتە کاری تێپەڕ، وەك : -

7- ((خەلق + (- اندن) ← خەلقاندن

بوغز + (- اندن) ← بوغزاندن، عیلماندن، هەقاندن))[1].

وەرگرتنی ئەم چاوگانە و سازدانیان بەم شێوەیە لەگەڵ زمانی کوردی، ئەگەر سەرەنجامی پێویستی بێ و نەبێتە هاوبێژ یاخود هاوواتا لەگەڵ چاوگ و کارە کوردییەکاندا دەبێتە هۆی دەوڵەمەند کردنی زمانی کوردی.

8- پاشگری (- اندن) هەندێك جار لەگەڵ پاشگری ((- ەوە)) دا دەچێتە سەر وشەیەك و واتای نوێ بە ووشەکە دەبەخشێت : -

((لاو + (- اندن) + (- ەوە) ← لاواندنەوە

9- پاشگری (- اندن) نەك هەر دەچێتە سەر کاری تێنەپەڕ و دەیکاتە تێپەڕ، بەڵکو دەچێتەسەر کاری تێپەڕیش :

ناسین / کارێکی تێپەڕە

((ناس + (- اندن) ← ناساندن))[2]

10- پاشگری (- اندن) کاری لێکدراویش دەکاتە سادە، بەتایبەتی ئەو کارە لێکدراوانەی بە (کردن) و (بوون) دروست دەبن، دوای لابردنی ئەم بەشانە لەکارەکە، وەك :-

---

(1) د. نەسرین محەمەد فەخری، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ب3،بەشی یەکەم،ل 221.

(2) مەسعود محەمەد، زاراوەسازی پێوانە،ل 101.

((نەخش کردن – نەخشاندن   لورەهاتن – لوراندن

سازکردن – سازاندن   گشت بوون – گشتاندن))[3]

11– دەچێتە سەر ئاوەڵناو و وشەی نوێی لێ دادەڕێژرێت : –

ڕووت + (– اندن) ← ڕووتاندنەوە

لەکۆتاییدا، ئەوە دەردەخەین کە:–

1– (– اندن) مۆرفۆسینتاکسییە، کە دەچێتە سەر دەنگی سروشتی , وەکو پاشگرێك یاخود مۆرفیمێکی وشە دارێژ وایە.

باڕە + (– اندن) ← باڕاندن.

پاشگرە

کە کاری تێنەپەڕیش دەکات بەتێپەڕ وەکو مۆرفیمێکی ڕێزمانی کار دەکات.

خەوتن ـ خەواندن

مۆرفیمێکی ڕێزمانییە

ا ← م. کات

ن ← م. تێپەڕاندن.

د ← م. کات

ن ← (ن)ی چاوگ

2– ئەم پاشگرە پاشگرێکی چالاك و بەبڕشتە، بەتایبەتی لە سازدانی زاراوەی زانستیدا تاوەکو ئێستا دەیان زاراوەی زانستی بە هۆی ئەم پاشگرەوە داڕێژراون بەتایبەتی لە کتێبی خوێندنگاکاندا ڕۆڵیان بینیوە، لێرەدا هەندێك لەو زاراوانە بەرچاو دەخەین کە

(3) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوە سازی کوردی،ل 86.

کاتی خۆی کۆڕی زانیاری کورد بەهۆی ئەم پاشگرە دایڕشتووە : —

((چەسپاندن — اثبات

تۆقاندن— إرهاب

نواندن — استعراض

درکاندن — افشاء

نوساندن — الصاق

خەمڵاندن — تخمين

نرخاندن — تقدير

گەیاندن — الدلالة

ناساندن — تعریف))[1].

((زاناندن — الادراك المعرفي

سازاندن — إصلاح))[2]

ئۆکساندن... هتد.

3— لەگەڵ هەندێك (ناو) دا زاراوەی داڕێژراوی دروست کردووە : —

نەخشاندن، ڕەنگاندن،.... هتد.

---

(1) ئەنجومەنی کۆڕ، لیستەی یەکەمی زاراوی کارگێڕی،ل 424، 428، 429، 433، 435، 443، 445، 449، 451، 454.

(2) لیژنەی زاراوە زانستیەکان، زاراوە زانستیەکان،ل 464، 466.

مۆرفیمی دوولانە

هەندێ پێشگر و پاشگر لە زمانی کوردیدا هەیە، لە ڕێزماندا کاردەکەن و ئەرکی سینتاکسی دەبینن، وەکو مۆرفیمێکی وشە داڕێژیش بەشداری دەکەن، وەك : –

یەکەم : پاشگرەکان : –

– ان : –

أ– ئەرکی سینتاکسی مۆرفیمی (ان) ئەوەیە کە : – بە مۆرفیمێکی چالاکی کۆکردنەوەی (ناو – ئاوەڵناو) دادەندرێت، لە زمانی کوردیدا، وەك : –

کچ + ان ← کچان

جوان + ان ← جوانان

دەچێتە سەر هەندێك وشە و پاشبەندی سیفەتی کاراییە، وەك : –

((ڕەو + (– ان) ← ڕەوان))(1).

ب– مۆرفیمی (– ان) وەك پاشگرێکی وشە داڕێژ، بەشداری دەکات لە داڕشتنی هەندێك بەشە ئاخاوتن، وەك : – (ناوی داڕێژراو، ئاوەڵکاری داڕێژراو)

یەکەم : – ناوی داڕێژراو : –

1– لەگەڵ هەندێ وشەی سادە، ناوی تایبەتی مرۆڤ دروست دەکات : –

أ– ناو + (– ان) : – ڕێز + (– ان) ← ڕێزان، مەردان، لێوان، پەخشان

چاو + (– ان) ← چاوان، کێوان

باو + (– ان) ← باوان

ب– ئاوەڵناو + (– ان) : – مەست + (– ان) ← مەستان

2– پاشگری (– ان) دەبێتە هۆی سازکردنی ناوی گشتی داڕێژراو : –

أ– ناو + (– ان) : – سەیر + (– ان) ← سەیران، زیوان، یاران، هێلان. ب– ئاوەڵناو + (– ان) : گەوج ((گۆج)) + (– ان) ← گۆچان

3– لەگەڵ هەندێ وشەدا، ناوی شوێن و جێگە سازدەکات : –

أ– ناو + (– ان) : –

---

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 70.

بەشێك لە ناوی ئاوایی و دێهاتەكانی كوردستان، بەهۆی مۆرفیمی (– ان) ەوە دروست كراون، لە هەندێكیاندا مۆرفیمی (– ان)، مۆرفیمی كۆكردنەوەنییە، بەڵكو پاشگرێكە وەك (اوا – اوە) كەناوی شوێنی دروست كردووە، وەك : – (ئاشوران، خدران، خەلەكان، حاجی ئۆمەران، گەڕاوان، قلیاسان، كاولان، عەودالان،..... هتد)، لە هەندێكی دیكەیاندا مۆرفیمی كۆكردنەوەیە وەك : – ((قەبران))[1]، شەكران ، سیدەكان، ((كەڵەكان، دووگردان، شیواشان، قامیشان))[2]

لەگەڵ ناوی هەندێك هۆز یاخود تیرە، شوێن و جێگە نیشان دەدات، وەك : –

مەنگوڕ + (– ان) ← مەنگوڕان

ب– دەچێتە سەر ئاوەڵناوی سادە، ناوی شوێن دروست دەكات : –

نەرم + (– ان) ← نەرمان

تەخت + (– ان) ← تەختان

وشك + (– ان) ← وشكان، ڕاستان، ڕەقان...

لەگەڵ هەندێك ئاوەڵناودا جگە لە واتای شوێن و جیگە بەواتای دیكەش دێت : –

((باریكان : 1– لووتەكێو لە بنارەوە بەرەو دەشت

2– ڕیسی زۆر باریك و ناسك))[3].

ج– دەچێتە سەر ڕەگی كار، ناوی داڕێژراو بەواتای شوێن دروست دەكات : –

((چەق (چەقین) + (– ان) ← چەقان))[4].

4– مۆرفیمی (– ان) بەم واتایانەی خوارەوەش دێت، وەك : –

أ– نیشانەی درێژخایەنی كارێكە : – گەڵا + ڕێز + (– ان) ← گەڵاڕێزان

میوە + گەن + (– ان) ← میوەگەنان

گوڵ + (– ان) ← گوڵان

ب– نیشانەی جەژن و ئاهەنگە : – خەنە + بەند + (– ان) ← خەنەبەندان

---

(1) عەبدولڕەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی كوردی،ل 70.

(2) مەسعود محەمەد، زاراوە سازیی پێوانە،ل 174.

(3) هەژار موكریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 41.

(4) نوری عەلی ئەمین، وشەی نasادە لە زمانی كوردیدا،ل 246.

خەتەنە + سوور + (ـــ ان) ← خەتەنەسووران

5– لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا، جگە لەوەی ناوی داڕێژراو دروست دەکات، دەبێتە هۆی دروست بوونی فرەواتایش : – سەر + (ـــ ان) ← سەران.

سەران : 1– پیاو ماقوڵان.

2– بڵندایی یەکان.

چەند تێبینییەك : –

1– پاشگری (**– ان**)، لەگەڵ هەندێك ناوی سادەدا، ناوی داڕێژراو دروست دەکات، وەك:–

هۆز + (**ـــ ان**) ← هۆزان.

((**هۆزان**)) ناوێکی تایبەتییە : – **هۆزان** خوێندکارە.

2– (**– ان**) : پاشگری کۆکردنەوەیە : – سەرۆك **هۆزانی** کورد کۆبوونەوە.

پاشگری (**– ان**)، لە وشەی (**هـۆزان**) دا، واتای کۆکردنەوە، واتای داڕشتن دەدات، هەروەها لە وشەکانی : – کیژان، خوشکان، مەشخەڵان، ڕۆژان ... **هتد**.

بوونی دوو واتا لەم وشانەدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دوو ئەرکە جیاوازەی مۆرفیمی (ان) دەیبینێ جارێك وەکو پاشگری داڕشتن و جارێك وەکو نیشانەی کۆکردنەوە، واتە مۆرفیمی ڕێزمانی.

3– (**هەندێك جار مۆرفیمی (– ان)** لە ڕووی ئەرکەوە گۆڕانی بەسەردادێت، لە سینتاکسی یەوە بۆ وشە داڕێژ، بەپێی گەشە و گۆڕانی زمان، وەك

(أ– مسلم + ان ← موسڵمان

بناغە   م. سینتاکسی کۆ

ب– ئێسك + ان ← ئێسقان

بناغە   م. سینتاکسی کۆ

ئەم دوو وشەیە بوونەتە (موسڵمان، ئێسقان)، وەك دوو وشەی سادە ڕەفتار دەکەن، کە لە ڕووی ژمارەوە تاکن، ئەمیش لەکاتی کۆکردنەوەدا دەردەکەون، کە مۆرفیمی سینتاکسی کۆ وەردەگرن :–

موسوڵمان + ان ← موسوڵمانان

ئێسقان + ەکە + ان ← ئێسقانەکان))[1]

دووەم : ئاوەڵکاری داڕێژراو : –

پاشگری (**– ان**) لەگەڵ هەندێ وشەدا، ئاوەڵکاری داڕێژراو دروست دەکات، وەك : –

1– لەگەڵ ناوی سادەدا، ئاوەڵکاری داڕێژراو دروست دەکات : –

چێشت + (**– ان**) ← چێشتان

2– دەچێتە سەر ناوی کات، ئاوەڵکاری کات سازدەکات : –

شەوان، ئێواران، بەیانیان، جەژنان، جاران....

3– لەگەڵ ئاوەڵکاری شوێن، ئاوەڵکاری کات دروست دەکات، وەك : –

پێش + (**– ان**) ← پێشان

پاش + (**– ان**) ← پاشان

4– لەگەڵ ئاوەڵکاری شوێن، ئاوەڵکاری داڕێژراو بەمەبەستی شوێن دروست دەکات، وەك:–

ناو (نێو) + (**– ان**) ← ناوان (نێوان)

5– دەچێتە سەر ئاوەڵناو، ئاوەڵکار بە مەبەستی کات دروست دەکات : –

تاریك + (**– ان**) ← تاریکان

ڕۆناك + (**– ان**) سسس ← ڕۆنان (ڕۆناکان). (تاریك و ڕۆنان).

(کاروانەکە بە تاریك و ڕۆنان بە ڕێکەوتن)

دووەم : مۆرفیمی (ە) : – ئەم مۆرفیمە ئەرکی سینتاکسی جۆراوجۆر دەبینێ، وەك:–

1– [**ە**] : مۆرفیمی کاتی ئێستایە : کرپیومە

ئازاد زیرەکە

2– [**ە**] پاشبەندی نیشانەیە :

ئەم گوڵە

ئەم + گوڵ + ە

3– [**ە**] مۆرفیمی ناسیاوییە.

---

(1) شێرکۆ حەمە ئەمین قادر، مۆرفیمە بەندە لێکسیکی و ڕێزمانییەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا،ل 30.

کوڕەکەی ترساند

کوڕ ە ی ترساند

4- مـۆرفیمی [ە] وەکـو مـۆرفیمێکی بەنـد، شـوێنی مـۆرفیمی پەیوەنـدی (بـۆ) دەگرێتەوە:-

((دەڕۆم بۆ زانکۆ.

دەڕۆمە زانکۆ))(1)

5- [ە] : مۆرفیمی دۆخی بانگ کردن و ئاگادار کردنەوەیە لە کرمانجی خواروودا : -

کوڕە نەچیتە کۆڵان.

ئاگادارکردنەوە

مامە وەرە بۆ ئێرە

بانگکردن

6- [ە] : لە فرەیزی ناویدا، ئەرکی ڕێکخستنی دیارخەر و دیار خراو دەبینێ : -

کچە کورد. کچ + ە + کورد

دیار خراو م.خستنە پاڵ دیارخەر

دووەم : - ئەرکی داڕشتن : -

مۆرفیمی (- ە) وەکو پاشگرێکی وشە داڕێژیش، وشەی نوێ دادەڕێژێ : -

1- دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی داڕێژراو دروست دەکات : -

ئاواز + (- ە) ← ئاوازە، کۆمەڵە (الجمعیة)، بەرە، دەستە

ئاسمان + (- ە) ← ئاسمانە، بازنە، بەرگە، جەرگە (مەرکەز)

باغ + (- ە) ← باغە

لەرە، خڵتە، هەریسە، واژە، ژاڵە، هەنارە، ئاوێزە، شەوە، مەرگە... هتد.

پاشگری (- ە) لەم وشانەدا، دەبێتە هۆی گۆڕینی فۆڕم و ناوەڕۆکی وشەکە، بەوێنە:-

---

(1) ئەبو بەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا،ل 52.

وشەی (شەو) ناوی کاتە بە پێچەوانەی ڕۆژ، بەڵام کە دەووترێت (شەوە) مەبەست لەو گیاندارە ئەفسانەیی یە کە بەشەو منداڵ دەبات.

2– دەچێتە سەر هەندێك ناو، بە مەبەستی بچوككردنەوە یاخود نازو خۆشەویستی : –

نازدار – نازە

گوڵاڵە – گوڵە

خدر – خلە ... هتد.

3– لەگەڵ هەندێ ناوی سادەدا، ناوی داڕێـژراو بـە مەبەسـتی شـوێن و جێگـە دروسـت دەكات:–

سماق + (– ە) ← سماقە (شوێنێكە سماقی لێ یە)

گەو + (– ە) ← گەوە (شوێنێكی چڕ)

4– لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ناوی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : –

ناسك + (– ە) ← ناسكە

تەخت + (– ە) ← تەختە

ڕاست + (– ە) ← ڕاستە، پوختە

لەگەڵ هەندێ ئاوەڵناوی دیكەدا، ناوی واتایی سازدەكات، وەك

چاكە، خراپە، چەپە....

پاشگری (– ە) لەگـەڵ ئاوەڵناویشـدا بەهـەمان شـێوە دەبێتـە هـۆی گـۆڕینی فـۆڕم و ناوەڕۆكی وشەكە، بە وێنە : – ((درۆزن : بەواتای درۆكەر دێت.

درۆزنە : ئاوێكە كە بەهاوین وشك دەكات))[1].

3– پاشگری (– ە) لەگەڵ ژمارەدا دێت : –

أ– ناوی واتایی دروست دەكات : هەزار + (– ە) ← هەزارە

ب– ناوی بەرجەستە دروست دەكات : – پەنج (پێنج) + (– ە) ← پەنجە

4– دەچێتە سەر ئاوەڵكار، ناوی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : –

بن + (– ە) ← بنە

(1) هەژار موكریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 291.

5- ((مۆرفیمی (- ە) ی خستنەپاڵ، بە پێچەوانەی مۆرفیمی (- ی) یەوە پیکهاتەی ئاستی فرەیز نزم دەکاتەوە بۆ پێکهاتەی ئاستی وشە))(1)، وەك : -

مێردی پیر ← پیرە مێرد

پیاری تەڕ ← تەرە پیاز

تێبینی : - مۆرفیمی (ە) لە وشەی (پیرە مێرد)، (تەرە پیاز) دا بە دوو واتا دێت. ئەوەیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دوو ئەرکەی کە ئەم مۆرفیمە دەیبینێ، جارێك وەکو ناوبەندێکی داڕشتن وشەیەکی تازەی دروست کردووە، جارێك وەکو مۆرفیمی خستنە پاڵ ئەرکی ڕێکخستنی دیارخەرو دیارخراوی بینیوە، واتە مۆرفیمی ڕێزمانی.

6- پاشگری (- ە) دەچێتە سەر ڕەگی کارو ناوی داڕێژراو دروست دەکات، وەك : -

پێچ (پێچان) + (- ە) ← پێچە،

خواز (خواستن) + (- ە) ← خوازە

پرس (پرسین) + (- ە) ← پرسە

تاس (تاسان) + (- ە) ← تاسە

بەست (بەستن) + (- ە) ← بەستە

بێژان (بێژ) + (- ە) ← بێژە

2- ئاوەڵناوی داڕێژراو : -

أ- پاشگری (- ە) لەگەڵ هەندێ ناوی سادە، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : -

بەهار + (- ە) ← بەهارە

زستان + (- ە) ← زستانە

ب- لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : -

پیس + (- ە) ← پیسە. (پیاوێکی پیسەی قرچۆکە).

خڕ + (- ە) ← خڕە. (منداڵێکی خڕەیە).

ڕەق + (- ە) ← ڕەقە. (ژنێکی ڕەقەیە).

3- مۆرفیمی (ی) : - وەکو مۆرفیمێکی ڕێزمانی چەند ئەرکێك دەبینێ : -

---

(1) ئەبو بکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا،ل 48.

1– (**ی**) :مـۆرفیمی ئیزافەیـە، لـە دۆخـی خسـتنە پاڵـدا دەرخـەر بـە دەرخـراو دەبەستێتەوە:–

قوتابی زیرەك : –   خوێندكار + ی + ژیر

ژن + (ی) + ئارا ← ژنی ئارا دیارخراو م.خستنەپاڵ دیارخەر

2– (**ی**) : مۆرفیمی كاتی ڕابردووە : –

كڕین ← كڕی

بڕین ← بڕی

3– (**ی**) :، لـە كرمـانجی ژووروو، هەنـدێ شـێوە زاری كرمـانجی خـواروو , نـاوی كـارا دروست دەكات:–

مرد – مری – مردی

كەوت – كەتی – كەوتی

هات – هاتی – هاتی

4– (**ی**) : وەكو پاشگری دۆخ بە ناوی نێـرەوە دەنوسـێ ئەمـە لـە كرمـانجی خـواروو زیـاتر لـە ناوچـەی سۆران مـاوەو لـە شـێوەزارای سـلێمانی ئـەمرۆدا بـەدی نـاكرێ.

دەچمە شاری

مۆرفیمی دۆخ

5– (**ی**) : مۆرفیمی كەسی دووەمی تاكە : خواردی

ب– مۆرفیمی (– ی) وەكو پاشگرێكی وشە داڕێژیش ئەرك دەبینێ : –

1– دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : –

منداڵ + (– ی) ← منداڵی

ئازاد + (– ی) ← ئازادی

تیۆر + (– ی) ← تیۆری

لەگەڵ ناوی (زیندان) كە ناوی شوێنە، ناوی واتایی دروست دەكات : –

زیندان + (– ی) ← زیندانی

دەچێتە سەر ناوی واتایی سادە، ناوی واتایی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : –

خەیاڵ + (– ی) ← خەیاڵی

2- لەگەڵ هەندێ وشەی داڕێژراو، ناوی واتایی سازدەکات، وەك : -

داخواز + (- ی) ← داخوازی

تێبین + (- ی) ← تێبینی

شکۆ + مەند (- ی) ← شکۆمەندی

3- دەچێتە سەر ئاوەڵناو، ناوی واتایی سازدەکات، وەك :-

بڵند + (- ی) ← بڵندی

بەرز + (- ی) ← بەرزی، گەرمی

مەست + (- ی) ← مەستی

4- پاشگری (- ی) دەچێتە سەر ئاوەڵکار، ناوی داڕێژراو سازدەکات : -

ناوەند + (- ی) ← ناوەندی

6- پاشگری (- ی) کەناوی واتایی سازدەکات، جیاوازە لەگەڵ پاشگری (- ی) سیفەتی نیسبی)

7- دانەپاڵ)، کە دەچێتە سەر ناوو بەشداری لە گۆڕینی واتای‌دا ناکات : -

1- بەخشینی نەسەب بەهۆی شوێنەوە : -

هەولێر + (- ی) ← هەولێری

(جیهان + (- ی) ← جیهانی)[1].

2- دەچێتە سەر ناوی میللەت، وەك : - کورد + (- ی) ← کوردی

3- دەچێتە دوای ناوی مەزهەب و تەریقەتی ئاینی : قادری، نەقشبەندی

4- هەردینێك کە بە ناوی پێغەمبەرەکەیەوە هەڵدرابێتەوە : - محەمەدی، زەردەشتی

دەچێتە سەر هەندێك ناو، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات: -

گەنم + (- ی) ← گەنمی

بەهار + (- ی) ← بەهاری

5- مۆرفیمی (- ی) لەگەڵ ڕەگی کاری (بوون)، ناوی واتایی سازدەکات : -

((نە + بوو + ی ← نەبووی))[2].

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی (وشەسازی) - ئاوەڵناو،ل 77.

(2) گیوموکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 609.

4– مۆرفیمی (ەکە) : –

1– نیشانەی ناسراویە، بەدوای ناوو ئاوەڵناوەوە دەنووسێ و دەیانکاتە ناسراو : –

گوڵ + ەکە ← گوڵەکە

جوان + ەکە ← جوانەکە

2– وەکو پاشگرێکی وشە داڕێژیش ئەرك دەبینێ : –

أ– دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی داڕێژراو دروست دەکات : –

ئاگر + (– ەکە) ← ئاگرەکە

ب– پاشگری (– ەکە) بۆ بچوککردنەوەو وێکچواندن بەدوای هەندێ ناوو ئاوەڵناوەوە دەنووسێ : – 1– لەگەڵ ناو

((پوول + (– ەکە) ← پوولەکە))[1].

2– لەگەڵ ئاوەڵناو : – قووچ + (– ەکە) ← قووچەکە

قووت + (– ەکە) ← قووتەکە

سەوز + (– ەکە) ← سەوزەکە

هەروەها مۆرفیمی (ەکە) لە شێوە زاری سلێمانیدا دەچێتە سەر ناوی جێگە :–

کۆنەکە، باتەکە، سەهۆڵەکە، ئەمنەسوورەکە....

5 – مۆرفیمی (و) : – وەك مۆرفیمێکی ڕێزمانی چەند ئەرکێکی سینتاکسی دەبینێ : –

1– ((هەموو بەشەکانی ئاخاوتن بە مەرجێك لەیەك پۆل بن بەیەکەوە دەبەستێتەوە، وەك:–

ناو + ناو " ئاوەڵناو + ئاوەڵناو " چاوگ + چاوگ " ئاوەڵکار + ئاوەڵکار " جێ ناو + جێ ناو " ئامراز + ئامراز))[2]

2– دوو گرێ : ماستی مەڕ و شیری مانگا خۆشە

3– دوو ڕستەی هاوشان : – ((باوکم چوو بۆ بازاڕ و ئێمە لەماڵەوە ماینەوە.))[1].

---

(1) صباح رشید قادر، هاوبێژی و فرەواتایی لە گیرەك دا،ل 105.

(2) بەکر عومەر عەلی، بەستن و کرتاندن لە زمانی کوردیدا،ل 8 – 12.

4- وەك ئامرازی لێكدەر دوو ڕستە بەیەكەوە دەبەستێتەوە : -

هات و گەڕایەوە.

5- وەك ئامرازی پەیوەندی بەشەكانی ڕستە بەیەكەوە دەبەستێتەوە : -

كوڕان و كچان بەیەكەوە تێدەكۆشن.

2- ئەركی وشە داڕشتن : -

أ- پاشگری (- و) لەگەڵ هەندێ وشەدا ناوی داڕێژراو دروست دەكات :

دان + (- و) ⟵ دانو

ڕۆژ + (- و) ⟵ ڕۆژو، داسوو، بازوو، ماسوو

واتای بچووككردنەوە دەگەیەنێت : - بان + (- وو) ⟵ بانوو

ب- لەگەڵ ئاوەڵناوی (جوان) ناوی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : -

جوان + (- وو) ⟵ جوانوو

ت- ناوی كارا لەگەڵ كاری تێنەپەڕی خوازەكی دا دروست دەكات : -

هاتوو، نووستوو.... لێ هاتوو

پ- ناوی بەركار دروست دەكات لەگەڵ كاری تێنەپەری ڕوودانیدا :

(نوستوو، مردوو)(3)

ج- دەچێتە سەر ئاوەڵناو، ناوی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : -

تاڵ + (- وو) ⟵ تاڵوو

زەرد + (- وو) ⟵ زەردوو

6- مۆرفیمی (- ا) :

أ- مۆرفیمی (ا) مۆرفیمی كاتی ڕابردووە، وەك : -

خز + ا ⟵ خزا

---

(3) دیار علی كمال، د. طالب حسین علی، یاساكانی ڕۆنان و گۆڕانەوە لە ڕستەی كوردیدا،ل 260.

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی كوردی، ئاوەڵناو،ل 85.

وەست +ا ⟵ وەستا

ب- لەگەڵ ڕەگی کار ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : -

زان + (- ا) ⟵ زانـا

توان + (- ا) ⟵ توانا

ج- دەچێتە سەر ئاوەڵناو، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : -

گەرم + (- ا) ⟵ گەرما

د- دەچێتە سەر ژمارەی سادە : -

هەشت + (- ا) ⟵ هەشتا

هەفت + (- ا) ⟵ هەفتا

7- مۆرفیمی (ێ) : -

1- (ێ) : جێناوی کەسی سێ یەمی تاکە : - نانەکە دەخورێ

ئەو دەچێ
↑
(ێ)

2- (ێ) : دەچێتە سەر ناوی گشتی و نەناسیاوی دەکات :

پیاوێ، کچێ، ژنێ.....

3- (ێ) : مۆرفیمی دۆخی بانگ کردنە ((بۆ ڕەسـەنی مـێ))[1] : - کچـێ، خوشـکێ، پورێ، کابانێ، نەنێ....

4- هەندێ جار وەکو مۆرفیمی ئیزافەش دەور دەگێڕێ : - ماڵێ نەسرینێ
↑
ئیزافە

جگە لەم ئەرکانە، ئەرکی وشە داڕێشتنیش دەبینێ : -

1- لەگەڵ ناوی کاتدا، ئاوەڵکاری کات دروست دەکات : هاوینێ، بەهارێ، شەوێ

2- لەگەڵ هەندێ ناوی سادە، ئاوەڵکاری شوێن دروست دەکات : - ژوورێ، ماڵێ، سەرێ

3- دەچێتە سەر هەندێك ناو و واتای بچوككردنەوە دەدات : - گوڵێ، خەجێ، نازێ

4- دەچێتە سەر ئاوەڵناو : - پیر + (- ێ) ⟵ پیرێ.

---

(1) د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی کوردی،ل 16.

5– دەچێتە سەر ناوی سادە، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەكات : –

كرم + (– ێ) ← كرمێ.

8– مۆرفیمی (ۆ) : –

1– مۆرفیمی دۆخی بانگ كردنی نێرینەیە : –

لاوۆ، باقۆ، خالۆ، مامۆ..... هتد.

هەروەها ئەم ئەركانەی خوارەوەش دەبینێ : –

1– دەچێتە سەر هەندێك ناوی سادە، ناوی داڕێژراو دروست دەكات، وەك : –

قاش + (– ۆ) ← قاشۆ

بانگ + (– ۆ) ← بانگۆ ، گوت + (– ۆ) ← گوتۆ

((كیس + (– ۆ) ← كیسۆ))[1] ، كورد + (– ۆ) ← كوردۆ

2– دەچێتە سەر ناوی بچوككراوە : –

جەمیلە ← جەمۆ

((خەجیجە ← خەجۆ))[2]

هەندێك بۆچوونی وادێتە كایەوە كەئەمانـە نیشـانەی نێـرن و دراون بـەمێ وەك ئـەوەی هەندێك باوك بەكچ دەڵێن (كوری بابە)

3– دەچێتە سەر ئاوەڵناوی سادە، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەكات : –

پیس + (ۆ) ← پیسۆ، ڕەشۆ

پاك + (ۆ) ← پاكۆ

9– (م) :

1– مۆرفیمی (م) جێ ناوی لكاوە بۆ كەسی یەكەمی تاك : خواردم، چووم

2– لەگەڵ ناوی (خانم، بەگم) بە دوو واتا دێت : –

بەگ + (– م) ← بەگم 1– گەورەم

خانم + (– م) ← خانم 2– ناوی تایبەتی ژنانە. (بەگم چوو بۆ سەر كانی).

---

(1) گیو موكریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 504.

(2) نوری عەلی ئەمین، گرتنی كەلێنێكی تر لە ڕێزمانی كوردی،ل 10.

10- (تا) : ئەركی سینتاكسی :

1- دوو كات بەیەكەوە دەبەستێتەوە : - شەو تا بەیان ناخەوم.

2- دوو شوێن : - كۆیە تا هەولێر 70 كیلۆ مەترە.

3- دوو گرێ : - جوانی تۆ تا جوانی ئەو فەرقی هەیە.

4- بەراوورد كردنی دوو ناو : - شار تا شار جیاوازە.

5- ئامرازی (تا) وەك ئامرازێكی (پەڕگر) دەچێتە سەر ناو و بە كاری دەبەستێتەوە:-

تا مردن لەگەڵی ئاشت نابمەوە.

6- دەچێتە سەر گرێی ناوی (شت، دیاردە، ڕادە) نیشان دەدات : -

تا پێغەمبەرانیش دەمرن.

11- (ین) : -

أ- مۆرفیمی (ین) چەند ئەركێكی سینتاكسی دەبینێ، وەك : -

1- (ین) دەچێتە پاڵ پلەی بەراورد، بۆ باڵاكردنی :

جوانتر + ین ← جوانترین

2- (ین) وەك مۆرفیمی ڕێزمانی دەبێتە پاشگر بۆ ژمارە و سیفەتی پلەداری پێ دەبەخشێ : -

یەكەم + (- ین) ← یەكەمین.

ب- مۆرفیمی (- ین) لەگەڵ چەند وشەیەكدا ئەركی داڕشتن دەبینێ، وەك:-

1- دەنووسێ بە ناوەوە و شوێنی بۆ دروست دەكات

سەر + (- ین) ← سەرین (پێداویستی خەوتن)

2- دەچێتە سەر ئاوەڵكاری شوێن و دەیكاتە ئاوەڵناو :

(بەر + ین) ← بەرین

3- دەچێتە سەر ناوو دەیكاتە ئاوەڵناو، وەك : - زێڕ + (- ین) ← زێڕین

12- هەروەها هەندێ وشە كە بەهۆی مۆرفیمی ڕێزمانی كۆكراونەتەوە، بوونە بە وشەی فەرهەنگی، وەك : (**ات**) : - مۆرفیمی كۆكردنەوەیە، كە لە زمانی عەرەبی یەوە هاتۆتە ناو زمانی كوردی، هەندێك جار مۆرفیمی (و، ه، جـ) یش دەچێتە نێوان وشەكەو

ئامرازەکە. هەندێك لەو ناوانەی کە بەهۆی ئەم ئامرازەوە کۆکراونەتەوە، چوونەتە ناو فەرهەنگ و بوون بە وشەی فەرهەنگی، وەك : (مالآت)، دێهات، سەوزەوات، خێلآت، میوەجات، ئاغاوات....

گەل : – گا + (– گەل) ⟵ گاگەل

مێ + (– گەل) ⟵ مێگەل

وشتر + (– گەل) ⟵ وشترگەل

ڕان / ڕۆن:– گا + (– ڕان) ⟵ گاڕان / گاڕۆن.

دووەم : پێشگری دوولانە

1– **مورفیمی (نا – نە)** : – ئەم دوو مۆرفیمە ئەرکی سینتاکسی دەبینن کە بۆ ناکردن بەکاردێن، بەلآم واتای نەرێی (نە) بە هێزترە تا (نا) ئەمەش لە دوو خاڵدا دەردەکەوێت : –

1– (نە) واتای نەهی ڕادەگەیەنێ (نەخۆی، نەکەی) نەهیش بەهێزترە لە نەفی.

2– لە ڕابردوودا (نە) بۆ نەفی بەکاردێت، وەك : – نەچوو، نەهات، نەیبرد.

نا : لەگەڵ ڕانەبردوو بەکاردێت شوێنی مۆرفیمی (دە) ی بەردەوامی یان (بـ) ی ئیلزامی دەگرێتەوە، نەفی ڕانەبردوو زیاتر جێی شك و گومانە وەك لە هی ڕابردوو، کە دەڵێین : –

دارا ئەمساڵ دەرناچێت. (لەوانەیە دەریش بچێت)

بەلآم کە دەڵێین : – دوێنێ باران نەباری. ((لەوانەیە بەڕاستی نەبارییبێت))(1).

2– ئەرکی دارشتن : –

أ– نا : – مۆرفیمی (نا –) دەتوانێت وەکو پێشگر وشەی نوێ دابڕێژێت، لەگەڵ گەیاندنی واتای نەفی بۆ ئەو وشەیەی کە دەچێتە سەری : –

1– لەگەڵ ناودا بەکاردێت، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : –

(نا –) + مرۆڤ ⟵ نامرۆڤ، نائینسان

(نا –) + پیاو ⟵ ناپیاو

2– لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : –

(نا –) + ڕێك ⟵ ناڕێك

---

(1) مەسعود محمد، زاراوەسازی پێوانە،ل 37.

(نا –) + پاك ← ناپاك

(نا –) + شیرین ← ناشیرین، ناڕاست، ناساغ....

3– دەچێتە سەر ئاوەڵناوی داڕێژراو، واتای نەرێ دەگەیەنێ : –

((نابەجێ، نالەبار، نابەدڵ، نابەکار....))[1]

4– دەچێتە سەر هەندێك لەو وشانەی لەکار وەرگیراون : –

نا + بینا ← نابینا

نا + دیتە ← نادیتە

5– ((بەرانبەر بەو وشانەی کە پێشگری (نا) یان بۆ بەکاردێت لە کرمانجی خواروودا، لە کرمانجی ژووروودا پێشگری (نە) بەکاردێت، وەك : –

ناپاك – نەپاك

ناچار – نەچار))[2]

6– ((مۆرفیمی (نا) دەچێتە سەر هەندێك وشە کە لەزمانی کوردی ئەمڕۆدا بەتەنیا واتایان نییە، وەك : – (ناچیزە، ناقۆڵا، ناشێ) بەشی دووەمی وشەکان (چیزە، قۆڵا، شێ) بەتەنیا واتایان نی یە، هەندێ نووسەر ناو لەو جۆرە مۆرفیمانە دەنێن مۆرفیمی (بێ هاوتا)))[3]

مەبەست لە مۆرفیمی (بێ هاوتا) ئەو مۆرفیمانەیە کە تەنیا لەیەك نموونەدا دەبینرێ و جارێکی دیکە لە زمانەکەدا بەم واتایە بەکارنەهاتووە.

2– مۆرفیمی نە : – ئەرکی سینتاکیی : نەفی کردنە لە ڕابردوودا، نەهی کردنە لە ڕانەبردوودا:– ئەرکی وشە داڕشتن:– وەکو پێشگرێکی نەفی بەشداری دەکات لەدروست کردنی زاراوەی داڕێژراودا : –

1– لەگەڵ ڕەگی کار، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات، وەك : –

چاوگ	ڕەگ	ئاوەڵناو
زانین	زان	نەزان

---

(1) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،ل 398.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 400.

(3) کەوسەر ئەحمەد عەزیز، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی،ل 7.

ناسین   ناس   نەناس

((وێران   وێر   نەوێر))[تر]

نەمر، نەبەز، نەدیو....

2– دەچێتە سەر ئاوەڵناوی داڕێژراو، ئاوەڵناوی داڕێژراو بەواتای نەفی سازدەکات، وەك:–

((بەکار، نەبەکار))[ير]

3– لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە دا دێت و ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات: –

(نە –) + ~~خۆش~~ ← نەخۆش

(نە –) + ~~ساغ~~ ← نەساغ

4– لەگەڵ کاری سادە، کاری داڕێژراو دروست دەکات بەنەفی : –

هێشتن – نەهێشتن ، سرەوتن – نەسرەوتن.

زانین – نەزانین

مان – نەمان

5– دەچێتە سەر ناوی واتایی، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات، وەك : –

نە + ~~فلم~~ ← نەفام

6– لەگەڵ کاری ڕابردوو، ئاوەڵناوی داڕێژراو دروست دەکات : – هات – نەهات (هاتونەهات)

7– وادەبێت ئەو وشەیەی کە پێشگری (نە) دروستی دەکات، هاوواتایە لەگەڵ ئەو پێشگرەی کە مۆرفیمی (نا) دروستی دەکات : –

شارەزا، نەشارەزا، ناشارەزا

8– هەندێك جاریش ئەو وشەی کە مۆرفیمی (نە –) دروستی دەکات لە واتادا کەمێك جیاواز دەبێت لەو وشەیەی کە پێشگری (نا) دروستی دەکات : –

خۆش   نەخۆش   ناخۆش

((پیاو   نەپیاو   ناپیاو

---

(4) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،ل 404.

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 610.

ساز   نەساز   ناساز))[تز].

پریپۆزیشنەکانی (بە – بێ – بۆ – لە)

زمانەوانان و نووسەرانی کورد دەمێکە هەستیان بەوە کردووە، کە ئەم مۆرفیمانە سەرەڕای ئەوەی کە پریپۆزیشنن و ئەرکی سینتاکسی دەبینن لەگەڵ هەندێ وشەدا وەکو پێشگریش دەور دەبینن، د. ئەورەحمانی حاجی مارف لەم ڕووەوە دەڵێ : – ((هەندێ لە پریپۆزیشنەکان وەکو پێشگر و ئینتەر فێکس خۆیان دەنوێنن)) [یز].

لەڕووی ئەرکی وشەو داڕشتنەوە باسیان دەکەین، کە سوودیان هەیە بۆ دروست کردنی زاراوە و دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگی زمانی کوردی : –

1– مۆرفیمی (بە) : –

عەبدولرەحمانی زەبیحی (13) بەکارهێنانی بۆ مۆرفیمی (بە) دیاریکردووە، بەڵام وەك ئامراز ناوی بردووە نەك پێشگر.[سه]

مامۆستا خاڵ لە فەرهەنگەکەیدا لە دەیەم بەکارهێنان کە بۆ (بە) ی دیاریکردووە دەڵێ :

– ((إسم دەکات بە صفة)) [شه] بەبێ ئەوەی ناوی پێشگری لێ بنێ.

مامۆستا توفیق وەهبی لە لاپەڕە (8 – 9) ی فەرهەنگەکەیدا باسی (بە) بە درێژی دەکات، لەخاڵی شەشەمی بەکارهێنانەکاندا ئەم مۆرفیمەی بە پێشگر داناوە نموونەی بۆ هێناوەتەوە، وەك : –

((بەئاگا، بەڕق، بەکەڵك، بەڕێ و جێ))[له]

مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە لاپەڕە (112) ی ڕێزمانەکەیدا (بە) ی بە ئامرازی پەیوەندی داناوە و دەڵێ : – ((ئاوەڵناوی پێ لە ناو دروست دەکرێت)).[تز]

---

(2) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،ل 407.

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی،ل 67.

(2) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 138.

(3) شێخ محەمەدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ،ل 138.

(4) لیژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،ل 381.

مۆرفیمی (بە) لەم بەکار هێنانانەی خوارەوەدا بەشداری لە داڕشتنی وشەی نوێدا دەکات و واتای نوێی پێ دەبەخشێت : –

1– لەگەڵ ناودا ئاوەڵناو دروست دەکات، وەك : –

(بە –) + هێز ⟵ بەهێز

(بە –) + ناز ⟵ بەناز

بەئالۆش، بەئەنداز...، بەدەست (تێبینی : – هەندێ جار دەبێتە ناوی تایبەتی (بەهەست))

2– لەگەڵ ناوی سادە، ئاوەڵکار دروست دەکات : –

بە + گوڕ ⟵ بەگوڕ

بە + تەنیا ⟵ بەتەنیا

3– لەگەڵ ڕەگی کار، ئاوەڵکار دروست دەکات : –

بە + کوڵ (کوڵان) ⟵ بەکوڵ

بە + جۆش ⟵ بەجۆش

4– بەیاریدەی پاشگر (ی – ایەتی) ئاوەڵکار دروست دەکات کە پێشتر باسمان کردووە.

5– مۆرفیمی (بە) کاری لێکدراو دروست دەکات، وەك : –

بەجێهێشتن، بەجێهێنان، بەجێگەیاندن، بەتەنگەوەبوون

6– ((پێشگری (بە) لەگەڵ پریپۆزیشنی (بۆ) دێت، وەك:– بە + بۆ ⟵ بەبۆ)) (5)

7– لەگەڵ پۆستپۆزیشنی (– ەوە) ئاوەڵکار دروست دەکات، وەك : –

بەگومانەوە، بەتەوسەوە، بەداخەوە، بەپێوە

8– مۆرفیمی (بە) دەچێتە سەر هەندێ وشەو دەبێتە هۆی دروست بوونی فرەواتایی:–

بەبڕشت : 1– دەغڵ و دانێك کەزۆری لێ هەڵبگیرێ.

2– کەسێك سەری لەکار دەربچێ.

بەباچوون : 1– بەفیڕۆ چوونی ماندوو بوون و ڕەنج.

2– بەبا ڕۆیشتنی شتی مادی ((وەك دەغڵ و دان)) (1)

---

(5) نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی،ل 112.

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 134.

بەدەسەڵات : 1– خاوەن زۆر و توانست.

2– کەسێکی قسەی بڕوات.

9– دەچێتە سەر ئەو وشە لێکدراوانەی کە بەپاشگری (کێ) کۆتاییان هاتووە، وەك:–

بەسکە خشکێ، بەدەمەلاسکێ

وەهاش دەبێ بەپاشگری (ێ) کۆتاییان هاتووە، وەك : –

((بەدڵە لەرزێ، بەلنگەفرتێ)). (1)

2– مۆرفیمی (بێ –) : –

ئەمەش وەك مۆرفیمی (بە) لە داڕشتنی هەندێ وشەدا دەور دەبینێ، یەکەمیان بۆ ئەرێیەتی یە، دووەمیان بۆ نەرێیەتی یە.

هەردووکیان لەگەڵ هەموو جۆرە ناوێکدا دەگونجێن چ ناوی واتایی بێ یان ناوی بەرجەستەبێ یان ناوی کات و جێگابێ، ئاوەڵناو پێك دەهێنن : –

ئەم دوو مۆرفیمە لە زۆر وشەدا بەواتای پێچەوانە بەرانبەر یەك دێن : –

بەناز – بێ ناز

بەدەست – بێ دەست

بەزمان – بێ زمان

بەڵام مەرج نییە لە هەموو وشەیەکدا ئەم دوو مۆرفیمە بەرانبەر یەك بووەستن : –

بێ تاوان	نابێتە	* بەتاوان
بێ باك	–	* بەباك
بێ وار	–	* بەوار
بێ هاوتا	–	* بەهاوتا

بەپێچەوانە شەوە : – بەلێزمە نابێتە بێ لێزمە

بەگوڕ – * بێ گوڕ

پێشگری (بێ –) لەگەڵ مۆرفیمی (– ەوە) یەك دەگرێت : –

بێوە + ژن ⟵ بێوەژن.

---

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 134.

(1) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،ل 383.

دوای گۆڕانی مۆرفینی (بە) بۆ مۆرفینی (وە)

بیٚ + بەژن > وە

4- مۆرفیمی (بیٚ) لەهەندیٚ وشەدا بەشیٚکی بنجی وشە کەیە, وەك : -

بیٚگانە، بیٚدار..... هتد.

3- مۆرفیمی (لە -) :

مۆرفیمی (لە -) لەگەڵ هەندیٚ وشـەدا وەکـو پیٚشـگر دەوردەبینـیٚ، وشـەی داڕیٚـژراو دروست دەکات. بەلاَم زۆر چالاك نـی یـە و لـەبواری زاراوە سـازیدا، بـواری بـەکارهیٚنانی لـە داڕشتنی وشەدا بەرتەسکە.

- مۆرفیمی (لە -) دەچیٚتە سەر ئەم بەشە ئاخاوتنانەی خوارەوەو وشـەی نـویٚ دروسـت دەکات:-

1- ناوی داڕیٚژراو : -

لەمیٚژ، لەبار

2- ئاوەڵناوی داڕیٚژراو : -

لەڕوو، لەبار، لەناوبەر، لەجیٚ، لەبەردڵان، لەڕك

3- **کاری ناسادە :** - لەناوچوون، لەبەرکردن، لەجیٚ چوون

4- **ئاوەڵکاری چۆنیەتی :** - ((لەپڕ، لەناکاو))[1]، لەتاو.

5- **لەگەڵ پرپیۆزیشنی (بۆ) بەکاردیٚت :** - ((لە + بۆ ← لەبۆ))[2]

4- مۆرفیمی (بۆ -) : -

پیٚشگری (بۆ -) بەبەریەوە هەیە زاراوەی داڕیٚژراو دروست بکـات لەگـەڵ بەشـیٚك لـەو کارانەی کە بزووتنەوەیان تیٚدایە، وەك : - بۆچوون....

بەلاَم دەبیٚ زاراوە ساز لەم ڕووەوە وشیار بیٚ و بەتایبەتی تیٚبینـی ئـەوەبکات کـە مەیـدانی بەکارهیٚنانی هەر لەگەڵ کارە. [1]

---

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 548 – 553.

(2) نوری عەلی ئەمین، وشەی نسادە لەزمانی کوردیدا،ل 244.

لەگەڵ ناودا تەنیا لەزاراوەی (بۆناو) دادەبیندرێ کە لەبری (جێنـاو) دانـراوە، بـەڵام نەیتوانیوە بچەسپێ و بەزاراوەیەکی سەرکەوتوو داناندرێت.

پێشگری (بۆ) لە وشەی (بۆچوون) دا دوو واتای بۆ وشەکە دروست کردووە : –

بۆچوون : 1– بەرەو کەسێك یان شتێك ڕۆیشتن.

2– لێکدانەوەو گەیشتنە ئەنجام لەسەر مەسەلەیەك.

وشـــەی وەك ((بۆخـــواردن، بۆفرۆشـــتن، بـــۆکرێ، بۆهـــەڵگرتن، بۆداتاشـــین، بـــۆبڕین، بۆخانمان..... نەبونەتە وشەی فەرهەنگی مۆرفیمی (بـۆ) لەگەڵیانـدا هـەر پریپۆزیشـنە بـە پێشگر داناندرێ))[3].

هەندێ وشەی سادە هەیە لەزمانی کوردیدا لە هەندێ بـەکار هێنانـدا ڕووەو پێشـگر بوونەتەوە، وەك : – (لا، بەر، سەر، ژێر، بن، دوا، پێش، پاش، پشت، ناو، بەست،....)

ئەمەش هـەنگاوێکی گرنگـە بەتایبـەتی کاتـێ وەکـو پێشـگری نـاو خۆیـان دەنـوێنن، لەبـەر ئەوەی لەزمانی کوردیدا ژمارەی ئەو پێشگرانەی کە دەچنە سەر بەشە ئاخاوتنی (ناو) بـە بەراوورد لەگەڵ پاشگرەکان کەمە.

زمانەوانان لەبارەی ئەم مۆرفیمانە بۆچوونێکی یەکگرتوویان نی یە : –

هەنـدێکیان لـەو بـاوەڕەدان کـە ئەمانـە تـەنیا وشـەی سـادەن، هەنـدێکی دیکـەیان وا دادەنێن، کە ئەم مۆرفیمانە وشـەی سـادەن بـەڵام لـە هەنـدێ بەکارهێنانـدا وەکـو پێشـگر خۆیان دەنوێنن. لێژنەی زمان و زانستەکان بە درێژی لێکۆڵینەوەی لە بارەی ئەم مۆرفیمانە کردووە، بەڵام بڕیارێکی یەکگرتوو، کۆتایی نەداوە.

بۆچوونی ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونانەدا یەکدەگرێتەوە کە پێی وایە : –

ئەم مۆرفیمانە بەر لە هەموو شتێك وشەی واتادارن، بەڵام دەتوانن وەکو پێشگریش خۆیـان بنوێنن.

((زمانی کوردی زمانێکی زیندووە دەستووری زمانەوانی تایبەت بـەخۆی هەیـە، بەوێنـە لەزمانی کوردیدا دیاردەی گوێزانەوەی وشە لـە بەشـێکی ئاخاوتنـەوە بـۆ بەشـێکی دیکـەی ئاخاوتن یان بوونی وشە بە ئافیکس و ئینتەرفێکس زۆر کاریگەرە))[1].

---

(3) مەسعود محەمەد، زاراوەسازیی پێوانە،ل 26.

(1) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،ل 50.

لێرەدا ئاماژە بەئەرکی دارشتنی هەریەکە لەو مۆرفیمانە دەکەین : –

1– مۆرفیمی (لا) :

وەکو پێشگر دەتوانێ وشە و زاراوەی نوێ دروست بکات : –

أ– لەگەڵ ناوی سادە دادێت، زاراوەی نوێ دادەڕێژێت :

لاسەنگ، لاچاوە، لایەنگر، لاکێشە، لاپاڵ، لادێ، لاتەریزە

ب– لەگەڵ ناوی سادە، ئاوەڵناوی دارێژراو دروست دەکات :

لاسار، لاشەڕ، لادین، لامل، لاتەریك

ج – لەگەڵ ئاوەڵناوی سادە، ئاوەڵناوی دارێژراو دروست دەکات: لاچەپ

د – لەگەڵ ڕەگی کار، ناوی کارا سازدەکات : – لابین، لامژ، لاکوت، لاکێش

چەند زاراوەیەك لە فەرهەنگی قوتابی کە فەرهەنگێکی پەروەردەیی یە دەخەینە بەرچاو، کە مۆرفیمی (لا) تێیاندا ڕۆڵی پێشگری بینیوە : – ((لالوت، لاجانگ، لاپاڵ، لاسەر، لاشان، لاگوپ، لارێ، لاملی، لایەکسان، لابەلا، لایەنگر، لادان، لاڕوو، لاکردن...))[(یر)].

لەبەرگی چوارەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاریدا، زاراوەی(((لاسار) بەرانبەر (جناح) هاتووە، زاراوەی (لاساری) بەرانبەر (الجنوح) (Delinquncy) هاتووە)).[(سە)]

پێشگری (لا) لەگەڵ چەند چاوگێکی سادەدا دێت و چاوگی دارێژراو دروست دەکات : –

لاچوون، لاگرتن، لاکەوتن، لابردن.... هتد.

2– مۆرفیمی (شا) : –

ئەم مۆرفیمە زیاتر لە دارشتنی ئەو زاراوانەدادێت کە مەدح هەڵدەگرن، یان پلەی بالآی شتێك دەگەیەنێ.

مۆرفیمێکی چالاکەو دەتوانێ زاراوەی نوێ بەدەستەوە بدات.

---

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلف و بێی ی عەرەبی،ل 60 – 61.

(1) لێژنەیەك لەوەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی،ل 135.

(2) ئەنجومەنی کۆڕ، زاراوە زانستییەکان، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ل 468 .

مۆرفیمی (شا) لەم وشانەی خوارەوە وەکو پێشگر دەردەکەوێت : –

((شاباز، شابەندەر، شاپەڕ، شاباش))[1] هەروەها لە وشـەکانی شـاناز، شـاجوان، شـاهێن شاکەل، شادی، شاگوڵ، شاکار، شادەمار، شاگەشکە.

مـۆرفیمی (شـا) لـەم وشـانەدا وەك مـۆرفیمی (شـا) نییـە لـە وشـەکانی ((شـاژن، شازادە.... هتد) کە وشەیەکی سادەیە.

هەندێك جار پێشـگری (شـا) لەگـەڵ وشـەی (سـەرەکی) یەکدەگرنـەوە : – شـاپڕۆژە – پڕۆژەی سەرەکی جاری واش هەیە لێك دەترازێن، وەك (شاکار، شـاگوڵ) بەرانبـەر هـەمان واتا ناوترێت: – کاری سەرەکی، گوڵی سەرەکی)).[2]

3– مۆرفیمی (بەر –) : –

1– مۆرفیمی (بەر) لەم وشانەی خوارەوەدا پێشگرە : –

بەردان (بەردانەوە)، بەرکەوتن، بەربوون (بەربوونەوە).

((مۆرفیمی (بەر –) لەم کارانەدا هەمیشە لەگەردانندا دەردەکەوێتەوە، وەك : –

بەرم دا، بەرتدا، بەری کەوت، بەرتان کەوت، بەربوویت..... هتد)).[3]

2– مۆرفیمی (بەر) دەچێتە سەر ناوی سادە، زاراوەی داڕێژراو دروست دەکات، وەك : –

(بەر –) + چاو ⟵ بەرچاو

(((بەر –) ئەنجام ⟵ بەرئەنجام))[4]

(بەر –) + دەست ⟵ بەردەست

لە بواری زاراوەسازیدا یەکێك لـە بەکارهێنانـە بەبرشـتەکەی (بـەر) ئەوەیـە کـە نـاوی بەرکار دروست دەکات، وەك بەرپرس، بەرکوت، بەرهەست، بەربار، بەرشەق، بەرترس ت– ناوی کارا دروست دەکات وەکو پێشگر خۆی دەنوێنێ : – بەرهەڵست، بەرگر.

---

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 379.

(2) مەسعود محەمەد، زاراوەسازیی پێوانە،ل 138.

(3) لێژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ل 353.

(4) لێژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، فەرهەنگی قوتابی، ل37.

3- دەچێتە سەر ئاوەڵناو : - (بەر -) + تەنگ ← بەرتەنگ

(((بەر -) + چەپ ← بەرچەپ))[1]

4- دەچێتە سەر ئاوەڵکار : - (بەر -) + تەك ← بەرتەك

لەبەکار هێنانەکانی (بەر) وەکو پێشگر چەند زاراوەیەك پێشنیاز کراوە : - بەرچێژ، بەرسەنگ، بەرگوت، بەرپرس، بەرزانست، بەرشۆر، بەرتوانا......، هەندێکیان کەوتوونەتە مەیدانی بەکارهێنان و ڕۆیشتوون، بەڵام هەندێکی تریان بەکار ناهێنرێن.

4- مۆرفیمی (دەر -) :

لەهەندێ وشەدا وەکو پیشگر خۆی دەنوێنێ و وشەی داڕێژراو دروست دەکات، وەك : -

دەرهێنان، دەرکەوتن، دەرخستن، دەرنان

لەگەڵ ڕەگی کاردا ناوی کارا دروست دەکات، وەك : -

دەرخەر، دەرکێش، دەرهێنەر

5- مۆرفیمی (سەر) :

مۆرفیمی (سەر) لەگەڵ هەندێك وشەدا وەکو پێشگر دەردەکەوێت : -

سەرکەوتن، سەرگرتن، سەرلێ دان، سەرکەوتوو، سەرکۆنە، سەرسەری، سەرتوو، بەسەرکردنەوە، بەسەرگرتنەوە، بەسەرچوون، بەسەرهاتن، سەربەخۆ

مۆرفیمی (سەر) بەکارهێنانی زۆرە و لە هەریەکێك لەم وشانەی سەرەوەدا بەواتای ڕاستەقینەی خۆی بەکارنەهاتووە، بەوێنە کە دەڵێین : -

لەشاخ سەرکەوتم. (سەر) ئاوەڵکارە، بە واتای ڕاستەقینە بەکارهاتووە.

بەڵام کەدەڵێین : - لە ئەزموون سەرکەوتم (سەر) وەکو پێشگر خۆی دەنوێنێ - واتای مەجازییە.

هەروەها کە دەڵێین : - سەری مەنجەڵەکە دەگری،مۆرفینی (سەر) بەواتای ڕاستەقینە بەکار هاتووە.

جیاوازە لەگەڵ:- کێشەکە سەردەگری[2] , مۆرفیمی (سەر) بەواتای خۆی بەکارنەهاتووە.

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 72.

(2) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی،ل113.

6– مۆرفیمی (ژێر) :

لەگەڵ هەندێ وشەدا، کە زاراوەیەکی نوێی دروست کردووە وەکو پێشگر دەردەکەوێت : –

ژێرکەوتن، ژێردەست، ژێرچەپۆک، ژێرخان

بەوێنە : – (ژێرکەوتن) لەشەڕدا جیاوازە لە ژێرکەوتنی خانوو.

7– مۆرفیمی (بن) :

لەم وشانەدا وەکو پێشگر دەرکەوتووە : – بنبڕ، بنەتۆ، بنەکێش.....

مۆرفیمی (بن) لەوشەی (بنەمۆم) دا مەبەست (بنی مۆم) نییە، بەڵکو مەبەست مرۆڤی کورتە.

لەبواری زاراوە سازیدا دەتواندرێت زاراوەی نوێی لێ سازبکرێت، بەوێنە : – زاراوەی (بنەبڕکردن) بۆ إستئصال (extermination) بەکاربێت.

((بنەبڕکردنی نەخۆشی، نەخوێندەواری هەژاری))[1]

8– مۆرفیمی (دوا) :

وەکو پێشگر دەردەکەوێت لە وشەکانی : – دواڕۆژ، دواکەوتن، دواکەوتوو.

9– مۆرفیمی (پێش) :

1– لەگەڵ (ناو) دا بەکاردێت وەك ئاوەڵکار : –

پێش نوێژ، پێشکار، پێشمەرگە

2– لەگەڵ ڕەگی کار بەکاردەهێندرێت، وەك : – پێش بەست.

3– لەهەندێ وشەدا وەکو پێشگر ڕۆڵ دەبینێ و وشەی داڕێژراو دروست دەکات، وەك:–

(پێشکەوتن، پێشخستن، پێشگرتن، پێشبین، پێشڕەو)[2]

9– مۆرفیمی (پاش) : –

1– لەگەڵ ڕەکی کار دەردەکەوێت : – پاشگر، پاشەکەوت

2– وەکو پێشگر لە چەند بەکارهێنانێکدا دەردەکەوێت : –

---

(1) مەسعود محەمەد، زاراوە سازی پێوانە، ل68.

(2) سەرچاوەی پێشوو، 65.

پاشکەوتن، پاشەڕۆ، پاشگەز، پاشبینی، پاشخستن ((پاشەکشە، پاشکەوتوو))(١).

11- مۆرفیمی (پشت) : -

لەگەڵ هەندێ کاردا وەکو پێشگر دەردەکەوێت و زیاتر لە واتایەك دەبەخشێت، وەك : -

پشت گرتن : 1- گرتنی (پشت) وەکو ئەندامێکی لەش.

2- لایەنگرتنی کەسێك.

پشت شکان : 1- شکانی پشت وەکو ئەندامێکی لەش.

2- مردنی کەسێك یان خزمێکی نزیك کە لە پشتەوە بێت.

لەگەڵ ئاوەڵناو دەردەکەوێت : - پشت ئەستوور، پشت قایم، پشت کوڕ....

12- مۆرفیمی (ناو)(*) :

ناوبەند، ناوڕێژە.

13-مۆرفیمی (بەست) :

وەکو پاشگر لەگەڵ هەندێ وشەدا دەردەکەوێت ئەم واتایانە دەدات : -

1- پەیمان و پەیامداری و، بەتەنگەوە بوون بۆ کاری کەسێ یان شتێ نیشان دەدات:-

دەر + بەست ← دەربەست

گرێ + بەست ← گرێبەست

2- بێ ئیلتیزامی و نەبەستراوە بەهیچ شتێ، هیچ کەسێ : -

سەربەست. (سەری نەبەستراوە (ئازادە))

3- لەگەڵ هەندێ وشەی دیکەدا، وشەی لێکدراو دروست دەکات : -

((بەند + و + بەست ← بەندوبەست))(٢)

---

(1) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد، 114 – 115.

(*) مەبەست لە مۆرفینی (ناو) بەواتای (الأسم = name, noun) نییە , بەڵکو مەبەست لە مۆرفینی (ناو) بەواتای (ضمن , داخل) دێت.

(2) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 458.

بەشی دووەم
سەرچاوەکانی دیکەی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان

بەشی دووەم

سەرچاوەکانی دیکەی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان

یەکەم : - ڕێبازی وەرگرتن

زمان کە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، هۆیەکە بۆ دەربڕینی هەستو نەستو کارو بارو پێویستییەکانی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤ، بە تێپەر بوونی کاتو لەگەڵ گۆڕانکارییە خێراکانی هزرو تەکنۆلۆژیادا، گۆڕانی بەسەردادێت و بەردەوام پێویستی بە تازە کردنەوەو داهێنانی زاراوەی نوێ دەبێت.

((هەرکەسێك زمانی کوردی بزانێ، بێ ئەوەی ئەرکێکی ئەوتۆ بکێشێ، دەتوانێ چەندین وشەی نوێی وەها ناوبێنێ، کە لەم سەردەمەی ئێمەدا پەیدابوون. لەم قۆناغەدا، کە ژیانی ڕووناکبیری و زانستی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی... ی میللەتی کوردی لە برەوەدایەو تێکڕای جیهان لە پێشکەوتندایە، بێ گومان زمان پێویستی بە وشەی نوێ دەبێ و ڕۆژ بە ڕۆژ وشەی نوێ پەیدا دەبێ))[1].

بۆیە هیچ زمانێك بێ کێشە نییەو لە دەست کەم و کوڕی ڕزگاری نابێت، لەبەر ئەوەی یەکچینی و هاوڕێژەیی لە نێوان چەمکە زانستییەکان و ئەو زاراوانەدا نییە کە دەریان دەبڕن.

ژمارەی وشە لە هەموو زمانێکدا سنووردارە، لەبەرانبەردا ژمارەیەکی بێ سنوور لە واتا لە ئارادایەو هەمیشەش لە زۆر بوون دایە، بە وێنە : –

((لە بواری ئەندازەی کارەباییدا، پتر لە چوار ملیۆن چەمك هەیە، کەچی گەورە ترین فەرهەنگی هەر زمانێك لە شەش سەد هەزار دەروو تێپەر ناکات))[2].

لەبەر ئەوە زمانەکان پەنا دەبەنەبەر وەرگرتنی زاراوە لە زمانەکانی دیکەوە و بەو هۆیەوە پێویستییەکانی فەرهەنگی زمانەکەیان دەستەبەر دەکەن.

ڕێبازی وەرگرتن بۆ دانان و سازکردنی زاراوە لە هەموو زمانێکی پێشکەوتوودا کارێکی ڕەوایەو زۆربەی زاناکان لەسەری کۆکن.

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی و خەوشی هەندێ وشە و زاراوەی کوردی،ل 4.

(2) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 10.

هیچ زاناو زمانەوانێك نكۆڵی لەوەدا ناكەن، كە ئەم كارە لـە چـاخەكانی كـۆن و نوێـدا ڕووی داوە.

دەتوانین وەرگرتنی زاراوە، لەچەند شێوەو كارتێكردنێكدا دیاری بكەین:—

1– لاسایی كردنەوە : –

یەكێك لە هۆیەكانی وەرگرتنی زاراوە لە زمانانی دیكە، هەبوونی ئـەو ئارەزووەیـە لـە مرۆڤـدا كـە بەلاسـایی كردنـەوە ناودەبرێـت، هـەروەكو چـۆن منـداڵ لاسـایی دایـك و بـاوكی دەكاتەوە، بەهەمان شێوەش تاكە گەورەكان حەز بە وەرگرتن و لاسایی كردنەوەی هەنـدێ لە وشـەو زاراوەی زمانـەكانی دیكـە دەكـەن. بـەڵام لاسـایی كردنـەوەی منـداڵ بـۆ كەسـانی دەوروبـەری و خواسـتنی وشـە و زاراوەكانیـان، لاسـایی كردنەوەیـەكی هەمەكییـە، كەچـی خواستنی زاراوە لە لایـەن كەسـانی گـەورەو زمانـەوان و زانایـان و پێگەیشـتوواندا، لاسـایی كردنەوەیەكی جۆری و بەشییە، تەنیا هەندێ ڕەگەزی تایبەتی دەگرێتەوە.

بۆیە ئەگەر سەرنج بـدەین زمانـەكان هـەر لـە كۆنـەوە زاراوە لـە یەكـدی وەردەگـرن، ئێستاش بەهەمان شێوەیە.

وەرگرتنی زاراوە هەروەكو چۆن كارێكە كـە تاكەكـەس پێـی هەڵدەسـتێ، بـە هـەمان شـێوە دەزگـا زانسـتییەكانیش پێـی هەڵدەسـتن، وەكـو كـۆڕی زمانـەوانی و زانیـاری و ڕاگەیاندنەكان و سەرجەم بوارەكانی دیكەی زانیاریش.

وەرگرتنی زاراوە لەلایەن تاكەكەس، سەرەتا وەكو كـارێكی تـاكی دەسـت پێـدەكات دواتر كۆمەڵ و كەسانی دیكەش لەوانەیە وەریبگـرن و بـەكاریبهێنن و ببێتـە مـوڵكی هـەموو كۆمەڵ، ئەو كاتە دەبێتە ڕەگەزێك لە ڕەگەزەكانی ئەو زمانە كە وەری دەگرێت.

وەرگرتنی زاراوە زۆربەی جار لەبەر پێویستییە، یان دەگەڕێتەوە بـۆ ڕادەی سەرسـام بوون و كاریگەری بەو زمانەی كە زاراوەی لـێ وەردەگیرێـت، بەتایبـەتی ئـەو كەسـانەی كـە جگە لە زمانی دایك فێری زمانی دیكەش دەبن. بۆیە لەوانەیە گۆڕان لە شـێوەی زمانەكەیـدا ڕوو‌بدات و زاراوەكانی تێكەڵ بە زمانە ڕەسەنەكەی خۆی بكات.

بۆیە هەندێ جار ((گۆڕانی زمان دەگەڕێتەوە بۆ كـاری دوو زمـان یـان زیـاتر لەسـەر یەكتری. ئەوانـەی فێـری زمـانێكی بێگانـە دەبـن دیـارە بـەر لەمـەش زمـانی دایكـی خۆیـان

دەزانن. ئینجا یان زمـانی دووەم بەتـەواوی فێرنـابن یـان زمانەکـەی خۆیـان دەگـۆڕێ))[1].

مرۆڤ زمانەکەی خۆی، بە مۆڵکی خۆی دادەنێ، بۆیە پێشی وایە مـافی خۆیـەتی ئەگـەر ئـەو زمانە دەوڵەمەند بکات بە وشەی زمانەکانی دیکە، بۆیـە دەبیـنین مـرۆڤ کـە بـەزمانی خـۆی قسە دەکات لە ناو کۆمەڵگای خۆی، پێی ئاساییە، کە وشـەی زمانـانی دیکـە بـەکاربهێنێت، بەڵام کاتێك هەر ئەو مرۆڤە بە زمانێکی بێگانە قسە دەکات، بـوار نادات‌ـە خـۆی کـە هەنـدێ وشەو ڕەگەزی زمانیی، لە زمانەکەی خۆی وەربگرێ و لە زمانی دووەم بەکاریبهێنێ، نەوەك بێتە جێگەی دەرکەوتنی بێ توانایی ئەو لەو زمانەدا.

هەروەها دەتوانرێ سەرنجی ئەوە بـدرێ، کـە هەنـدێك لـەو نووسـەرو ئەدیبانـەی کـە زمـانێکی بیـانی بەتــەواوی فێربـوون، هەنـدێ جـار پێشـی دەنووسـن، کاتێـك بـە زمانـە ڕەسەنەکەی خۆیان دەدوێن، وشەی ئەو زمانانـە بـەکاردەهێنن، بـەڵام کـە بـەزمانی بێگانـە دەنووسن ئەم ڕێبازە بەکارناهێنن،

(ئەمەش شتێکی ڕوون و ئاشـکرایە، کـە لەسـەرەتای بڵاوبوونـەوەی ئیسـلامدا، ئـەو نووسەرو کتێب دانەرە فارسانەی، کە بەچاکی فێری زمانی عەرەبی ببوون و جگە لـە زمـانی فارسی، بە زمانی عەرەبیش دەیاننووسی، لەو نوسینانەدا کە بە زمانی فارسی دەیاننوسی، چەندین وشەو زاراوەی عەرەبییان بەکاردەهێنا، بەڵام پێچەوانەکەی وانەبوو)[2].

بەڵام وەرگرتنی بەکۆمەڵ لە زمانی دیکە، کاتێـك ئـەنجام دەدرێ کـە ئەنـدامانی ئـەم کۆمەڵەیە هەست دەکەن کەوا پێویستیان بەم وشانەهەیە، یـاخود بـەهۆی هەنـدێك هۆکـاری وەك :- ڕووداویی مێژوویی، کۆمەڵایەتیی وەك شەڕو جەنگی بەربڵاوو داگیرکردن و برسیێتی و نەخۆشی و کۆچ و بارکردن و باری نائاسایی و نوێکردنـەوەی وڵات و داهێنـان و دۆزینـەوە مەزنەکان و هۆکاری ئەدەبی و ئاینی و چەندین بواری دیکە، ڕوودەدات.

لێرەدا کەسان هەریەکەیان بـەتاك بـەم کـارە هەڵدەسـتن، بـێ ئـەوەی، پەیوەنـدییان بەیەکەوە هەبێ، یان لەسەری ڕێککەوتبن.

---

(1) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی،ل 104.

(2) د. ابراهیم أنیس، من أسرار اللغة،ل 118.

پێویسته، ئاماژه بەوه بدەین، کە زۆر گرانـه دەستنیشـانی لێپرسـراوی یەکـەم بکـەین لەوەرگرتنی ئەو وشانەدا، دەگمەنە ئەوە بزانین کە یەکەم جار کێ بووە، ئەو زاراوەیەی لـە زمانێکی دیکەوە وەرگرتووە و بەکاریهێناوە.

مـرۆڤ کاتـێ وشـەیەکی بێگانـە وەردەگـرێ، لـە زمانەکـەی خۆیـدا بەکاریـدەهێنێ، لەقسەکردندا یان لە نوسیندا، هەوڵ دەدا تابۆی دەکـرێ لەگـەڵ زمانـە ڕەسـەنەکەی خۆیـدا بیگونجێنێت، لە ڕووی دەنگ و پێکهاتە زمانەوانییـەکانی خـۆی. (چ لەلایـەنی دەنگـەوە، چ لەلایەنی داڕشتنەوە). بەم شێوەیە وشە وەرگیراوەکە، بەئاسـانتر بـڵاو دەبێتـەوەو قسـەی پێ دەکرێ لەناو ئەو کۆمەڵەی وەریانگرتووە. بەمەش وشەی وەرگیراو لە هەموو زمانەکانـدا شێوەی ئاسایی وەردەگرێ لەو زمانەدا، زۆر کەم وایە ئەم وشە وەرگـیراوە لەسـەر شـێوەی ڕەسەنی خۆی بەبێ گۆڕان و دەستکاری بمێنێتەوە.

وشەی وەرگیراو، بەبێ دەستکاری بە زۆری لەسەر زاری ئەو کەسانە دەبیسترێ، کـە بڕوایان بەخۆیان هەیە لەوتنەوەی وشە وەرگیراوەکە بە وێنە:-

زۆرجار مامۆسـتایانی زمـانی ئینگلیـزی کاتـێ زاراوەی ئینگلیـزی لـە زمـانی کوردیـدا بەکاردەهێنن، هەوڵ دەدەن زاراوە ئینگلیزیەکە وەکو خۆی بەبێ گۆڕان گۆبکـەن، یـان ئـەو کەسانەی زمانی عەرەبی باش دەزانن، هـەروەها پزیشـکەکان بـۆ دەرخسـتنی تایبەتمەنـدی خۆیـان، لـەبوارە پزیشـکییەکاندا، هەنـدێ جـار زاراوە پزیشـکییەکان وەك خـۆی بـەبێ گۆڕانکـاری دەڵێنـەوە. وە یـان کاتێـك کـە ئـارەزووی هەیـە، توانـای خـۆی دەربخـا لـە نـاو دەوروبەرو ژینگەکەی خۆیدا.

هەنـدێك جـار، دەزگـاو کـۆڕە زانیارییـەکانیش، کاتـێ کـە (زاراوەیـەکی زانسـتی) وەردەگرن، بۆ هێشتنەوەی شێوەی تایبەتمەندییـە زانسـتییەکەی زاراوەکـە، هـەوڵ دەدەن نەیگۆڕن و وەکو خۆی بەکاریبهێنن.

((دیاردەی وەرگرتن وەنەبێ هەر تایبەت بێ بە زمانێکی دیاریکراو، بـەڵکو لـە نێـوان هەموو زمانەکانی جیهان ڕوودەدات، لە زمانە ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاواییەکان و زمانە دواکەوتوو، پێشکەوتووەکانیش دا هەیە.

لەبەر ئەوەی، لەم سەردەمەی ئێستادا، کە سەردەمی شۆرشی تەکنۆلۆژی و گەیاندن و سەرتاپا گیری زانست و بەجیهانیبوونە، هیچ نەتەوەیەك ناتوانێ بە گۆشەگیری و دوور لە نەتەوەو زمانەکانی دیکەی جیهان ژیان بەسەر ببات و لەناو بازنەیەکی تەسکدا بخولێتەوە.

بۆیە، ئەمرۆ وەرگرتنی زاراوە لە ولاَتە پێشکەوتووەکان، زمانە ئەوروپاییەکانیش کارێکی ئاساییە، بە ئاسانی کەسانی پسپۆڕ دەتوانن وشە وەرگیراوەکان لە وشە ڕەسەنەکانی زمانەکە جیابکەنەوە. فەرهەنگنووسەکان لە فەرهەنگە کانیاندا ئاماژە بە وشە وەرگیراوەکان دەکەن و لە وشە بنچینەییەکانی زمانەکە جیایان دەکەنەوە.

لەبەر ئەوەی زمان هەمیشە لە گۆڕانێکی بەردەوام و بێ وەستان دایە، وەرگرتنیش لە زمانێکی دیاریکراودا بەپێی قۆناغ و سەردەمی ئەو زمانە دەگۆڕێت، بەپێی بواری ڕامیاریی و کۆمەلاَیەتیی و ئابوریی ئەو زمانە، پێشکەوتنەکانی و چۆنیەتی پەیوەندی لە گەلّ زمانە دراوسێ و جیهانییەکان و چەندێتی و ڕادەی ئەو پەیوەندییە دەگۆڕێت))[1].

بەوێنە:- ئەگەر چاوێك بە ڕۆژنامە و گۆڤارو نامیلکە و کتێبە کوردییەکانی ((سەرەتای سەدەی بیستەم دا))[2] بگێڕین، سەرنج لەو زاراوە عەرەبیانە بدەین، کە وەرگیراون، بە بەراوورد لەگەلّ ڕادەو چۆنیەتی ئەو زاراوانەی کە ئێستا لە زمانی عەرەبی وەردەگیرێن و لەلایەن نوسەران و ڕۆژنامە نووسانەوە بەکاردەهێندرێت، دەبینین، گۆڕانێکی بەرچاو ڕووی داوە ئێستا لە بری زاراوەکانی وەك :- (بەلاغەت، قەوم، عالەم، علیم، قافیە، مەدرەسە، جامیعە، بەیت، عەصر،..... هتد). زاراوەی کوردی ڕەسەن بەکاردەهێندرێت، وەك : -
(ڕەوانبێژ، نەتەوە، جیهان، زانست، سەروا، خوێندنگا، زانکۆ، دێر، چاخ.... هتد)

هەروەها وەرگرتنی زاراوە کە لە زمان دابە کارێکی سروشتیی دەندرێت، لە توانای تاکە کەس تەنانەت دەسەلاَتیش دانییە، ڕێگە بە هاتنە ناوەوەی زاراوە بۆ زمانی خۆمالّی بگرێت، بە وێنە:-

((لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا، ئەوروپاییەکان دیاردەی وەرگرتنی زاراوەیان بۆ سەر زمانی خۆمالّی بە نیشانەی کەم و کوڕی و دواکەوتنی زمان دانەدەنا، بەلّکو پێیان وابوو، ئەمە کارێکی ڕۆشنبیری و ئالّوگۆڕی زانیارییە.

---

(1) د. ابراهيم أنيس، من أسرار اللغة،ل118-119.

(2) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 48.

کاتێ کە هەندێ نەتەوەی ناوچەیی لە ئەوروپا سەری هەڵدا، دیاردەی دەمار گیری لەلایەن خەڵکەکە هاتەکایەوە، هەندێ لە پێشەواو سەرکردەکانیان، توانای خۆیان بەکارهێنا، بۆ ئەوەی زمانەکەیان، لە هەموو وشەیەکی بێگانە پاك بکەنەوە.
((هیتلەر)) لە ئەڵمانیا، هەندێك لە سەرکردەکانی ڕوسیای سۆڤیەتی و ((مستەفا کەمال)) لە تورکیا، ئەو کارەیان کرد، بەڵام ئەنجامی کارەکانیان بێ هوودە دەرچوو.

ئێستا کەس ناتوانێ، بڵێ ئەو زمانە پاکە بێگەردە هەیە، کە خاڵی یە لە هەموو وشەو ڕەگەزو خەوشێکی زمانانی دیکە، ئەمە ئەگەر تەنیا لەو زمانە سەرەتاییە دوورە پەرێزانە بەدی بکرێت کە لەو پەڕی گۆی زەمیندا دەژین))(1).

زمانەکان لەم سەردەمەی ئێستادا، جیاوازییان هەیە، لە ڕادەی چەندێتی ئامادەییان بۆ وەرگرتنی زاراوە، هەندێك زمان هەیە، کە قسە پێکەرانی حەز بە وەرگرتنی زاراوە ناکەن، ئەمە بە نەنگی و نیشانەی دواکەوتنی زمان دادەنێت، بەتایبەتی ئەو گەلانەی کە تاوەکو ئێستا قەوارەیەکی سیاسی یەکگرتوویان نییە و زمانەکەیان تاکە چەکی پاراستن و بەرگریکردن لە مافی خۆیانە.

((کەچی هەندێ زمانی دیکە، ئاسایی ئەم وشانە وەردەگرن و دەیخەنە سەر زمانی خۆیان هەروەکو زمانی ئینگلیزی، کە وەك توێژەرەکان دەڵێن نیوەی وشەکانی لە بێگانەوە وەرگیراوە))(2).
هەروەها زمانی سویدیش زۆربەی وشەکانی بیانییە، زمانی تورکی و فارسیش بەشێکی زۆری زاراوەکانیان لە زمانی عەرەبییەوە وەرگرتووە.

زاراوەبەدوو شێوە وەردەگیرێت : –

1– ئەوانەی کە لەبەر پێویستی زمانی خۆماڵی بە بەکارهێنانی ئەو زاراوانە وەردەگیرێن، ((وەك ئەوەی کە ژینگەیەك لە ژینگەکان جۆرێکی تایبەتی لە ڕووەکێك وەك: دار – یان گوڵ... هتد یان ئاژەڵێکی تایبەت بەو ناوچەیە، یان بابەتێکی جیای خواردن و خواردنەوەی تێدابێت کە لە شوێنی دیکە دەست نەکەوێت، یاخود بیرو باوەڕێکی تایبەت بە خۆی، یان داهێنانێکی مەزنی زانیاری تێدابۆزرێتەوە، جا کاتێك زمانی

(1) د. ابراهيم أنيس، من أسرار اللغة،ل 119 – 120.
(2) د. ابراهيم أنيس، من أسرار اللغة،ل 120.

دووەم هەمان پێویستی بۆ بێتە پێشەوە و ئەو شتانە وەربگرێت، ناوەکان وەکو خۆی بەکاردەهێنێت، کە لە شوێنە ڕەسەنکەی خۆیدا هەیە، وەك:-

1- زاراوەی (Wine) کە هەموو زمانە ئەوروپایی یەکان لە زمانی لاتینی وەریان گرتووە.

2- (Tea) ئەم زاراوەیە لە زمانی (چینی) یەوە وەرگیراوە، کاتێ کە چاخواردنەوە لە ئەوروپا دا پەیدابووە.

3- وشەی (Chocolate) لە زمانی مەکسیکی وەرگیراوە، چونکە چاندنی (کاکاو) لەم وڵاتەدا باوەو هەر لەمەش (شوکەڵاتە) دروست دەکرێت.

4- لەزمانی فارسی وشەی (یاسمین) Jasmine وەرگیراوە.

5- لە زمانەکانی ناوەڕاستی ئەفەریقیا، وشەی (شیمپانزی).

ئەم زاراوانە وەکو جیهانیەیان لێ هاتووە، هیچ نەتەوەیەك لای گران نییە، کە وەریان بگرێت و بەکاریان بهێنێت))(1).

یەکێکی دیکە لەو هۆکارانەی کە بۆ وەرگرتنی زاراوە بە پێویست دادەندرێت، ئەوەیە کە زۆر جار نەتەوەیەك کە ئاستێکی زانیاری و ڕۆشنبیری نزمی هەیە، زاراوە لە زمانی نەتەوەیەکی خاوەن ئاستێکی بەرزتر لەم بوارانەدا وەردەگرێت، ئەمەش لە زمانی سەردەمە کۆنەکان و ئێستاشدا بەرچاو دەکەوێت.

2- بەڵام ئەو وەرگرتنەی کە هیچ پاساوێك بۆ پێویستییەکەی لە زماندا نادۆزرێتەوە، هەندێ جار بەهۆی مەیلی خۆدەرخستن و دەرکەوتن، دێتە ناو زمانی خۆماڵی، یاخود لە ئەنجامی پلەیەکی زۆری کاریگەر بوونی نەتەوەیەك بە نەتەوەیەکی دیکە، حەزکردن بە لاسایی کردنەوەی زۆربەی دیاردەو بوارە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو نەتەوەیە کە یەکێکیان زمانە، نموونەش بۆ ئەمە لە زمانە کۆن و نوێیەکانیش زۆرە. هەندێ لەو زاراوە وەرگیراوانەی کە بەبێ هۆکاری پێویستی دێنە ناو زمانەوەو بە رانبەر بە هەمان واتا وشەی زمانە ڕەسەنەکە هەیە، تێبینی دەکەین کە وشە خوازراوەکە شانبەشانی وشە خۆماڵییەکە دەڕوات، تا لە ئاکامدا یەکێکیان شوێنی ئەوی دیکەیان دەگرێتەوە.

---

(1) سەرچاوەی پێشوو،ل 120 – 121.

وه هەندێ جار تێبینی ئەوە دەکرێ، کە وشە وەرگیراوەکە و وشە خۆماڵیەکە هەردووکیان وەکو یەك لە زماندا بەکاردەهێندرێن، بەڵام بە ڕادەو پلەی جیاواز.

زۆربەی جار خاوەن کارگە و دەزگا بازرگانییەکان، زاراوەی زمانانی دیکە لەگەڵ وەرگرتنی کاڵاو سەوداکانیان دەهێننە ناو زمانەوە، بۆ ناو بانگ و پێداهەڵگوتنی کەل و پەلەکانیان بەو زمانانە، بەو بەڵگەیەی کە مرۆڤ ئاسایی حەز بە شت و ناوی دەگمەن و کەم وێنە دەکات.

هەندێك جار وەرگرتنی زاراوە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ڕوودەدات، لە زمانی یەکەمەوە بۆ دووەم لە دووەمیشەوە بۆ سێیەم.

وەرگرتن : – زۆر واتا لە خۆی دەگرێت، بەڵام لە بواری زاراوەسازیدا ((گواستنەوەی بیژەیەکی بیانییە بۆ زمانی خۆماڵی (دووەم)))[1].

وشەی وەرگیراو، بریتییە لەو ((وشەیەی کە زمانێك لە زمانێکی دیکەوە وەری دەگرێت هەروەها پێشی دەووترێ خواستراو))[2].

جا ئەگەر هاتوو ئەم بێژەیە گۆڕانی بەسەر دا نەهات پێی دەووترێت (هاوردە)، وەك : ئیمەیڵ، ئینتەرنێت، قەدەر، وەهم، کۆمپیوتەر، هایدرۆجین.... هتد

بەڵام ئەگەر بەپێی سازگەی زمانی دووەم بگۆڕێت و بکەوێتە ژێر دەستووری ڕێزمان و فۆنەتیکی ئەو زمانە پێی دەووترێت (کوردێنراو) یان (گونجێنراو)، وەك زاراوەکانی :
– سەروەت، سات، کەوسەر، فەلسەفە.... هتد.

---

(1) محەمەد وەسمان، گیروگرفتەکانی زاراوەدانان لە زمانی کوردیدا،ل 61.

(2) د. محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري،ل 34.

وەرگرتن لە زمانی کوردیدا

زمانی کوردی، وەکو هەموو زمانەکانی دیکە، زاراوە وەردەگرێت و لە زمانەکەیدا بەکاریدەهێنێت. ئەمەش لە یاسای کاریگەری زمانەکانی دیکەی جیهان بەدەر نییە.

((لەسەر ڕووی زەمیندا هیچ زمانێك نییە کە زمانی بێگانە کاری لێ نەکردبێ. یاخود تەئسیری زمانی بێگانەی لەسەر نەبێ. هەروەها هیچ میللەتێك یاخود هەڵگری هیچ زمانێك بەڕەهایی و بە شێوەیەکی تایبەتی و جیاوازو دوور لە میللەتان ناژی))(١).

هاتنە ناوەوەی زاراوە بۆ فەرهەنگی زمانی کوردی ئەگەر سەرئەنجامی پێویستی بێ، هیچ زیانێك بە زمانەکە ناگەیەنێت، زمانێکی سەربەخۆ بەو مانایە کە هیچ وشەی هەندەرانی تێدا نەبێ دەست ناکەوێ، ((هیچ گەلێکیش بە تێکەڵاوی چەند وشەی بێگانە لە زمانەکەیدا توشی هیچ زیانێك نابێ و توشیش نەبووە))(٢).

بۆیە لەکاتی نەبوونی زاراوە بۆ هەموو بەشەکانی زانست، نەبوونی زاراوە بەرانبەر بە هەرواتاو دیاردەیەکی زمان، ئەگەر نەمان توانی زاراوەی ڕەسەنی کوردی بدۆزینەوە، بۆ ئەم مەبەستە دەکرێ سوود لە وەرگرتنی زاراوە لە زمانی دیکە ببینین، لەم ڕوانگەیەوە زمانەکانی دیکەش هەمان شتیان کردووە، بەوێنە:-

زمانی عەرەبی کە نزیکەی ((1420)) ساڵ دەبێ لە هەموو لایەکەوە ڕاژە دەکرێ، تەنانەت گەلێك لە زانایانی کوردیش هەموو ژیانی خۆیان بۆ تەرخان کردووە. کەچی هێشتا بە هەزاران وشەی لە زمانەکانی دیکەی جیهان وەرگرتووە. لەو بارەیەوە د. ((جەمال نەبەز))،

دەڵێ:- ((بۆتەیەکە بۆ تواندنەوەی هەزاران وشەی عیبری و ئارامی ی کۆن و ئێرانی و وێنانی و هیندی و.... هتد. زمانی فارسیش لەم ڕووەوە لە عەرەبی ((خاوێنتر)) نی یە)) (٣).

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، بارێزی لێکۆڵینەوەی زانستی بگرین،ل 103.

(2) هەژار موکریانی، کوردو سەربەخۆیی زمان، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ب2، بەشی یەکەم،ل 285.

(3) د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 76.

((له ڕۆژهەڵاتی نزیك تورك و فارس و ئەفغان و هیند و پاکستان بەسەدان و هەزاران وشەی عەرەبی ڕەسەنیان خواستووەو لە فەرهەنگی زمانەکەیان بەکاریاندەهێنن و بەهی خۆیانیان دەزانن.

پسپۆڕانی زمانی فارسی لە ئێران چاکەی سەعدی و حافزی شیرازی بەسەر ئێرانەوە بەوە باس دەکەن کە زۆر وشەی عەرەبییان هێناوەتە ناو شیعری فارسی وا یان گۆڕانکاری تێداکردووە بەو کارەیان زمانی فارسییان دەوڵەمەند کردووە))(1).

هەروەها زمانە ڕۆژئاوایی و ئەوروپاییەکان و زمانانی دیکەش هەمان شتن بەوێنە : — لە فەرهەنگی ئینگلیزی و ڕوسی و ئەڵمانی وشەی وەرگیراو بەرچاو دەکەوێت.

لە لاپەڕە (3) ی ((فەرهەنگی زمانی ڕووسی)) دا، (36) وشە تۆمارکراون، کە (33) یان بێگانەن.

کەواتە، هیچ زمانێکی نەتەوەیی نییە، سودی لە زمانە جیاوازەکانی دیکەی گەلانی جیهان وەرنەگرتبێ. وەرگرتنی زاراوە زۆر هۆکاری هەیە، وەکو ئەوەی لەلایەن نەتەوەی باڵا دەستدا بسەپێندرێت، یان زمانی وڵاتانی پێشکەوتوو لە بواری زانست و تەکنۆلۆژیا و داهێنان، زاراوەگەلێك دەسەپێنێتە سەر زمانی نەتەوەکانی دیکە بەهۆی ئەم پێشکەوتن و داهێنانەیان، بەڵام ئەمڕۆ بەهۆی زیاد بوونی پەیوەندی نێوان گەلان و هۆکارەکانی ڕاگەیاندن و ئاسان بوونی هاتوو چۆ، وەرگرتن لە نێوان گەلە هاوشێوەکانیش لە بواری پێشکەوتنی زانیاری و ئاستە ڕامیارییەکان، ڕوودەدات.

لەگەڵ خستنە ڕووی ئەو ڕاستیانە، دەبێ سەرنج بۆ خاڵێکی گرنگ ڕابکێشین، ئەویش ئەوەیە کە وەرگرتنی زاراوە لە زمانانی دیکەو هێنانیان بۆ ناو فەرهەنگی زمانی کوردی کارێکی بێ سنوورو بێ دەستوور نییە، بەڵکو بەپێی چەند بنەمایەکی واتایی و زاراوەسازیی جێ بەجێ دەکرێت، وەك : —

1— بۆ ئەوەی زاراوەی وەرگیراو بچێتە ناو زمانە نوێیەکەوە، وەك وشەی خۆماڵی هەڵس و کەوت بکات، دەبێ لەگەڵ دەستوری زمانە نوێیەکەدا بگونجێندرێت، بەواتایەکی

---

(1) هەژار موکریانی، کوردو سەربەخۆیی زمان،ل 287.

دیکە دەبێت ((وشەکە بچێتە ناو یەکێك لەو پۆلە ڕێزمانیانەی کە زمانە نوێیەکە جیایان دەکاتەوە))[1].

2- (هەموو زمانێك دەستووری زاراوەسازیی و زمانەوانیی تایبەتی خۆی هەیە، بۆیە کاتێك زاراوەیەك وەردەگرین دەبێ دەنگەکانی بخەینە ژێر کارتێکردنی فۆنەتیکی زمانی کوردییەوە و بەرگێکی خۆماڵی بەبەریاندا بکەین.

زمانی کوردی زۆر سودی لەم دەستورە وەرگرتوەو چەندین وشە دەبینین کە بەم ڕێبازە لەگەڵ زمانی کوردیدا سازێندراون، بوونەتە خۆماڵی، وەك : -

((وشەی (تەواو)، (دەوڵەت)، (وڵات) کە لە عەرەبییەوە هاتوون.

وشەی (خەبات)، (خشڵ)، (لەواشە)، (ناتر) لە سریانییەوە هاتوون.

وشەی (خاکەناز)، (مەگریت)، (تیرمیخ) لە ئەرمەنییەوە هاتوون.

وشەی (سنور)، (تەلیسم)، (سەمتور) لە یۆنانیەوە هاتوون.

وشەی (پاپۆڕ)، (وەردیان) لە فەڕەنسییەوە هاتوون.

وشەی (پانتۆڵ)، (نمرە) لە ئیتاڵیەوە هاتوون))[2].

3- وشەی وەرگیراو بە ڕێنوسی زمانی کوردی بنووسرێت.

4- ئەگەر زاراوەیەك لەناو کۆمەڵێکدا بۆ بیروباوەڕێکی تایبەتی یان داهێنراوێکی سەربەخۆی سازکرابوو، ئەوا دەکرێ زمانی کوردی وەکو خۆی بەبێ ئەوەی دەنگەکانی بگۆڕێت وەری بگرێت و لە زمانەکەیدا بەکاریبهێنێت، بە مەرجێك بە ڕێنوسی زمانەکە خۆی بنوسرێت. (مەبەست زمانی کوردییە).

5- ئەگەر وشەیەکی خۆماڵی و بێگانە، شانبەشانی یەك لە زمانی کوردیدا هەبوون دەبێ کوردییەکەیان بکەینە زمانی ئەدەبیی بۆ ئەمەش لەهەر دیالێکتێك وەرگیرابێ گرنگ نییە بۆ وێنە : ((((زیاتر)) و ((پتر))، ((بەگوێرەی)) و ((بەپێی))، ((حەمام))و ((گەرماو)).... هتد))[3] جگە لەم دەستورانە لە وەرگرتنی زاراوەدا، دەبێ چەند بنەمایەکی واتایی و زمانەوانی پەیڕەوبکرێت، وەك : -

---

(1) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی،ل 140.

(2) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 76.

(3) جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی , ل 77.

1- ورد بوونەوە لە واتاو مەبەستی زاراوە وەرگیراوەکە و بەکارهێنانی بۆ هەمان واتاو مەبەست لە زمانی کوردیدا بەبێ دەستکاری کردن.

2- زاراوەی وەرگیراو ((بەرهەمی درەختی زمانەکە خۆیەتی))[1] لە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی و ئابوری و دەروونی ئەو نەتەوەیە هەڵقوڵیوە، بۆیە کە وەری دەگرین، تا بۆمان دەکرێ لە زمانە ڕەسەنەکە خۆیەوە بۆی بچین. لەبەر ئەوەی نابێ، ناوی ((ئامێر، زاراوە جۆربەجۆرەکان، ناوی مانگەکان، گوند، شارۆچکە، شارو وڵات)) لە نەتەوە باڵادەستەکانی وەکو (عەرەب، تورك، فارس))، وەربگرین، وەك ئەوان گۆیان بکەین و بیاننوسین، بەڵکو پێویستە لە زمانی گەلەکە خۆیانەوە چۆنی دەڵێن و دەنووسن، ئێمەش بەو جۆرە وەریانیگرین و لەگەڵ سازگەی زمانی کوردی ڕێکیان بخەین.

زاراوەی وەرگیراو لە زمانی کوردیدا دەگەڕێتەوە بۆ : -

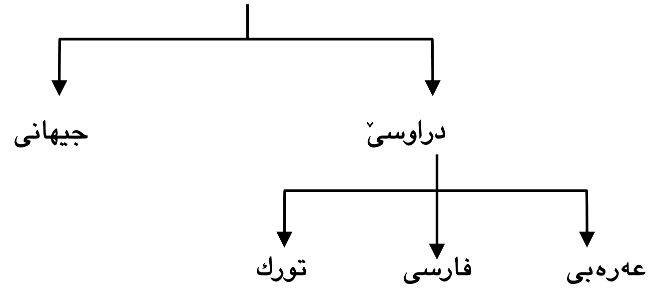

<u>أ- وەرگرتنی زاراوە لە زمانە دراوسێکانەوە</u>

زمان بەپێی دەستوری تایبەتی خۆی گەشە دەکات و پەرە دەسێنێ. لەم ڕەوتی پێشکەوتنەی خۆیدا، کارێکی زۆر ئاساییە، ئەگەر زمانەکانی گەلانی جیهان بە گشتی، زمانە نزیك و دراوسێیەکان، بەتایبەتی کاری لێبکەن و کەڵکیان لێ وەر بگرێت و وشەکانیان تێکەڵ بە یەکدی ببن. چونکە، هیچ زمانێك لە جیهاندا بەدی ناکرێ، لەم یاسایە بەدەربێ. ((هەر لەو ڕۆژەوە کورد لە ناوچەکەدا پەیدابووە، لەگەڵ چەندین گەل و نەتەوەی وەك: ((فارس، ئاشوریی، کلدانیی، ئەرمەنیی، یۆنانیی، عەرەب، مەغۆل، تورك، ئازەر،بلوچ))

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 52.

تێکەڵ بووە. لەبەر ئەوە، هەر لە کۆنەوە، هێندێ وشەی ئەو زمانانە، تێکەڵ بە یەکدی بوون. هەروەك چۆن، هێندێ وشەی ئەو زمانانە، لە زمانی کوردییدا، جێگەی خۆیان کردۆتەوە، بەهەمان شێوەش، هێندێ وشەی ڕەسەنی کوردیش، لە فەرهەنگی نەتەوەیی ئەو زمانانەدا جێگیربووە))[3].

ئاشکرایە کە نابێ هەموو فەرهەنگی زاراوەی زمانەکەمان کوردی ڕەسەن بێ، ناشبێ سڵ لە هەموو وشەیەکی زمانانی دیکەش بکەینەوە، بەتایبەتی لە جیهانی ئەمڕۆدا، هیچ زمانێك لە قالبێکی تەسکی خۆماڵیدا گەشە ناکات. ((جگە لەمە شوێنی کوردستان و مێژووی چەند هەزار ساڵەی گەلی کورد کارێکی وەهایان کردووە ژمارەیەکی زۆر وشەی بێگانە بە تایبەتی (عەرەبی و فارسی و تاڕادەیەکیش تورکی) تێکەڵی زمانەکەمان بن))[2].

–چالاکی کۆمەڵایەتی، ئاخاوتنی مرۆیی و ڕووداوی مێژوویی کە دەبنە هۆی پێشکەوتنی کۆمەڵ دەبنە هۆی ئەوەی کارتێکردنی زمانێك بەسەر زمانێکی دیکەوە دیاربێت، زمانێك لە زمانێکی دیکە شت وەربگرێت، ئەم دیاردەیەش زیاتر لە وشەو موفرەداتی زماندا دەردەکەوێت لەم ڕووەوە ڕێزمان کەمتر خۆی بەدەست گۆڕانکارییەوە دەدات. زاراوەی زمانە دراوسێیەکان بە بەشێکی فەرهەنگی زمانی کوردی دادەندرێن و دەوڵەمەندییان کردووە (لە نێو زماندا، تێك هەڵەنگوتن و بەربەرەکانێ و ملانێی بۆ مانەوە(تنازع البقا) و هەوڵ و تەقەلای سەرکەوتن و خۆسەپاندن ڕوودەدات، هەروەك ئەو جۆرەی لە نێوان زیندواندا هەڵدەکەوێ، ئەم ملانێیە زۆر سەبەبی هەیە لەهەموان گرنگتریان دوون یەکیان ئەوەیە خەڵکی بێگانە کە بەزمانێکی جودا لە زمانی خەڵکی وولات قسەدەکەن بێنە وولاتەوە، دووەمیان جیرانەتی دوو نەتەوەیە کە زمانیان لێك جیابێ))[3].

فەرهەنگی زاراوەی زمانی کوردی، کاریگەری زمانە دراوسێیەکانی لەسەرە، فەرهەنگی زمانانی دراوسێی وەکو فارس و تورك و عەرەب کە ناتوانن لە فەرهەنگی

---

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل 451.

(2) ئەنجومەنی کۆڕ، زاراوی کارگێڕی،ب1،بەشی یەکەم،ل 420.

(3) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 46.

میللـەتانی تـر کاریگـەری قبـول نەکـەن، کـەم و زۆر ئـەو کاریگەریانـە دەگوازنـەوە بـۆ نـاو فەرهەنگی کوردی.

بەوجۆرە بۆمان دەردەکەوێت، کە چۆن زمانی کـوردی لـە ڕووی زمانـەوانیی و زاراوە سازییەوە کاریگەری لەسەر زمانە دراوسێیەکان هەیە، بەهەمان شێوە، ئەوانیش کاریگەریان لەسەر زمانی کوردی هەیە.

هـەبوونی زاراوەی دراوسـێ لـە فەرهـەنگی زاراوەسـازیی کوردیـدا، ئەگـەر بـە پێـی پێویسـتیی زمانەکـەمان بـێ، دیاردەییـەکی خۆڕسـکی سروشـتییە، نیشـانەی دواکـەوتوویی گەلەکـەمان و بـێ پێـزی و هـەژاری زمانەکـەمان نییـە، بـەڵکو نیشـانەی زیندوویـەتی زمانەکەمانە.

ئەو زمانە دراوسێیانەی کە زیاتر کاریگەریان لەسەر فەرهەنگی زمانی کوردی هەیە لە ڕووی تێکەڵاو بوون و وەرگرتنی وشەو زاراوەو دەربڕینەوە بریتین لە زمانەکانی : (عەرەبی، فارسی، تورکی)

أ– وشەو زاراوەی عەرەبی : –

پەیوەنـدی نەتەوەکـەمان بـە نەتـەوەی عـەرەب سـەرەڕای دێرینـی و کـۆنی، لەسـەر بناغەیەکی ئاینی و ڕامیاری و ئابوریی و ئەدەبی و زانستیی و دراوسێیەتی دامەزراوە.

((لـە زمـانی کوردیـدا زۆر وشـە هەیـە کـە لـەزمانی عەرەبییـەوە وەرگـیراون. هاتنـە ناوەوەی ئەو وشانە بۆ زمانی کوردی دەگەڕێتەوە بۆ پەیـدابوونی ئیسـلام و دراوسـێیەتی و تێکەڵاوی کورد لەگەڵ عەرەبدا))[1].

– زاراوەی عەرەبی بەپێی چەند بناغەیەك هاتۆتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردی:–

1– وەرگرتنی زاراوەی عەرەبی بەبێ دەستکاری : –

بەشێك لەو وشە عەرەبیانە ناوی ئەو شت و دیاردانەن کە لای کورد نەبوون و لەگـەڵ هاتنیان بۆ ناو فەرهەنگی زمانی کوردی، ناوەکانیان لەگەڵ خۆیـان هێنـاوە، بۆیـە زۆربـەیان لەلایەن خەڵکییەوە وەکو خۆیان بەبێ دەستکاری وەرگیراون، وەك : –

(زەکات، حەج، شێخ، عەبا، زیکر، غەفور، کەریم.... هتد).

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 42

2- وەرگرتنی زاراوەی عەرەبی بە دەستکارییەوە : -

ئەمەش ئەو وشەو زاراوە عەرەبیانە دەگرێتەوە کە کورد وەریگرتوون و خستووینەتە ژێر باری دەستورسازی زمانی کوردی و خۆماڵی کردوون، یەکێك لەو دەستکاریانەش لە ڕووی دەنگەوەیە. بۆ نموونە ئەگەر لە وشەیەکی عەرەبیدا دەنگێك هەبووبێ کە لەگەڵ یاسای فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ڕێکنەکەوتبێ ئەوە گۆڕانێکی بەسەرا هێنراوە.

- ئەم دیاردەیە لە زمانانی دیکەش هەیە، لە زمانی ئینگلیزی پێی دەووترێت (((ترانس لەتەرەیشن) (Transliteration)))[1] لە زمانی عەرەبی بە (التعریب) ناودەبردرێتو لە زمانی کوردیش دەکرێ بە (بە کوردی کردنی زاراوە) ناوی ببەین.

لەم بارەیەوە ((جەمال نەبەز)) دەڵێ : ((هەر وشەیەکی بێگانە هاتە ناو زمانی کوردی، دەبێ بخرێتە ژێر ڕکێفی دەستوری زمانەوانی کوردی یەوەو لە ڕووی مۆرفۆلۆژیو فۆنۆلۆژی و ئۆرتۆگرافی یەوە))[2].

زمانی کوردی، لە مێژە سوودی لەم ڕێگایە وەرگرتووە، ئەو وشە عەرەبیانەی وەرگیراون، کەوتوونەتە ژێر دەستوری دەنگسازی و زمانەوانی کوردیەوەو خۆماڵی کراون، واتە (کوردێنراون)، بە تایبەتی لە ڕووی ئەو دەنگانەی کە لەگەڵ فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ناگونجێن. وەك : هەندێ دەنگ کە لە زمانی عەرەبیدا هەیە، لە زمانی کوردی دابەرگوێ دەکەون, بەلاَم نەبوون بەفۆنیم بەوێنە ((ث، ذ، ص،ض، ط، ظ))[3].

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی، ل53.

(2) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل77.

(3) دەستەی کورد، ڕێنووسی کوردی بە پێی بڕیارەکانی کۆڕی زانیاری عێراق،ل 27.

لەم بارەیەوە چەند نموونەیەك دەهێنینەوە : –

أ– دەنگی ث / ت / س

((دەنگی (ث)، کە لەسەر زمان ناخۆشە، هەرچەندە ئەم دەنگە لە زمانە ئێرانییە کۆنەکاندا بەتایبەتی لە (زمانی ئاڤێستا) دا هەبووە، ئێستاش پاشماوەی لە هەورامیدا ماوە، بەڵام لە زمانی کوردی ئەمڕۆدا نەماوە، یان لەهەندێ وشە دا بووە بە دەنگی (ت)))[1].

ئەم دەستورە بۆ وشەی عەرەبیش هەروایە، هەندێ جار دەنگی (ث) دەگۆڕێ بۆ دەنگی (ت) و هەندێ جاریش، بۆ دەنگی (س)، وەك : –

ث / ت

مثل / بووە بە (مەتەڵ) – (مەتەڵۆکە)

ث / س

تمثیل – تەمسیل

أثاث – ئەساس

اثبات – ئیسپات

ثروة – سەروەت

آثر – ئەسەر – (هەتەر) (هەتەریان نەهێشت)

آثار – ئاسار..... هتد.

ب– گۆڕانی دەنگی (ص) بۆ دەنگی (س)

هەرچەندە دەنگی (ص) لە هەندێ وشەی کوردی، وەك (سەوزە، ساڵ، سەد، سەگ.... هتد) بەرچاو دەکەوێت، بەڵام لە زمانی کوردی ئەمڕۆ دا نەبووە بە (فۆنیم)، بەڵکو وەك (ئەلۆفۆن) حسابی بۆ دەکرێت. بۆیە زۆربەی ئەو وشە عەەبیانەی کە هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوە، دەنگی (ص) یان تێدایە، ئەم دەنگە بۆ دەنگی (س) گۆڕاوە، وەك : –

فرصة – فرسەت

خلاص – خەلاس

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل64.

عصر – عەسر

مقص – مقەست

صابر – سابیر

ج– گۆڕانی دەنگی (ض)، (ظ)، (ذ) بۆ دەنگی (ز)

ض، ظ، ذ / ز

قرض – قەرز	ارض – ئەرز
((حوض – حەوز	امضاء – ئیمزا
ظالم – زاڵم	بغض – بوغز
ظاهر – زاهیر	ذلیل – زەلیل
ظرف – زەرف	ذنب – زەمب
ذخیرة – زەخیرە	إذاعة – ئیزاعە))(1).

هەروەها هەندێ دەنگی دیکە، کە لەهەندێ وشەی عەرەبیدا هەن، هاتوونەتە ناو زمانی کوردی گۆڕانیان بەسەر دا هاتووە، وەکو :–

– گۆڕانی دەنگی (آ) بۆ دەنگی (ح) یان (ع)

الآن – ئەلعان، ئەلحان

قورآن – قورعان

الآذیة – عەزیەت.

د – زۆربەی ئەو وشانەی کە لە زمانی کوردیدا دەنگی (ع) یان تێدایە، لە زمانی عەرەبی وەرگیراون، ئەمەش وادەکات کە زۆر زمانەوان بێنە سەر ئەو باوەڕەی دەنگی (ع) لە زمانی کوردیدا نەبێت، وەك :

عەزیەت، عەرش، عەیب، عەشیرەت، عیناد، عیلاقە، عالەم، عاسێ.... هتد.

زۆربەی ئەو وشە عەرەبیانە کە هاتوونەتە ناو زمانی کوردی، هەندێ گۆڕانکاریان لەڕووی داڕشتن و دەنگسازییەوە تێداکراوە، بە وێنە : –

المعذرة – عوزر

العربة – عەرەبانە

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 43.

العمل – عەمەلە

العلة – عیللەت

..... هتد

– هەندێ وشەی دیکە کە بە دەنگی (ع) دەست پێ دەکەن، هاتوونەتە ناو زمانی کوردی، دەنگی (ع) بۆتە دەنگی (ئـ) وەکو : –

عقیدة – ئەقیدە

عقیق – ئاقیق

عشق – ئەشق

عرق – ئارەق – ئارەقە

عبدالله – ئەبدال

عزیز – ئازیز

.... هتد.

– گۆرانی دەنگی (أ) بۆ دەنگی (ع)، وەکو : –

أنبار – عەمار – عەمبار

– گۆڕانی دەنگی (أ) بۆ دەنگی (ێ) : –

كتاب – کتێب.

– گۆڕانی دەنگی (ط) بۆ دەنگی (ت)، وەکو : –

طیارة – تەیارە

طماطة – تەماتە

طبر – تەبەر

طباشیر – تەباشیر

طرح – تەرح

طماح – تەماح..... هتد.

(ئەم جۆرە دەستکاری کردنەی وشە کارێکی گرنگ و پێویستە، لەبەرئەوەی وشەی عەرەبی وەردەگیرێ بۆ ئەوەی لەسەر وشەکانی زمانی کوردی کەڵکە بکرێ. بەم

دەستکاری کردنەش هەندێك جار بەجۆرێك جێگیر دەبن و دەچەسپێن، نەك تەنیا تـەنگ بـە وشەی کوردی هەڵدەچنن، بەڵکو گەلێ جار شوێنیشیان دەگرنەوە.

– هەنـدێك لـەو وشـە عەرەبیانـەی کـە هاتوونەتـە نـاو زمـانی کوردییـەوە، بـەجۆرێك گۆڕاون و دەستکاری کراون، ئەگەر بەلێکۆڵینەوەی زمانەوانی نەبێت، هەستیان پێ ناکرێت، کە ئەو وشەیە بە ڕەسەن کوردی نییە، وەك :

((((المسـجد)) – ((مزگـەوت))، ((ضـبط)) – ((زەوت))، ((حجـة)) – ((ئەنجـەت، هەنجەت))، ((خدمة)) – ((خزمەت))، ((بحث)) – ((بـاس))، ((((متمانـە)) – ((مطمـئن))، ((تـــام)) – ((طعـــم))، ((ئانقەســـت)) – ((عـــن قصـــد))، ((کلـــۆج)) – ((کـــل وجـــە))، ((عەلەتەوار)) – ((علی التوالي))، ((مەشخەڵ)) – ((مشعل))، ((سات)) – ((سـاعة)).... وە گەلێکی تر)). هەروەها ((شؤم)) – ((شووم))، ((معاملة)) – ((مامەڵە)).

3– بەشێك لەو وشە عەرەبیانەی هاتوونەتە ناو زمانی کوردی، بۆ هەمان مانا بەرانبـەریان وشەی کوردی ڕەسەن هەبووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هاتوونەتـە زمـانی کوردییـەوە، وەك ((فەقیر، ئـەرز، فکـر، عـیلاج، عقـل، دەمـاغ، فەقـەرە –..... هتـد کـە لـەزمانی کوردیدا، (هەژار، زەوی، چارە، هۆش، مێشك، بڕبڕە..... هتد)) [1] هەیە.

4– ((زۆربەی ئەو وشە عەرەبیانەی کە ناوی مۆرفن، هاتوونەتە ناو زمانی کوردی بـەپێی دەنگسازی کوردی گۆدەکرێن و بەپێی ڕێنوسی کوردی دەنووسرێن.

عەرەبی	کوردی
عثمان	عوسمان
آمینة	ئامینە
خدیجة	خەجێ)) [2]
عبدالرحمن	ئاورەحمان
ظاهر	زاهیر
فاطمة	فاتیمە..... هتد.

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، ل46.

(2) دەستەی کورد، ڕێنوسی کوردی بەپێی بڕیارەکانی کۆڕی زانیاری عێراق،ل 29.

5- موتوربه کردن : -

(واتە دروستکردنی زاراوەی کوردی بە وشەیەکی کوردی و وشەیەکی عەرەبی، وەك:-

(((الاتمام، التركيب الاضافي، الشخصية المعنوية) کە بە (تەواوکردن و لێکدانی ئیزافی و کەسیەتی مانایی) وەرگیراون و کراون بە زاراوەی کوردی))(2).

- زۆربەی ئەو وشە عەرەبییانەی هاتوونەتە ناو زمانی کوردی، بەیاریدەی پێشگرو پاشگر یان وشەی سادەی دیکە، لێکدراون، زاراوەی نوێیان لێ داڕێژراوە و بەرگێکی خۆماڵییان بەبەردا کراوە، وەك : - آخر - ئاخر

ئاخرەمین (ئاخرەمین جار)، ئاخر زمان، ئاخری پیری، ئاخر شەڕ..... هتد

ایمان - ئیمان

ئیماندار، ئیمانبەر، ئیمان هێنان، ئیمان بردن،..... هتد.

عمل + ە ← عەمەلە

اصل - ئەسڵ (ئەسڵ زادە)

لذة - لەزەت

بە + لەزەت ← بەلەزەت

عیلم + (- اندن) ← عیلماندن

حاجی / حاجی + لە ← حاجیلە

(حاجی ڕەش) - (پەڕە سێلکە)، (حاجی لەق لەق).

- هەندێ وشەی عەرەبی کۆکراوەکەشیان هاتۆتە ناو زمانی کوردی، وەك : -

خیر - خیرات / خێرات

خێرات + (- خانە) ← خێراتخانە

(2) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 134.

ب- وشەی فارسی

لەنێوان ئەو وشە دراوسێیانەی کە کەوتوونەتە زمانی کوردییەوە، بەشێکیان فارسین — کە لەگەڵ زمانی کوردیدا لەیەک خێزانی زمانن. هۆی پەیدابوون و پتەو بوونی ئەو وشانەش لە زمانی کوردیدا، ئەو مێژووە دوورو درێژەیە کە ئەم دوو میللەتە لە تێکەڵاویدا هەیان بووە، بەوێنە وشەی ((سروشت)، (نمایش)، (وەرزش)، (نایاب)، (ئەندێشە)، (باڵوێز))) (1).

– لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بکەین.

کە لە زمانناسیدا ئەوە یەکلاکراوەتەوە، زمانی کوردیی ئەمڕۆ، بەیەکێ لە زمانەکانی هیندۆ ئەوروپایی دادەندرێ. لە هەمان کاتیشدا، لەبنەماڵەی زمانەکانی هیندۆ ئێرانیی و لە خێزانە زمانی ((ئێرانیی)) جیاناکرێتەوە. لەگەڵ زمانی ((فارسیی)) شدا، خزمایەتییەکی نزیکی هەیە.

بەو جۆرە، هەردوو زمانی کوردیی و فارسیی، لەبنەڕەتدا لەیەک سەرچاوەوە هەڵقوڵاون و لەیەک گرووپە زمانن، لەبەر ئەوە، گەلێ وشە لەهەردوو زمانەکەدا هەن، لەڕووی ڕوخسارو واتاوە، وەک یەک وان و یەک شت دەگەیەنن. بۆیە، بەتەواوی ناتوانین، بڵێین ئەو وشانە سەدی سەد کوردین یان فارسین، لەبەر ئەوەی ئاسایی یە ئەگەر وشەی هاوبەش لەنێوان ئەو زمانانەدا هەبێ کە دەچنەوە سەر یەک گرووپەزمان و ڕەچەڵەکێکی هاوبەشیان هەیە. (لێکۆڵینەوەی ئەمەش پێویستی بە چوونەوە ناو مێژووی زمان و بنەڕەتی وشەکانەوە هەیە).

بۆیە ئێمە ناتوانین بڕیار لەسەر ئەوە بدەین کە ئەو وشانەی ئەمڕۆ لە نێوان زمانی کوردی و فارسیدا هاوبەشن، وەک : – ((ئەنجام، ئاشنا، ئامانج، ئارەزوو، ئازاد، ئاین، ئاخ، بەد، بەخت، بێگانە، بادەم، ئاهەنگ، بەهەشت، بەند، بەهرە، بەستە، بەختیار، تەندروست، باران، بار، تەخت، تەنگانە، پار، پارچە، ڕاست، ڕاستە، ساڵ، سەنگ، سوپا، سرود، شاگرد، شەرم، شەش (شیش)، شاباش، فەرمان، کەم، کەمین، فەرمودە، کەندو، کاروان، کارمەند، کارخانە، سەرکار، سەرین، سەربەست، شەکر، شل، شیرین، ڕەنج، ڕسیوا، دارا،

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، ل41.

درەخشـان، رەنگـین، پـەیمان، پلێـنگ، ترومپـا، پیشـە، پیشـەوەر، پیشـەوا.... هتـد))[1]. فارسین یان کوردین.

((گەلێ جاریش وێکچوون دەبینرێ، کە ڕاست نی یە بەوە دابنرێ، گوایا زمانێـك لـە زمانێکی دی یەوەی وەرگرتبێ، بەڵکو ڕاستی ئەوەیە، سروشتی پێوەنـدیی بـەردەوامی نێـو زمانانی خێزانێك ئەمەی سازکردووە. گرووپی زمانانی هاوڕەگەز، بەو کۆمەڵە زمانەدەوترێ، کـە لـە نێوانیانـدا وێکچـوونی سروشـتی لـەپێکهاتنی دەنـگ و واتـای ڕەگـی وشـەو گـیرەك (ئافیکس) دا دەردەکەوێ))[2].

جـ - وشەی تورکی لە زمانی کوردیدا : -

هەروەك چۆن لە ئەنجامی تێکەڵاویی و دراوسێیەتی کـورد لەگـەڵ فـارس و عـەرەب، ژمارەیەك وشەی فارسی و عەرەبی کەوتوونەتە زمـانی کوردییـەوە، هـەر لـەو ڕێگەیەشـەوە گـەلێك وشـەی تـورکی هاتوونەتـە زمـانی کوردییـەوە، وەك : ((قـەرەبالغ))،((قـاتر))، ((چوخم))، ((یاپراخ))،((دۆڵمە)).... هتد))[3].

هۆیەکەی ئەمەیە :

جگـە لـە هاوسـێیەتی کـورد و تورك.تورکـەکان بـۆ مـاوەی چـەندین سـەدە بـەناوی ئیسلامەتییەوە دەوڵەتی عوسمانییان دامەزراندووە و کوردسـتانیش بۆماوەیـەکی زۆر لـەژێر حکـومڕانی ئەوانـدا بـووە، بۆیـە وشـەی تـورکی زۆر لـە زمـانی کوردییـدا دەبینرێـت وەك: قەرەداغ، قوشتەپە، قەرەناو،قەرەهەنجیر...

زاراوەی جیهانی

گرنگترین ئەو گۆڕانکارییانەی لە دەیەکانی دوایـی سـەدەی بیسـتەمدا بەسـەر ژیـانی هزریـدا هـات، بـڵاو بوونـەوەی ژمارەیـەکی زۆری ئـەو وشـەو زاراوانـە بـوو کـە مـۆرکێکی ئـەکادیمیان هەیـە و لـەنێو نێوەنـدە ڕۆشـنبیرییە ناپسـپۆڕەکانی لقـەکانی مەعریفـە دا بـڵاو بۆوە، بگرە زاراوەکان چوونە ناو زمانـە بنەڕەتییـەکانی گفتوگۆکردنی ڕۆژانـەی کۆمـەڵێکی

---

(1) تایەر سادق، ڕێنوس، چۆنیەتی نوسینی کوردی،ل 112 – 116.

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی – وشەسازی،ل 21.

(3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 44.

فراوانی خەڵکییەوە، ئەوانەی کە هیچ شارەزاییان لە دەلالەت و ڕەهەندە ڕاستەقینەییەکانی ئەم زاراوانە نییە، وەك: –

کۆمپیوتەر، سەتەلایت، ئینتەرنێت، مایکرۆسۆفت، ڕادیۆ، ئەتلەس، داتا، دینەمۆ، ئۆزۆن، یۆرانیۆم، ئۆتۆماتیك، دیموکراسی، ئۆتۆکراسی، ئۆکسجین، هایدروجین، نایترۆجین، سینەما، دینامێت، سایکۆلۆژی،، پراگماتیزم، میتا فیزیك، دیپلۆماسی، فەیلەسوف، مایکرۆسکۆپ، تەلەسکۆپ، مایکرۆسۆفت.... هتد.

((بڵاو بوونەوەی ئەم وشانە بەم شێوە بەر فراوانە، بەهۆی پێشکەوتنی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و پەیوەندییەوە بوو، کە بەئاسانی یاریدەی هەڵقوڵینی زانیارییەکانی دا. ئەگەر ئەم زاراوە زانیارییانە پێشتر لەلایەن کۆمەڵێکی تایبەت لە زاناو ئەکادیمییە پسپۆڕەکانی کۆمەڵگا پێشکەوتووەکان بڵاو بووبێتەوە، وا ئێستا لە نێو کۆمەڵگا خێڵەکییە دواکەوتووەکانیشدا بڵاوبۆتەوە.

لەلایەکی دیکەوە لە نێو کەرت و چینە جیاوازەکانی یەك کۆمەڵگە دا، لەم ڕووەوە کە ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و پەیوەندی زانیاری نوێ سامانێکی گۆکردنی نوێ دەبەخشێتە خەڵکی، بەتایبەتی نەوە نوێیەکان، کە زۆر جیاوازە لەوەی نەوەکانی پێشتر لە ڕێی ئامرازە سادەکانەوە بۆیان ماوەتەوە، هاتنە ناوەوەی ئەم وشەو زاراوەو دەربڕینانە و ئەو بیرۆکەو وێناکردن و چەمکانەی پێیانەوە بەندن، بەهۆکاری دەوڵەمەندبوونی ئەو زمانانە دادەندرێت کە وەری دەگرێت و دەیخاتە نێو فەرهەنگی زمانەکەیەوە))[(1)].

زاراوەی جیهانی : – لە فەرهەنگی هەموو زمانەکانی جیهاندا بەرچاودەکەوێت، بەهۆی چەند پێویستییەکی زانستی و کۆمەڵایەتیی و ڕۆشنبیری شارستانیەتی، دێتە ناو زمانەوە.

لەبەر ئەوەی زمانەکانی جیهان، پێویستیان بە واتاو مەبەستی زاراوە جیهانیەکان هەیە و ناو لێنراوەکانیان ئیش و کاریان لەژیانی ڕۆژانەدا بەڕێوە دەبەن.

زاراوەی جیهانی بەوە پێناسە دەکرێت، کە :

---

(1) د. ئەحمەد ئەبو زەید، و : ڕۆشنا ئەحمەد، ئایا یەك زمانی جیهان دادەمەزرێت ؟، گۆڤاری زانستی سەردەم،ژ(23)، ل 024

((واژەیەکە ئـەمڕۆ لـە لایـەن نەتـەوە پێشـکەوتووەکانەوە بۆیـەك واتـای زمـانی و تاقـە مەبەســـتێکی شارســـتانی یـــاخود ڕۆشـــنبیری و دەربڕینـــی ئـــەرکێکی یـــەکگرتوو بەکاردەهێندرێ))[1].

هۆکاری هـەبوونی زاراوەی جیهـانی لـە زمـانی کـوردی و زۆربـەی زمانـەکانی دیکـەی جیهاندا، دەگەڕێتەوە بۆ : –

1– ((زۆربـەی زاراوە جیهانییـەکان بنجێکـی لاتینـی و ڕۆمـانی کۆنیـان هەیـە، ئـەم دوو نەتەوەیە، لەسـەرەتای شارسـتانیەتی و ڕۆشـنبیری مرۆڤایەتیـدا بۆگوزارشـتکردن لـە واتای وێژەیی و بیریی و زانستی و بابەتەکانی دیکەی زانیاری دایانناون، وەك :

(تراجیدیا، کۆمیدیا، فەیلەسوف، ئەتۆم ، دیکتاتۆر، دیموکراسی، ئۆتۆگرافی.. هتد).

2– بەشێکی دیکـەی زاراوە جیهانییـەکان ئەوانـەن کـە لەسـەردەمی شۆڕشـی پیشەسـازی دانراون، پەیوەندییان بـە گـۆڕانی مـادی و ئابوورییـەوە هەیـە، لەگـەڵ ئـەو پێویسـتییە زانستیانەدا هاتوونەتە کایەوە کە لە وڵاتە پێشکەوتووەکانی (ئەوروپا) داهێنراون.

3– ئەمڕۆش لـەناو نەتـەوە پێشـکەوتووەکانی جیهانـدا، کاتێـك شـتێك دەدۆزرێتـەوە، یـان مەبەستێك دادەهێندرێ، سـەرەنجام بـەزمانی ئـەو نەتەوەیـە زاراوەیـەك بـۆ مەبەسـتە داهێنراوەکە یان شتە دۆزراوەکە ساز دەکرێت، لەبەر پێویستی نەتەوەکانی دیکە، بەو مەبەست و واتایە، زاراوەکە بەکاردەهێنن و ئیتر دەبێت بە زاراوەیەکی جیهانی.

لە زانستی زاراوەسازی کوردیدا، ئەمڕۆ کێشەیەکی زمانی لە بارەی ئـەو زاراوانـە بـەر پابووە، کە خۆی لە چەند پرسیارێکی گرنگدا دەنوێنێ، وەك : –

1– ئایا لەچ کاتێکدا دەبێ زاراوەی جیهانی وەربگرین ؟

2– ئایا وەرگرتنی زاراوەی جیهانی سوود بە فەرهـەنگی زمانەکـەمان دەگەیـەنێت و دەوڵەمەندی دەکات، یان زیانی پێ دەگەیەنێت ؟

3– ئایا مانەوەی زاراوەی جیهانی لە فەرهەنگی زماندا، کاتییە یان هەمیشەییە ؟

4– لەچ کاتێکدا هەوڵی وەرگێڕانیان بدەین بۆ سەر زمانی کوردی ؟

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی، ل114.

وەڵامی ئەم پرسیارانە لەچەند ڕاستییەکدا جێگیر دەبێ، کە ئەویش ئەوەیە))[1] : –

نەتەوەکانی سەر ئەم زەمینە کە کوردیش یەکێکە لەوان پێویستییان بە مەبەست و واتای زاراوە جیهانیەکان هەیە، لەبەر ئەوە، هەردەبێ ئەو زاراوانە لە زمانەکانیاندا بەکاربهێنن و لە فەرهەنگەکانیاندا بیچەسپێنن.

وەرگرتنیان سوود بە فەرهەنگی زمانەکەمان دەگەیەنێت و دەوڵەمەندی دەکات، لەبەر ئەوە، ئێمە ناتوانین باس لە پێشکەوتن و زانستەکانی سەردەم نەکەین، چونکە زاراوەی پێویست بەو بابەتانە لە زمانەکەماندا دەست ناکەوێت.

دەبێ ئەوەشمان لەیاد نەچێ، کە وەرگرتنی زاراوەی جیهانی مەرجی تایبەتی خۆی هەیە و بەپێی دەستوور ئەنجام دەدرێت، ئەویش ئەوەیە : –

((کە ئەگەر هاتوو لە زمانی کوردیدا وشەیەکی پڕاوپڕی مەبەست و واتای زاراوەیەکی جیهانی نەبوو دەبێ ئەو زاراوە جیهانیە وەربگرین و پێویست بەوە ناکات، وشەی نابەجێی وای بۆ دروست بکەین کە لەگەڵ مەبەستەکەیدا نەگونجێت و نەتوانێ واتاکەی بەتەواوی بگەیەنێ، بەڵام ئەگەر هات و وشەی ڕەسەنی کوردیی وامان هەبوو، پێویستە وشە کوردییەکە لە بەر تیشکی یەکێك لە ڕێبازەکانی سازکردنی زاراوەدا بکەین بە زاراوەیەك و لە بری زاراوە جیهانییەکە بەکاری بهێنین))[2].

بەم جۆرە بۆمان دەردەکەوێت، کە دەبێ ڕێبازێکی زانستیی لە هەڵبژاردنی زاراوەی جیهانیدا بۆ زمانەکەمان بگرینەبەر : –

ئەگەر هات و لە زمانەکەماندا، باسی بابەتێکی نوێی زانستیی یاخود زمانەوانی، وێژەیی، مێژوویی، ڕامیاریی، ڕۆشنبیری.... هتد بکەین،، بەوێنە کاتێ باسی (ئەتۆم) یان زانستی(فرۆکەوانی) دەکرێت، ئەم بابەتە لە زمانی کوردیدا تازەیەو فەرهەنگو کلتورەکەمان پێی ئاشنا نییە و هیچ تاقیکردنەوەیەکی کۆنمان لەبارەیەوە نییە پێویستمان بە هەڵبژاردنی چەند زاراوەیەکی جیهانی دەبێ.

لەبارەی وەرگێڕانی زاراوە جیهانیەکانیش بۆ چوونی جیاواز هەیە : –

هەندێك لە نوسەران لەو بڕوایەدان : –

(1) سەرچاوەی پێشوو ,ل115.

(2) کامل بەسیر ،زاراوەی کوردی،ل 116.

ئەگەر پێویستیمان بە زاراوەیەکی جیهانی هەبوو، بۆ سەر زمانی کوردی، بەهۆی ئەو بابەت و کەل و پەل و ئامرازانە کە دێنە ناو وڵاتەکەمان، لە بوارەکانی زانستی، هونەریی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئەدەبیدا، وەکو خۆی وەریبگرین باشترە، هەوڵی وەرگێڕانی نەدەین، چونکە : –

هیچ ڕێبازێك لە ڕێبازەکانی دانان و سازکردنی زاراوەی کوردی، یارمەتی دۆزینەوە یان دروستکردنی وشەی کوردی ڕەسەن بەرانبەر بەو زاراوە جیهانیانە نادەن. بەڵگەشیان بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە، نالەباری ئەو زاراوە کوردیانەیە، کە بەرانبەر بە زاراوە جیهانییەکان دانراون، وەك:– زاراوەی (دەنگەوەر) کە مامۆستا (جەمال نەبەز) بەرانبەر بە زاراوەی (میکرۆفۆن) ی لاتینی لە زمانی کوردیدا سازی کردووە.

یان زاراوەی (ئەسپە ئاسنین) کە هەندێ لە نوسەرانی کورد، بەرانبەر بە زاراوەی (پایسکل) ی جیهانی دایانناوە.

((ئەم دوو زاراوەیە نەلە ڕووی دەنگەوە، نە لە ڕووی واتاوە، بەرانبەر بە زاراوە جیهانیەکان ناوەستن، بۆیە نەیانتوانیوە لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا، شوێنی خۆیان بکەنەوە. هەروەها ناسازی وەرگێڕانی ئەم زاراوە جیهانیانەی خوارەوە : –

زاراوەی جیهانی	**وەرگێرانەکەی بۆ کوردیی**
ئەکتەر	**تەماشادەر**
سکرتێر	**نهێنی پۆش**
لۆجیك	**بیرسا**
استمولوجیا	**دیمانەی زانیاری**
سۆشیالیزم	**هاوبەشییەتی..... هتد))**[1].

هەندێك جار هەرچەندە، وشەیەکی کوردی ڕەسەنیش هەیە، بەرانبەر بە زاراوەیەکی جیهانی بەڵام ناتوانێ لەناو کۆمەڵانی خەڵك، شوێنی ئەوبگرێتەوە، بە وێنە : –

لە زمانی کوردیدا جگە لە ((ئەسپە ئاسنین)) کەوتمان نەیتوانیوە وەکو زاراوەیەك، شوێنی زاراوەی جیهانی بگرێتەوە، زاراوەی ((دوو چەرخ))ەش هەیە، کە لە مێژە لە فەرهەنگی کوردەواریدا تۆمارکراوە، بەڵام هەر زاراوەی ((پایسکل)) بەکاردەهێندرێت.

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی، ل124.

هەندێك نووسەری دیكە لە بەرانبەر وەرگێڕانی زاراوەی زانستی پێیان وایە : —

((هەندێك زاراوەی زانستی هەیە، وەكو خۆی وەری بگرین بەكەمێك دەست كارییەوە باشترە، لەوەی بەزاراوەیەكی كوردی وەریبگێڕین كە لەگەڵ مەبەستە كەیدا نەگونجێ : — بەوێنە : — ((گلێنە — قرنیە Cornea)

(كۆرنیە) كە لە كتێبەكانی خوێندندا باوە ڕاستتر و وردترەو، چونكە (كۆڕنیە) پێشە ڕوونەكەی بیلبیلەی چاو دەگرێتەوە، بەڵام ((گلێنە)) هەموو گۆی چاو (تۆپی چاو) دەگرێتەوە))[1].

چەندین زاراوەی جیهانی هاتۆتە ناو فەرهەنگی زمانی كوردی، وەك:

ڕۆكێت، مۆبایل، سیدی، كۆمپیوتەر، ئیمەیڵ، تەلەفۆن، ڤیدیۆ، پاندان، سپلیت، ئینتەرنێت، گرووپ... هتد.

دووەم :- لێكــدان

زمانی كوردی لە زمانە لكاوەكانە، هەر بۆیە ژمارەیەكی زۆر لە وشەو دەربڕینەكانی نسادەن،، ئەم تایبەتیەی زمانی كوردی بەوە چەسپیوە كە بەهۆی ڕێبازی لێكدانەوە، زۆربەی ناو و كارەكان لەسەر بنچینەی یەكگرتنی دوو وشەی واتادار یان زیاتر لە فەرهەنگی كوردیدا پەیدابوون و وەك وشەیەكی خاوەن واتایەكی سەربەخۆ خۆیان چەسپاندووە ((زمانەكەمان وەك زۆربەی زمانە ئاریەكان، لێكدراوی زۆر تێدایە لەهەموو جۆر وتەو زاراوەدا))[2].

((زاراوەش كە جۆرە وشەیەكە، بەهۆی ئەم ڕێبازەوەو بەگوێرەی پێویست و بە درێژایی تەمەنی زمانی كوردی، بەچەند شێوە لێكدانێك هاتۆتە ناو زمانی كوردییەوەو پەیدا بووەو بەڵگەی داوەتە دەست پسپۆڕەكانی ئەم زمانە، كە لەزاراوەسازیدا، ڕێبازی لێكدان،

---

(1) جەمال عەبدول، بەركولێكی زانستە زاراوەسازیی كوردی،ل 44.

(2) ئەحمەد حەسەن، پێشگرو پاشگر،گۆڤاری كۆڕی زانیاری،ل 320.

وەکو یەکێك لە ڕێبازە هەرە باوەکانی دانان و سازکردنی زاراوەی کوردی بگرنەبەر بەو پێودانگە، زاراوەی لێکدراوی پێویست دابهێنن))[1].

وشەی لێکدراو

ئەو وشە ناسادەیە، کە لە دوو مۆرفیمی سادەی واتادار یان پتر پێك دێت و واتایەکی نوێ دەگەیەنێت، وەك : ((چاوکاڵ، بەردە نوێژ))[2]، خاڵ لە ڕوو.....

ئەگەر بە وردی لە زاراوەی لێکدراوی کوردی بکۆڵینەوە و هەوڵی دەستنیشانکردنی چۆنیەتی لێکدانی زاراوەی نوێباو بدەین، بۆمان دەردەکەوێت، زاراوەی لێکدراو لە مانەی خوارەوە سازدەکرێت : –

1– ناوی لێکدراو

ڕێژەی پلەی یەکەمی ناوی لێکدراو لە لایەنی سادەییەوە ئەوەیە کە تەنیا لە وشەی واتادار بەبێ زیادی پێك هاتبێ، ئەمەش بەچەند ڕێگایەك دەبێ، وەك : –

أ– ناو + ناو :

کاسە + سەر ← کاسەسەر

((شوێنکات، کتێب دۆست))[3]، دەست نوێژ، سەرجەم، شاهەنگ، شاکێو.... هتد.

ب– ناو + ئاوەڵناو

چاو + جوان ← چاوجوان

باڵا + بەرز ← باڵابەرز

سەر + سەخت ← سەرسەخت

سەر + سپی ← سەرسپی ...هتد

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 62.

(2) لێژنەی دەستووری زمانی کوردی، هەندێ لە بابەتە کێشەدارەکان لە ڕێزمانی کوردیدا،ل 22.

(3) بەختیار سەجادی، محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی،ل 79.

جـ– ئاوەڵناو + ناو

ڕەش +ماڵ ← ڕەشماڵ

سوور + گوڵ ← سوورگوڵ.

– زۆر جار ئەم جۆرە ڕۆنانەی ناوی لێکدراو، لە لێکدانی ئیزافەدا سازدەکرێت، وەك : –

ناوی تەواوکراو	**ناوی لێکدراو**
(داری گوێز) – ی	دار گوێز
(شوێنی کار) – ی	شوێنکار

– دیارخەر دەکەوێتە پێش دیارخراو، مۆرفیمی (ی) خستنەپاڵی نێوانیان لا دەبردرێت :–

ناوی تەواوکراو		ناوی لێکدراو
(ژنی برا) – ی	– برا + ژن ←	براژن
(برای شو) – ی	– شو + برا ←	شوبرا
(ژنی شا) – ی	– شا + ژن ←	شاژن
ئەنگاوی چێشت – ی	– چێشت + ئەنگاو ←	چێشتئەنگاو

– مۆرفیمی (ی) خستنە پاڵ دەگۆڕێت بە مۆرفیمی (ە)

لێکدانی ئیزافە	**ناوی لێکدراو**
بەردی باز	بەردەباز
تۆپەڵی بەفر	تۆپەڵەبەفر

– مۆرفیمی (ی) خستنەپاڵ دەگۆڕێت بە مۆرفیمی (ە)، دیارخەر دەکەوێتە پێش دیارخراو :

لێکدانی ئیزافه		ناوی لێکدراو
((هەواڵی وتار	ی ⟶ / ⟵ ە	وتارەهەواڵ))[1].
((شیعری پەخشان	ی ⟶ / ⟵ ە	پەخشانە شیعر))[2].
((هەواڵی وێنە))	ی ⟶ / ⟵ ە	((وێنە هەواڵ))[3].

– دیارخەر دەکەوێتە پێش دیارخراو لەگەڵ گۆڕانی مۆرفیمی (ی) خستنەپاڵ بە ((مۆرفیمی (ۆ،ێ) کە لە کرمانجی ژووروودا لە دۆخی بانگهێشتندا دەچنە سەرناوی نێر و مێ. واتە بەپێی یاسای ((دیارخراو + ((ۆ، ێ)) + دیارخەر))[4]. وەك :

لێکدانی ئیزافه		ناوی لێکدراو
ژنی خاڵ	ی ⟵ ۆ	خاڵۆژن
ژنی مام	ی ⟵ ۆ	مامۆژن
ژنی پیر	ی ⟵ ۆ	پیرێژن

– بەهۆی گۆڕانێکی فۆنۆلۆجییەوە پێك دێت، وەك

مام + ~~وەستا~~ ⟵ مامۆستا

– هەندێ جاریش ناوی لێکدراو، لە لێکدانی ئیزافەی

(1) بەدران ئەحمەد حەبیب، فەرهەنگی زاراوەگەلی ڕاگەیاندن،ل 112.

(2) د. موحسین ئەحمەد عومەر، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی،ل 70.

(3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی،ل 122.

(4) سەرچاوەی پێشوو،ل 123.

دیارخراو + ی + دیارخەر   پێك دێت بەبێ هیچ گۆڕانكارییەك، وەك : –

((بابەت + ی + هەواڵ   بابەتی هەواڵ

سەرەتا + ی + هەواڵ   سەرەتای هەواڵ))[تر]

((بابەت + ی + زاڵ   بابەتی زاڵ))[یر]

جۆگەی هەرس، ئەستێرەی بەخت، ئاسمانەی دەم، كرمی ئاوریشم، گەڵای مێو، قسەی نەستەق، شیعری ئازاد.

– لە هەندێ باردا مۆرفیمی دۆخیش دەردەكەوێت، وەك

برا + (ی) + شیر + (ی) ⟵ برای شیری

↓ دیارخراو ↓ (مۆرفیمی خستنەپاڵ) ↓ دیارخەر ↓ (مۆرفیمی دۆخ)

((نان + (ێ) + سێڵ + (ێ) ⟵ نانێ سێڵێ))[سم].

↓ دیارخراو ↓ (مۆرفیمی خستنەپاڵ) ↓ دیارخەر ↓ (مۆرفیمی دۆخ)

((ڕێباز + ی + سروشت + ی ⟵ ڕێبازی سروشتی))[نم]..

نان + (ی) + تیر + (ی) ⟵ نانی تیری

– لە هەندێ جۆرە لێكدانی ئیزافەدا زیادەیەكیش بەشداری لێكدانەكە دەكات، وەك : –

باخچە + ی + ساوا + یـ + ان ⟵ باخچەی ساوایان

پەند + ی + پێش + ین + ان ⟵ پەندی پێشینان

((بنچینە + ی + جۆر + ەكە + ان ⟵ بنچینەی جۆرەكان))[لە].

---

(1) بەدران ئەحمەد حەبیب، فەرهەنگی زاراوەگەلی ڕاگەیاندن،ل 114.

(2) بەختیار سەجادی، محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی شیكارانەی زاراوەی ئەدەبی،ل 46.

(3) هەژار موكریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 859.

(4) محەمەد چیا، فەرهەنگی فەلسەفی،ل 113.

(5) سەرچاوە پێشوو،ل 121.

2– سازکردنی ناوی لێکدراو لە ناوێکی بە ئاوەڵناو تەواوکراو :–

ناوی تەواوکراو	ناوی لێکدراو
پەڕۆی کۆن	پەڕۆکۆن
چاوی جوان	چاو جوان

ب– لابردنی مۆرفیمی (ی) خستنەپاڵ و پێشکەوتنی ئاوەڵناوەکە : –

ناوی تەواوکراو	ناوی لێکدراو
(گوڵی سوور) – ی	سوور گوڵ
(ماڵی ڕەش) – ی	ڕەشماڵ

جـ– پێشکەوتنی ئاوەڵناوەکە و گۆڕانی مۆرفیمی خستنەپاڵی (ی) بۆ (ە) : –

ناوی تەواوکراو		ناوی لێکدراو
(بای ڕەش)	ی ⇄ ە	ڕەشەبا
(پیازی تەڕ)	ی ⇄ ە	تەڕەپیاز
(شێوازی وشك)	ی ⇄ ە	وشکەشێواز

3– سازکردنی ناوێکی لێکدراو لە ناوێکی بەڕەگی کار تەواوکراو : –

زاراوە + (ناس) – ناسین ⟵ زاراوەناس

ئـاژاوەگێڕ، قسـەزان، پەیکـەرتاش، وتاربێـژ، خـوێن هـێن، ئاشـتی پـارێز، قسەزان....هتد

ناوی تەواوکراو	ناوی لێکدراو
(کاری خوێندن) – ی	خوێندکار
(کاری نڤسین) – ی	نڤیسکار

جگە لە ڕەگی ڕانەبردووی کار، ڕەگـی ڕابـردووش بەشـداری ڕۆنـانی نـاوی لێکـدراو دەکـات، وەك:–

ڕۆژ + هەڵات ← ڕۆژهەڵات

تێبینی : – ناوی لێکدراو کە لە ناوو ڕەگی کار پێك دێت، هەندێکیان ناوی کاران، هەندێکیان ناوی بەرکارن، هەندێکیان سیفەتی بەردەوامیان تێدایە، هەندێکیان سیفەتی نابەردەوامیان تێدایە:–

1– ناوی کارا، وەك : –

ئارامی بەخش، ڕوناکی بەخش، ((وانەبێژ))[1]، خوێنەر، ((باجستێن))[2]، ماسی فرۆش، مازوچن، قیمەکێش، پلاو خۆر، ئاگربڕ، باجگر، ئاودەر، جل شۆر.... هتد.

هەندێك جار پاشگرێکیش لەگەڵ ڕەگی کاردا دێت، وەك : –

((ئاو + دڕ + کە ← ئاودڕکە

ئاو + ڕێژ + گە ← ئاوڕێژگە))[3].

– هەبوونی پاشگر دەبێتە هۆی گۆڕینی واتا، بەوێنە : –

ماسیگر : بەواتای کەسێك دێت کە ڕاوە ماسی دەکات.

ماسیگرە : بەواتای ماسی خۆرە دێت.

هەروەها وشەکانی : ئاوبەر، کتێب گرەوە، ئاگرکوژێنەوە..... هتد.

– ڕۆنانی ناوی کارا بە یاریدەی ئاوەڵناو + ڕەگی کار : –

نوێ + خواز ← نوێخواز

کۆنە + پەرست ← کۆنەپەرست

کۆنە + فرۆش ← کۆنەفرۆش

---

(1) گیوموکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 636.

(2) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 254.

(3) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 14.

2- ناوی بەرکار ، وەك :-

ناو + ڕەگی کار : -

بابردوو، ناوهاتوو، ((ئاوبردە))[1]، سەرمابردە

ناو + ڕەگی کاری کارا نادیار : -

نیشانەکراو، بەشخوراو، سەربڕاو، مارەکراو، پارەدزراو...... هتد.

تێبینی : - لە دروست کردنی ناوی کارا یان ناوی بەرکار کەرتی دووەمی وشەکە کە لە (قەد) یان ڕەگی کاری ڕانەبردوو وەردەگیرێ بەتەنیا واتای تەواو نابەخشێ، ((بەڵام لەبەر گرنگی دەوری کەرتەکەو لەبەر ئەوەش ئەو کەرتە لە وشەیەکی واتادار دەکەوێتەوە شێوەی ئەوی پێوە دەمێنێتەوە، بۆیە زماننناسان مامەڵەی وشەی واتاداری لەگەڵدادەکەن))[2].

خوێن + مژ ← خوێنمژ

چاو + شکێن ← چاوشکێن

ئاوەڵکار + ڕەگی کار : -

بن + کۆڵ (کۆڵین) ← بنکۆڵ

((ژێر + کەن (کەندن) ← ژێرکەن

- ڕۆنانی (ناوی لێکدراو) بە یاریدەی : -

ژمارە + ناو :

دوو + شەممە ← دوو شەممە

هەزار + پێ ← هەزارپێ

سێ + باز ← سێباز

دوو + برا ← دووبرا

هەزار مێرد، چوارگۆشە، سێ لوولە، هەشتپاڵوو، شەستیتر، چوارچێوە، دوودەو..... هتد.

ڕۆنانی ناوی لێکدراو بە یاریدەی دووبارەکردنەوەی هەمان وشە :-

---

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 81.

(2) مەسعود محەمەد، زاراوەسازیی پێوانە،ل 255.

له زمـانی کوردیـدا ژمارەیـەك نـاوی لێکـدراو بـە یاریـدەی دووبارەکردنـەوەی هـەمان وشەوە دروست دەبن ، ئەمەش لەچەند شێوەیەکدا دەردەکەوێت، وەك :ـ

أـ <u>دووبارەکردنەوەی هەمان ناو :ـ</u>

ناز + ناز ← نازناز

ب‌ـ <u>دووبارەکردنەوەی دوو ناوی بێ واتا :ـ</u>

تیو + تیو ← تیوتیو

خاش + خاش ← خاشخاش

جـ ـ <u>دووبارەکردنەوەی دوو ناوی کات :ـ</u>

دەم + دەم ← دەم دەم

جار + جار ← جارجار

د ـ <u>دووبارەکردنەوەی دوو ناوی دەنگی سروشتی :ـ</u>

لوورەلـوور، گڤـەگڤ، خشـەخش، قیرەقـیر، مرچـەمرچ، مشـەمش، هاژەهـاژ، گرمـەگرم، جیڕەجیڕ، ورتەورت، خوڕەخوڕ، فلتەفلت، بۆڵەبۆڵ، فشەفش، مینگە مینگ،.... هتد.

ـ دروست بوونی ناوی لێکدراو بە هۆی دووبارە بوونەوەی دەنگە سروشـتییەکان، بەیـەکێك لـە ڕێگـا بەرهەمهێنـەکانی زاراوەی لێکـدراو لـە زمـانی کوردیـدا دادەنـدرێت، دەتوانرێـت فەرهەنگۆکێکی تایبەتی لەم جۆرە ناوانە سازبکرێت.

هـ ـ دووبارەکردنەوەی هەمان ئاوەڵناو :ـ

لاو + لاو ← لاولاو

ڕۆنانی ناوی لێکدراو بە یاریدەی : ـ

ژمارە + ژمارە

دوو + سێ ← دووسێ

سێچوار، چوارپێنج، هشتنۆ، یەکدو.... هتد.

ناوی لێکدراو بۆ تیرەو هۆز یاخود نازناو (لەقەب) :ـ

ـ یەکێکی دیکە لە ڕێگاکانی ناوی لێکدراو لە زمانی کوردیدا، ئەو جۆرە ناوانەن کە بەهۆی (نازناو)ەوە سازدەکرێن، وەك :ـ

سلێمان پاشا، ڕەزابەگ، وەستا عەلی، مەلا ئازاد..... هتد

هەندێك نازناو دەدرێتە پاڵ كەسێك لە بوارێكی كۆمەڵایەتیدا : —

دوو + سەر ⟵ دووسەر

چوار + چاو ⟵ چوارچاو

<u>— ناو + ناوی بەركار : —</u>

جەڕكە + شكاو ⟵ جەڕكەشكاو

<u>— ناو + ئاوەڵناو : —</u>

چكمە + ڕەق ⟵ چەكمەڕەق

— <u>نازناوی شوێن : —</u> ئازاد خانەقینی، حاجی قادری كۆیی، نالی شارەزووری، سەردار كەركوكی.... هتد.

— نازناوی هۆز : — پەیوەند جاف، كەمال میراودەلی...... هتد.

— نازناوێك كە ئەو كەسە بۆخۆی هەڵی دەبژێرێت : —

شێركۆ بێكەس، (عەبدوڵڵا پەشێو)، ئازاد غەمگین، شێرزاد ناشاد.... هتد.

— بەهۆی پیشەی ئەو كەسەوە، وەك : — قادر نەجار، تەحسین قەلاب، ئازاد نانەوا، ئۆمەری چایەچی، ئەحمەد لۆری، ڕەحمانی ماست فرۆش، وەسمانی پینەدۆز،.... هتد

— بەهۆی كارەساتێكەوە كە بەسەر ئەو كەسەدا هاتووە : —

ئازاد هەڵدێر

— بەهۆی ئەوەی كە نازناوەكە لەگەڵ ناوەكە خۆش بەسەرزاردا دێت : —

قالەقوڕاوی

— بەهۆی سیفەتێكەوە كە كەسێك هەیەتی، وەك : —

حەمەژنانی، نازە كوڕانی، ئۆمەر چاوچنۆك،.... هتد.

<u>**تێبینی :—**</u>

ئەم جۆرە ناوە لێكدراوانە ناچنە ناو فەرهەنگی زمانەوەو دەوڵەمەندی ناكەن، بەڵكو تەنیا بۆ نیشاندانی جۆرێك لە ڕۆنانی ناوی لێكدراو بە هۆكاری (نازناو) ەوە ئەم نموونانەمان هێنایەوە، كە لە فەرهەنگی زمانی خەڵكی ئاساییدا هەن، وە بە تێپەر بوونی كات شێوەیان دەگۆڕێت، تاژیان بەرەو پێشەوە بڕوات، كەمتر ئەم نازناوانە دروست دەكرێن.

– یەكێك لە تایبەتییەكانی (ناوی لێكدراو) كە لە (ناو و ناو) یان لە (ناو و ئاوەڵناو) پێك هاتبێت، ئەوەیە كە

ئەو بەشەی وەسفی تێدابێ كاریگەرترە لە هەڵنانی وشە لێكدراوەكە، بە وێنە : – ڕۆنانی (دارتوو) كاریگەرترە لە (داری توو) كە لێكدانی ئیزافەیە، (ڕەشەتوو) ش كە وەسفی ڕاستەقینەی تێدایە و ئاوەڵناوەی (ڕەش) جیا ناكرێتەوە لە (توو).

– ڕێژەی پلەی دووەمی (ناوی لێكدراو) لە ڕووی پێكهاتنەوە ئەوەیە كە جگە لە وشەی واتادار زیادەیەكیش لە ڕۆنانی ناوە لێكدراوەكەدا بەشداری دەكات، وەك : –

1– مۆرفیمە بەستەرەكان (Conjuction) كە لە سازكردنی ناوی لێكدراو دا بەشداری دەكەن : –

مۆرفیمەكانی (– ە –، – بە –، – و –)، لە داڕشتنی وشەی لێكدراودا بەشداری دەكەن بەم شێوەیە :

– ە – :

أ– ناو + ناوبەند+ناو

مانگ + (– ە –) + شەو ← مانگەشەو

بەرد + (– ە –) + نوێژ ← بەردەنوێژ

گوڵ + (– ە –) + گەنم ← گوڵەگەنم

ب– ناو + ناوبەند+ئاوەڵناو

مێرگ + (– ە –) + سوور ← مێرگەسوور

كێل + (– ە –) + سپی ← كێلەسپی

جـ– ئاوەڵناو +ناوبەند+ ناو

سەوز + (– ە –) + گیا ← سەوزەگیا

تەڕ + (– ە) + پیاز ← تەڕەپیاز

وشك + (– ە –) + شێواز ← وشكەشێواز

جوان + (– ە –) + مەرگ ← جوانەمەرگ

د– ئاوەڵكار +ناوبەند+ ناو

((پاش + (– ە –) + لەقە ← پاشەلەقە

پاش + (– ە –) + ڕۆژ ← پاشەڕۆژ))[1].

نیو + (– ە –) + شەو ← نیوە شەو

هـ– دووبارەکردنەوەی هەمان وشە بەیاریدەی کۆنجێکشنی (– ە –) :–

1– دووبارە کردنەوەی ناوێکی واتادار، وەك : –

دەم + (– ە –) + دەم ← دەمەدەم

چاو + (– ە –) + چاو ← چاوەچاو

2– دووبارەکردنەوەی دوو ناو کە بەتەنیا واتایان نییە، وەك : –

چەڵت + (– ە –) + چەڵت ← چەڵتەچەڵت

فلْت + (– ە –) + فلْت ← فلْتەفلْت

3– ڕەگی کار + (– ە –) + ڕەگی کار : –

تەپ + (– ە –) + تەپ ← تەپەتەپ

سوڕ + (– ە –) سوڕ ← سوڕەسوڕ

هات + (– ە –) + هات ← هاتەهات

تێبینی : –

دووبارەکردنەوەی وشە لە زمانی کوردیدا برەوی زۆرە بۆ پێکهێنانی وشەی لێکدراو، ئەمەش هێمای ئەوەیە کە دەوڵەمەند بوونی زمان لە کەرستەی تێکبەستن و لێکدان ڕێگە خۆش دەکات بۆ هەمەجۆرکردنی وشەی دووپات. زمانی کوردی مەیلی بۆ ئەم جۆرە زۆرە.

– و –

1– ناو + ناو

ژن + (– و –) + ماڵ ← ژن و ماڵ

لەرز + (– و –) + تا ← لەرزوتا

زێر + (– و –) + زیو ← زێروزیو

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی – ناو،ل 136.

ناوی دوو ئەندامی لەشی ئادەمیزاد : ـ

دەم + (ـ و ـ) + چاو ← دەم و چاو

جەرگ + (ـ و ـ) + هەناو ← جەرگ و هەناو

دەست + (ـ و ـ) + پێ ← دەست و پێ

دوو ناوی شوێن : ـ

جێ + (ـ و ـ) + ڕێ ← جێ و ڕێ

دووبارەکردنەوەی ناو بە یاریدەی (ـ و ـ) لەگەڵ گۆڕینی مۆرفیمی یەکەمی ناوەکە بۆ(م):ـ

گوڵ + (ـ و ـ) + موڵ ← گوڵ و موڵ

شت + (ـ و ـ) + مت ← شت و مت

دوو ناوی دژ بەیەك بە یاریدەی (ـ و ـ) : ـ

شەو + (ـ و ـ) + ڕۆژ ← شەووڕۆژ

دوو ئاوەڵناوی دژ بەیەك : ـ

چاك + (ـ و ـ) + خراپ ← چاك و خراپ

ئەم ڕێگە لە زمانی کوردیدا بەرهەمهێنە و ژمارەیەکی زۆر ناوی لێکدراو بەرچاو دەکەوێت کە لە دوو بارەکردنەوەی (ناو) بە یاریدەی کۆنجێکشنی (ـ و ـ) سازکراون، وەك:ـ

باب و باپیر، دایك و باوك، ژن و مێرد، خوشك و برا، ڕەنگ و ڕوو، دەنگ و باس، ڕاووشکار، ئاگرو دوکەڵ، دوگمە و دۆڵاب، ئاووگۆشت، داب و نەریت ((بانگ و سەڵا، باو باران، بارو بارخانە، بارگەوبنە، برسی و تێنوو، بڕیاروبەڵێن، بنەوبنەچەکە، بوك و خەسوو، بیر و باوەڕ، پەرش و بڵا، پشت و پەنا، پێ و پل، تاق و جووت، تانج و تەخت..... هتد))(1).

2ـ ئاوەڵناو + (ـ و ـ) + ناو

خاو + (ـ و ـ) + خێزان ← خاووخێزان

---

(1) تەها فەیزی زادە، فەرهەنگی وشە دوانەکانی زمانی کوردی،ل 18، 19، 22، 23، 24، 25، 27.

چۆڵ + (– و –) + دەشت ← چۆڵ و دەشت

3– ناو + ڕەگ

دەست + (– و –) + برد ← دەستوبرد

4– لێکدانێکی دەگمەنی ناوی لێکدراو لە دوو کاری فرمان بەیاریدەی کۆنجێکشنی (– و –) پێك دێت، وەك : –

بگرەو بەردە، تێکەو لێکە.

5– وشەیەکی واتادار + (– و –) + وشەیەکی بێ واتا : –

شەڕ + (– و –) + شۆڕ ← شەڕوشۆڕ

((پان + (– و –) + پۆڕ ← پان و پۆڕ

پان + (– و –) + پلێش ← پان و پلێش))(1).

تاریك و نوتەك، قاچ و قوڵ، هەراوهۆریا، دارودوو، زرمو هۆڕ، قایش و قڕوش، ئێسك و پروسك، باوبۆران، تەباوڕەبا، باوبۆران، دزی و فزی، پەڕوپۆ، پەناو پەسێو، تەڕوتلیس، توڕەو تۆسن.... هتد.

6– وشەیەکی بێ واتا + (– و –) + وشەیەکی واتادار : –

بڕ + (– و –) بیانوو ← بڕوبیانوو

جڕ + (– و –) + جانەوەر ← جڕوجانەوەر

پڕوپیرێژن، جم و جۆڵ، پڕوپووچ، تەخشان و پەخشان، نەدی و بدی،.... هتد.

7– دووبارەکردنەوەی دوو وشەی بێ واتا : –

جیق + (– و –) + نیق ← جیق و نیق

جلق + (– و –) + فلق ← جلق و فلق

جرت + (– و –) + فرت ← جرت و فرت

حەلۆوبەلۆ، چرپ و چۆپ،..... هتد.

8– ڕەگی کار + (– و –) + ڕەگی کار : –

گفت + (– و –) + گۆ ← گفت و گۆ

ترس + (– و –) + لەرز ← ترس و لەرز

---

(1) تەها فەیزی زادە ،فەرهەنگی وشە دوانەکانی زمانی کوردی،ل 23.

هات + (– و –) + چۆ ← هاتو چۆ

9– ژماره + (– و –) + ژماره : –

حەوت + (– و –) + هەشت ← حەوت و هەشت

سێ + (– و –) + چوار ← سێ و چوار

یەك + (– و –) + دوو ← یەك و دوو

10– دووبارەکردنەوەی هەمان وشە بەنەفی کراوی، وەك : –

هەست + (– و –) + نەست ← هەست و نەست

هات + (– و –) + نەهات ← هات و نەهات

((بێ + (– و –) + نەبێ ← بێ و نەبێ))(1).

11– دوو ناوی دەنگی سروشتی : –

هاڕە + (– و –) + هاژە ← هاڕەوهاژە

پرتە + (– و –) + بۆڵە ← پرتەوبۆڵە

قیژ + (– و –) + چریکە ← قیژەوچریکە، گریەونالە..... هتد.

12– ئاوەڵناو + (– و –) + ئاوەڵناو : –

گەورە + (– و –) + بچوك ← گەورەوبچوك

کەسك و سوور، ڕەش و سپی، ڕەش و ڕووت، هەژارو برسی،.... هتد.

2– ئەو لێکدانە دەگرێتەوە کە وشەی دووەم واتای نییە، یان واتاکەی پەیوەندی بە واتای وشەی یەکەمەوە نییە، وەك : –

ڕێگاوبان، جاروبار، ((تالآن و برۆ))(2).

– بە –

أ– ناو + ناو

کار + (– بە –) + دەست ← کاربەدەست

ژن + (– بە –) + ژن ← ژن بە ژن

قژ + (– بە –) + سەر ← قژبەسەر

---

(1) تەها فەیزی زادە، فەرهەنگی وشە دوانەکانی زمانی کوردی ،ل 22.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 27.

مەنجەڵ بەکۆڵ، قوربەسەر، سەربەگۆبەند..... هتد

ب– ئاوەڵناو + ناو

پڕ + (– بە –) + دڵ ← پڕبەدڵ.

تێبینی : –

1– مۆرفیمەکانی (– ە –، – بە –، – و –)، بەهای سیمانتیکییان نییە، بەم پێیە واتای فۆڕمە نوێیەکە، لە واتای کەرتەکانیەوە دەست دەکەوێت.

2– ئەو ناوە لێکدراوانەی بە یاریدەی (– و –، – بە –) سازبوون، کەرتەکانیان سەربەخۆن، واتە پەیوەندی دیارخەر و دیارخراوی لە نێوانیاندا نییە، بەڵام ئەوانەی بە (– ە –) لێکدراون، ئەو پەیوەندییە لە نێوان پارچەکانیاندا، بەدی دەکرێت، وەك :

دەنگ و باس
سەربەخۆ ← دەنگ، سەربەخۆ ← باس

گوڵ – ە – گەنم
دیارخەر ← گوڵ، دیارخراو ← گەنم

لەم بارەدا، ئەگەر یەکەم کەرتی ئاوەڵناو بوو، ئەوا دەرخەرپێش دەکەوێت، بۆ نموونە :

سەوز – ە – گیا
دیارخەر ← سەوز، دیارخراو ← گیا

3– ئەو ناوە لێکدراوە دووبارەکراوانەی، کە بە یاریدەی (**– و –**) سازبوون و فۆنیمی یەکەمی ناوەکە گۆڕاوە بۆ (**م**)، کەرتی دووەمیان ئەمڕۆ بە سەربەخۆیی بەکارناهێنرێن)[1].

هەروەها چەند کونجێکشنێکی دیکەمان هەیە، کە بەشداری لە ڕۆنانی ناوی لێکدراودا دەکەن، وەك :–

– او –

ڕەنگاوڕەنگ، دۆڵاودۆڵ، دەشتاودەشت

– تێ –

(1) شێرکۆ حەمە ئەمین قادر، مۆرفیمە بەندە لێکسیکی و ڕێزمانییەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا،ل 68.

چاوتێ بڕین

– لە –

چاولەدەر، جامانە لەسەر

– ەن –

((شاهەنشا))[تر]

– نە –

کەسنەزان، کۆڵنەدەر، بارنەبەر، خۆنەخۆر، خوانەناس

– ان –

بەر + (– ان) + بەر ← بەرانبەر

سەر + (– ان) + سەر ← سەرانسەر.

هەروەها چەند ڕێژەیەکی دیکەی لێکدان لە زمانی کوردیدا هەیە : –

وێنە بۆ ئەو وشە لێکدراوانەی کە لە دوو مۆرفیمی سەربەخۆ و پاشگرێك پێك هاتووە، وەك :

((چوار + پا + یە = چوارپایە

سێ + کوچك + ە = سێ کوچکە.))[یر].

پیس + پیس + (وۆك) ← پیسپیسۆك

مژ + مژ + (ۆك) ← مژمژۆك

قرت + قرت + (ۆك) ← قرقرتۆك

تێبینی:– لە لێکدانی وشەکاندا، ((زۆرجار ئەو وشەیە پێش دەخرێت، کە گرنگترو بەهادارتربێت، بە واتایێکی دی، جنسی مێ پێش دەخرێت، یاخود بە پێی هەندێ هۆکار، ئەم ڕیزکردنە ڕوو دەدات.... وەك : ژن و ماڵ (ژن) بەهادارترە لە (ماڵ)))[سم].

---

(1) گیوموکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 383.

(2) د. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم، دیالێکتەکانی زمانی کوردی،ل 35.

(3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی،ل 121.

ناو + مۆرفیمی (ە) + ناو + مۆرفیمی (ی) : –

دەرد + (ە) + سەر + (ی) ← دەردەسەری

ناو + ناوبەند + ڕەگ + پاشبەند

سەر + ە + خۆر + (ە) ← سەرەخۆرە

ئاوەڵناو + ناوبەند + ناو + پاشبەند

زەرد + (ە) + واڵ + (ە) ← زەردەواڵە (زەردەباڵە)

ناو + ناو + پاشبەند

مامر + ئاو + ی ← مراوی

چاو + ئێش + ە ← چاوئێشە

پا + بەند + ك ← پابەندك (پاوێنك) لەگۆكردندا.

((ناو + ڕەگ + پاشبەند

مەشکە + دڕ + ە ← مەشکەدڕە))(1)

ئەسپێ + کوژ + (ە) ← ئەسپی کوژە

دۆشاو + مژ + ە ← دۆشاومژە

ئاوەڵناو + ناو + پاشبەند

کەم + دەس + ی ← کەم دەسی

ئاوەڵناو + ڕەگ + پاشبەند

زۆر + وەڕ + ی ← زۆروەڕی

2 – ئاوەڵناوی لێکدراو

أ– ناو + ئاوەڵناو : –

باڵا + بەرز ← باڵا بەرز

چاو + جوان ← چاوجوان

ب– ناو + ڕەگ

دڵ + گر ← دڵگر (دلگیر)

---

(1) نیعمەت عەلی سایە، ڕێزمانی کوردی زاری کەلهوڕی،ل 102.

جـ – ژماره + ناو

دوو + دڵ ← دوودڵ

جـ– ئاوەڵناوی ئاوێته

ناو + ناوبەند + ناو

قور + بە + سەر ← قوڕبەسەر

چاو + لە + دەر ← چاولەدەر

دەست + بێ + خێر ← دەست بێ خێر

ناو + کار + پاشبەند

دەست + ڕۆیشت + (وو) ← دەست ڕۆیشتوو

مـــاڵ + ڕمـــا + و ← ماڵ رماو

بەش + خورا + و ← بەش خوراو

ناو + ناو + پاشبەند

سەر + گەرد + ان ← سەرگەردان

3– ئاوەڵکاری لێکدراو

ژماره + ژماره

یەك + یەك ← یەك یەك

دوو + دوو ← دوو دوو

ئاوەڵکار + ناوبەند + ئاوەڵکار : –

سەر + ەو + خوار ← سەرەو خوار

4– چاوگی لێکدراو : –

چاوگی لێکدراو بە یاریدەی ناو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکردارو ژمارەو ئامراز....هتد پێکدێ.

1– بەیاریدەی ناو

((ناو (مادی بێ یا مەعنەوی) دەتوانێ لە پێکهاتنی کرداری لێکدراوی بەشداربێ. وەك:–

(دەست بڕین، پێ گرتن، بیرکردنەوە، شەرمکردن.)

ناوی داڕێژراوو لێكدراویش وەك ناوی سادە دەتوانن یارمەتی پێكهێنانی كرداری لێكدراو بدەن))[تر].

أ- ناوی سادە، وەك :

مل + نان ← ملنان

((سەر + شكاندن ← سەرشكاندن))[یر]

نان + كردن ← نانكردن

ب- ناوی داڕێژراو، وەك :

ڕێ + (- گا) + گرتن ← ڕێگاگرتن

ڕۆژ + (- وو) + شكاندن ← ڕۆژووشكاندن

جـ - ناوی لێكدراو، وەك :

بەفر + ئاو + خواردن ← بەفراوخواردن

دەست + و + برد + كردن ← دەست و بردكردن

ماست + ئاو + كردن ← ماستاوكردن

2- ئاوەڵناویش (سادەبێ یا داڕێژراو یا لێكدراو) هەروەك ناو دەتوانێ لە ڕۆنانی چاوگی لێكدراودا بەشدار بێ : -

أ- ئاوەڵناوی سادە، وەك :

پاك + كردن ← پاك كردن

بڵند + كردن ← بڵندكردن

سوور + بوون ← سووربوون

ب- ئاوەڵناوی داڕێژراو، وەك :

نە + خۆش + كەوتن ← نەخۆش كەوتن

نا + شاد + بوون ← ناشادبوون

ت- ئاوەڵناوی لێكدراو، وەك :

سەر + خۆش + بوون ← سەرخۆش بوون

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی كوردی، كردار،ل 98.

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی،ل 308.

بالا + بەرز + بوون ← بالا بەرز بوون

سەر + سپی + کردن ← سەرسپی کردن

((زۆر جار جگە لەو دوو وشە واتادارەی وشەی لێکدراو پێك دەهێنن، پێشگر یا پاشگریش لەناو وشەی لێکدراودا دەبینرێ))(1)، وەك:—

أ— پێشبەند+ ناو + چاوگ

لە کار کەوتن ← لەکارکەوتن

لە دەست دان ← لەدەست دان

ب — پێشبەند + ئاوەڵکار + چاوگ

لە ژێر دان ← لەژێردان

لە ناو بردن ← لەناوبردن))(2)

ج — پێشبەند + کار + چاوگ : —

بە کوشت دان ← بەکوشتدان

د — ناو + چاوگی داڕێژراو : —

ڕێ تێ چوون ← ڕێ تێچوون

مل لێ نان ← مل لێنان

هۆش پێ شکان ← هۆش پێ شکان

هـ — ناو + ئاوەڵناو + چاوگ : —

دڵ ڕەش بوون ← دڵ ڕەش بوون

سەر سپی بوون ← سەرسپی بوون

ز — ئاوەڵناو + چاوگ + پاشگری (ەوە) : —

وشك بوون (ەوە) ← وشك بوونەوە

درێژ کردن (ەوە) ← درێژکردنەوە

پڕ بوون (ەوە) ← پڕبوونەوە

ی — ناو + ڕەگ + چاوگ : —

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، کردار،ل 98

(2) نیعمەت عەلی سایە، ڕێزمانی کوردی زاری کەلهوڕی،ل 109.

دەم   کوت   کردن ← دەم کوت کردن

و – ناو + ناوی دارێژراو + چاوگ :

دڵ   خۆشی   دان ← دڵ خۆشی دان

پشت   بەخۆ   بەستن ← پشت بەخۆ بەستن

- **لە کۆتاییدا تێبینی ئەوە دەکەین کە زۆرجار ئەو وشانەی بەشداری لێکدانی وشەیەکی لێکدراو دەکەن، دەنگێك یان زیاتر لە یەکێکیان یان هەردووکیان دەکرتێندرێن، ئینجا لێك دەدرێن، زاراوەیەکی نوێ پێکدەهێنن کە بە زاراوەی داتاشراو ناودەبردرێت، بە رێبازەکەش دەووترێت (رێبازی داتاشین)**

- **داتاشین** : ((واتە دروستکردنی وشەیەك لە دوو وشەی سەربەخۆ یان زیاتر، بەمەرجێك هاوئاهەنگی لە بێژەو واتای نێوان وشە داتاشراوەکە و هەردوو وشە یان زیاتر لە وشە لێداتاشراوەکان هەبێت))[1].

رێگە + نووسین ← رێنووس

رێگە + زمان ← رێزمان

وشك + ئاوەکییەکان ← وشکاوەکییەکان

((کانی + ئاسکان ← کانێسکان))[2]

دەرد + مرۆڤ + ئاژەڵییەکان ← دەردە مرۆژەڵیەکان

(Zoonoses)

((خورمژ – خورما و مێوژ))[3]

---

(1) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 102.

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، رێزمانی کوردی – ناو – ،ل 134.

(3) ئەنجومەنی کۆڕ، رێنووسی کوردی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ب1،بەشی یەکەم،ل 371.

میتا فۆر

مرۆڤ بوونەوەرێکی داهێنەرە، بـەردەوام لـە دوای نـوێ بوونـەوەو گـۆڕان دایـە، بـەرەو ژیانێکی چاکترو بەدەست هێنانی ئاستێکی بەرزتر لەوەی کە هەیـە، میتـافۆر ئـەم لایەنـەی ژیان بەرجەستە دەکات.

((میتا فۆر، تایبەتییەکی زمانەو یاریکردنە بە سیما واتاییەکان، سڕینەوەی هەندێك و بەر ڕۆشنایی دانی هەندێکی تر پەیوەندی بە وشەوە هەیە و بەدیاردەیـەکی بـەر بـڵاوی نـاو زمان دادەندرێ. یەکێك لە ڕەگەزەکانیشی رامان و نامۆیی لە خۆ دەگرێ کـە نـاکرێ پێوانـە بکرێن، بۆ ناسینەوەی میتافۆریش پێویستە دەوروبەرەکەی بخرێتە ڕوو، ئەگینا بەبێ بوونی دەوروبـەر دەستنیشـانکردنی خوازەکـە ئاسـان نابێـت، میتـا فـۆریش دەکـرێ لـە ڕسـتەی هەواڵگەیەنــەرو ڕســتەی پــرس و ڕســتەی فــەرمان و سەرسوڕمانیشــدا دەرکــەوێ، لــە دەرکەوتنیشدا واتا سەرەکیەکە ناسڕێتەوە، بەڵکو زۆرجار دەبێتە هۆی زیـاد کردنـی واتـای فەرهەنگیش))[1].

میتا فۆر کە بەکوردی زاراوەی (خواستن، ئاوەڵواتا، خوازە) ی بۆ دانراوە بریتییە لە:-

((بەکارهێنانی وشەیێك بۆ گەیاندنی واتایەك جگە لە واتابنەڕەتییەکەی))[2].

میتـا فـۆر زمـان جـوان دەکـات، پێشـینان ئـەم لێکدانـە زمانیانـەیان بـە فراوانـی بەکارهێناوە، لەناو میللەتانی پێشکەوتوودا دەمێکە باس لە میتا فۆر دەکرێ و گرنگـی پـێ دەدرێ.

میتا فۆر زمان ڕزگاردەکات لە دەربڕینـە بـاوو سـواوەکان، کـە بـە تێپـەڕ بـوونی کـات ژەنـگ دەهێـنن، دووبـارە گیـان بەبـەر زمـان و فەرهـەنگی وشـەکاندا دەکاتـەوە هـەروەك (هۆراس) دەڵێ: ((بەهەموو وچەیەك ڕێگـا دراوەو هەمیشـە ڕێگایـان پـێ دەدرێ بـەگوێرەی باوی سـەردەمەکەیان وشـە سـازبکەن، هـەروەکو چـۆن دارسـتان پـاش تێپـەڕ بـوونی سـاڵ گـەڵاکانی دەگۆڕێتـەوە ئـەوەی لـە پێشـدا سـەوز بـوو بـوو دەڕزێـت، هـەروەها وشـەکانیش

---

(1) سازان رضا معین، واتاو دەوروبەر،ل 48.

(2) د. محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري،ل 168.

کۆنترینیان زووتر بەرەو نەمان دەڕۆن، بەڵام نوێ یەکانیان وەکو وچەیەکی تازە پێگەیشتوو سەوز و بەهادارن))[1].

هەموو زمانێك ژمارەیەکی زۆر میتا فۆری تێدایە، ئەمەش هۆیەکەی ئەوەیە ((وشە لەهەر زمانێکدا بێ سەرەتا کە داهاتووە یا یەکەم کەسی ئەو زمانە ئەو وشەیەی بەسەر زارداهاتووە بۆ شتێکی تایبەتی دایناوە بەمە دەووترێ (دانانی زمان) — لەپاشا بەرە بەرە پێویستی ئەو زمانە، وە یا خاوەن زمانەکە زیاد بووە،وشەکان بەشی ئەو گۆرانەیان نەکردووە، بەناچاری هێناویانە ئەو وشانە کە سەرەتا بۆ شتێکی تایبەتی دانراون لە گوزارەی تراو بۆ شتی تریان بەکارهێناوە))[2].

زانایان بایەخێکی زۆریان بە میتافۆر داوەو قسەی زۆریان لەسەر کردووە، چونکە بە وەرگرتن و بەکارهێنانی زمان فراوانتر دەبێ، (ڕۆسۆ) دەڵێ : ((دەربڕینە سەرەتاییەکانی مرۆڤ میتا فۆر بوون))[3].

میتا فۆر بەدیهێنانی شێوازی نوێی ژیان دەگەیەنێ بۆیە (ڤنگشتاین) دەڵێ : ((داهێنانی دەربڕینێ واتە داهێنانی شێوازێکی نوێ لە ژیان))[4].

یەکێك لە بەکارهێنانە گرنگەکانی میتا فۆر پڕکردنەوەی فەرهەنگی وشەیە لەبەرئەوەی ((فەرهەنگی زمانێك چەند دەوڵەمەندو پڕ بێت، هێشتا بۆشایی گەورە بەخۆیەوە دەبینێ و هەرگیز ناتوانێت پێشەکی پێشبینی هەموو ئەو بارانە بکات کە دنیای دەوروبەرو مێشکی مرۆڤ دروستی دەکەن. ئەم بارە ناتەواوەی فەرهەنگ بەزۆری بەوە پڕدەکرێتەوە کە کەرەسە فەرهەنگی بووە کە بێنین و واتای نوێی بکەین بە بەرا بەکەڵك وەرگرتن لە دەورو بەری زمانی و نازمانی.

کەڵکێکی تری میتا فۆر لەوەدایە کە واتا حەرفییەکەی دەربڕینەکە ناسڕێتەوە و لە ناو نابات، واتە نەك هەر واتای نوێی و ڕەوان دەهێنێتە ناو زمانەکەوە، بەڵکو لە زۆربەی بارەکانیشدا سامانە فەرهەنگییە بنەڕەتەکەش دەپارێزێ، چونکە لێکدانەوەی واتای میتا

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 32 – 33.

(2) عەلائەدین سەجادی، خۆشخوانی،ل 51 – 52.

(3) بیتر مونز، (و) صبار سعدون، حین ینکسر الغصن الذهني،ل 179.

(4) یاکوب کورك / (و) لیون یوسف و عزیز عمانوئیل، اللغة في الأدب الحدیث،ل 113.

فۆری وشەو دەربڕین لە زۆر باردا بەگەڕانەوە بۆ لێکدانەوەی واتا حەرفییەکانی وشەو دەربڕینە کۆنەکە دەکرێ. بەکارهێنانی میتا فۆر و کارکردنی لەسەر بنەمایەکی ئابووری دەبێ، چونکە ناکرێ بۆ هەموو بارێکی نوێ وشەیەك یان دەربڕینێکی نوێ دروست بێت. ئەگینا ئەرکێکی تەواو گران دەکەوێتە سەر مێشکی مرۆڤ و فەرهەنگی بیری هێندە بڵاودەبێت کە ڕێگە لە فێربوونی زمانەکە دەگرێ.

کەواتە میتا فۆر ئامرازێکی بەهێزە، هەرکاتێ بمانەوێ بارێکی نوێ بدۆزینەوە یان ڕوونی کەینەوە یان وەسفی بکەین، توانای ئەوەمان دەداتێ کە باری نوێی لە چوارچێوەی وشەو دەربڕینی کۆندا لێك بدەینەوە، چوارچێوەیەك کە ئاشناین پێی و لێ ی دەزانین)).[1]

گرنگی دانی زمانەکانیش بە میتا فۆر بۆ دوو هۆی سەرەکی دەگەڕێتەوە : –

((أ– بوونی گوتنی میتا فۆری بەڕادەیەکی زۆر لە زماندا و تەنانەت لە قسەی ڕۆژانەشدا.

ب– پەیوەندی میتا فۆر بە چەمکی ناڕێزمانێتی و یاسا زمانییەکان و داهێنان لە زماندا))[2].

زمان لە ژیانی بەکارهێنەرەکانی دابڕاو نییە. ((ئەو یاسایانەی کە بڕیار لەسەر بڵاوبوونەوەی دیاردە زمانییەکان دەدەن، هەمان ئەو یاسایانەن، کە حوکم لەسەر داب و نەریتەکان دەدەن))[3].

زمان بریتی یە لە کۆمەڵە یاسایەك کە قسەکەر بەپێی توانستی خۆی لە چوارچێوەی ئەو یاسایانەدا مەبەستەکانی دەگەیەنێت، ((بەڵام هەندێك جار شکاندنی بەشێك لەو یاسایانە (بۆ نموونە یاسای سیمانتیکی)، دەبێتە مایەی گەیاندنی بیرۆکەیەکی تایبەتی))[4].

بۆ نمونە : – دیوار بە گوێیە

بێ گومان ئەم دەربڕینە ناوێزەیە، بەڵام دەتوانرێ بەو جۆرە لێك بدرێتەوە : –

دەتوانرێ گوێت لێ بگیرێ لەو کاتەی وادەزانی کەس گوێی لێت نییە.

---

(1) د. بەکر عومەر عەلی، میتا فۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە،ل 12 – 14.

(2) د. بەکر عومەر عەلی ،میتافۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە،ل 53.

(3) فردیناند دی سوسور، علم اللغة العام،ل 227.

(4) Fromkin , An Introduction Language , P. 234.

بەم جۆرە میتا فۆر کە بە دیاردەیەکی هاوبەش دادەنـدرێت لـەنێوان زمـان و ئەدەبـدا ڕێبازێکی دیکەمان بۆ دانانی زاراوەی نوێباوی کوردی بۆ دیاری دەکـات، زمانـەکان سـودیان لەو شێوازە بۆ پەرەپێدانی زاراوە وەرگرتووە، بە وێنە بە هۆی ئەم ڕێبازەوە دەکـرێ وشـە کۆنەکان واتای نوێ وەربگرن، یان لە بوارە جیاجیاکانەوە بگوازرێنەوە بۆ بـوارێکی دیکـەی نوێ و بە واتایەکی نوێ. ئینجا دەکەونە ململانێ یان ئەوەتە بە هەردوو واتا دەمێننەوە یان واتایەکیان بەسەر ئەوی دیکەیاندا زاڵ دەبێت و لە ناوی دەبات، ((هەندێك جاریش واتایـەك بازنەی بەکارهێنانی تەسك دەبێتەوە یان فراوان دەبێـت لـە پاژەکـەی خۆیـەوە بـۆ ناونـانی چەند بوارێکی دیکە))[1].

میتا فۆر دیاردەیەکی زمـانیی بـڵاوە لـە زۆر شـێوەی گەیانـدنی زمانیـدا دەبینـدرێ : ئاخاوتنی ڕۆژانە، گوتاری ڕۆژنامە، گوتاری دینی، نوسینی ڕۆمان و فەلسـەفی و شـیعرو.... هتد وەك ئەم نموونانەی خوارەوە : -

1- پیاو گورگە.

2- ڕۆژانی سەخت.

3- پەپولەی ئارەزوو.

4- تەنها لە ئاشتیدا خەونەکان باڵ دەگرن.

لە میتا فۆردا وشە بەواتای چەسـپاوی خـۆی بـەکار نایـەت ((ئەگـەر وشـە خـاوەنی واتای چەسپاوو نەگۆڕبێت، هەڵبەت میتافۆر بێ واتا دەردەچێ))[2]. واتای ڕستە کۆی واتای کەرتەکانی نییە بۆ نموونە ڕسـتەیەکی وەك : (نـەمریم بەچـاوی خـۆم دی) بـێ واتادەبـێ، ئەگەر لە لێکدانەوەیدا، خۆمان بەکۆی واتای چەسپاو و نەگۆڕی وشەکانەوە خەریك بکەین و بمانەوێ لەم ڕێگەیەوە واتای ڕستەکە بدۆزینەوە.

((ڕونکردنەوەی میتا فۆریش ئەوە دەسەلمێنێ کە وشە خـاوەنی واتایـەکی نـەگۆڕو چەسپاونییە وەك لە وشەی (شاخدار) دا بەدی دەکرێ، دیارە (شاخدار) بە واتای بـوونی شاخی گیاندارە، وەك :

1- بەرانێکی شاخداری کڕی.

---

(1) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 99.

(2) د. بەکر عومەر عەلی، میتا فۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە،ل 9.

2- درۆیەکی شاخداری کرد))[1].

له واتا سازییدا دوو جۆر واتا هەیە :

1- واتای دەرەوە : - مەبەست ئەوەیە کە وشەکە پەیوەندی بە دەرەوەی زمانەوە هەیە بۆ نموونـە وشـەیەکی وەك : - (گـوڵ) بـە واتـای (ڕووەك) ئاماژەیـە بـۆ ڕووەك لەدەرەوەی زمان، واتای دەرەوە یان کەسە یان شوێنە یان ڕووداوە یان گیانلەبەرە.

2- واتای ناوەوە : - بریتییە لە پەیوەندی وشەیەك لەگەڵ وشەکانی دیکـەی زمـان ((بـە شێوەیەکی گشتی واتای هەر وشەیەك، پەیوەندی بە واتای وشە کانی دیکەی زمانەوە هەیە))[2]. بە شێوەیەك لە شێوەکان، واتا ئەو پەیوەندییەی وشەکان لەگەڵ یەکتریـدا دروستی دەکەن ئەمە پەیوەندی بە کەس و ڕووداو و شت و دەرەوەی زمانـەوە نییـە، وە پەیوەندی بە وێنەکەی ناو مێشکەوە نییە، بـە واتایـەکی دیکـە وشـەیەکی وەکـو (ورچ) هەرئـەوە نییـە، کـە هێمایـەك بـێ بـۆ ئـاژەڵ، گیانلەبـەر، بـەڵکو واتاکـەی لـە پەیوەندی ئەم وشەیە لەگەڵ وشەکانی وەك (ڕێوی، پڵنگ، شێر، سەگ..... هتد) دا هاتووە.

دیسان لێرەدا مەبەست هەر وشە نزیکـەکانی خـۆی نییـە، بـەڵکو سـەرجەم وشـەکانی زمان. کەوتمان (سەوز) ە بەواتای (شین) نییـە، ئەمـەش پەیوەنـدی بـە کۆمـەڵێك شـتی دیکەوە هەیە (جل و بەرگ، خانوو، پێڵاو، جانتـا، کتێـب، دیـوار... هتـد). واتـە وشـەکانی دیکەی زمان، هەندێك لە پەیوەندییەکان نزیکن، هەندێکیان دوورن. ئەو پەیوەندییەی ئێمـە مەبەستمانە، بریتییە لـەو واتـا یـەی کـە لـە پەیوەنـدی وشـەکانەوە لەگـەڵ یەکدیـدا دێـت، پەیوەندییەکە دوو جۆرە (جیٚ نشینی و هاونشینی)

1- پەیوەندی جیٚ نشینی : - بریتییە لە پەیوەنـدی وشـەیەك یـان چـەند وشـەیەك کـە بتـوانن لـە خـاڵێکی تایبـەتی لـە ڕۆنانێکـدا جێگـەی یەکـدی بگرنـەوە. پەیوەنـدی جێنشـینی ئـەوە نیشـان دەدات ((تـوخمێکی بـەکردەوە لـە شـوێنێکی زنجـیری

---

(1) سازان رضا معین، واتاو دەوروبەر،ل 49.

(2) ر. ل. تراسك، (و) : رانیا إبراهیم یوسف، أساسیات اللغة،ل 59.

ئاخاوتنـدا بـە دیارکـەوتووە چ پەیوەندییـەکی لەگـەڵ ئـەو توخمانـەدا هەیـە کـە دەیانتوانی لەو شوێنەدا بێن)).[1]

بە وێنە : – ڕستەیەکی وەك : – (منداڵەکە هات)

ئەو رستەیە لە ڕووی لێك هەڵاواردنی وشەوە، لە دووبەش یان دوو توخم پێکهاتووە، چونکە جێنشینی لە دوو شوێندا دەکرێ، بۆمان هەیە لـەجیاتی وشـەی ((منـداڵ)) وشـەی دیکە وەکو (ئەو، ئازاد، پیـاو، ماشـێن...)) و زۆر وشـەی دیکـەی، کـە هـەموویان چـینێك پێکدەهێنن بخەینەکار، هەروەها دەتوانین لە بریتی وشەی ((هات)) وشەی دیکـەی وەکـو ((ڕۆیشت، هەڵسا، فڕی....)) زۆر وشەی دیکـە، کـە لەسـەر یـەك چـینێکی تـر پێکـدەهێنن بخەینە کار.

((ئەم پێوەندییە لە نێوان ئەو وشانەدا دروست دەبـێ کـە دەتـوانن لـە ڕسـتەیەکدا بێن بێ ئەوەی ڕێزمان و سیمانتیکی ڕستەکە تێکبچـی... لـەم پێوەندییـەدا کەرەسـتەیەکی ((هــەبوو)) (موجــود) لەگــەڵ چــەند کەرەســتەیەکی ((نــەبوو)) ((غــیر موجــود)) بەشێوەیەکی ستوونی سەر هەڵدەدا))[2].

واتە ئەم وشانە لە خاڵێکدا جێگەی یەکدی دەگرنەوە یـەکێکیان ئامـادەن و ئـەوانی دیکە ئامادەنین.

2– پەیوەندی هاونشـینی : – بریتـی یـە لـە پەیوەنـدی وشـەیەکی نـاو ڕسـتەکە لەگـەڵ هەموو وشەکانی دیکەی ناو ڕستەکە کە ئامادەن ((پەیوەنـدی هاونشـینی)) ئـەوە نیشان دەدا ((کـە ئـەو توخمانـەی لەسـەر زنجـیرەی ئاخاوتنـدا دەکەونـە تەنیشـت یەکتری چ پەیوەندییەکیان بە یەکەوە هەیە))[3].

((وشەکان لە ئاخاوتندا، لەبەر بەدوای یەکترهاتنیاندا، چەند پێوەندییەك لـە نێـوان خۆیاندا دادەمەزرێنن کە لەسەر بنەمای تایبەتی و هێڵی و یەك لایـی زمـان دامـەزراوە، ئـەم تایبەتییە ئەگەری درکاندنی دوو یەکە لەیەك ساتدا نامومکین دەکات و هەربەم هۆیەیش ئەم یەکانە لە زنجیرەی ئاخاوتندا بە دوای یەکتردا ریز دەبن ئـەم پێوەندییـە لـە تایبـەتی هێڵـی

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی،ل 205.

(2) رەحیم قادر سورخی، ڕۆڵی واتا لە پرۆسیی پێوەندییە گشتیەکاندا،ل 106.

(3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی،ل 206.

بوون یان زنجیرەیی بوونی زمانەوە سەرهەڵدەدات، بەتایبەت لە نووسیندا بە جوانی دەردەکەوێ)). (ت)

ئازاد نانێکی خوارد

پەیوەندی (نان) لەگەڵ (خوارد)، ئەمانە پەیوەندییە ڕێزمانییەکانی ناو ڕستەن.

تێبینی :- ئەگەر لە ریز بوونی وشەکاندا، تەنیا ئاستی ئاسۆیمان ڕەچاو کرد. واتە هەر مەرجی ڕێزمانیمان لە ڕستەکاندا پیادەکرد هەڵەی واتایی دروست دەبێ یان ڕستەی وەك ئەمانەی خوارەوە دروست دوبێ : -

خانوەکەتان خانووەکەمانی کوشت.

بەردەکە شوشەکەی کوشت.

لەم دوو ڕستەیەدا هەڵەی واتایی بەدی دەکرێت، بەڵام لە ڕووی ڕێزمانییەوە تەواون.

لە ڕووی واتاییەوە، لە ئاستی واتاسازیدا دەشێ بڵێین ڕستەی لەو شێوەیە هەندێ جار دروست نییە، ئەگەر چی لێرەشدا هەندێ بۆچوونیان وایە، کە دەکرێ ڕستەی لە و جۆرەش لە دەوروبەرێکی تایبەتیدا وەك میتافۆر لێك بدرێتەوە.

لە بەر ئەوەی ئەگەر لە میتافۆردا , دورکەوتنەوەی کەرەسەکان لەیەکتری و بەزاندنی سیما واتاییەکان زۆرنەبێ , ئەوا ئاسانتر لێك دەردرێتەوە , بەڵام هەندێك جار میتافۆرەکان لە وجۆرەن کە دوورکەوتنەوەکان زیاترن و سیما واتایی یەکان زیاتر بەزێنراون , بۆیە لێکدانەوەیان دەچێتە ناو پراگماتیکەوە یان لە چوارچێوەو دەوروبەرە کۆمەڵاتییەکان لێك دەدرێنەوە.

لە پەیوەندی ستوونی نێوان کەرستەکاندا , هەندێ لە ودەربڕینانەی کە زۆر دوورن لە یەکدییەوە ,لای هەندێ کەس بە تێکشکاندنی زمان لە قەڵەمی دەدەن , ئەمەش ڕاست نییە, چونکە لە دەوروبەرێکدا لێکدەدرێنەوە لە بەر ئەوە دەبێ یان دان بە میتافۆردا بنێین , یان وازی لێ بهێنین.

هەر وشەیەك , کۆمەڵێ کۆدی هەیە بە بەزاندنی یەکێك لە و کۆدانە میتافۆر دروست دەبێت , بۆ نموونە :ـ (کوشتن) دەبێ بەرکارێکی لەگەڵ دابێ کە (گیان , ڕوح) ی لە بەردابێت , (زیندوو) بێت, بەڵام بەزاندنی یەکێك لەو کۆدانە میتافۆر دروست دەکات.

---

(1) ڕەحیم قادر سورخی، ڕۆڵی واتا لە پرۆسیسی پێوەندییە گشتیەکاندا،ل 103.

((بۆ ناسینەوەی میتافۆر دەبێ بابەتی گوتنەکە دیاربێت , واتە دەوروبەری زمانی یان نازمانی دەبێ بابەتەکە بخاتە ڕوو , لە بەر ئەوەی لێکدانەوەی دەق پەیوەندییەکی زۆری بە دەوروبەرەوە هەیە , بە تایبەتی بە باسی دەقەوەکەوە. لە شیعردا کە باسی مانگو گوڵ دەکەین , دنیای شیعر ئامادەمان دەکات کە هەندێ بەهای وەك (جوانی و ناسکیان بدەینێ , نەك واتای ئەستێرەو و جۆری گوڵ کە لەدەقی ناشیعریدا چاوەڕێ دەکرێن)))(1).

لە ئاستی واتای خوازراودا ڕووداوی فیزیکی نامێنێت و هەڵس و کەوتی کارەکە هەر بە واتا ڕوودەدات واتە , ڕووداوی واتایی دەچێتە جێ ی ڕووداوی فیزیکی بۆ نموونە : ـ

((لەکاری (**بڕینەوە**) دا چەند دیاردەیەکی فیزیکی بەرجەستە دەکەین لە ڕستەی :ـ

(شیلان دارەکەی بە مشار بڕیەوە)

1– هەبوونی شتێکی بەرجەستە بۆ بڕین (دارەکە)

2– هەبوونی کەرستەیەکی (بڕین) بۆ ئەنجامدانی کارەکە, (مشار)

3– هەبوونی بکەرێکی گیاندارو وزە دار بۆ ئەنجامدانی ڕووداوەکە (شیلان و وزەکەی)

4– گۆرینی روخسارو بە جێماوی ئاسەواری بڕینەکە لە سەرشتە بڕاوەکە (دوولەت بوونی دارەکە).

5– بە خشینی دەنگ لەکاتی بڕینەکەدا.

بەڵام کە دەووترێت : شیلان کێشەکەی بڕییەوە.

هیچ ڕووداوێکی فیزیکی نەچەسپاوە , بەرکاری کێشەکە , وەك بەرکاری (دارەکە) نییە هەتا بکەوێتە بەر ڕووداوی فیزیاوی بڕینەوە بە (مشار)))(2).

هەروەها کە دەووترێت : ـ

پەرداخەکەم شکاند.

(شکاند) لەم ڕستەیەی سەرەوەدا کارێکی ڕابردووی تێ پەڕەو، ڕووداوێکی فیزیکی لە ئارادایە , کە شکاندنی پەرداخەکەیە.

بەڵام کە دەووترێت , (ڕۆژووەکەم شکاند) , هیچ ڕووداوێکی فیزیکی لە ئارادانییە.

---

(1) د. بەکر عومەر عەلی، میتا فۆر لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە،ل 42.

(2) د. شێرکۆ بابان، ڕێزمانی پاشگری دووپاتیی ((ەوە))،ل 80 – 81.

له بواری زاره‌وه سازیدا پاشگری (**ین**) ده‌چێته سه‌ر وشه‌ی ساده‌ی (**زێر**) ده‌بێته (**زێڕین**) که بۆ هه‌موونه‌و مادانه به‌کارده‌هێنرێت که له (**زێر**) دروست کرابێ , جگه له‌وه‌ش ئه‌وانه‌ی که ئاو زێڕیش کراون , یاخود هه‌ندێ جار بۆ ره‌نگی زه‌ردیش به کاردێت وه‌ك : ـ قژی زێڕین.

(**زێڕین**) وه‌کو میتافۆر ,جگه له ماده‌ش به‌کاردێت , وه‌ك : ـ

به وشه زێڕینه‌کانت دڵم کراوه‌یه.

میتافۆر تاراده‌یه‌کی فراوان له ده‌ربڕینه ئاوه‌ڵناویه‌کاندا به‌رچاوده‌که‌وێت , به وێنه:ـ

وشك : واتای ڕاسته‌قینه‌ی پێچه‌وانه‌ی ته‌ڕه.

به‌ڵام که ده‌ڵێین : ـ مرۆڤێکی وشکه.

(**وشك**) لێره‌دا به واتای بابه‌تی خۆی به کارنه‌هاتووه , مه‌به‌ستمان ئه‌وه‌یه که که‌سێکی دووره په‌رێزو بێ سووده.

((قوڕس : واتای ڕاسته قینه‌ی سه‌نگین به‌رانبه‌ری سووك.

به‌ڵام واتا خواستراوه‌که‌ی بۆ که‌سێکی له سه‌رخۆو به حورمه‌ت به‌کاردێت)).[1]

گۆشت پیس : ـ که‌سێك که برینی دره‌نگ چاك ده‌بێته‌وه.

گۆشت خۆش : ـ که‌سێك که برینی زوو چاك ده‌بێته‌وه.

سه‌ربه‌تاڵ : ـ واتای حه‌قیقی ده‌فری بێ سه‌رپۆش.

واتا میتافۆریه‌که‌ی پیاوی نه‌زان و بێ ئاوه‌ز.

ده‌م سپی : ـ واتا خوازراویه‌که‌ی (خێرخوای خه‌ڵك).

ده‌م ڕه‌ش: ـ به واتای مه‌جازی به کاردێت بۆ که‌سێ که شتی چاك نابێژێ.

ده‌سته‌واژه‌ی (فیشه‌که شێته) به واتای باروتی له‌کاغه‌ز پێچراو دێت که منداڵ بۆ یاری به‌کاری ده‌هێنێت , به‌ڵام ئه‌م واتایه خواستراوه بۆ که‌سێك که زوو هه‌ڵده‌چێت.

گۆشت تاڵ : – مه‌به‌ست ئه‌وه‌نییه که ئه‌و که‌سه گۆشتی تاڵه بۆ خواردن ناشێ، به‌ڵکو مه‌به‌ست که‌سێکی ڕه‌زاقورس و ئێسك گرانه.

ڕوو ڕه‌ش : خوازراوه به‌واتای (مذنب) که‌سێکی خراپه‌کار یان تاوانبار دێت.

زمان درێژ : هارو هاج و قسه له‌ڕوو.

---

(1) هه‌ژار موکریانی، هه‌نبانه بۆرینه،ل 563.

لووت بڵند : فیز زل.

قسه ڕەق : کەسێك کە ئاخاوتنی ناخۆش دەڵێت.

لووت خوار : تورە، ناڕازی، سینە فەراخ : – کەسێ کە لێبوردنی هەبێ.

ناوچەوان ترش : ڕووگرژ..... هتد

دووزمان : بەرانبەر (منافق) دێت.

هەروەها جۆرێك لە میتا فۆر لە دەربڕینە ئەدەبیەکانی وەك : (سلاوێکی گەرم، سلاوێکی بۆندار، گەرمترین پیرۆزبایی، جوانترین سلاو، هەستێکی ناسك، هۆشێکی بەرز، بیرکردنەوەیەکی جوان، ئاوازێکی تاڵ، پرچی شیعر، خەونێکی شیرین، نیگایەکی کوشندە، گوڵی خوێناوی، عەشقێکی خنکێنراو، سۆزێکی بەتین، تەماشایەکی سەحراوی، بۆنی خیانەت، دڵێکی شێتانە، عاشقی بێ دڵ، هیوایەکی باڵ گرتوو، نامەیەکی خوێناوی، ئاهێکی سوتێنەر..... هتد) دا دەبیندرێ.

- ((لە خوازەدا پەیوەندی لێکچوون، لە نێوان مانای لێخواستراوو بۆ خواستراو هەیە)).(1)

ئەم پەیوەند ییە لێکچونەش بەگەلێك ڕێگا ئەنجام دەدرێ.

((1– گونجان لەشێوەوە

نموونە : ملی شوشە

زمانی پێلاو

ددانی میشار

هەموو وشەکانی (مل , زمان , ددان) ئەندامی لەشی مرۆڤن.

لەو شوێنانەدا لێکچونیچك هەیە لە نێوان لێخوازراوەکان و بۆ خوازراوەکان لە ڕووی شێوەوە (مل)، ئەو بەشەی کە سەری (مرۆڤ و شوشە) بە لەشەوە دەبەستێتەوە.

2– **بەهۆی ئەرکەوە :–**

ئەو منداڵە گەورەی ماڵە – ئیش و کاری گەورەی ماڵ دەکات))(2).

3– (گواستنەوەی واتا , لەناوێکی تایبەتییەوە بۆ ناوێکی گشتی)(3) :–

---

(1) احمد الهاشمي، جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبديع،ل 303.

(2) سەباح رەشید، هاوبێژی و فرەواتایی لە گێرەکدا،ل 17.

(3)Arnold , English Word ,p.132.

مەحمود مەڕانی , خولە پیزە

زۆر لە پاڵەوانانی چیرۆك یان ڕۆمان، کە سیفەتێکی زەقی دیاری دەبێت (چاك یا خراپ) دەبێتە ناوێکی گشتی و لە هەموو کەسێك دەنرێت، کە ئەو سیفەتەهەڵگرێت.

یان هەندێ سیفەت کە لە چیرۆکێکدا بەرچاو دەکەوێت : –

دڕکی مەم و زین

وەکو دەربڕینێك بەکاردێت، بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە نێوانی دوو کەس تێك دەدەن. جگە لەمانە، زۆر جۆری دیکەی خوازە هەیە، کە بەهۆی جۆرەکانی ڕەوانبێژی دروست دەبن، وەك:–

1–گیان بەبەردا کردن :

جۆرێکە لە میتا فۆر کە تیایدا تایبەتی گیانەوەر دەکرێ بە بەری شتی بێ گیاندا، هەر لەبەر ئەوەی لەهەندێ باردا لەیەك دەچن : –

1– ((درۆی دەفڕێ))[1].   2– دەستی دەڕوات.

2–تەوس :

هەندێ جار بۆ لێکدانەوەی میتا فۆر، پێویستمان بەوە دەبێ کە بزانین دەربڕینەکە بە تەوسەوە، یان بە پێچەوانەی واتای ئاسایی کەرەسەکەوە بەکار هاتووە.

بۆ نموونە کە دەڵێین : (پاشەلێ جوانە)، خوێنەر / گوێگر دەبێ لەوەبگات (لە ڕێی دەوروبەرو باری قسەکەوە) کە کەرەسەی جوان بە تەوسەوە، بە واتایەکی پێچەوانە بەکارهاتووە. واتە (جوان) لێرەدا بەواتای (پیس) یان (بۆگەن) دێت.[2]

3–پۆشین :

دروست بوونی هەندێ میتا فۆر لە ئەنجامی ئەوەوە دێ کە لە بەر چەند هۆیەکی کۆمەڵایەتیی، یان دینی، قسەکەر / نوسەر نایەوێ بەزەقی و بە ڕاشکاوی خۆی لە هەندێ لایەنی واتایی کەرەسەیەك بدات.

---

(1) جەلال مەحمود عەلی، ئیدیۆم،ل 262.

(2) د. محەمەد مەعروف فەتاح، دیسان ئیدیەم،ل 117.

((ئەم شاردنەوەیەی هەندێ لایەنی واتایی دەبڕینەکە، بە زۆری لە باسی نەخۆشی و جنس دا دەبێ))[1].

هەروەها (ئیدیەم) ە کانیش دەچنە چوارچێوەی میتا فۆر و مانای مەجازیی زمانەوە، زیاتر هەروەك میتا فۆر سەیرمان کردووە، بەڵام لە ژمارەیەك نوسیندا وەك ئیدیەم باس دەکرێت. بەو پێیەی ئەمانە قالبێکیان لە زمان وەرگرتووە.

زاراوەی (ئیدیۆم – idiom) کە لە لاتینی وەرگیراوە، نەك تەنیا لە زمانی کوردیدا بەدی دەکرێ، بەڵکو لە هەموو زمانێکی زیندوودا ڕوون و ئاشکرایە، ڕوخسارو مۆرکی تایبەتی زمانەکەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە.

زمانەوانان و شارەزایانی زمانی کوردی، ژمارەیەك پێناسەی جیاجیایان بۆ ئیدیەم کردووە، وەك:–

1– (پێکهاتنێکی ئالۆزە، لە شێوەیەکی ئامادەو تێکەڵدا لە زماندا هەیە، کە لە یەکگرتنی هەندێ وشە، واتایەکی تایبەتی پەیدادەبێ، کە لە مانادا لە وشە نزیك دەبێتەوە)[2]

هەروەها د. (نەسرین فەخری) کە ئیدیەم بە درکە ناودەبا، لە ڕوانگەیەکی خوازەییەوە بۆی دەچێت، دەڵێ : –

زۆریشیان نیشانەی لەیەکچوونیان لەگەڵ دایە کە ((وەك)) و ((دەڵێ)) یەو بە ئاسانی دەگێردرێتەوە سەر سەرچاوەی دروست بوونیان.

---

(1) سەرچاوەی پێشوو،ل 116.

(2) د. ئەو رەحمانی حاجی مارف , وشەی زمانی کوردی ,ل 57–58.

بەم جۆرەش پێناسەی (ئیدیەم) دەكات : –

((ئەوەیە كە ڕاستەو ڕاست ناوی شتێك نەبەی بەڵكو بچی ناوی شتێكی تر ببەی كە پەیوەندی بە مانای یەكەمەوە هەبێت بۆ ئەوەی پیاو لەمانا باسكراوەكە، بۆ مانا مەبەستە هێما بۆكراوەكە بچێ))[1]

دەتوانین پێناسەی (ئیدیەم) بەم شێوەیە بكەین : –

ئیدیەم لە دوو وشەی وەك یەك، یا جیاواز، یا لە كۆمەڵێ وشەی پێكەوە گونجاو، یان رستەیەك یان پتر پێكدێ كەبەسەر یەكەوە واتایەكی نوێ دەبەخشن، كە جیاوازە لە واتای هەریەكە لەو وشانە بە جیا، كە ئیدیۆمەكە پێك دەهێنێن. لێرە دا گرنگە ئەوە بزانین، (ئیدیەم) ((تەنیا لەقسەی رۆژانەی خەڵكیدا بەكار نایەت هەروەك زۆر كەس واتێ دەگەن، بەڵكو زۆرجار لەزمانی نووسین و شعرو چیرۆكیشدا بە كاردێت، لەو شوێنانەدا كە پێویست بە كارهێنانی ئەم ئیدیە مانە بكات))[2].

زمانی كوردی چەند جۆرێك ئیدیەمی تێدایە، كە پەیوەندییان بەو روداوانەوە هەیە،كە لەناو خەڵك و ژیانی رۆژانەدا روودەدەن، كە لە رێگای تاقیكردنەوەكانی ژیانەوە سەرنجی راكێشاون، هەریەكە یان پۆشراوێكی تێدایە كە دەربری شتە قوولێ و ئەزموون كراوەكانی ژیانە.

ئیدیەمەكان، لە زمانی كوردیدا بە پێی مەبەستی بەكارهێنانیان بەسەر چەند گروپێكدا دابەشدەكرێن :–

1– ئەو ئیدیەمانەی، یەك واتا دەبەخشن. وەك : ((پاك و خاوێن، قیت و قۆز، باخ و باخات... هتد)).

2– ئەو ئیدیە مانەی، پتر لەواتایەك دەبەخشن، وەك : ((زمانی لەدەم دانی یە)).

واتای مەجازی ئەم ئیدیەمە، بۆ كەسێك بەكاردێ، كە بێ دە نگ و كڕبێ و هەروەك زمانی بۆ نەخولقابێ وابێ.

---

[1] نەسرین محەمەد فەخری، هەندێ زاراوەو ئیدیەمەی كوردی لێكۆڵینەوەو لێكدانەوەیان لە ڕووی زمانەوە،گۆڤاری كۆلێجی ئەدەبیات،ژ(19)، ل94.

[2] Jennifer Seidl W. Mcmordie , English Idioms ,p.13.

((کار له کار ترازاوه

ئەمە بە کارێ دەوترێ، کە کرابێ و برابێتەوە))[1]

((ئەڵێی چاوی قرژاڵە

واتە زۆر ساف و روونە، ئەمەش لە ئەنجامی بینینی چاوی ئەم گانلەبەرە و تاقی کردنەوە یدا گوتراوە.

ئە لێی پێ بە هێلکەدا دەنێ.

بە یەکێك دەووترێ کە زۆر لە سەرخۆو بەسەبر بروا بەڕێگە دا.

ئەم هەویرە ئاو زۆر دەکێشێ.

ئەمەش بەقسە یەك دەوترێ کە زۆر قوڵ و بەواتابێ.

ئە لێی پاروی لە دەم دایە.

بە یەکێك دەوترێ کە لە وتەی نەگەی))[2].

((ئاگری بن کایێ بوو، نەرمکێ بن کایێ بوون))[3]

بە یە کێك دەگوترێ کە کارو زیان لەژێرەوە بگەینێ، هەر خەریکی فیتنەکردن و شەڕ نانەوە بێ.

ئەڵێی کەللە شەکرە

بە کەسێك دەوترێ روخۆش و زمان شیرین بێ.

- پوولەکی

بە کەسێك دەگوترێ، کە پول پەرست بێ، واتە پارە پەرست بێ.

هەریەکە لەو ئیدیەمانە کە دەوترێت، مە بەست واتا راستەقینەکەیان نییە، بەڵکو مەبەست واتا خوازەییە کەیانە بە وێنە کە دەوترێت :-

((دەست درێژ))

---

[1] محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی زاراو و ئیدیۆمی زمانی کوردی،ل 274.

[2] د. نەسرین محەمەد فەخری، هەندێ زاراوەو ئیدیۆمەی کوردی لێکۆلینەوەو لێکدانە وە یان لەرووی زمانەوە،ل 72.

[3] صادق بەهائەدین، ئیدیە مێت کوردی،ل13.

مه بەست ئەوە نییە ئەوکەسە دەستی وەکو ئەندامێکی لەش درێژبێت، بەڵکو بە یەکێك دەوترێ کە دەست بۆشتی خەڵکی درێژ بکات.

— هەندێك ئیدیەم هەن، لە هەمان کاتدا بۆ واتای راستەو خۆوبۆ واتای خوازەییش بەکاردێت، بە وێنە :—

((شوڵی لێ هەڵبڕی)) — مانا راستەوخۆکەی ئەوە دەگەینێ ((یەکێك شوولێ لە یەکێك هەڵبڕێ)). بەلاّم مانا خوازییەکەی — واتە ((لە تامی دەرکرد، لەڕادەی تێ پەڕاند)).

یاخود ئیدیەمی : ((دۆو دۆشاو تێکەڵ دەکات)) مانا راستەو خۆکەی بە ئاشکرا دیارە، مانا مەجازییەکەشی واتە :— کەسێکی توڕەو لە سەرە.

((ئاشی ناگەڕێ))

واتا ڕاستەوخۆیەکەی واتە : — (ئاشەکەی ئیش ناکات)، بەلاّم واتا ناراستەوخۆیەکەی واتا:— ((کاری وەستاوە))[(1)].

3— ئیدیەمە دژەکان : — ئەو ئیدیەمانەن کە لە مەبەستدا دژی یەکن، وەك :—

دەست پاك — دەست پیس

وەجاخڕوون — وەجاخ کوێر

دڵپـاك — دڵ پیس

ڕوو خۆش — ڕوو گرژ

.... هتد

4 — ئیدیەمە لە یەکچووەکان. وەك : ((دەم شڕ — زمان شڕ — چەنە باز — زۆر بڵێ، دەست کورت — هەژارو نەدار، درێژ دادڕ — زۆر بڵێ .... هتد)).

5 — ئیدیەمە کورتەکان. لە دوو وشە یان سێ وشە پێك دێت :—

((متو موورو، مانگە شەو، مانگابەکەڵ .... هتد)).

6 — ئیدیەمە درێژەکان :— لە ڕستەیەك یان پتر پێك دێن : —

((وەك کە لەشێری ناوەخت وایە)).

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 60.

هە ندێکی دیکەش بەشێوەی هۆنراوە دەگووترێت. وەك :

((ڕووبەڕوو دەم چەور، پاشملە دەم تەور))[1].

7 – هیچ وشەیەك لە زمانی کوردیدا، بەقەدەر وشەی ((دەست –دەس))

((وشەی لێکدراو – ئیدیەمی لێ دروست ناکرێ. بۆ نمونە (دەست خۆش، دەسڕەنگین، دەسڕاست، دەسنوێژ، دەست بڕاو، دەست شکاو، دەست بڵاو، دەست سوك، دەست گران، دەست بزێو، دەست باز، دەست گرتنەوە، دەسەسڕ، دەستکرد، دەست کردنەوە، دەسگرە، دەسرازە، دەست گرتن، دەست بزێو، دەست باز، دەسمایە،دەسناس، دەستە، دەسکورت، دەسدرێژ، دەست پاك، دەستپیس، دەستە، دەسپانکردنەوە، دەسەڵات، دەستەمۆ، دەستە بەر، دەستە ستوور، دەسڕاگرتن، دەستەخۆر، دەسبەردان، دەسداگرتن، دەسقوچاو، دەسە نداز، دەستوور، دەستاڕ، دەسشۆر، دەستنیشان، دەسوپێ، دەسك، دەسکەوت، دەسشۆر، دەسکەلا، دەسکدەسك، دەسگێر، دەسگیر، دەسگیراو، دەسەڕۆ،دەستەدان، دەسارد، دەسخاو، دەسهە ڵکردن، دەسلێهە ڵگرتن، دەسلێدان، دەسلێبونەوە، دەسبەجێ دەسکوژ، دەسبە سەر، دەسبە سەرداگرتن، دەسپێوەنان، دەسبە دەس، دەسە خوشك، دەسپێوە گرتن، سەر دەسە، ژێر دەست، بێدەس، کەم دەس، بە دەس، دەسو برد، دەسدرێژی، دەسچێن، دەستە پارێز، لە دەسهەڵاتن، لە دەسیدێ))[2].

بەم جۆرە بۆمان دەردەکەوێت کە ((ئیدیۆم ئەلقەیێکی گرنگی زنجیرەی زمانە، کە ئەمڕۆ بەڕابردووەوە دەبەستێتەوە، بناغەی دوا ڕۆژیشمان بۆ بەهێز دەکا، چونکە زمان کە گەیشتە پلەی یاری کردن بەوشەو مەبەستە ئاشکراکانی و توانای هەڵگێڕانەوەی ئەمانەی

---

(1) د. نەسرین محەمەد فەخری، هەندێ زاراوەو ئیدیۆمەی کوردی لێکۆڵنەوەو لێکدانەوەیان لە ڕووی زمانەوە،ل 86.

(2) تاهیر سادق، ڕێنووس – چۆنیەتی نوسینی کوردی،ل128 – 133.

هەبوو بۆ مەبەستێکی نهێنی بە هۆی دەست نانە سەر پەیوەندی نێوانیان ئەو پلەیە ئاوێنەی ڕاستەقینەی بڵند بوونەوەو وردبینی خاوەنە کەیەتی)) [1].

ئەمەش دەوڵەمەندی زمانی کوردی دەگەیەنێ , کەدەتوانرێت بەهۆی وشەی (دەست) ەوە , چەندین ئیدیەم دروست بکرێت .

فـره واتایی

دیاردەیەکی زمانە، لە زۆربەی زمانەکاندا بە دیدەکرێت، بەڵام ڕادەو چەندێتی بڵاویان لەزمانەکە بەندە بە جۆری زمانەکە، لەرووی چەندێتی پەنابردنە بەر پێشگرو پاشگرو ڕادەی بوونی وشەی یەك برگەیی یان مۆر فیمی لەزمانەکەدا. بوونی فرە واتایی لە زماندا گرنگە، دەبێتە هۆی دەوڵەمەند کردنی زمان و کەمکردنەوەی وشەو زمانەکە لە ئاڵۆزی دوور دەخاتەوە، ئەرکی دانانی فەرهەنگ و کاری فەرهەنگ نووسی و فێربوونی ئەوزمانەش ئاسان دەکات.

پێناسەی فرە واتایی بەوە دەکرێت :-

((هاتنی دانەیێکی فەرهەنگی بە زنجیرە یەك واتای جیاوازەوە))[2]. یان وشەیەك بە ژمارەیەك واتاوە پێی دەوترێ فرە واتایی.

- فرە واتایی ڕێبازێکی دیکەمان لە دانان و ساز کردنی زاراوەی نوێباوی کوردی بۆ دیاری دەکات، بە هۆیەوە دەتوانین واتایەکی دیکە، بەهەندێ وشەی فەرهەنگی بسپێرین و مەبەستێکی نوێ بخەینە سەر مەبەستەکەی پێشوومان و بیانکەین بە زاراوە.

فرە واتایی لە زماندا بە زۆر ڕێگە پەیدادەبێت، وەك :-

1- تەسك بونەوەی واتا :-

تایبەتکردنی واتا گشتییەکەی وشە فەرهەنگییەکەو تەسك کردنەوەی مەبەستە فراوانەکەی و بەکارهێنانی بۆ تەنیا بوارێك لە بوارە کانی بە وێنە :- (((وشەی (پاڵاوتە)، بۆ هەموو مادەیەکی (پاڵێوراو) بە کاردێت، بەهۆی ڕێبازی فرە واتاوە، بووە بەزاراوەیەکی

---

(1) د. نەسرین محەمەد فەخری، هەندێ زاراوەو ئیدیۆمەی کوردی لێکۆلینەوەو لێکدانەوەیان لە رووی زمانەوە،ل 72.

(2) Crystal. D. Adictionary of Lingusticsand phonetics ,p. 307.

کیمیاویی و بۆ واتایەکی تایبەتی بەکار دەهێنرێت، کە دەووترێ (نیشتەی کیمیاوی) تەنیا بە واتای (راشح کیمیاویی)بەکاردێت))[1].

2- فراوان بوونی واتا :-

بەپێچەوانەی واتا تەسك بوونەوەیە، لێرەدا وشەکە بە تێپەر بوونی کات واتایەکی فراوانتر لە واتا فەرهەنگییەکەی پەیدا دەکات و دیاردەیەکی گەورەتر دەگرێتەوە بە وێنە :- ((وشەی ((نووسینگە)) لە بنەرەتدا بۆ واتای شوێنی نووسینەو تەنیا بۆجێگای قەڵەم بەکاردەهێنرێت، بەلاّم ئێستا ئەم واتایە فراوان بووەو بۆ مەڵبەندی بەڕێوەبردنی کاروباری میری بەکاردەهێنرێت))[2]

3- ((**سوود وەرگرتن لە لە یەکچوون و پەیوەندی نێوان وشە فەرهەنگیەکەو زاراوە واتاکەیدا، وەك:** وشەی (ناوك)، کە لەفەرهەنگدا، بە واتای (سرة البطن) و (بذرة) هاتووە لە فیزیا و کیمیادا بۆ (ناوکی گەردیلە) و (ناوکی ئەتۆمی) بەکاردێت))[3].

هەروەها وشەی (ڕەگ)، کە لە بنەرەتدا بۆ ڕەگی ڕووەك بەکاردێت، بەلاّم ئێستا وەکو زاراوەیەك لە رێزماندا بەکاردەهێنرێت :- (ڕەگی کار).

بە هەمان شێوە وشەی (قەد) کە لە فەرهەنگدا بۆ (قەدی دارو درەخت) بەکاردێت، بۆتە زاراوەیەکی ڕێزمانی (قەدی کار).

4- (گواستنەوەی واتایی :-

بریتییە لەوەی کە وشەیەك لەبنەڕەتدا واتایەکی گەیاندبێت، بەلاّم ئێستا وازی لەو واتایە هێناوە، واتایەکی دیکەی وەرگرتووە، ئەمەش دوو جۆرە :-

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوە سازیی کوردی،ل 15.

(2) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 60.

(3) جەمال عەبدول،بەرکولێکی زانستە زاراوە سازیی کوردی،ل 16.

أ– بەرز بوونەوەی واتا :– لێرەدا وشەکە لە بنچینەدا بارو دۆخێکی خراپی گەیاندووە، بەڵام ئێستا واتایەکی باشتری وەرگرتووە بە وێنە :– ((وشەی (شۆخ) کە ئێستا بە واتای (جوان) دێت لە قۆناغێکی پێشتردا بەواتای (بێ حەیا) بەکار هاتووە))(1).

ب – نزم بوونەوەی واتا :–

((گۆرانی واتای وشەیەکە، بە تێپەربوونی کات))(2)، کەپێشتر واتایەکی باش یان بێ لایەنی گەیاندووە، بەڵام ئێستا واتایەك وەردەگرێ کە سوکی و ڕسیوایی بگەیەنێ.

بە وێنە :– ((وشەی (بۆر) کەلەوشەی لێکدراوی (بۆرە زەلام)، (بۆرەسوار) دا دەبینرێ لە بنەرەتدا لەواتادا بێ لایەن بووە، بەواتای ئەوەی نە دۆخێکی خراپ و نە دۆخێکی باشی گەیاندووە لە کوردی ئەمڕۆدا واتای وشەکە بەرەو ڕیسوا بوون هاتووە.

چونکە ئەم وشەیە ئێستا بەواتای ((مرۆڤێکی لات و بێ پارەو بێ بەهاوباوەڕ))دێت))(3).

5 – بەکارهێنان :–

واتا جیاوازەکانی وشەیەك بەهۆی زۆر بەکارهێنانەوە لەلایەن قسەپێکەرانی زمانەوە دروست دەبێت:–

بەربوون :– 1 – ئاوەکە بەربوو.

2 – خوێنی لووتی بەربوو.

3 – پیاوەکە لەسجن بەربوو.

فرە واتایی لەوشەی فەرهەنگیدا

دیاردەی فرە واتایی مەرج نییە تەنیا لە وشەدا بەدی بکرێ،بەڵکو زۆرجار لەیەکەی گەورەتر ویەکەی بچووکتریش بەدی دەکرێ، لێرەدا باسی واتا جیاوازەکانی وشەی فەرهەنگی دەکەین کە دەق ڕۆڵی گرنگ دەبینێ لە دیاریکردنی ئەم واتایانە دا :–

لەزمانی کوردیدا، دیاردەی فرەواتایی لەناو بەشەکانی ئاخاوتن، (ناو، کار، ئاوەڵناو) بەرچاودەکەوێت، وەك:

---

(1) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی،ل 102.

(2) د. محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري، ل67.

(3) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، ل124.

1- فرەواتایی لە (ناو) دا :

هەنێك (ناو) لەزمانی كوردیدا، چەند واتایەك دەبەخشن كە لەیەك ڕەگەزەوە ڕێچكە یان گرتووە :

أ – ناوی سادە :–

(**فریشتە :** 1 – بەندەی خودا كە لەئاسمانن
2 – بریتی یە لە كەسێكی زۆر باش یاخود زۆرجوان)[1]

بەها : 1 – قیمەت
2– نرخ

((**پشت :** 1– لە دواوە لەشانڕا تا سەر ڕان
2– ئەو دیوی هەرشتێ
3 – خزمی باوك
4 – دژ دارو لاگر))[2].

دووەم :– ناوی داڕژراو :

كزە : 1 – شنە، سروە، بای بسكان
2 – دەنگی داغكردن (برژاندن)

((**ڕەوان :** 1 – هەرچیەك لە ڕۆیشتندا وەستانی نییە
2 – خوێندنی بێ گرێ (ئەم كتێبەم ڕەوان خوێندەوە)
3 – سك چوون))[3]

ماڵی : 1 – كەوی (كۆترەكە ماڵی بووە).
2 – شتێ كە لەماڵدا دروست دەكرێ.

جوانی : 1 – قەشەنگی
2 – لاوی

---

(1) هژار موكریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 518.

(2) سەرچاوەی پێشوو، ل300.

(3) سەر چاوەی پێشوو،ل 362.

هەڵبەست : 1 – شیعر دانان
2 – قسە ساز کردن

قەلە مى : 1 – بریتییە لە باریك و جوان و ڕێك.
2 – قسەیەك کە هەمووکەس تێی نەگات.

وردەکار : 1 – مرۆڤی ڕێك و پێك و زانا
2 – دەست رەنگین
3 – کارو باری بلاو

((**ئاودار :** 1 – شوێنێ کە ئاوی زۆر بێ (شار باژێڕ ولاتێکی ئاو دارە)
2 – میوەی تەڕو تازە کە ئاوی زۆر هەبێ
3 – خشڵی بەنرخ کەرەونەقی هەبێ
4 – رەنگی بە بریقەو بە ورشە ورش))[1]

دەستە :– 1 – دەستە کچ، دەستە ژن (وەکو ئاوەڵناو وەسف دەکات).
2 – دەستە خوشك، دەستە برا.

هۆنەر : – 1 – کەسێ کە دەهۆنێتەوە
2 – بریتییە لە شاعیر

وەرگێڕ :– 1 – کەسێ کە زەوی یان هەرشتێ ژێرو ڕوودەکا
2 – بووە بە زاراوە بەرانبەر (پاچڤە کردن).

سێیەم : – ناوی لێك دراو :

ئەگەر لەڕووی واتاییەوە سەیری ناوی لێکدراوی زمانی کوردی بکەین،دەبینین کە زۆربەیان لەواتایەك زیاتر دەبەخشن، ئەمەش بەڵگەی دەوڵەمەندی ئەو زمانەیە لە بوونی وشەی فرە واتادا.

دووربین : 1 – چاو بەحوکم

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 83 – 84.

2 – ئامێری دوور نزیك کردنەوە لە بەرچاو.

3 – دوور ئەندێش

دەمراست : 1 – قسەزان

2– نوێنەر

((**سەرتۆپ :** 1 – سەر تۆپی قوماش

2 – لە جوانیدا یان لە ئازایەتیدا))(1)

فیلە تەن : 1 – مرۆڤی زەبەلاح

2 – ئازاو بەکار

بەردەست : 1 – ئەو کەسەی کە لەژێر دەستی یەکێکدا کاردەکات.

2 – ژوورێکە لەناو ماڵ تەرخان دەکرێت بۆ دانیشتن و کاری ناوماڵ.

3 – هەرشتێکی لە هاوچەشنەکانی خۆی جیا بکرێتەوە بۆ ئەوەی دەم و دەست سوودی لێ وەربگیرێ.

((**بارگرانی :** 1 – کەل و پەلی زۆر لە گەڵ خۆبردن

2 – ئەرك و کاری زۆر خستنە سەر کەسێ))(2)

چاورۆشنی : 1 – مژدەی خۆش

2 –دیتنی کەسێ یان شتی کە ئارەزوودەکرا.

2 – چاوگ : –

زۆربەی چاوگەکانی زمانی کوردی لەواتایەك زیاتر دەبەخشن بەمەش فەرهەنگی زمان دەوڵەمەند دەکەن : –

هەڵگیرسان : 1 – گڕبەرز کردنەوەی ئاگر.

2 – بریتیە لە کێشە نانەوە.

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 435.

(2) عەبدورەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 263.

هەڵبزڕکان : 1 – ڕەنگ بزڕکان.
2 – خراپ بوونی شیر.

((**هەڵبڕین :** 1 – بڵند کردن.
2 – کەوتنە شوێن یەکێ بەغار.
3 – بەتیغ لەتکردنی گوریس و ڕیس.
4 – گۆرینی ڕێگەی ئاو))[1].

گرتنەوە : 1 – قۆستنەوە لە بۆشایی (تۆپەکەم هەڵدا گرتمەوە).
2 – تەرکردن و لێکدان (دەرمانی بۆ دەگرێتەوە).
3 – هاتنەوە جێی شکاو (دەستی شکاوە دەیگرێتەوە).
4 – ڕوانین لەکتێب بۆزانینی چارەنوس (فالدەگرێتەوە).
5 – دەست خستنەوەی ڕاکردوو (ئەسپەکەم گرتەوە).

وەرگەڕان : 1 – وەرچەرخان
2 – لە جێ چوونی بەندی ئەندام (قاچی وەرگەڕاوە).
3 – لەدین دەرچووە
4 – پاچڤە، کاری وەرگەڕان

نانەوە : 1 – بەرپاکردن (ئاژاوە نانەوە).
2 – تەڵە نانەوە.
3 – دانانی هێلکە (مریشك نانەوە).

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 985.

وەرگێڕان : 1 – ئاوە ژووکردنەوە

2 – پاچڤە کردن

لێچوون : 1 – پێکچوونی دووشت

2 – دادانی تەڕایی لەدەفر

کرژبوون : 1– وێکهاتن

2– توڕەبوون

((**کڕکردن:** 1– بیٚ دەنگ کردن

2– خۆمات دان

3– بریتی یە لە کوشتنی کەسیٚ)).[1]

((**ئەژنۆ شکان:** 1– شکانی چۆك

2– بێچارە بوون، بیٚ دەسەلاٚت بوون)).[2]

هەروەها زۆر لە کارەکانی زمانی کوردی دیاردەی فرەواتا ییان لیٚ سەر هەلٚدەدات،وەك:–

تێچوو: 1– تێکشکاو

2– لە بەین چوو

دەرچوو : 1– بۆ دەرەوە ڕۆیشتن (تازەلەمالٚدەرچوو)

2– لە ئەزموون سەرکەوت

3– هەلاٚت ڕای کرد (تامن بە ئاگاهاتم ئەو بۆی دەرچوو)

هەروەها ئەگەر لە فرمانی ((دەگری)) وردبینەوە،بۆمان دەردەکەویٚ کە فرمانی ((دەگری))یەکێکە لەو فرمانانەی کە زۆر واتا لە خۆی دەگریٚ،زۆربەیان واتای ((گرتن)) بە چەمکە گشتییەکەی دەگەیەنن،وەك:–

1– گوشین (پێلاٚوەکە پیٚم دەگری).

---

(1) هەژار موکریانی،هەنبانە بۆرینە،ل 612.

(2) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 136.

2- بەردەست کردن (دوژمن قەلاَکە دەگری).

3- چوونە ناو (دەچن سەنگەرەکە دەگرن).

4- ((جیٚ بوونەوە)) [32] ئەم ژوورە بیست کەس دەگری.

5- ئەو ئازایە بەرگەی هەمووشتێك دەگری.

6- حیزب کۆنگرەی دووەمی دەگری.

7- منداڵەکە گەشکە دەگری

8- پاسەوانەکە دەرگاکە دەگری.

3- ئاوەڵناو : -

فرەواتایی لە زمانی کوردیدا لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو بەرچاو دەکەویٚت،بەتایبەتی لەگەڵ ئاوەڵناوی چۆنیەتیدا بەرێژەیەکی فراوان تێبینی دەکرێت، لەتێڕوانینی دیکسۆن (حەوت جۆری ئاوەڵناو هەیە)[33].د. محەمەد مەعروف فەتاح پێی وایە کە (ئەو ناوچە بیریانەی (بارستایی، ڕەنگ،تایبەتی فیزیکی شت، تایبەتی کەسی، خێرایی، تەمەن، بەها)[34]کە پێویستە وەسفی بکات لە کوردیدا بەقەدئەوەی ئینگلیزی نین، بەلاَم بە ورد بوونەوە لەجۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕوانگەی سیمانتیکییەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەگەر هەموو ئەو ناوچە بیریانە سەد لە سەد لە کوردی نەبن و یەکسان نەبن لە ڕووی زۆریەوە، ئەوا بەشێکی زۆری ئەو ناوچانە دەگرنەوە کە دیکسۆن نەخشەی بۆ کێشاوە،لێرەدا تەنیا هەندیٚ ئاوەڵناو لە هەندیٚ جۆردا دێنین، بزانین دەق تا چەند دەتوانیٚ ڕۆڵی خۆی ببینیٚ لە دیاریکردنی واتای هەر یەکێکیاندا، ئاوەڵناوی تایبەت بە ڕەنگ ڕووبەرێکی فراوان لە فرەواتا پێکدەهێنیٚ، هەر بۆ نموونە ئاوەڵناوی ((ڕەش)) لە کوردیدا لە ژێرکاریگەری دەق بەو واتایانە دێت :-

1- دەرگاکە ڕەشە (ڕەنگی سپی نەك ڕەش).

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 688.

(2)Dixon , where have all the adjectives Gone Studies in language, p.13.

(3) محەمەد مەعروف فەتاح، هەندیٚ تێبینی دەربارەی ئاوەڵناو لە کوردیدا، گۆڤاری رۆشنبیری نویٚ، ژ(125)،ل 125.

2- له بازاڕی ڕەش کاردەکات. (نایاسایی).

3- کوڕێکی هەناو ڕەشە. (نیەتی باش نییە).

4- پیاوێکی دەست ڕەشە، ئیدیۆمی ((دەست ڕەش)) بە واتای پیاوێکی بێخێرە.

5- ژنێکی ڕەشە (ناشیرینە، جوان نییە).

6- ڕەشایی داهاتن (چاوئێشانی بەرەو کوێری چوون).

7- ڕەش کوژ :کەسێ کە بێ ئاگا پیاو دەکوژێ.

8- ڕەش بگیر :- هەموو کەس بۆ شەڕناردن.

9- ڕەش بەڵەك :- داوەتی ژن و پیاو لە دەستی یەکتردا.

10 – ڕەش بین : بێ هومێد، بەدبین))[1].

هەروەها ئاوەڵناوی (ڕەش) بە داڕێژراوی یان بە لێکدراوی چەندین واتا دەگەیەنێ :-

ڕشکە : 1- سیاوڵە، دەنکێکی ڕەشی بۆن خۆشە بەنانیەوە دەکەن.

2- دەفری گەوچن بۆ کاکێشان

3- جۆرێك ترێی ڕەش

ڕەشکێنە : بیلبیلە.

ڕەشەبا :- بای توند.

ڕەشە خێزان : ماڵ و منداڵ و خێزانی زۆر.

ڕەشۆکی : شتی کەم نرخ.

ڕەشە جوو :- بریتی یە لە جولەکەی پێداگر لە دینی خودا.

ڕەشەك : گیایەکە بۆ دەرمان دەشێ.

ڕەشەمە، ڕەشەمێ، :- سێیەمین مانگی زستان، کاتی جووت بوونی پشیلە.

((ڕەشەوڵاخ، ڕەشتاڵە، ڕەشەگرانەتا، ڕەشەداڵ، ڕەشماڵ، ڕەشۆڵە))[2].

هەر بەهۆی دەق و دەوروبەرەوە هەندێك ئاوەڵناوی تایبەت بە ڕەنگ چوار چێوەی سیاسی وەردەگرن، بەوێنە :- هەرسێ ڕەنگی (کەسك و زەرد و سوور)لە دوای ڕاپەڕین 1991،ئەم تایبەتمەندییانەیان وەرگرتووە:-

---

(1) هەژار موکریانی، هەنبانە بۆرینە،ل 358.

(2) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد،ل 301.

1- ئازاد سەربەلیستی زەردە (پارتییە).
2- شێرکۆ لە لیستی کەسك کار دەکات (یەکێتییە).
3- ئەم بەرنامەیە سەربەلیستی سوورە (شیوعی).
ئەو لە لیستی سوورە (شیوعییە).

هەندێك ئاوەڵناو هەن، لە ژێر کاریگەری دەقدا نەك هەر واتایان دەگۆڕێ، بەڵکو جۆری ئاوەڵناویشیان گۆڕانی بە سەردا دێت، بە وێنە :-

پیاوێکی ڕەقە :- (ئاوەڵناوی رەق وەسفی شتێکی نازیندوو دەکات بە واتای بە ئاسانی ناڕوخیٚ دێت).

وەلاٚمێکی ڕەقە :- (جوان نییە، ڕێزی تێدا نییە).

((ئاوەڵناوی ((وشك)) و ((نەرم)) و ((توند)) و ((تەڕ)) و ((گەرم)) و ((سارد)) و ((سووك)) و ((گران)) و ((گەورە)) و ((بچووك)) و ((خۆش)) و ((کۆن))...هتد لە ژێر کاریگەری ا وەك ئاوەڵناوی (ڕەق) چەندین واتا لە خۆ دەگرن، بەلاٚم لە زۆر باردا دەق ئەو لێڵی و تەم و مژیە ناهێڵێت و زۆر هاوکاری خوێنەر دەکات، کە بە ئاسانی لە واتای ویستراو (wantemeaning) بگاتە بابەتی کاریگەری دەق لە زیاتر ڕۆشن کردن و دیاری کردنی واتادا. لەم ڕووەوە باس لە هەردوو ئاوەڵناوی ((گران)) و ((گەورە)) دەکەین : -

گران : 1- ئەو بارە گرانە
2- پیاوێکی گرانە
3- پرسیارێکی گرانە

(**گەورە :** 1- پلە و پایەی گەورە بووە
2- مام بارام گەورەی گوندەکەمانە)).(1)
3- نەسرین خوشکی گەورەیە. (بەتەمەن).

لە کۆتاییدا ئاماژە بەوە دەکەین، کە دیاردەی فرەواتایی لە زماندا خاوەنی سیماو تایبەتمەندییەتی خۆیەتی پێویستە لە دیاردەی هاوبێژی جیا بکرێتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش هەندێ لە زمانناسەبیانییەکان هەوڵیانداوە هەردوو زاراوەی هاوبێژی و فرە واتایی لە یەك

---

(1) سەلام ناوخۆش، زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسیی کوردی، ل68.

جیا بکەنەوە، بەڵام لە زمانی کوردیدا ئەم دیاردەیە بە شێوە یەکی وا بە ناویەکدا چوونە، ناتوانرێت ئەو وشەو فرەیزو ڕستانەی هاوبێژی و فرەواتایی دروست دەکەن بەبێ بوونی چەند ڕێسایەك بە ئاسانی لە یەکدی جیا بکرێتەوە :–

لەم بارەیەوە زمانەوانان، چەند ڕێچکەیەکیان بۆ جیاکردنەوەیان دیاریکردووە.(1)

چەند ڕێگایەکی دیکەش هەیە، کە لە گەشە کردن و دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زماندا، ڕۆڵ دەبینن:–

1– ((**داهێنان (Inveritio)** : گۆڕینی واتای هەندێ وشەیە، بۆ گەیاندن و سازکردنی چەندین بیرو زاراوەی نوێ، وەك : ((ڕاکێشان))، بەرانبەر بە ((بردنی کەسێك بۆ دەرەوەی وڵات، لە لایەنی کەسانی ترەوە لە ئێستادا)). یان ((گەڵا))، بەرانبەر بە ((جۆرێك پارەی بیانی، کە سەد دۆلاریی ئەمریکییە))))(2).

2– **دەنگداری (Echoism)** : ئەو وشانەن کە لە دەنگەوە پێکدێن، وەك : گڤەگڤ، لوورە لوور...هتد.

3– **پارچە کردن (clipping)**: بریتییە لەو پرۆسەیەی، کە پارچەیەك، لە پێش، یان لە کۆتایی وشەوە وەردەگیرێت و لە جیاتی فۆڕمە گشتییەکە بە کار دەهێنرێت، لە ئەنجامدا، فۆڕمێکی سەربەست، دروست دەبێت و هەندێ جاریش، دەبێتە بناغە بۆ پێکهێنانی نوێ.

((ئەم ڕێگایە بە کورتکردنەوەش ناو دەبرردرێ، وشەی کورتکراوە وCurtailedwordوشەیەکی وەرگیراوە لە یەکێکی دیکە بە ڕێگای کورتکردنەوە وەکو وشەی(doc کە کورتکراوەی doctor)))(3) ە.

ئەم ڕێگایە لە زمانی ئینگلیزیداباوە، لە کوردیدا تا ئێستا بەرهەمدارنییە.

---

(1) فەتاح مامە علی، هاودەنگ لە زمانی کوردیدا،ل 18.

(2) شێرکۆ حەمە ئەمین قادر، مۆرفیمە بەندەلێکسیکی و ڕێزمانییەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا،ل14.

(3) د. محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري،ل 62.

4- ((**به هۆی ئەکرۆنیمەوە کە بریتی یە لە لێکدانی بڕگەی یەکەمی یان دەنگی یەکەمی دوو وشەیان زیاتر و خوێندنەوەیان بە یەکەوە یان وەك دەنگی پیتەکان**))[1].

وەك:-

یەکێتی نیشتیمانی کوردستان ←	**ی.ن.ك ، ینك**
پارتی دیموکراتی کوردستان ←	**پ. د. ك**
کۆمەڵەی هێڤی کوردستان ←	**ك. هـ. ك**
پارتی چارەسەری کوردستان ←	**پ. چ. ك، پەچەکە**
پارتی کرێکارانی کوردستان ←	**پەکەکە**
حیزبی سۆشیالیستی کوردستان ←	**حسك**

ئەو هۆکارانەی کاردەکەنە سەر گرتنەبەری ئەم ڕێگایە ئەمانەن: -

1- بە هۆی ئاسانی بەکارهێنان.

2- لە بەرئەوەی خەڵك زۆر حەز لە کورت کردنەوە دەکەن لە قسە کردندا بۆ ئەوەی کەمترین وزەو ماوەی تێدا سەرف بکات.

5- ڕێگای سەرکاری لە وشەدا:-

ئەم ڕێگایە بریتییە لە لێکدانی دوو وشە یان وشەیەك و ڕەگی وشەیەکی دیکە، کە وشەیەکیان لەم پێکهاتەیەدا ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت، واتای وشە نوێیە کە لەو بەشەدا سەرچاوە دەگرێت، وەك :

خەم خواردن، خەفەت بار، شەونخونی.. هتد.

6- ڕێگای چوونە ناویەك و تێهەڵکێش :-

ئەویش بریتییە لە تێکەڵکردنی دوو وشە و پێکهێنانی واتایەکی نوێ، وەك :- مارانگاز، گورگان خواردوو، سەهۆڵبەندان، ڕێبەندان،... هتد.

7-وەرگرتنی بڕگەی یەکەمی وشەیەك ولێکدانی لەگەڵ بڕگەی دووەمی وشەیەکی دیکەدا، وەکو:-

ڕۆژنامە + گۆڤار. ← ڕۆڤار

8- دروست کردنی وشەی نوێ، لە ڕێگای دووبارە کردنەوەی مۆرفیمێکەوە :-

---

[1] محەمەد مەعروف فەتاح، سەرەتایەك لە زمانەوانی بە کەرەسەیی کوردی،ل 99.

کۆمەڵ کۆمەڵ، دانە دانە، جارجار، کەم کەم،زوو زوو، درەنگ درەنگ،...هتد.

جگە لەو ڕێگایانە چەند هۆکارێکی دیکە هەن، کە دەبنە سەرچاوە یەك، بۆ دەوڵەمەند بوونی فەرهەنگی زمان، وەك :–

بزوتنەوەی نەتەوەیی و سیاسی

پەیوەندیەکی بەتین، لە نێوان هەستی نەتەوەیی و زمانی نەتەوایەتیدا هەیە. تاوەکو هەستی نەتەوایەتی بە هێز تر بێ، زمانی نەتەوەیی پتر بایەخی پێدەدرێت و بەرەو پێشەوە دەڕوات. بە پێچەوانەشەوە، تا ئەم هەستە لاوازبێ، بایەخێکی زۆر، بە زمانی نەتەوەیی نادرێ و دوادەکەوێ. چونکە، زمانی نەتەوەیی، هەستی نەتەوەیی دەبوژێنێتەوە. بۆیە، بە شێوەیەکی گشتی، ئەوانەی زمانی نەتەوەیی خۆیان نازانن، هەستی نەتەوەیی یان کزولاوازە.

لە قۆناغی سەردەمی، بوژاندنەوەی زمان وکەلتوری نەتەوەییدا دەبینین، لە نێو گەلانی ئەوروپادا، هەستی نەتەوەیی یان لە بوژاندنەوە دابووە. ((بیرو باوەڕی ڕێنیسانس و ئەنجامەکانی بە شێوەی جۆربەجۆر هەستی نەتەوەیی یان لە ناو گەلانی ئەوروپادا ژیاندەوە. چونکە، زمانی نوێ بووە ئامرازێك و ئەو بەرهەمەفیکریانەی پێ دەنووسرا، کە لە بەردەستی جەماوەردابوون)).(1)

لە ناو فەرهەنگی زمانی کوردیشدا بە هۆی بیرو باوەڕی کوردایەتی و هەستی نەتەوەیی و ئازادیخوازی و گیانی فیداکاری و پێشمەرگایەتییەوە بە دەیان زاراوەی نوێ لە دایك بوون، کە پەیوەندییان بە شۆڕش و خەباتی چەکدارییەوە هەیە وەکو زاراوەکانی (مەشخەڵان، بزوتنەوەی چەکداری، ئازادیخوازی نەتەوەیی، خەباتی چەکداری، خەباتی شاخ، کوردایەتی، خەباتی شار، هەڵگیرسانەوەی شۆڕش، نەتەوەپەرستیی، کۆمەڵانی خەڵك، سەربەستیی، سەربەخۆیی، کەم ژیان، کەڵ ژیان، خوێن ڕشتن، شەهیدانی ئازادی، ژانی گەل، ڕۆژانی سەخت) و چەندین زاراوەی دیکەش کە پەیوەندییان بە ڕووداوە نەتەوەیی و سیاسیی‌یەکانەوە هەیە، وەك : (هەلاَت هەلاَت، کۆڕەو، ڕاپەڕین، ئەنفال، جینۆساید، گۆڕی بە کۆمەڵ، ڕەشبگیر، زیندەبەچاڵ، کیمیاباران، هەرەسهێنان، ئاشبەتاڵ...هتد).

---

(1) د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، ڕێنیسانس،ل 82.

هەروەها ئەو زاراوانەی کە پەیوەندییان بـە ڕێکخراووپارتـە سیاسـی یەکانـەوە هەیـە، وەك: (ئەنـدام،پۆل، شـانە، ڕێکخسـتن، کۆمیتـە، مەڵبەنـد، تیـپ، سـەر تیـپ، لـق، لەشـکر، مەکتەبی سیاسی، دەفتەر، ناوەندی ڕێکخستن، ئەندام پۆل، بەرپرسی مەڵبەنـد، کۆمەڵـەی خوێندکاران، یەکێتی ژنان، یەکێتی لاوان، یەکێتی قوتابییـان، سـەنتەری گەنجان،سـەنتەری هاموون، ئیسلامی سیاسی،...هتد).

ڕۆژنامەنووسی

ڕۆڵـی ڕۆژنامـە نووسـی لـە بـواری نوسـین و ڕاژەکردنـی زمـانی کوردییـدا، لـە دوای هـۆنراوەوە دێ. یەکـەم ڕۆژنامـەی کـوردی ((کوردسـتان))، لـە سـاڵی ((1898)) ز. دا دەرچوو. لە دوای ئەمەش ئەم ڕێچکەیە هەر بەردەوام بووە.

((کورد لە مێژووی خۆیدا، لە سەرانسەری کوردستان و لە هەندەران، گەلێ رۆژنامەو گۆڤاری ئاشکراونهێنی، تەمەن کورت و درێژ، وێژەیی وڕامیاری دەرکردووە. ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارانە، لە هەموو سەردەمەکاندا ڕۆلێکی گرنگیان بینیوە، ڕاژەیەکی زۆری زمانی کوردیان کردووە))[1].

ڕۆژنامە نووسانی کورد جگە لە بەکارهێنانی وشەی کوردی ڕەسەن، زۆر جـار وشـەی زمانە کانی دیکەی جیهانی و دراوسێشیان، بە کارهێناوە و فەرهەنگی زمـانی کوردییـان پـێ دەوڵەمەند کردووە، لەم بارەیەوە ((هێمن) دەڵێ :-

((مێـژووی ڕۆژنامـە نووسـیی ئێمـە، زۆر لـە گـەلانی دەوروبـەرمان بـەجێ نـەماوە ((کوردسـتان)) یەکـەم ڕۆژنامـەی کـوردی کـە لـە سـاڵی (1898-1902) دا بلاوبۆتـەوە، جیاوازییـەکی ئـەوتۆی لەگـەڵ، ڕۆژنامـەکانی گـەلانی هاوسـێ و دەوروبەرمانـدا نییـە، لـە سەرەتای ڕۆژنامە نووسییەوە، ڕۆژنامە نووسەکانی ئێمەش، وەك ڕۆژنامە نووسەکانی تـورك و فارسیان نووسیوە، پێیان شورەیی نەبووە وشەی بێگانە بەکاربێنن))[2].

ئەمڕۆ ڕۆژنامەنوسی لە کوردستاندا خزمەتێکی بەرچاوی زمان و زاراوە سازی کوردی دەکـات، بـە هۆکـارێکی گرنگـی لـە دایـك بـوونی زاراوەی نـوێ لـە هـەموو بوارەکـانی ژیـان

---

(1) حوسێن محمەد عزیز، سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی کوردی، ل274

(2) هێمن، پاشەرۆك،ل 24.

دادەندرێت، بۆیە گرنگی دان بە دەرکردنی ڕۆژنامەوگۆڤارەکان، دەرچوونیان بە شێوەیەکی ڕێك و پێك و بەردەوام، بەجۆرێك کە لە توانایدا هەبێت ڕاژەی زمانی کوردی بکات، بە کارێکی گرنگ دادەندرێت.

بزوتنەوەی ئابوری

فاکتەری ئابوری بە گشتیی و بازاڕی یەکگرتووبەتایبەتی، کارێکی زۆر لە بڵاوبوونەوەو پێشکەوتنی زمانەکان دەکەن. کاتێ بازاڕە بچوکەکان یەکدەگرن، بازرگانی پێش دەکەوێ، ڕۆڵێکی گرنگ، لە پێشکەوتنی زمانی نەتەوەییدا دەگێڕێ. ئەمڕۆ لە کوردستاندا، بەهۆی ئەم فاکتەرەوە، چەندین زاراوەی وەك :–

(هاوردە، هاتوو، دەرچوو، باج، باجی دەوڵەت، ژێرخانی ئابوری، سەرخانی کۆمەڵ، ژمێریاری، بازاڕی سەرمایە داری، باجی خانووبەرە، سەرانەی زەوی و زار، گومرگ،دارایی، کۆمپانیای بازرگانی، موڵکایەتی، بازاڕی ئازاد، کڕین و فرۆشتن، نرخی دراو، سوپەرمارکێت، بانکی مەرکەزی، بانکی ناوەندی، دەستکەوتانە... هتد بەرچاو دەکەوێت و فەرهەنگی زمانی کوردیان دەوڵەمەند کردووە.

پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆژیا

تاوەکو زانست و تەکنۆلۆژیاپێشکەوێ، زمانی نەتەوەیی پتر بڵاو دەبێتەوە و پەرە دەسێنێ. بۆ نموونە :– ((کاتێ ئامێری چاپەمەنیی، لە ((ئەڵمانیا)) داهێنرا شۆڕشێکی گەورەی زانیاری، زانستی و کلتوری بەرپا کرد بۆ کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، دەستکەوتێکی گەلێك مەزن بوو))(١).

گەلی کورد هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، زمانەکەی خۆی پاراستووە، بزوتنەوەی زانستی هۆکارێك بووە بۆ دەوڵەمەند کردنی زمانەکەی، بە وێنە :– کاتێ یەکەم چاپخانە لە کوردستان دامەزرا، زمان و کلتوری کوردی بوژاندەوەو پێشی خست، هەربە هۆی بوارە جۆراو جۆرەکانی زانستەوە، چەندین زاراوەی زانستی وەك :–

(1) حوسێن محەمەد عەزیز , سەلیقەی زمانەوانی گرفتەکانی زمانی کوردی ،ل 154.

کـار ئەندامزانی،شـانەزانی، سێگۆشـەکاری، ڕاستەگۆشـەکان، جیاکـاری، توێکـاری، ئەندامزانی، ئـەنفلۆنزای باڵنـدە، نەخۆشـییە درمـەکان، پزیشـکی ڤێترنـەری، هۆشـیاری زانستی، پاڵنەری دەرەکی، بونەوەرە ئاوابییەکان، وشکاوەکییەکان، پەلەوەرزانی، تەنۆلکە، تەنەسەرئاوکەوتووەکان، بۆماوەزانی، خێرایی ڕوناکی، تەنە تیشکدەرەکان، باسکی هێز، باسکی بەرگر، باڵندە ئاوابییەکان، هێزی بەرگری، هێزی ڕاکێشـان، هێـزی کـێش کـردن، مێشکۆڵە، دڕکەپـەتك، دەمارەخانـە، دەمـارە خاوبوونـەوە، کەشـەنگبوونی ماسـولکە، هەوکردنی مێشك، چڕبوونەوەی خوێن، کۆڕپەلەزانی، خوێن بـەربوون، پەسـتانی خـوێن، نەخۆشی شەکرە، پیس بوونی ژینگە، ناسازی ئاو، هاری سـەگ، خۆپاراسـتن، پزیشـکی میللی، دەردراوەکانی زراو، تورەکەی ئاوی، پاڵاوتەی مەگنیسیۆم، بەردی گورچیلە، سوڕی ژیان، چەرخی ژیان، شێتی مانگا، کرمـی شـریتی، سـەوزە پلاسـتید، سـەوزەکی...هتد. کەوتوونەتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردییەوە.

توێژینەوەی ئەکادیمی

ڕونـاکبیر، نوسـەر، پسـپۆڕ، لێکۆڵـەر، زماننـاس و زمانزانـەکانی هەرنەتەوەیـەك، دەستێکی باڵایان، لـە پێشـکەوتن و گەشەسـەندنی زمانـە نەتەوەییەکـەی خۆیانـدا هەیـە. ئـەوان دەتـوانن بەشـێوەیەکی بـەردەوام، بەتوێژینـەوەی ئەکادیمییانـە فەرهـەنگی زمـان دەوڵەمەند بکەن. کەڵك لە هەموو دیالێکتەکانی زمانەکەیان وەربگـرن، بـە وشـەی پوخـت و پاراو، بە زاراوەی نوێی خۆماڵیی و جیهانی، پتر بە هێزو پاراوییبکەن، ڕێزمانێکی یەکگرتوو و ئاسـانی بـۆ دابنـێن، هەولْبـدەن بـە هۆکارەکـانی ڕاگەیانـدن و بلاْوکردنـەوەو، ئـەو زمانـە ستانداردەی دەیانەوێ، بە هـەموو لایـەك بیپـێکن و بیچەسـپێنن. بـەهۆی ئـەم توێژینەوانـە چەندین زاراوەی وەك :—

پیتاندنی یورانیۆم، چەکی ئەتۆمی، کەناڵە ئاسمانییەکان، دۆسـیەی ئـەتۆمی، کەشـتی ئاسمانی، ژێردەریای...هتد لە دایك بوون.

ئاییــن

فاکتەری ئایین، بۆمانەوەو گەشەکردن و بڵاوبوونەوەی زمانـەکان فاکتـەرێکی بـەهێزو گرنگە.

هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، زمانی ئایین و زمانی نەتـەوەیی کـارێکی زۆریـان لـە یەکـدی کـردووە. هــەردوو زمانەکــە شانبەشـانی یەکـدی، گەشــەیانکردووەو پێشــکەوتوون، یــان یەکێکیان کاریگەری لەسەر ئـەوەی دیکـەیان هـەبووە. هـەردوو زمانەکـەش پەیوەندییـەکی یەکجار زۆریان بە ((ئازادی، سەربەخۆیی و دامەزراندنی دەوڵەتی ناسیۆنال)) ەوەهەیە.

((هەندێ لە گەلانی جیهان، بـەهۆی ئـایین و ئـایینزای جیـاوازەوە، زمـانی نەتـەوەیی خۆیان پاراستووەو دەوڵەتی ناسیۆناڵی خۆیان دامەزراندووە. واتە پـێش ئـەوەی، دەوڵـەتی خۆیان هەبووبێ، زمانی ئایینی یەکگرتووی خۆیـان هـەبووە. وەك جوولەکـەکان، لـە هـەموو کونوقــوژبنێکی جیهانــەوە، بــە هــۆی ((تــەورات)) ەوە، لــە دەوری ئایینەکــەی خۆیــان کۆبوونەوە، لە ناوچەی ڕۆژهەلأتی ناوەڕاستدا، دەوڵەتی ئیسرایلیان دامەزراندووە و زمانێکی یەکگرتووی هاوبەشیان، بۆ خۆیان زیندووکردەوە)).[1]

- عەرەبەکان بەهۆی ((قورئـان)) ەوە توانییـان، هـەموو هۆزەکـانی عـەرەب، لـە نیـوە دورگەی عەرەبدا کۆبکەنەوە و ڕێکیـان بخـەن، پاشـان لـە ژێـر پـەردەی ئـالأی ئـایینی ئیسلامدا دەوڵەتێکی نەتەوەیی ئیسلامیی دابمەزرێنن.

((مــارتین لووتــەر (1483 – 1546) ی ئــەڵمانیش کــە داهێنــەری ئــاینزای پرۆتستانت و پێشەوای بزووتنەوەی چاککردنی ئاینی دیانێتی (واتا کـاتۆلیکی) یـە، پـاش ئەوەی ئینجیلی لە لاتینییەوە وەرگێڕایە سەر شێوەی ئەڵمانی ی ساکسی، کە تا ئەو حەلـە تەنیا لە دیوەخانەکانی ئەمیرەکانی ساکسدا بەکاردەهێنرا، توانی سەرنجی خەڵکێکی زۆر بۆ ئەو ئینجیلە ڕابکێشێ و هەربەهۆیـەوە شـێوەی ساکسـی بـوو بـە زمـانی ئـەدەبی ی هـەموو ئەوانەی ئەمڕۆ بە ئەڵمانی دەدوون)).[2]

هەندێ لـە نەتـەوەکان، زمـانی ئـایینی و زمـانی نەتـەوەیی یـان، هەریـەك زمانـە، لـەم نەتەوانە، زمانە ئایینیەکە ڕاژەی زمانە نەتەوەیی یەکەی کردووە، وەك عەرەبەکان، کە هەر

---

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل 86.

(2) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 8.

دووزمانەکەیان یەك بووە، ئایینی ئیسلام خزمەتێکی زۆر گەورەی زمانی عەرەبی کردووە، لە لەناوچوون و لاوازی پاراستوویەتی، پەرەیپێداوە، بەتەواوی بە هەموو جیهانی عەرەب و ولأتانی موسوڵمان بلأویکردۆتەوە.

هەندێ نەتەوەی دیکەش هەن، هەردوو زمانە کەیان جیاوازە، زمانی نەتەوەیی یان هەیە، بەلأم زمانی ئایینی یان لە نەتەوەیەکی دیکەوە وەرگرتووە، زمانی ئەم نەتەوەیە خۆی لە بەردەم کاریگەری زمانە ئاینیەکەدا دەبینێتەوە و وشەو زاراوەی ئایینی تێکەڵ بە زمانی نەتەوەیی دەبێت، وەك کارتێکردنی زمانی عەرەبی، لە زمانەکانی (تورکی، فارسی، کوردی...هتد). بە شێوەیەك لە شێوەکان زمانە ئایینیەکە کاری لە زمانە نەتەوەیەکە کردووە.

((دوای پەیدابوونی ئاینی ئیسلام، عەرەبەکان بەرەو ڕۆژهەلأت بلأوبوونەوە، هەر ولأتێکیان دەگرت، بێجگە لە ئایینی ئیسلام، زمانی عەرەبیشیان لەکاروباری دەوڵەتدا بەکاردەهێناو ئەم زمانە لە ڕۆژهەلأتدا بوو بە زمانێکی حوکمڕان)).(1)

- کاتێ کە ئایینی ئیسلام لە ناوچەی کوردستاندا بلأوبۆتەوە، کارێکی گەورەی کردۆتە زمانی کوردی. لە سەرەتادا لە بەرئەوەی خەڵك لە زمانی ئایینی نوێ تێنەدەگەیشتن، ناچاربوون خۆیان فێری ئەو زمانە نوێیەبکەن، تا هەموو پاڕانەوەو نوێژو خواپەرستی یەکیان، بە زمانی عەرەبی بێ. کاتێ، عەرەبە ئیسلامەکان کوردستانیان داگیرکردووە، ئیدی، هەموو ئەو نووسین و شتانەی، بە زمانی کوردی هەبووە، وردە وردە پێچراونەتەوە. زمانی ئایینی نوێ لە پەرستن و پارانەوە، لە خوێندن و نووسیندا، جێی زمانە نەتەوەیی یەکەی گرتۆتەوە، زمانی کوردی تەنیا وەك زمانی ئاخاوتن ماوەتەوە.
- بلأو بوونەوەی ئاینی ئیسلام، وەکو هەموو گەلانی دیکەی ڕۆژهەلأتی ناوەڕاست، کاریگەرییەکی زۆری هەبووە بۆ سەرژیانی مادی و ڕۆحی خەڵکی کوردستان. لەلایەنی زمانیشەوە (قورئان) و (زمانی عەرەبی) کاریگەرییەکی بەرچاویان لە سەر خەڵك و زمانی خەڵکی هەبووە. ((کورد یەکێکە لەو میللەتانەی زۆر لە زووەوە موسڵمان

---

(1) بارات ئوسمانۆڤا، (و) : شوکور مستەفا، لە بارەی چاککردنی زمانی تورکی یەوە، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق،ب7،ل 60-61 .

بووەو لە پێناوی ئیسلامدا شەڕی زۆری کردووەو زانای گەورەی لە بواری نووسینی : فیقە، تەفسیر، کەلام، زمان...تێدا هەڵکەوتووەو کەم دێ هەیە، مزگەوتی تێدا نە بێ، کەچی مەلاکانی کورد بە زمانی کوردی، جگە لە چەن ((عەقیدە نامە)) یەکی کورت وچەن ((مەولودنامە)) یەك، شوێنەواری ئەوتۆ یان بەجێ نەهێشتووە)).[1]

دینی ئیسلام هەندێ ئەرکی تازەی تێدا بوو کە دەبوایە خەڵك وەك پێویستیەکی دینی جێ بەجێیان بکەن، کە لە دینەکەی پێشوویاندا نەبوو، بۆیە دەبوو زاراوەیان بۆ دابنێت، یاخود زاراوەکان لە زمانی عەرەبی یەوە وەکو خۆیان وەربگرن.

بۆیە چەندین زاراوەی ئایینی لە زمانی عەرەبییەوە هاتوونەتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردی، وەکو:

((**حەج، زەکات، سونەت، فەرز، کفر، فەتوا، تەلاق، نیکاح،...هتد**)). کە پەیوەندییان بەدینی ئیسلامەوە هەیە.

- هەندێ جاریش لەبەر ئەوەی، خەڵکی کوردستان زۆر بەیان نەخوێندەوار بوون، بە درەنگ فێری ئەو زمانە بوون، بەتایبەتی زمانی عەرەبی لە ((فۆنەتیك، گرامەر، ئەلفوبێ، رێنوس، شێوەی نووسین)) دا، لەگەڵ زمانی کوردیدا جیاوازی هەیە، ئەگەر فێری ئەو زمانەش نەبوبن، ئەو دەقانەی بۆ خودا پەرستیی پێویست بوونە، بێ ئەوەی لێی تێ بگەن، لە بەریانکردووەو وتوویانەتەوە بۆ ئەوەی سەرەتا بە زمانی عەرەبی، شایەتمان وهەندێك سورەتی کورت، وێردو وشە سەرەکییەکانی ئایینی وەك : ((**سەلاموعەلەیکوم، بیسمیلا، ئەستەغفیروڵڵا، ئەلحەمدولیلا، ئەعوزوبیللا، ماشەڵڵا، سوبحانەڵڵا، ئەشهەدولیلا، لائیلاهەئیلەڵڵا، کولونە فسین زائقەت ئەلمەوت، ماشەڵڵا...هتد**)).[2] بچەسپێن و بلاوببنەوە.

جگە لەوە ئەو زاراوانەی کە لە زمانی مەلاو پیاوە ئاینییەکانەوە کەوتوونەتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردی.

هۆکارێکی دیکەی هاتنە ناوەوەی زاراوەی عەرەبی ئایینی بۆ ناوفەرهەنگی زمانی کوردی ئەوەیە کە خوێندن و نووسین لە کۆندا بە زمانی کوردی نەبووە، وەك ئەمڕۆ لە

---

(1) نەوشیروان مستەفا ئەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن،ل 276.

(2) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل 43.

کوردستان، بەشێوەیەکی ئەکادیمیانە خوێنـدن بەڕێوەنەچووە، بـەڵکو ڕۆڵـەکانی نەتـەوەی کورد،لـە سـەر دەسـتی مەلاوشـێخەکاندا بـە زمانـەکانی ((فارسـی، عـەرەبی، تـورکی)) خوێنـدوو یانـە. لـە مزگەوتەکانـدا، لـە شـێوەی خوێنـدنی ئاینییـدا خـۆی نوانـدووە، بەرهەمەکانیشیان هەر بەو زمانانە نووسیوەتەوەو کاروبـاری ڕۆژانـەی ژیـانی خۆشـیان پـێ ڕاییکردووە.

بۆیە ئەمڕۆ بەسەدان وشەی لە بنجدا عەرەبی کـە پەیوەنـدییان بـە دینـی ئیسـلامەوە هەیە لە زمانی کوردیدا دەبیندرێ، وەك (**حەکیم، غەفور، رەزاق، کەریم،خالق، ئەڵلاّ، نەبی، رەسولێ، مەلایکەت، عید،موبارەك، قادر، رحمان، رەحیم، شەیتان، عەزیم، جەلال، عەزیز، شێخ، خێر،بەرەکەت، خالید، سوڵتان، جەهەنەم، عەزاب،قەدەر، قەزا، ئەجەل، جەنەت، جن، شێخ،سۆفی، عەبد، حۆری، زیارەت، لوقمان، قازی، شەرع، شەریعەت، زکر، حەلال، حەرام، عەزیز، ڕەمەزان، شەعبان، باتڵ،شەڕ، کوفر، واجب، سوننەت، عیبادەت، قیامەت، دنیا، ئاخیرەت، وەعز، لەعنەت، حیجاب، تەعزیە، شەریك، ئایەت، سورەت، خەطیب، جزم، ختم... هتد**).

- **نوسینی کوردی بەسەدان وشەو دەستەواژەو داڕشتنی ئایینی تێخزا،وەك :**

(تاریکولسەلاّت، یومەلحەشر، ئاخرزەمان، ڕۆژی قیامەت، ئـەرکانی حـەج، فـەرزەکانی ئیسلام، مەزهەبی سوننی، مەزهەبی شیعی، تەریقەتی قـادری، تەریقـەتی نەقشـبەندی، مەدینەی منەوەرە، عەزابی دونیا، عەزابی قیامەت، پردی سـیرات، ئیسـلامەتی، کـافری مـەجوس، ئیمانـدار، قەسـروجەمع، ئەلحـەد، سـوڕەتی ئـەلفاتیحا، هـەروەها چـەند دەستەواژەیەکی ئایینی بۆ دەربڕین لەبیرو باوەڕو ئایینی ئیسلام، وەك :– موسـوڵمانی ڕاستەقینە، دینداری، خوداپەرستی، نوێژکردن، نوێژی هەینی، بێ باوەڕان، بت پەرستان، ئاگر پەرست، جەژنی قوربان، جەژنی مەولود، جەژنی ڕەمەزان، رەحمەتی خودا، غەزەبی خودا، ڕێبازی سۆفیگەری، فەنابوون، دونیای فانی، زیندووبوونـەوە، ڕۆژی هەڵسـانەوە، جەزای خودا، ڕۆژووگرتن، سوجدە بردن، خەلاّتی یـەزدان، مـوعجیزە نیشـاندان، نوێـژی جەماعـەت، پـێش نوێـژ، کـافر، خوانـەناس، خوشـکی موسـڵمان، بـرای موسـڵمان،خودا هیدایەتدان،...هتد).

بەم جۆرە بۆمان دەردەکەوێت کە ئاین کارلە زمانی نەتەوەیی دەکات، زمانی ئـایین و ئایینزاکان، لە ژیانی گەلان و نەتەوەکانی سەر ڕووی ئەم زەوییـەدا هەمیشـە وەك چـەکێکی دووەم وابووە. هەندێك جار بەهۆی ئایین یان ئاینزایەکی دیاریکراوەوە، زمانی ئـەو گەلـەیان ئەونەتەوەیە، یەکیگرتووەو پێشکەوتووە.

بەپێچەوانەشەوە، لە مێژووی هەندێك نەتەوەی دیکەدا، ئایین یا ئاینیزا، ڕۆڵێکی گەورەی لە دوولەتکردنی زمانی نەتەوەییدا بینیوە ((سریانەکان هەتا سەدەی پێنجی زایینی، زمانێکی ئەدەبی یەکگرتوویان هەبوو. ئالەم سەدەیەدا، ئاژاوەکەوتە کڵێسەی دیانەکانی ڕۆژهەلآتەوەو بەوە خەڵکەکە بوون بە دووبەشەوە هەر لەوە شەوە ئاینزای یاقووبی و ئاینزای نەستووری پەیدابوون. ئەمجا وردە وردە، هەرلایە شێوەی تایبەتی خۆی پاراست و پێی نووسی و رق و کینەو دووبەرەکیش دەورێکی ئاگر خۆشکەر انەی نواند بۆ دوورخستنەوەی هەردوو شێوەکە لەیەکتر، بە جۆرێ سریانەکان ئێستا دوو شێوەی ئەدەبی یان هەیە)).[1]

بەمەدا دەردەکەوێت کە ئایین دەورێکی گەورە دەگێڕێ لە دروست کردنی زمانێکی ئەدەبیدا. پێچەوانەی ئەمە هەر ڕاستە. واتا، ئایین دیسانەوە دەورێکی مەزن دەگێڕێ لە دوولەتکردنی زمانێکی ئەدەبیدا.

((جەلادەت بەدرخان)) دەڵێ :-

((نەتەوەی ژێردەس بوونی خۆی بە دووشت، بە دووچەك دەپارێزێ : ئایین و زمان)).[2]

نەتەوەی کورد ئاینێکی کوردانەی گشتی نییە، کە هەموو گەلی کورد باوەڕیان پێی هەبێت و کتێبەکەی بە زمانی کوردی نوسرابێتەوە، هەرچەندە لە کۆندا ئاییني زەردەشت هەبووە کە کتێبە پیرۆزەکەی ((ئاڤێستا)) بەزمانی ئاڤێستایی نووسراوەتەوە، بەلآم تاوەکو ئێستا بەتەواوی یەکلانەبۆتەوەکە ئایا (زەردەشت) کورد بووە یان نا ؟ جگە لەمەش بەڵگەی تەواو بەدەستەوەنییە کە ئەو زمانەی ئاڤێستای پێ نوسراوەتەوە زمانی مادەکان بووە ئەمە لە حاڵەتێکدا ئەگەر زمانی کوردی ئەمڕۆ بە پاشماوەی زمانی مادەکان

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 9.

(2) جەلادەت بەدرخان، بۆ بێ ئەسەر، ئەمڕۆپێویستمان بە چی هەیە ؟، گۆڤاری بەربانگ،ژ(87)،ل 45.

دابنێن، هەروەها ئەم ئایینە کوردانەی ئەمڕۆش بواری ئەوەیان نییە ئەم ئەرکە بەجێ بگەیەنن، بۆیە لە بەرگەلێ هۆ، ((ئایین لە نێو کورددا هیچ جۆرە دەورێکی بنچینەیی نەگێڕاوە بۆ دروست کردنی زمانی ئەدەبیی))[1] بۆیە، زۆربەی وشەو زاراوە ئاینییەکانمان لە زمانی عەرەبییەوە وەرگرتووە.

بزوتنەوەی ئەدەبی

هەرنەتەوەیەك، زمان و وێنەی خۆی بپارێزێ، بەنەتەوەیەکی زیندوو دادەندرێ، نەتەوەی زیندووش، با ئازادیش نەبێ، با لە ژێر دەستی داگیرکەری بیانیشدا بنالێنێ، ئەو نەتەوەیە هەردەژی، سەردەکەوێ و بەرەو پێشەوە دەڕوات.

لە ناو بەشەکانی ئەدەب کە لە ((شیعر، پەخشان، چیرۆك، پەندی پێشینان، قسەی نەستەق، گوتار، نامە...هتد)) پێکهاتووە، بەتایبەتی شیعر، کارێکی گەورە دەکاتە سەر دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان و داهێنانی زاراوەو دەربڕینی نوێ.

نەتەوەی کورد لە مێژووی خۆیدا، گەلێك شاعیر گەورەو بچووك، ناسراوو نە ناسراوی هەبووە. بۆیە لەوبارەیەوە، ڕۆژهەڵاتناسێکی گەورەی وەك ((مینۆرسکی)) گوتوویەتی : ((هونەری شیعر لە ناو کوردەکاندا زۆر فراوانە)).[2]

دیارە هەر لە کۆنەوە هۆنراوەو زمان، شانبەشانی یەکدی هەنگاویان ناوە. پێبەپێی گۆڕانکارییەکۆمەڵایەتی و ڕامیاری و پەرەسەندنە ئابوری و پێشکەوتنە کلتورییەکان گۆڕاون. پەیوەندییەکی دیالێکتێکی توند، لە نێوانیاندا هەبووە، پێکەوە بەرەو پێشەوە چوون و گەشەیان کردووە.

لەبەر ئەوەی ئەدەب ئاوێنەی ژیانی گەلە، هەرسەردەمە بیروبۆچوون و شێوە ژیانێکی تایبەت بە خۆی هەیە، بۆیە بە پێی قۆناغ و باری ڕامیاری و دەسەڵات و سەردەم دەگۆڕێت و بەرگێکی نوێ لەبەردەکات، کاریگەریشی لە سەر زمان هەیە بۆیە هەر سەردەمە میللەتی کورد بە پێی بارودۆخ و باری کۆمەڵایەتی ئەدەبێکی تایبەت بە خۆی هەبووە، کە جیاوازە لە وانی دیکە :- لە سەردەمە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی کوردەواریدا، بە پێی دەسەڵاتی ئەو میرنشینە کوردییانەی دامەزراون، لە هەر ناوچە و لە کاتێکدا، دیالێکتێ یان

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 11.

(2) مینۆڕسکی، (و): حەمە سەعید حەمە کەریم، کوردی و تێبینی و وردبوونەوە،ل 88.

بەشە دیالێکتێکی دیاریکراو، خۆی بە سەر زمانی ئاخاوتن و نووسیندا سەپاندووە، هەربەو دیالێکتەش شاعیرانی کورد شیعریان گوتووە، یەکێك لە وانە، شێوەی سلێمانییە لە دیالێکتی کرمانجی خواروو، کەهەر لە سەردەمی میرنشینی بابانەکانەوە پەرەی سەندووە و تاوەکو ئێستاش هەر بەردەوامە، خەریکە بەرەو زمانێکی ستاندارد هەنگاودەنێت.

لە سەرەتادا شاعیرە کلاسیکییەکانی کورد، بە پێی ئەو تێکەڵاوییەی لەگەڵ نەتەوەکانی دراوسێدا هەیانبووە، هەروەها، بە پێی ئەو سەردەمەی ئەو نەتەوانە، لە کوردستاندا دەسەڵاتیان هەبووە، شیعرەکانی خۆیان، بە زمانێکی تێکەڵاوی ((کوردیی — فارسی، کوردیی —عەرەبی، کوردیی — تورکی)) نووسیووە. بەتایبەتی زمانی عەرەبیی، کارێکی زۆری لە نووسین و زمانی کوردیی کردووە. چونکە قورئان و وتەکانی پێغەمبەر کە زمانی ئایینی ئیسلامن، کاریگەرییان هەبوو، لە سەر بیروهۆشی خەڵك و شاعیرانیش.

بەم جۆرە زمانی عەرەبی بەهۆی ئەدەبەوە کاری کردۆتە سەر زمانی کوردی، ئەدەبی کلاسیکی کە بایەخی زۆری بە وشەو هونەری وشەکاری داوە، ئەدیبانی کورد وشەی عەرەبیان بە تەواوی لەگەڵ زمانی کوردی جۆش داوە لە قالبی هۆنراوە یان ڕستە دایانڕشتووە. ئەم وشانە هەندێکیان وایان لێهات بوون بە بەشێکی زمانە کە هەندێك لە چەمکی ئەو وشانە بە پێی چەرخ و ڕۆژگۆڕان. بە وێنە : وشەیەکی عەرەبی، شاعیرێکی کورد، لە سەدەی پازدەیەمدا لە ناو شیعرەکەی بەکاریهێناوە، هەر ئەم وشەیە لە سەدەی شازدەیەم شاعیرێکی دیکە بە چەمکێکی جیاواز بەکاریهێناوە. هەروەها ((ئەدەبی کوردی لە سەرەتاوە، واتە لەو ڕۆژەوە کە ئەدەبی نوسراومان هەیە، پێوەندییێکی بەهێزی لەگەڵ ئەدەبی فارسی بووە، ئەم پەیوەندی یە بێگومان بووەتە هۆی کارتیێ کردن))(1).

ئەم کاریگەریەی زمان و ئەدەبیی فارسی بۆ سەر زمان و ئەدەبیی کوردی دەگەڕێتەوە بۆئەوەی کە لەوسەردەمانەدا شوێنی خوێندنی زانست و ئەدەب لە کوردستان مزگەوت و قوتابخانەی ئایینی بووە.

---

(1) د. محمەد محەمەد نووری، تەئسیری زمان و ئەدەبی فارسی لەسەر ئەدەبی کوردی، گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات،ژ(18)،ل58.

ئەگەر چاوێك بە مێژووی ئەدەبی کوردیدا بخشێنین، دەبینین هەموو شاعیرەکان، لە مزگەوت و قوتابخانە ئایینییەکان خوێندوویانە، لەم خوێندنگایانەدا زمان و ئەدەبیی فارسی لەگەڵ قورئان و زانستە دینییەکان لە هەموو مزگەوت و خوێندنگا ئاینییەکان دەخوێندران.

بەم جۆرە ئەدەبی فارسی کاری کردۆتە سەر هەموو شاعیرە کوردەکان و لە بەرهەمەکانیاندا دیارە.

زۆربەی شاعیرانی کورد جگە لە زمانی کوردی، بە زمانی فارسیش شیعریان نوسیوە، ئەمەش کاریگەری هەبووە لە سەر فەرهەنگی زاراوەی کوردی و بیرو هۆشی مرۆڤی کورد. هەروەها شاعیرانی کورد زۆر جار وشەو زاراوەی فارسی، وەکو : ((موشکی خوتەن، ڕەشکی سەمەن، دوڕی عەدەن))[1] یان بەکارهێناوە.

یاخود تێکهەڵکێشی شیعری فارسی لە کوردیدا کراوە.

هەروەها وشەی عەرەبی لە لایەن شاعیرانی کوردەوە بەکارهێنراوە، بەو جۆرەی کە لە شیعری فارسیدا بەکارهێنراون، هەندێك جاریش لەگەڵ وشەی فارسیدا لە یەکدراون :-

((قدوومی قاسد، زیندانی هیجران، ڕەوزەیی جەننەت))[2]، ئاوی حەیات، حاڵی مەمات، ماهی صەفەر، ((صەفحەی جیهان، بەنی بەشەر))[3] دواتریش، بەرهەمەکانی خۆیان بەو شێوە زمانە تۆمار کردووە.

ئەمڕۆ لە زمانی کوردیدا چەندین وشەی وەك : **(عەروز، قافیە، بەیت، قەسیدە، غەزەل، شاعیر، شیعر، ئەدەب، ئەدیب، بەلاغە، مەسنەوی، سەجع،...هتد) بەرچاو دەکەوێت کە بەهۆکاری ئەدەبیی، بەتایبەتی شیعر هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوە.**

هەربە هۆکاری ئەدەبیی، ژمارەیەك وشەی فارسی هاتوونەتە ناو فەرهەنگی زمانی کورد ییەوە.

هەروەك پێشتر باسمان کرد، لە هەموو قۆناغەکانی مێژوودا، چ هۆنراوە چ زمان، لە گۆڕانێکی بەردەوام دابوون. بۆیە بەتێپەڕبوونی کات وردە وردە زمانی شیعر پاکبۆتەوە، شاعیرانی کورد، بەرەو کوردی ڕوان نووسین ڕۆیشتوون. لەو ڕێیەشەوە کارێکی زۆری، لە

---

(1) دیوانی بێخود،ل58.

(2) عەبدولرەحمان بەگی صاحبقران، دیوانی سالم، بلاَوکراوەی کوردی و مەریوانی، ل 38.

(3) عەبدولرەحمان بەگی صاحبقران، دیوانی سالم، چاپخانەی کوردستان،ل 11-12.

بەشەکانی دیکەی ئەدەب بە تایبەتی و زمانی ئاخاوتن بە گشتی کردووە، بە چەند قۆناغێکی پاکبوونەوەدا تێپەڕبووە.

لە سەردەمی ئەمڕۆشدا، شیعر خزمەتێکی زۆری فەرهەنگی زمانی کوردی دەکات، شاعیرانی کورد ئەمڕۆ بەرگی کۆنی لە کار کەوتووی هونەرییان لە بەر شیعری کوردیی داماڵیوە، جارێکی دیکە سەر لە نوێ، بە بەرگی نوێ و ڕازاوەپۆشتەیان کردۆتەوە. بەهەموو جۆرێ و لە هەموو بوارەکانی ئەدەبیدا، چ لە ڕووی شێوەو چ لە ڕووی ناوەڕۆکەوە، شێوازێکی نوێیان پێڕەوکردووە. شیعری کوردییان لە دەست کۆت و پێوەندی کێش و سەروادا ڕزگار کردووە. گەلێك زاراوەی کوردی نوێیان دۆزیوەتەوە، بە کوردییەکی ڕەوان، بە زمانێکی ئاسان و شیرین، شیعرەکانیان دادەنێن، بە چەندین داڕشتن و دەربڕینی تازەو زانستی سەردەم و ڕەمزی جیهانی فەرهەنگی زمانەکەمانیان دەوڵەمەند کردووە.

لە ڕێگای ئەدەبەوە، چەندین دەربڕین و زاراوەی نوێ کەوتوونەتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردییەوە، وەك :– (**ئەستێرەی جریوەدار، شەرابی کامەرانی، هەیکەلی یۆنانی، تەلیسمی جوانی، ناڵەی جودایی، ئاسمانی شین، سەخت و گەردن کەش تاسەی دڵداری، گوڵی هیوا، بوکی نیاز، سۆزی عەشق، پەپولەی ئارەزوو، لوتکەی گەنجی، تریفەی مانگە شەو، دەریای بێ سنوور، بەهاری ئازادی، چیا سەرکەشەکان، دڵی شێتانە، خەندەی ئەفسوناوی...)**.

هەروەها چەندین دەربڕینیی میتافۆریان هێناوەتە ناو دەقە شیعرییەکانیان، .. جگە لەمە بەرهەمە ئەدەبیەکانی دیکەش، وەکو ڕۆمان و چیرۆك و پەخشان و پەندی پێشینان... هتد بە دەربڕینی تازەو داڕشتنی وێنەی هونەری جوان و ڕێك و پێك فەرهەنگی زمانیان دەوڵەمەند کردووەو مانای نوێ بەشتەکان دەبەخشن، وەك :– چاوی سێیەم، عەشقێکی خنکێنراو.

پەندی پێشینان

پەندی پێشینان چەند ماناو مەبەستێکی تازە دەبەخشیٚ ((پەند ڕستەیەکی کورت، یانیمچە درێژو پڕ ماناو مەبەستە، سادەو ڕەوان و خۆ ماڵی یە، شێوەو وێنەی ئاسایی یان گرتۆتە خۆیان، بەڵام لە بەرگ و کاڵایەکی بەرزو جوان و پڕ بە پێستی بابەتەکە، هەموو لایەنەکانی کۆمەڵایەتی و زانیاری و ئەدەبیان تێدا بەدی دەکریٚ.

پەندی پێشینانی هەرگەلێك بەسەرهات و بۆنەو چیرۆك و سەرگوزشتەیەکی تایبەتی هەیە))[1]

پەندی پێشینان ڕۆلێکی گەورە دەبینیٚ لە دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگی زمان، جگە لە ئامۆژگاری، هەریەکەیان واتامەبەستێکی تازە دەدات بە قسە پێکەرانی زمان وەکو بەڵگەیەك بۆ بەهێزکردنی بیروڕاکانیان دەیانهێننەوە.

- لە ڕووی گەیاندنی واتاوە پەندی پێشینان جیاوازیان هەیە، بە وێنە:-

1- پەند هەیە واتای وشەیەك دەگەیەنێت، وەك :-

ئەسپیٚ لە باخەلێدا سەوزە لە خانم دەڵیٚ.

((واتە کەسێکی (لاتە) یان (هەژارە)))[2]

2- هەروەها پەندی واش هەیە، کە زیاتر لە مەبەستێك بە دەستەوە دەدات، وەك :-

کەس وشیشی لە دوو ناکات.

ئەم پەندە چەند مەبەستێکی هەیە، یان بە چەند واتایەك لێك دەدرێنەوە:-

1- کەس گوڵ لە پەرێزیدا نادۆزێتەوە، لە ئیش پاکی چونکە (وشی) بە واتای گوڵ چنینەوە دێت.

2- چاوبرسی و بیٚ کەڵکی و دەست نوقاوی، دەبەخشیٚ.

3- لە بەرناشیرینی، هیچ ئافرەتێك مەلۆکانی بۆ ناکات بەشارا (گیشە)، واتە کەس مەلۆی بۆ نانێتەوە.

---

(1) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان،ل 10.

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 59.

4- ئەم پەندانە، هەندێکیان لە هەمان کاتدا، دەتوانرێ بەواتا ڕاستەقینەکەی و واتای مەجازیش لێك بدرێتەوە، وەك :-

((نان بۆ نانەوا، گۆشت بۆ قەساب))[1] واتا ڕاستە وخۆکەی ئەم پەندە ئاشکرایە، واتا مەجازی یە کەش واتە ((هەرئیشەو دەبێ بە وەستای خۆی بدرێ)).

ئاویان بە جۆگەیەکدا ناڕوات.

واتا مەجاز یەکەی ئەم پەندە ئەوەیە :-

واتە دوو کەس بەیەکەوە ناگونجێن.

- ئاو بڕوات، زیخەکەی دەمێنێ.

واتای یەکەمی ئەم پەندە ئاشکرایە، کە ئاو لە پاش ئەوەی لە شوێنی خۆی دەڕوات بۆ شوێنێکی دیکە، زیخەکەی بەجێ دەمێنێ، بەلاّم واتا مەجازییەکەی ئەم پەندە ئەوەیە :-

واتە پیاوی گەورەو خزمەت گوزار، لە دوای مردنیشی ناونیشانی هەر دەمێنێ.

هەندێ پەندی پێشینان بە شیعر وتراون و واتای مەجازی لە بوارێکی کۆمەلاّیەتیدا دەدەن، جگە لە واتا ڕاستەقینەکەی خۆیان، وەك :-

ئەگەر بایەو ئەگەر بارانە،

بۆ کەچەڵ هەر زریانە.

واتای مەجازی ئەم پەندە بۆ یەکێکە کە لە هەموو سەرێکەوە زیانی پێبگات.

هەندێك جار شاعیرێك دێت و ئەم پەندانە کۆدەکاتەوە و دەیانخاتە چوارچێوەیەکی شیعری گونجاوەوە، وەك :-

((لە هەموو هەورێ باران ناباری

ڕازکەوتە زارێ، ڕاست کەوتەشارێ)). [2]

- پەندی پێشینان ڕەنگدانەوەی باری کۆمەلاّیەتیی ئەو گەلەیە، کە ئەم پەندانەی تێدا بەکاردێت، واتا و مەبەستی تازە دەبەخشێت بە ڕووداو دیاردەکانی ناو خەڵك، بە وێنە ئەگەر سەیری پەندە کوردییەکان بکەین، دەبینین زۆربەیان باسی ئەو دیاردانە

---

(1) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان،ل445.

(2) پەندەکانی پیرە مێرد، فائق هۆشیار،ل 4.

دەکەن کە لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا هەیە، وەك (ئاو، ڕووبار، جۆگە، سەپان، گاوان، باوباران، شاخ و کێو، مشك، جەواڵ..).

وەرگێــڕان

وەرگێڕان : ((واتە گوازتنەوەی زاراوەی بیانی بۆ زمانی کوردی بە واتاکەی نەك بە بێژەکەی، وەرگێڕ لە زمانی کوردیدا بە دوای بێژەی بەرانبەر ئەو چەمك و واتایەدا دەگەڕێت کە هەمان واتای زاراوە بیانیەکە بدات یان کوردی چی ناونانێك لەم چەمك و وشەیە دەنێت کە زاراوە بیانییەکەی بۆ دانراوە، دوای ئەوەی دەیدۆزێتەوە بە پلەی گونجان و نەگونجانی لەگەڵ چەمکە بیانییەکە لە هەموو لایەنێکەوە دەکۆڵێتەوە ئینجا بەکاری دێنێت)).[(1)]

بە هۆی ڕێبازی وەرگێڕانەوە، چەندین زاراوەی نوێ هاتۆتە ناو زمانی کورد بیەوە، وەکو:-

جەژنی لە دایك بوون	:	Birthday party
جەژنی ماڵئاوایی	:	Good bye party
ڕۆژی دایك	:	Mothers day
بە گشتی کردن	:	تعميم
ڕۆژی خۆشەویستی	:	ڤالانتاین
نەتەوەیەکگرتووەکان	:	الامم المتحدة
ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست	:	شرق الاوسط
خود ئەڤینی	:	نرجسية
تاکگیر	:	مۆنۆیزم
گرێ بەندی کۆمەلایەتی	:	العقد الاجتماعي
کەمەند کێشکردن	:	جذب
پەرەسەندن	:	تطور
هەقبێژی	:	ئەبستمۆلۆژیا
کۆماری ئامانجەکان	:	جمهورية الغايات

---

(1) محەمەد وەسمان، گیرو گرفتەکانی زاراوە دانان لە زمانی کوردیدا،ل 60.

خەواندنی موگناتیسی	:	تنويم المغناتيسي
جەنگی کەنداو	:	حرب الخليج
وێستگە	:	محطة
هەواڵگری	:	الاستخبارات
مانگی دەستکرد	:	قمرالاصطناعي
جەنگی سارد	:	حرب باردة
خاچی سوور	:	صليب الاحمر
جەژنی کرێکار	:	عيد العمال
ڕۆژی ژنان	:	يوم المرأة
ڕۆژی منداڵان	:	يوم الطفل

هەروەها وەرگێڕانی ئەو زاراوانەی کە پەیوەندییان بە چەمکە فەلسەفی یەکانەوە هەیە، وەك :-

((ڕێژەیی : النسبيه Relativism

سەندیکایی : النقابيه Unionism))[(1)]

((پێشگەرای : القبليه Apriorism))[(2)]

((بزوتنەوەی ڕۆشنگەری: حركه التنوير Enlightenment))[(3)]

لە بواری ڕاگەیاندنیش دا، چەندین زاراوە وەرگێڕ دراوەتە سەر زمانی کوردی، وەك :-

ڕۆژنامەی ناوەخۆیی صحف محليه : Localpapers

ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەی لە ناوەخۆی وڵات یان ناوچە یان شارێکدا دەردەچن و بڵاودەبنەوە. ئەم بڵاوکراوانە لە دەرەوەی وڵاتاندا دابەش ناکرێن.

---

(1) محەمەد چیا، فەرهەنگی فەلسەفی،ل 200.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 196.

(3) سەرچاوەی پێشوو،ل 193.

حریه الصحافه : ئازادیی ڕۆژنامەوانی ((Liberty of press [تر]

((تصمیم هونەرکاری Layingout

اخراج دەرهێنانی هونەری ((Layout [یر]

((سلطة رابعة : دەسەڵاتی چوارەم ((Fourthestate [سم]

هەروەها لە بواری زمان و ئەدەبیشدا، چەندین زاراوە وەرگێڕدراوە، بۆ زمـانی کـوردی، وەك:-

((وێنە خوازی (لە ئەدەبدا) Imagism [شم]

وێنە خواز ((Imagist

((ئەدەبناسی ((Literatuology [لە]

((هونەری شیعر ((Poetics [ ]

((پەخشانە شیعر ((Lepoemeenprose [بی]

((زمانزان : Linguist

پسپۆڕی زمانەوانی: Linguistic

زانستی زمان ((Linguistics : [تی]

وەرگێڕان بە هۆکارێکی گرنگی پەرەگرتنی پەیوەندی کلتوری، کۆمەلآیەتی و سیاسی ولآتی ئێمە لەگەڵ ولآتانی دیکەی جیهان دادەندرێت، نەخشێکی دیاری لە دەوڵەمەند کردنی زمانی کوردیدا هەیە.

---

(1) بەدران ئەحمەد حەبیب، فەرهەنگی زاراوە گەلی ڕاگەیاندن،ل 96

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 94.

(3) بەدران ئەحمەد حەبیب ،فەرهەنگی زاراوە گەلی ڕاگەیاندن،ل 79.

(4) بەختیار سەجادی، محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی،ل 185.

(5) سەرچاوەی پێشوو،ل 187.

(6) سەرچاوەی پێشوو،ل 192.

(7) د. موحسین ئەحمەد عومەر، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، ل70.

(8) بەدران ئەحمەد حەبیب، فەرهەنگی زاراوە گەلی ڕاگەیاندن،ل 97.

پێویسته له وەرگێڕانی زاراوه بۆ سەر زمانی کوردی چەند بناغەیەك پەیڕەو بکرێت، وەك :- 1- بوژاندنەوەی زاراوەی دێرین.

2- خۆ دوور خستنەوە له وەرگێڕانی وشه به وشه.

3- وردبوونەوە له واتای زاراوه وەرگێڕاوەکه.

4- خۆنەبەستنەوە به دیاردەی زاراوه هاوواتاییەکان.

5- وەرگێڕانی زاراوه به گوێرەی پێویست.

بەم جۆره بۆمان دەردەکەوێت که : ((وەرگێڕان هۆییەکه بۆ دەوڵەمەند کردنی زمان و پەرەپێدانی و هاوچەرخایەتی کردنی، چونکه وەرگێڕان پاڵ به مرۆڤەوه دەنێت، که به دوای وشه و زاراوەی نوێ و بۆ چوونی نوێ بگەڕێ)) (1).

- هەروەها هەندێ دیارده که له ناو کۆمەڵدا سەر هەڵدەدەن، ناوێکی تازەیان بۆ دا دەندرێت، وەك :-

ئـەو دیاردانـەی پەیوەنـدییان بـه دەسـەلآتی سیاسـیەوه هەیـه، نـاوێکی تازەیـان بـۆ دادەنـدرێت، وەك (هێـزی R.R (تالآنکـەر)، هـات و نـەهات، کولەمـەرگی، نـەمری و نـەژی، حکومەتی هەربێنە...هتد، ئەو دیاردانەی پەیوەندییان به دەسەلآتی سیاسییەوه هەیه:

- هەرەسهێنانی شوڕش
- دەستپێکردنەوەی خەبات
- جۆری دەسەلآت :- حوکمی قەرەقۆش (حوکمێکی نایەکسانی)
- بەڕێوەبردنی کاروباری وڵات :-

(گەندەڵی)

ئێستا به پێی ئەو دیاردەیه که له دام و دەزگاو جۆری بەڕێوەبردنی کاروبارو، دەسەلآتی سیاسی، هاتۆتەکایەوه. زاراوەی (گەندەڵی) زۆربەکار دەهێندرێت وباسی لێوەدەکرێت .

گەندەڵیی ئیداری

گەندەڵی سیاسی

(1) د. کەمال مەعروف، ئەدەبیاتی کلاسیکی و نوێخوازی کوردی،ل 122.

- هەندێ زاراوەی دیکە کە لەلایەن خەڵکی سادەوە دادەندرێت، بەلاّم نابنە هۆی دەوڵەمەند بوونی فەرهەنگی زمان، زیاتر دەچنە ڕیزی (ئیتمۆلۆجی میللی) و بە ڕێگایەکی زانستی داناندرێت، وەك :–

بەداك و باب :– (ئۆتۆمبیلی بەرەقەم)

تۆزو با (ئۆتۆمبیلی بێ ڕەقەم)

مۆنیکا، لەیلا علوی، گامێش، فاسۆلیا ...هتد

جگە لەو ڕێگایانە، وشەی نوێ بە ئامادەکراوی بە هۆی یەکێك لەم ڕێگا یان هۆکارانە، دێتە ناو زمانی خۆماڵییەوە، وەك :–

أ– داگیرکردن Invention

زۆر جار بەهۆی ئەوەی وڵاتێك وڵاتێکی دیکە داگیر دەکات، کاریگەری لە لایەن زمانی نەتەوەی داگیرکەرو زمانی نەتەوەی داگیرکراوەوە دەست پێ دەکات. بەمەش هەردوو زمانەکە وشەو زاراوە لە یەکدی وەردەگرن، یان تەنیا زمانێکیان خۆی دەسەپێنێت و زمانەکەی دیکە وشەی لێ وەردەگرێت.بەم جۆرە :–

1– هەروەکو چۆن زمانی نەتەوەی گەلی داگیرکەر کاردەکاتە سەر زمانی گەلی داگیرکراو، زۆر جاریش زمانی نەتەوەی بندەستیش کاریگەری لە سەر زمانی نەتەوەی بالاّدەست دەبێت، نموونەی واش دەبیندرێ لە مێژوودا کە زمانی نەتەوەی بندەست، بە سەر زمانی نەتەوەی داگیرکەردا زاڵ بووە.

2– هاتنە ناوەوەی وشە بۆ زمانی خۆماڵی بە هۆکاری داگیرکردن، ئەگەر بە لێشاو نەبێ و نەگاتە پلەی تواندنەوە کار لە دەستوری ڕێزمانی زمان نەکات، ڕۆلێکی نێگەتیڤی نابێت، زۆر جار زمان ئەو زاراوانە وەردەگرێت و شوێنێك لە فەرهەنگەکەی پڕدەکەنەوە.

ترس لەوەدانییە، وشەی بێگانە بێتە زمانەکەمانەوە، گرنگ ئەوەیە سترەکچەری زمانەکەمان تێکنەچێت، زمانەوانەکانمان، لە وشە دارشتندا، پشت بە زمانی کوردی ببەستن. زمانی کوردی، بە هۆکاری داگیرکردن، ژمارەیەکی زۆر وشەی کەوتۆتە ناو، هەندێکیان لەگەڵ دەستوری زمانی کوردی گونجاون و بوونەتەخۆماڵی.

ب- بازرگانی Trade.

پەیوەندی ئابوری و کۆمەلأیەتی زمانێك لەگەڵ زمانانی دیکە دبێتە هۆکاری هاتنە ناوەوەی زاراوە بۆ زمانی خۆماڵی، بە وێنە، زمانی کوردی بە هۆی ئەو پەیوەندییانەی کە لەگەڵ زمانی دراوسیٚ و جیهانیدا هەیەتی، چەندین وشەی هاتۆتە ناو، وەك :- (دۆلار، یۆرۆ، حەریر، تمەن، لیرە،...**هتد**).

جـ - هۆکارەکانی جوگرافی

شوێنی جوگرافی کوردستان، وای کردووە کە چەندین وشە لە زمانە دراوسێکانی (فارس، عەرەب، تورکی...هتد) وەربگرین.

د - دۆزینەوەکان Exploration

ئەو دۆزینەوە زانستیانەی کە لە ولأتانی دیکە ئەنجام دەدرێن و زاراوەی تایبەت بەو بوارانەیان بۆ دادەندرێت، زۆرجار لە بەر پێویستی زمانی کوردی بەو واتایانە لە بواری زانستیدا، ئەم زاراوانە دێنە ناو زمانی کوردییەوە :- مۆبایل، ئەتۆم، لێزەر، تیشکی ئێکس، ئۆزۆن،...هتد.

و- کۆچکردن Immigration

پەیوەندی کۆچکردن کە لە نێوان ولأتانی جیهاندا ڕوودەدات، هۆکارێکی دیکەیە، بۆ ئەوەی وشەی زمانێك بچێتە ناو فەرهەنگی زمانێکی دیکەوە. زمانی کوردی بە هۆی ئەو ژمارە کۆچبەرەی کە لە ولأتە جیاجیاکان هەیەتی، لەم سالأنەی دواییدا، ژمارەیەکی زۆری زاراوەی ئەو زمانانە، بە تایبەتی زمانی ئینگلیزی هاتۆتە ناو.

هەندێك لەم زاراوانە، شوێنی خۆیان گرتووەو فەرهەنگی زمانی کوردییان دەوڵەمەند کردووە، بەلأم لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بکەین، کە زۆر جار ئەو زاراوانەی کە بە هۆکاری کۆچکردن دێنە ناو زمانی کوردییەوە، بەرانبەریان زاراوەی کوردی ڕەسەن هەیە، بە ئەرکێکی گران بۆ سەر فەرهەنگی زمان دادەندرێت , چوونکە دەبێتەهۆی دروست بوونی وشەی هاو واتا لەزمانی کوردیدا.

لە کۆتایی دا کورتەی ئەو شێوازانە دەردەخەین کە بەهۆیانەوە زاراوەی (دراوسیٚ - جیهانی) دەگوازرێتەوە :-

1− وەرگرتن (خواستن) بە واتای گواستنەوەی وشەکە بە بێژەی خۆیەوە بۆ زمانی کوردی، وەك : تەلەسکۆب، عەبا، ئالیار، تەلەفۆن...

2− ((وەرگێڕان، بریتی یە لە دۆزینەوەی وشەیەکی کوردی، کە هەمان واتای زاراوە بیانییەکە بدات. وەك : مزیع : بێژەر

3− واتای نوێ بەخشین بە وشەیەك کە لە زمانی کوردیدا هەیە، وەك :−

گەرد : تۆزو خۆڵ

گەرد : (ڕژە)، (Atom)))[1]

گەندەڵی : − خراپ بوونی ناوەرۆکی ڕووەك

گەندەڵی : فساد الاداری

4− دانان، یان دروستکردنی وشەیەکی کوردی بە رانبەر بە وشە وەرگیراوەکە. بە داڕشتن و لێکدان...هتد. وەك چەرخەبەرە (العربة)، داڕشتن (الانشاء)، ڕێنوس (الاملاء).

5− داتاشینی وشەی نوێ لە ڕەگی وشەی کوردی یان ڕەگی وشەی کوردی و بیانی :− خێرات خانە، عیلماندن، بەرایی‌یەکان، زانکۆ...

هەریەکە لەم ڕێگایانە، لە زمانی کوردیدا، بە شێوەیەك لە شێوەکان سودیان لێ وەرگیراوەو لە بواری خۆیاندا بەکار هێنراون.

---

(1) محەمەد وەسمان، گیروگرفتەکانی زاراوەدانان لە زمانی کوردییدا، ل50.

بەشی سێیەم

کێشەکانی زاراوە سازیی کوردی

بەشی سێیەم
کێشەکانی زاراوەسازیی کوردی

لەگەڵ ئەوەی زمانی کوردی، لە زمانە زیندوو و دەوڵەمەندەکانە، بەڵام وەك زۆر زمانی دیکە، لە بواری زاراوەسازیدا، دووچاری هەندێ کێشەو گیروگرفت بۆتەوە، وەك:—

گیروگرفتە زمانییەکان

1- فرە دیالێکتی : (DIALECTS)

- ئاشکرایە لای شارەزایانی زمان و زماننناسی، کە زمانی هەر نەتەوەیەك بە هۆی کۆمەڵێك هۆکاری بابەتی و خۆیەتی، چەند شێوەیەکی هەیە.

سنوری دەسەڵاتی ڕامیاری وداگیرکەری جیاوازو هۆکاری جوگرافی وهاتووچۆو گواستنەوە و پەیوەندی بازاڕکاری و کڕین و فرۆشتن و هۆکارە پیشەییەکانی نێو دانیشتوانی نیشتیمانێك پێکهێنەرو دابڕێنەری شێوەکانی زمانن.

زمانی کوردی، چەند دیالێکت و بەشە دیالیکت و شێوازی قسەکردنی جیاوازی هەیە. ئەمانەش دەبنە هۆی دروستبوونی چەندین زاراوەی هاوواتا بۆ مەبەستێك کە ئەمەش بۆ خۆی کێشەیەو ئەو زاراوانە پێویستە یەکبخرێن.

- ((بە گشتی دوو دیالیکتی سەرەکی زۆر پەرەیان سەندووەو لە ڕووی زاراوەو ڕێزمان و ڕووبەری جوگرافی و بەکارهێنانەوە. دەوڵەمەندن و نوسین و نوسینکاریان پێ دەکرێت و لە دام و دەزگاکاندا بەکاردێن کە دەکرێ پەیوەندی نێوانیان بەم هێڵکارییە دیاری بکەین.

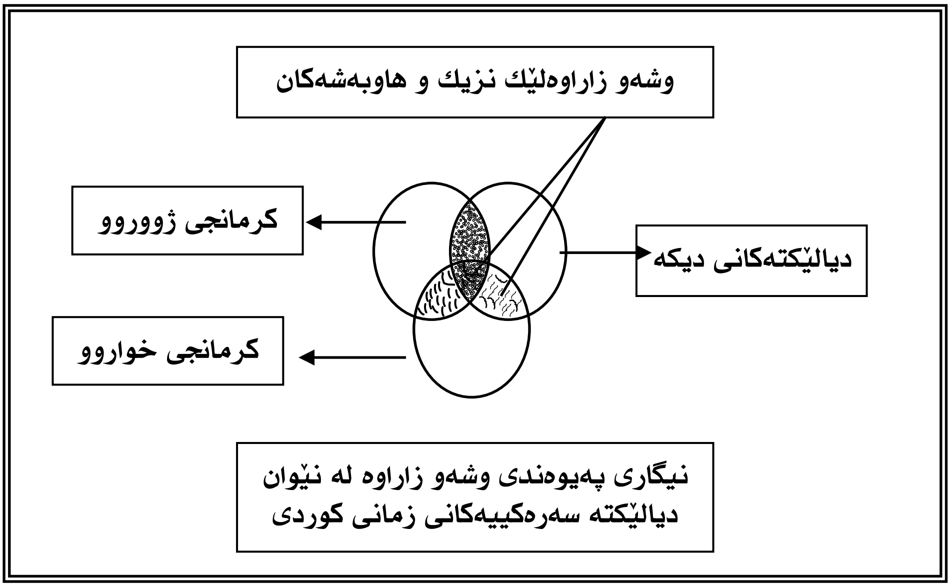

ژمارەكانی ناو بازنەكان توخمی زمانین، كە دەشیّ هەندێكیان توخمی هاوبەشبن لەگەڵ دوو دیالێكتە دەوڵەمەندەكە، ئەم دوو دیالێكتە هەرچەندە لە ڕووی ڕێزمانەوە زۆر لە یەك نزیكن بەلاّم هەندیّ تایبەتی زاراوەیی خۆیان هەیە.

لە بواری زاراوە سازیدا پێویستە ئەم دیالێكتانە لە بەرچاو بگیرێن. لە بەرئەوەی دەشیّ ببێتە هۆی دانانی دوو زاراوە بۆ هەمان چەمك بۆ نموونە دەشیّ بۆ زاراوەی (صحة) زاراوەی (تەندروستی) یان (ساخلەمی) بەكاربێت، بەلاّم دەبێتە هۆیدووانەیی لە زاراوە داناندا، وەك چەندان و چەندان زاراوەی دیكە))(1).

(1) محەمەد وەسمان، گیرو گرفتەكانی زاراوە دانان لە زمانی كوردیدا،ل 52 –53.

2- هــاوواتــا :-

دیالێکتەکانی زمان وایان کردووە، زمانی کوردی وشەی هاوواتای زۆربێت، تەنانەت لە نێو هەمان دیالێکتدا وشەی هاوواتا زۆرە.

هەبوونی وشەی هاوواتا ئەگەر بۆ زمانی ئەدەبی بواری دەربڕین لە بەردەم ئەدیب و نوسەران بکاتەوە، لە بواری زاراوە سازیدا، کێشەو گرفت دروست دەکات، ئەگەر چەند وشەیەکیان بۆ یەك چەمکی زانستی یان تەکنۆلۆژی بەکاربێت، وەك :-

((ئاوارە، لانەواز، بێدەر))[1]؛(شاخ، کێو) ؛ (کیژ، کچ) ؛ ((فرمێسك، ئەشك، ئەسرین، ڕۆندك))[2]؛ (دارستان، لێڕ، جەنگەڵ) ؛ (کوڕی مام، پسمام) ؛ (زڕ دایك، ژنباب) ؛ (پلك، پور، میمك، مەت، خالەت) ؛ (هاوگیان، هەنەزا)...هتد.

پێناسەی هاوواتا :-

هاوواتا بە شێوەیەکی سەرەکی بریتییە لە :-

دوو وشە یان زیاتر کە لە واتادا وەك یەك بن.

(ئۆلمان) بەم شێوەیە پێناسەی دیاردەی هاوواتایی دەکات :-

((هاوواتایی بریتی یە لەو وشانەی کە لە واتادا یەکن و دەتوانن لە شوێنی یەکدی بێن و لەهەر سیاقێکدا بێت، ئاڵوگۆڕبکرێن))[3].

بەپێی چەمکی ئەم پێناسەیە:-

((هاوواتایی لە زماندا تەنیا ئەو وشانە دەگرێتەوە، کەلەڕووی واتای هۆشەکی و ویژدانییەوە وەکویەکن و قسە پێکەرانی زمانەکەش هەست بە جیاوازی نێوانیان ناکەن بە سەربەستیش دەتوانن لە هەموو سیاقێکدا ئاڵوگۆڕیان پێ بکەن ئەم جۆرەش بە هاوواتای تەواو ناودەبرێت))[4].

لە ڕاستیدا هاوواتای تەواو لە زماندا زۆر کەمە، ئەگەر هەشبێت بۆ ماوەیەکی کەم بەردەوام دەبێت. کەواتە ئەو وشانەی لە فەرهەنگدا بە هاوواتا دادەنرێن، دەکرێ ناوی

---

(1) تاهیرسادق، فەرهەنگی هاوواتەکانی کوردی،ل17.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 22.

(3) ستیفن اولمان، (و): کمال محمد بشر، دورالکلمةفي اللغة،ل 12.

(4) د.تالیب حوسێن، چەند تێبینییەك دەربارەی فەرهەنگی کوردی،ل 183.

هاوواتای ناتەواو یان نیمچە هاوواتایان لێ بنرێت، چونکە لە واتادا هاوتا (مطابق) نین.بەڵکو جۆرە نزیکی و لێکچوونێکی واتایی لە نێوانیاندا هەیە.

(پالمەر) ئەوە دووپات دەکاتەوە (کە زۆر گرانە دوو وشەی هاوواتای تەواو لە زمانێکدا هەبن)(١).

لەو پێوەدانگەوە دەوری Context- دەق– لەو بوارەدا زیاتر دەردەکەوێ. بۆ نموونە : ((لەزمانی کوردی دا هەردوو وشەی (جوان، قەشەنگ) دەتوانن لە ڕستەدا لە بریتی یەکتربێن.

ئازاد کۆشکێکی (جوانی، قەشەنگی) کڕی.

بەڵام لە هەمان کات داو لە زمانی کوردی دا دەتوانین، بڵێین ئەمە لە هەموو کاتێکدا ڕوونادات، بۆ نموونە دەتوانین بڵێین :

ئازاد خۆی شاردەوە. ئازاد کتێبەکەی شاردەوە. ئازاد خۆی مەلاس دا..

بەڵام ناتوانین بڵێین * ئازاد کتێبەکەی مەلاس دا))(٢).

بەگشتی دیاردەی هاوواتایی لە زماندا پەسەند نییەو یەك زاراوە بۆ مەبەستێك پەسەندو دروستە.

زاراوە بە گشتی بەوە پێناسە دەکرێت، کە کۆمەڵێك هێمای زمانین، ئاماژە بۆ چەندین چەمك و شت دەکەن لە بوارەکانی زانستی یان یەکنۆلۆژی، یان هەروەکو ڕێکخراوی پێوانەیی دەوڵی دەیناسێنێ بەوەی کە زاراوە هێمایەکە، لە سەری ڕێککەوتوون، بۆ گەیاندنی چەمکێك، لە چەندین دەنگی تێکبەستراو یان لە وێنەی نوسراوی ئەم دەنگانە (پیتەکان) پێك دێت. بۆیە پێویستە دوو مەرجی سەرەکی تێدابێت:–

((1– پێویستە هەرچەمکێك یان شتێك، بەزاراوەیەکی سەربەخۆ دەربڕدرێت.

2 – زیاتر لە یەك زاراوە بۆ چەمکێك یان شتێك دانەنرێت))(٣).

بەڵام بەگشتی ئەم دوو مەرجە لە زمانی کوردیدا، سەدی سەد لە زۆر زاراوەدا نەهاتۆتەدی، لە بەر ئەوە، زۆر جار دەبینین، یەك زاراوە بۆ چەندین واتای جیاواز

---

(1)Palmar,Semantics,p.89.

(2) سەلام ناوخۆش بەکر، زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، ل35 – 36.

(3) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 68.

بەکاردێت، کەجۆرێك تەمومژی واتایی دروست دەکات، زماننناسان بەم دیاردەیە دەڵێن هاوبێژی، یان هاودەنگیی و هاوبەشی لە بێژەدا.

بەم جۆرە، دیاردەی هاوبێژی بە گرفتێکی دیکە دادەندرێت، لەو گرفتانەی کە دێنە بەردەم زاراوە سازیی کوردی.

((لە فەرهەنگدا زۆر جار کەرەسەکانی زمان بۆ چەند واتایەکی جیاواز بەکاردێن، جیاوازی بەخشینی واتای هەرکەرەسەیەکیش دەبێتە هۆی ئالۆزی و تێکەڵی ئەو واتایە لە لایەن گوێگر یان خوێنەر. بە واتایەکی دیکە هەرکەرستەیەك لە دوو واتا یان زیاتر بگەیەنێ، بەکەرستەیەکی لێڵ دادەندرێت. لێرەدا بۆ ئەوەی چارەسەری واتای وشەبکەین، پێویستە پەیوەندی نێوان فۆرمی وشەکەو واتاکەی ڕوون بکەینەوە، کە لە ئەنجامی هەندێ دیاردەی زمانی لە وشەکاندا ڕوودەدات و دەبنە هۆی لێڵی فەرهەنگی. بۆیە کە دەڕوانینە وشەکانی زمان وەك دانەیەکی واتادار دەبێ ئەو ڕاستییە ڕەچاو بکەین، کە هەر ڕێژەیەك ڕەنگە پەیوەندی بە چەند واتایەکەوە (هاودەنگ و فرەواتا) هەبێت، هەرهەمان واتاش لە وانەیە پەیوەندی بەڕێژە جیاکانی ترەوە (هاوواتا) هەبێت))[1].

زۆربەی وشەکانی زمان لە ڕێژەیەك زیاتر دەنوێنن، هەر ڕێژەیەکیش پەیوەندی بە خودی وشەکەوە هەیە، لە بەر ئەوە ((پێویستە جیاوازی نێوان وشەکە خۆی و هەروەها نێوان ڕێژەکەی و واتاکەی بکەین))[2].

بۆ ئەم مەبەستەش ((ڕێژەی نوسراوی ئاسایی وشەکە بەکاردەهێنین ؛ بەوەی کە وشەکە بنوێنێ وەك دانەیەکی لێکدراو پێك هاتووە لە ڕێژەو واتا ؛ سەرەڕای بەکارهێنانی وشەکە بۆ ئەوەی ڕێژەکەیان واتاکە بنوێنێ ؛ وەك دوو سیمای جیاوازبن لەگەڵ یەکتردا))[3]. بۆ نموونە لە کوردیدا وشەی (بەر1) و (بەر2) بە دوو وشەی هاودەنگ دادەنرێت ؛ لە بەر ئەوەی لە ڕێژەیەکدا بەشداری دەکەن ؛ ئەویش (بەر) ـە، بەڵام هەردوو

---

(1) د. طالب حوسێن عەلی، هەندی لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستەو واتا لە کوردیدا،ل 55.

(2) جون لاینز، اللغة والمعنى والسياق،ل 19.

(3) د. طالب حوسێن عەلی، هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستەو واتا لە کوردیدا، ل55 – 56.

وشەکە لە واتادا جیاوازن ؛ (بەر1) بەواتای (لاوتەنیشتی هەرشتێك ؛ لای پێشەوە ؛ پێش) دێت، بەڵام (بەر2) بەواتای (میوەی درەخت و گیاگۆڵ). دێت ؛ هەروەکو لەم نەخشەیەدا ڕوونکراوەتەوە:

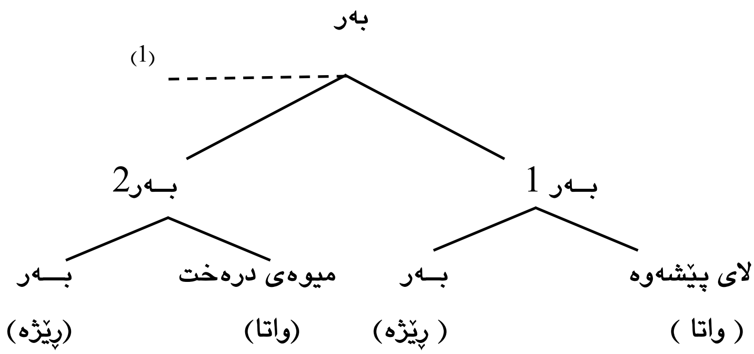

بەهەمان شێوە ئەم وشانەی خوارەوە لە کوردیدا دەبن بە هاوبێژ :

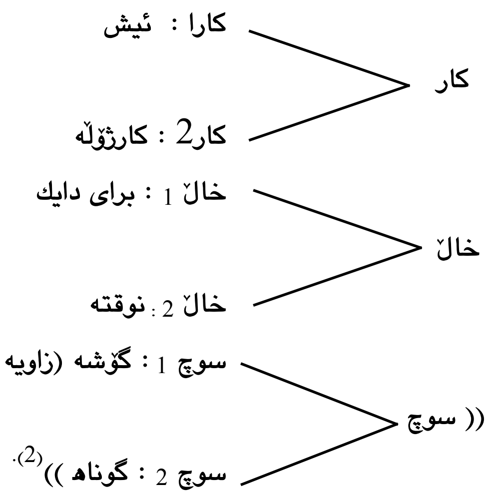

---

(1) سەرچاوەی پێشوو, 56

(2) جەمال بابان، هەندێك لەو زاراوانەی واتایەك زیاتر ئەبەخشن،گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ب3، بەشی یەکەم،ل 377.

ڕان 1 : ئەندامی لەش

ڕان

ڕان 2 : مێگەل

بار 1 : بارکردن

بار2: دیوی شتێك

بار3 : ((قورسایی شتومەکێ کرابێتە بار

بار4 : ئازار، ئەزێت، ڕەنج. ((لەش بەباربێ)).[١]

سەرچاوە بیانییەکان و فرەزاراوەیی

هەندێ لە گرفتەکانی زاراوەسازی , بۆ گیروگرفتی زمانی سەرچاوە کە زاراوەکانی لێوەر دەگیرێت دەگەڕێتەوە :-

دەشێ سەرچاوەی هەندێ زاراوە، کە هەندێ جار لە ڕێی زمانی عەرەبییەوە دێتە ناو زمانی کوردی، زمانی فەرەنسی یان ئینگلیزی بێت.

هەرچەندە هەردوو زمانی ئینگلیزی و فەرەنسی هەندێ زاراوە بەکاردەهێنن کەلە بنجدا گریکی یان لاتینین، بەڵام دوو زمانی لێك جیاوازن، شێوازی جیاواز لە دەربڕین بەکاردێنن.

1- لەو کاتەی زمانی ئینگلیزی یان فەرەنسی دوو ناوی جیاواز بۆ هەمان شت یان چەمك دادەنێن، وە لە زمانی کوردیدا هەردوو زاراوەکە وەرگیران بە جیاجیا، ئەوا دوو زاراوەی جیاواز لە ڕووی بنچینەی داڕشتنەوە پەیدا دەبێت، کە ئاماژە بۆ یەك چەمك دەکەن. واتە دوانەیی لە زاراوەدا دروست دەبێت، بۆ نموونە :

((نایترۆجین NITROJEN لە زمانی ئینگلیزیدا

ئازۆت AZOT لە زمانی فەرەنسیدا)) [٢]

هەمان گاز دەگەیەنن ئەگەر هەردوو وشەکە وەرگیران ئەوا دەبن بە دوو زاراوەی سەربەخۆ بەمەش دوانەیی لە زاراوەدا دروست دەبێت.

---

(1) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی،ل 18.

(2) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 79.

2– ئەگەر دوو زاراوە هەبن لە تیرەی داڕشتندا هەریەکە جیابێت لەوەی دیکە لە هەمان زمان یان لە دوو زمانی لەیەك جیادا ئەوا دوو زاراوەیی دروست دەبێت، بۆ نموونە :

ئەگەر یەکێکیان لە ئینگلیزی و یەکێکی دیکە لە فەڕەنسی وەرگرین، وەریانبگێڕین بۆ زمانی کوردی لە بەرئەوەی لە تیرەی داڕشتندا جیاوازن ئەوا دوو زاراوەی سەربەخۆ دروست دەبێت، وەك :

(کاتژمێری سەرەکی MASTERCLOK ئینگلیزی

کاتژمێری دایك HORLOJEMERE فەرەنسی)(1)

دوو زاراوەی لەیەك جوودامان لادروست بوو بۆ هەمان شت. کە پەیوەندی بە ڕیشەی وشەکەوە هەیە لەم دوو زمانەدا.

زانین و پاراستنی ڕیشەی وشەکان لە کاتی داڕشتنی زاراوەدا سوودی هەیە بۆ ئاسان فێربوون و لەبەر کردنی ئەم زاراوانە، بۆیە پێویستە لە هەڵبژاردنی زاراوەکاندا ئاگاداری فرە سەرچاوەیی زاراوەکان و ڕیشەی زاراوەکەبین لە زمانی سەرچاوە وە، هەڵبژاردنی زاراوەیەك لە تیرەی داڕشتنی ئینگلیزی و یەکێکی دیکە لە فەڕەنسی دەبێتە هۆی لە دەستدانی یەکێتی ڕیشەی زاراوەکان.

جگە لەمە، هەتا وەکو ئەگەر زاراوە لە یەك زمانیشەوە وەربگرین لە وانەیە دووچاری گیروگرفت بینەوە بەهۆی :–

1– وشەی هاوواتا لەو زمانەی کە زاراوەی لێوەردەگیرێت، واتە لە زمانی سەرچاوەدا:–

هەبوونی وشەی هاوواتا لەو زمانەی کە زاراوە زانستی و تەکنیکییەکانی لێوە دەگوازینەوە بۆ زمانی کوردی، کێشەیەکی دیکەی زاراوەسازی دروست دەکات. لەکاتی هەبوونی هاوواتاییدا، دەشێ وەرگێڕ نەزانێت ئەم دوو زاراوەیە هاوواتان، بەجیا بۆ زمانی کوردی وەریانبگێڕێت، یان هەردوو وشە هاوواتا کە لە لایەن دوو وەرگێڕ یان زیاتری جیاوازەوە وەربگێڕدرێن، ئەمەش دەبێتە هۆی دروست بوونی وشەی هاوواتا لە زمانی کوردیدا.

2– وشەی هاوبێژ لە زمانی سەرچاوەدا :– ئەو کێشەیە لە زمانی سەرچاوەدا، دژوارییەکی دیکە دروست دەکات لە دژوارییەکانی گواستنەوەی زاراوە بۆ زمانی کوردی. کە

---

(1) سەرچاوەی پێشوو،ل 80

دەشیٚ هەروەرگێرێك بەجۆرێك وەریان بگێرێت بۆ نموونە ((دەشیٚ زاراوەی فەرەنسی (PRETEVALVE)

((هەلگری دەرەچە)) بێت یان (کەلێنی دەرەچە) لە بەر ئەوەی تیژەی (PORTE) هەردوواتا دەگرێتەوە)) [1] :-

((PORTE$_1$: هەلگرە

PORTE$_2$: کون، کەلێن))[2]

هەوڵە تاکە کەسییەکان :-

زمان گەورەترین بەهرەیە کە ئادەمیزاد هەیەتی , ئەمەش وای کردووە لە سەرجەم گیانلەبەرانی دیکە جیابێتەوە، دەسەلاتی بەسەر هەموویاندا بشکێت.

((یەکێك لە گرنگترین ئەو تایبەتمەندییانەی کە زمانی مرۆڤ لە زمانی گیانلەبەرانی دیکە جیادەکاتەوە، توانای داهێنانە، ئەمەش مانای وایە، مرۆڤ لە توانایدا هەیە دەیان و سەدان زاراوەی نویٚ بە سەر زاردا بهێنیٚ، بیٚ ئەوەی پێشتر بیستبێتی یان گوێی لیٚ بووبیٚ))[3].

مرۆڤ جگە لە فێربوونی وشەکانی زمان، فێرە ئەو یاسایانەش دەبیٚ کە بەهۆیانەوە وشەی نوێباو رۆدەنریٚ، ((ئێمە هەر لە منداڵی یەوە لەگەڵ فێربوونی وشەکانی زماندا، فێرە ئەو یاساو دەستورانەش دەبین کە وشەیان پیٚ دروستدەکریٚ و دادەرێژریٚ، ئەمەش رێگەمان بۆ خۆش و ئاسان دەکات لە تەك وەرگرتنی لە خۆراو میکانیکی هەزاران وشەدا، بتوانین بەبیروهۆش لە زمان وردبینەوە، شتی شاراوەی ئاشکرا بکەین و فێری ئەوەبین وەك چەکێکی پێویست بەکاری بێنین...))[4].

---

(1) محەمەد وەسمان، گیروگرفتەکانی زاراوەدانان لە زمانی کوردیدا،ل 56

(2) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل 84.

(3) محمد محمد یونس، مدخل الی اللسانیات،ل 34

(4) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، ل پێشەکی.

دانان و هاتنەکایەی زاراوەی نویٚ، زمان دەوڵەمەند تر دەکات، دەچێتە سەر خەرمانی ئەو وشانەی کەباب و باپیرانمان بۆیان جێهێشتووین، چونکە بەشێك لە زاراوەکانی زمان ئەوانەن کە خەڵکی ئاسایی دایانناون. ئاشکرایە باب و باپیرانی ئێمە هەر لە کۆنەوە ئەگەرچی نەخوێندەواریش بوون، سامانێکی باشیان لە زاراوە بەهۆی کاروکاسبی ژیانی ڕۆژانەو باری کۆمەلأیەتییان یان بۆ ئێمە بە جێهێشتووە.((ئاپۆرەی خەلق کە دێن بەپێی تواناو بۆچوونی زگماکیان وشەی لێکدراو دروست دەکەن بەسەر باریکە ڕێگەی زەقی زمانزانییاندا بەرەو مەبەستی سادەیی ئەو ئەرکە عادەتی یەوە دەڕۆن کەمیش وەها دەبیٚ ساتمەی تێدا بکەن چونکە ڕابەریان چرای ناوەکی زمانەکەیانە)) [١].

هەموو زمانێك کلتورێکی دەوڵەمەندی خۆی هەیە لە ناو ئەو کلتورە بەپێی گۆڕانی ژیان چەندین زاراوەی نویٚ سەرهەڵدەدەن، ئەم کلتورە بۆ هەموو داهێنانێکی زمانی دەوڵەمەندە.

بەم جۆرە میللەت خۆی یان جەماوەر دەشیٚ سەرچاوەبیٚ بۆ دروست کردنی زاراوەیزمانی ((بەشی هەرە زۆری موفرەداتی ئەمڕۆی زمانی کوردی ئەو وشە کوردییە ڕەسەنانەن کە لە ناو جەرگەی کوردستاندا هەلقولأون))[٢] زادەو سەلیقەی خۆڕسکی میللەت هێناونیە بەرهەم، بەشێکی دیکەشیان ئەوانەن کە لیژنەی تایبەتی، بۆ نموونە کۆڕی زانیاری دایناون ((لیژنە بە پێی بۆ چوونی خۆی ڕێبازێکی زانستانەی گرتە بەر بۆ دانانی زاراوە، لە مەشدا رەچاوی ئەو دەستوورانەی کرد کە لە زمانە پێشکەوتووەکاندا لێرە بە پێشەوە لە دانانی زاراوە پێڕەوی کراون))[٣].

هەروەها دەڵیٚ: ((تاکو ئێستا لە کۆڕی زانیاری کورد ژمارەیەکی زۆر لە زاراوەی کوردی هەڵبژێراون و داڕێژراون))[٤].

---

(1) مەسعود محەمەد، زاراوە سازیی پێوانە،ل 4-5.

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 35

(3) لیژنەی زاراوە زانستیەکان، زاراوە زانستیەکان، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ل 434 – 435.

(4) ئەنجومەنی کۆڕ، لیستەی سێیەمی زاراوەکانی کۆڕ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ب2،بەشی دووەم،ل 169.

بەشێکی دیکەش ئەو زاراوانەن کە کەسانی پسپۆڕو شارەزا لە زانستەکانی سەردەم بەگشتی و زانستی زمان بە تایبەتی، لە پێناو خزمەتکردنی زمانی کوردیدا سازیانکردووە. لێرەدا ئاماژە بە چەند هەوڵێك دەکەین، کە ڕۆڵیان هەبووە لە بواری زاراوە سازی کوردی و هەڵساون بەدانانی کتێب یان فەرهەنگی زاراوە و خستنە ڕووی کێشەکانی زاراوەسازی کوردی و چۆنیەتی دانانیان و چارەسەرکردنیان و، ڕێگا خۆشکردن بۆ دانانی زاراوەی زانستیی نوێباو:–

((فەرهەنگۆکی زانستی)) مامۆستا جەمال نەبەز

لە ساڵی 1960 دا مامۆستا جەمال نەبەز لە ژێر ناوی (هەندێك زاراوەی زانستی) فەرهەنگۆکێکی لە چاپ دا. (لە ساڵی 1960 – 1961 یشدا بە ڕۆنیۆ سەد دانە یەکی کتێبەکەی کە لە ژێر ناوی (فەرهەنگۆکی زانستی) دا بوو بلاّوکردۆتەوە)[1]

((یەکەمیان نزیکەی سێ سەد زاراوە دەبێت و دووەمیان نزیکەی سێ هەزار زاراوە یەك دەبێت))[2]

مامۆستا لە هەڵبژاردن و سازکردنی زاراوەکانیدا، تا ڕادەیەك ڕێبازێکی زانستی گرتۆتە بەر، بە وێنە لە پێشەکی نامیلکەیەکدا کە لە ژێر ناونیشانی (هەندێك زاراوەی زانستی) دایە، دەڵێ:–

((ووشەکانی ئەم فەرهەنگۆکە ئەکرێت بە سێ بەشەوە :

بەشی یەکەمیان : ئە و ووشانەن کە تا ئێستا لە کوردی دا نەبوون و ناچار بووم دروستیان بکەم، پاش لێ کۆڵینەوە و وردبونەوەیەکی زۆر. ئەم وشانە هەندێکیان بە ئەستێرە(★) نیشانەکراوە.

بەشی دووەمیان : ئەو ووشانەن کە خەڵکی بیستونیان، بەلاّم بۆ یەکەم جارە کە بەو مانا زانستیانە بەکار ئەهێنرێن.

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 18.

(2) د. کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 109.

بەشی سێ یەمیان : ئەو ووشانەن کە لە مەو پێش زانراون. ژمارەی ئەم بە شەش لە چەند ووشەیەك تێ پەڕ ناکا))[1].

هەروەها لە شی کردنەوەی هەندێ وشە دا باسی چۆنیەتی بەکارهێنانی دەکات، وەك ((بارستایی، بارست : کتلە. کورد ئەڵێن : فیسارە شتەکە (بارستایی)، یان (بارست)ی خانوویەك ئەبوو. لێرەدا مەبەست لە (بارستایی)، کێشانەی ئەو شتە نیە. بەڵکو مەبەست لە هێند (کمیة) ی ئەو ماددەیەیە. واتا (کتلة)ی ماددەکە))[2].

هەروەها لە ڕاڤەکردنی زاراوەی (بناغە) دا دەڵێ :-

((بناغە، بنچینە : اساس. ووشەی (بناغە) لە (بن) و (ئاخ) ەوە هاتووە. (ئاخ) لە کوردی دا بە مانای (گل یان ئەرز) دێ. کەوا تە (بن ئاخە – بناخە – بناغە) مانای : بن گل، بن ئەرز))[3]

هەروەها مامۆستا کامل حەسەن بەسیر لەم بوارەدا , ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە.

((زمانی عەرەبی و کێشەی زاراوەی کوردی))ی د. کامل حەسەن بەسیر

بیرو بۆ چوونەکانی خۆی لە وتارێکدا بلاّوکردۆتەوە، کە لە بەشی یەکەمی بەرگی دووەمی گۆڤاری کۆری زانیاری کورد دەرهێنراوە وەك نامیلکە بەناوی (زمانی عەرەبی و کێشەی زاراوەی کوردی) لە چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد چاپکراوە. لەم وتارەدا، مامۆستا لە بارەی کێشەی زاراوەی کوردی و وەرگرتنی زاراوە، لە زمانی عەرەبییەوە هەوڵ دەدا وەلاّمی پرسیارێك بداتەوە ((تاچ رادەیەك زمانی عەرەبی، ئەتوانێ کێشەی زاراوە لە زمانی کوردیدا چارەسەر بکات))[4].

---

(1) جەمال نەبەز، هەندێ زاراوەی زانستی، ل پێشەکی.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 4.

(3) سەرچاوەی پێشوو،ل 5.

(4) د. کامل حەسەن بەسیر، زمانی عەرەبی و کێشەی زاراوەی کوردی،ل 753.

((زاراوەی کوردی)) ی د. کامل حەسەن بەسیر

ساڵی (1979)، د. ((کامل حەسەن بەسیر)) کتێبێکی داناوە، بە ناوی (زاراوەی کوردی)، ئەم کتێبە بە بناغەیەکی تاڕادەیەك باش دادەنرێت، خاوەنەکەی هەوڵی داوە ڕێبازێکی زانستی بگرێتە بەر، بۆ لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی زاراوەی کوردی، بەشێوەیەکی تێوری باس لە چۆنیەتی دانان و سازکردن و کێشەکانی زاراوەی زمانی کوردی دەکات، کە ئەمەش هەنگاوێکی گرنگەو تارادەیەك کەلێنێك پڕ دەکاتەوە لە بواری زاراوە سازی کوردی.

((زاراوە سازی پێوانە)) ی مامۆستا مەسعود محەمەد

- مامۆستا (مەسعود محەمەد) یەکێکە لەو نوسەرە بە توانایانەی کە لە مەیدانی زاراوە سازی کوردیدا، ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە، سەرەتا وەکو ئەندامێکی کارا لە کۆڕی زانیاری کورد، بەشداری کردووە لەو وتووێژ و لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنانەی کە سەبارەت بە داڕشتن و وەرگێڕان و هەڵبژاردنی زاراوەو گرتنەبەری ڕێبازێکی زانستیی بۆ زاراوە سازی کوردی کراوە. لەم بارەیەوە تێبینی و سەرنج و بۆ چوون وپێشنیازەکانی خۆی دەربڕیوە و چالاکانە لەم مەیدانە دا کاری کردووە.

کۆڵنەدانی لەم بوارەدا هێنانەکایەی کتێبێك بوو بە ناوی (زاراوەسازی پێوانە)، لە ساڵی (1988)دا بە چاپ گەیشتووە، لە (445) لاپەڕە دا لە وردەکاری زاراوەدانان دواوەو، باسی چۆنیەتی ڕۆنانی زاراوەی کوردی کردووە، خامە ڕەنگینەکەی تێدا گێڕاوەو حەشارگەکانی بەسەر کردۆتەوە.

مامۆستا ((کەمال جەلال غەریب)) لە ساڵی (1974)، فەرهەنگی زانیاری عەرەبی –کوردی، ب 1–2، سلێمانی. چاپ کردووە.

هەروەها لە ساڵی (2004) کتێبی (ئینسکلۆپیدیاچییە ؟)ی چاپکردووە.

کە بە شێوەیەکی زانستی باس لە ئینسکلۆپیدیاو جۆرەکانی و کێشەکانی دانانی ئینسکلۆپیدیا دەکات، کە ئەمەش وەکو سەرەتایەکی تیۆری ڕێگە خۆشدەکات بۆ دانانی ئینسکلۆپیدیای کوردی و گەشە سەندنی زاراوەی کوردی و بوژاندنەوەی فەرهەنگی زمان. دەرکەوتنی ئینسکلۆپیدیا، لە میللەتێکدا بە ڕووداوێکی گرنگ دادەنێت، لەم بارەیەوە

دەڵێ: ((دەرکەوتنی ئینسکلۆپیدیا، لە میللەتێکدا بە ڕووداوێکی گرنگ لە مێژووەکەیدا دادەندرێت، قۆناغێك لە قۆناغەکانی پێگەیشتنی رۆشنبیری ئەو میللەتە دەردەخاتو بەڵگەیەکە بۆ فراوانی ئاسۆیی زانیاری بە هەمووڵایەکدا , هەروەها دەرکەوتنی ئینسکلۆپیدیا لە میللەتێکدا بە ڵگەیەکە بۆ ئەوەی کە ئەو میللەتە بڕیاری داوە بە پێی بەهاکانی (قیم) ئەو سەدەیە بژی))[1].

((بەرکولێکی زانستە زاراوە سازی کوردی))ی مامۆستا جەمال عەبدول

لە ساڵی (2001)، مامۆستا جەمال عەبدول کتێبێکی داناوە، بەناوی ((بەرکولێکی زانستە زاراوەسازیی کوردی)).

نوسەر لەم کتێبەدا باس لە ڕێبازەکانی دانانی زاراوەو چۆنیەتی داڕشتنی زاراوەی نوێباوی کوردی دەکات، هەوڵی ئەوە دەدات، کە بە پێی ڕێبازێکی زانستی زاراوەی کوردی دابندرێت، هەروەك چۆن لە زمانە پێشکەوتووەکاندا پەیڕەو دەکرێت. بەتایبەتی گرنگی ئەم کتێبە لەوەدایە کە بە ناوی (چەند سەرنج و پێشنیازێك، دەربارەی هەندێك پێشگرو پاشگری پێویست، لە سازکردنی زانستە زاراوەی کوردیدا...) نموونەی چەندین پێشگرو پاشگری هێناوەتەوە، بە کوردی ڕوونی کردۆتەوە، کە بۆچی بەکاردێن، بۆ ئەوەی لە بواری زاراوەسازیی کوردیدا، سوودیان لێ ببینرێت. هەروەها مامۆستا جەمال عەبدول جگە لەم کتێبە چەند فەرهەنگێکی داناوە، وەك :-

فەرهەنگی زیوار، کە لە ساڵی 1996 چاپکراوە.

فەرهەنگی شەوکار، کە لە ساڵی 1998 چاپکراوە.

هەروەها فەرهەنگی کیمیا، کە چاپی دووەمی لە سڵی 1999 دا بە چاپ گەیشتووە. ئەم فەرهەنگە، تەرخان کراوە بۆ ((سووکە ڕوونکردنەوەو لێکدانەوەیەکی، نزیکەی 1750 زانستە زاراوەی کیمیای گشتی)). بە کورتە پێناسەیەك، ڕاڤەی هەر زاراوەیەکی زانستیی دەکات، بە وێنە :- ((کارلێکی نالەخۆ (نارەها) : ئەو کارلێکە یە کە گۆڕانی ووزەی سەربەستە کەی موجەب دەبێت، ئەم جۆرە کارلێکە لە خۆیەوە ڕوونادات))[2].

---

(1) کەمال جەلال غەریب، ئینسکلۆپیدیا چییە ؟،ل 3.

(2) جەمال عەبدول، فەرهەنگی کیمیا، ل186.

((فەرهەنگی زاراوەی زماننانسی)) ی

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

((فەرهەنگی زاراوەی زماننانسی)) کە لە ساڵی (2004) نووسەر چاپی کردووە، فەرهەنگێکی (کوردی – عەرەبی – ئینگلیزی)یە،ئەم فەرهەنگە زاراوەی گشت ئاستەکانی زماننانسی لە خۆگرتووەو پێناسەیان کراوە. بەرانبەر بە زاراوە کوردییەکانیش، شێوەیان لەم دوو زمانە : (عەرەبی، ئینگلیزی) دانراوە.

بۆ تێگەیشتن لە زاراوەکانی ئەم فەرهەنگە :

((((فەرهەنگی زاراوەی زماننانسی))، (کوردی – عەرەبی – ئینگلیزی) بە پێی پێویستی هەر زاراوەیەك ؛ یان بە گوێرەی کێش و سەنگی مەرام و نیازو مەبەستی ڕاگەیاندنیان،هەوڵدراوە، بە پێناسە کردن بێ، یان بە لێدوان و لێکدانەوە بێ، یان تەنیا بە بەرانبەر یەکدی دانانیان و ڕاگرتنیان بێ...کارو ئەرك بە ئەنجام بگەیەندرێت)).[1]

هەروەها جگە لەو هەولانەی کە باسمان کرد، چەندین هەوڵی دیکە لە بواری زاراوەسازی کوردی دراون، چەندین فەرهەنگ و کتێب و نامیلکە لەم بارەیەوە دەرچووە، کە ئەگەرچی ژمارەیان کەمەو، لە بارەی زانستی زاراوەسازی و چۆنیەتی چارەسەرکردنی کێشەکانی و بەرەو پێشەوە بردنی، نەگەیشتوونەتە ئاستێکی پێویست، بەلام بەسەرەتایەکی باش دادەندرێت، وەك :–

کتێبی ((گیروگرفتەکانی زاراوە دانان لە زمانی کوردیدا))

((محەمەد وەسمان)). و فەرهەنگی ((زاراوەی گەلی راگەیاندن)) ی

((بەدران ئەحمەد حەبیب))... چەند هەوڵێکی دیکەش.

ئەم هەولانەی تاکەکەس لە بواری زاراوە داناندا، لایەنی چاك و نگەتیڤیان هەیە.

ئەم هەوڵە تاکە کەسیانە بە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندبوونی فەرهەنگی زمان دادەندرێن ئەگەر بیت و لەلایەن کۆڕی زانیارییەوە ڕینمایی بکرێن و کارەکانیان هەڵسەنگاندن و وتوێژیان لە بارەوە بکرێت. هەرچەندە هەڵبژاردن و داتاشین و دۆزینەوەو دارِشتنی زاراوە ئەرکی کۆڕی زانیارییە، بەلام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە زاناو ڕۆشنبیران لە

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زماننانسی،ل 4.

ئاست خۆیانەوە نەتوانن بەشداری ئەم پرۆسەیە بکەن. بەهۆی ئەم هەوڵە تاکەکەسییانە، چەندین زاراوەی نوێباو هاتوونەتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردی و دەوڵەمەندیان کردووە، کە ئەمڕۆ ئەو زاراوانە دەبیندرێن و خەریکە خۆیان دەچەسپێنن، هەندێ زاراوەی چاکیان هێناوەتە کایەوە.

لێرەدا هەندێ نموونە لەو زاراوە نوێباوە کوردییانە دەهێنینەوە کە بە هەوڵی گروپ و تاکە کەس و کەسانی پسپۆڕو ڕۆژنامە نوسان دانراون، لە چاپەمەنییە کوردییەکانی ئەمڕۆدا بەرچاودەکەون :—

(پەرچەکردار، جیهانبینی، سەرتاپاگیر، شێوازگەرا، دەسەلأتخوازی، دوانەیی یەکان، دژە جەمسەر، چاکسازی، پەراوێزبوون، نامۆیی، هیچگەری، سنوربەند، بە ئەندامبوون، باوکسالاری، پەرلەمانتار، سەختگیر، گەندەڵی، پاکتاوکردن، شوێنگە پێگە، وا بەستەیی، پەناهەندە، وتاربێژی، وانەبێژی، دەسەلأتی چوارەم، پەناهەندە، تاراوگە، سەدەی کۆچ، زەمینەسازی، ژیاندۆست، بالأیی، چەپڕەو، نەتەوەخواز، ڕاڤەکاری، بازاڕی ئازاد، تەسکبینی، هاوسنوور، دەسەلأتی ڕەها، کۆمەڵگای چەپێنراو، ئاگایی، پەچە پۆشکردن، هاوساتی، میدیای سارد، چاوی سێیەم، دەرونشیکاری، خۆپەسەندی، زنجیرسازی، ساتەوەخت، ناوکۆیی...هتد)، چەندین زاراوەی دیکە. خەریکە وردە وردە جێگەی خۆیان دەگرن و لە لایەن قسە پێکەرانەوە پەسەند دەکرێن.

بەلأم لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم هەوڵە تاکە کەسیانە، نابێ بە ڕەهایی و بە شێوەیەکی ڕەمەکی و بێ لێپرسینەوەو گرتنە بەری ڕێبازێکی زانستی ئەنجام بدرێن هەرکەس خۆی بە زاراوەدانەر دابنێ و ئەرکی فەرهەنگی زمان ئالۆزبکەن یەکێك لەو کێشانە کە بەهۆی هەوڵی تاکە کەسییەوە دێنە بەردەم زاراوەسازی کوردی ڕێکنەکەوتنی پسپۆڕانە لە سەر زاراوەیەك و سەر هەڵدانی بیرو ڕای جیاوازە، زمانەوانەکان ڕێکناکەون لە سەر زاراوەیەکی یەکگرتوو، بۆ واتایەکی یەکگرتوو، بە وێنە :—

چەند زاراوەیەك و دەربڕینێکی جۆراو جۆر بەرانبەر بەیەك واتا بەرچاو دەکەون :—

لە لێکۆڵینەوە ئەکادیمییەکان، ئەم دەربڕینانە بەرچاو دەکەون :—

- **سەرچاوەی پێشوو**
- **هەمان سەرچاوەی پێشوو**

یاخودبەکارهێنانی ئەم زاراوانە بۆ هەمان واتا:–

- **زانکۆ – زانستگا**
- **شاعیر – هەستیار – هۆنەر**
- **هەڵبەست – شیعر – هۆنراوە**
- بۆ زاراوەی (ناوی سادە) یان هەر سادە بە تەنیا ئەم زاراوانە بەکارهاتووە :–

(1– شێخ محەمەدی خاڵ (سادە)ی لە فەرهەنگەکەیدا بەکاهێناوە.

2– جگەرخوێن (سادە) ی لە ڕێزمانەکەیدا بەکارهێناوە.

3– نوری عەلی ئەمین (پەتی) لە ڕێزمانەکەیدا بەکارهێناوە.

4– کردۆییف (ئاسان) ی لە ڕێزمانەکەی بەکارهێناوە.

5– هەژار وا پێشنیار دەکات کە وشەی (ساکار) بەکار بهێندرێت)[1].

بۆ (ناسادە) ئەم زاراوانە بەکارهاتوون :–

((1– سەعید صدقی زاراوەی (تێکەڵ).

2– تۆفیق وەهبی زاراوەی (لێکدراو).

3–مەردۆخ (پەیوەست).

4–کردۆ ییف زاراوەی (بارگران).

5– نوری علی (ئاوێتە).

6–رشید کورد (لێکدائی).

7–جگەر خوێن (پەرچەم)))[2] ی بەکرا هێناوە.

هەروەها لە بارەی جۆرەکانی کار، نوسەران چەند ناوێکیان بەکارهێناوە :–

((ئەو کارەی سەعید صدقی بە ((تەنیا))ی دای دەنێ، لای هەورامانی ((ساکارە))و لای ئەوانی تر هەموویان ((سادەیە)). دیسانەوە ((تێکەڵ)) لای سەعید صدقی بەرامبەر ((ناسادە)) ی نەبەزو ((لێکدراو)) ی هەورامانی و ((داڕێژراو)) ی کتێبی قوتابخانەکان و ڕێزمانی ئاخاوتن دەوەستێ))[3].

---

(1) لیژنەی ((زمان و زانستەکان))، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی،گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ل 399.

(2) لیژنەی ڕێزمان و زمان، کۆبوونەوەکانی لیژنەی زمان و زانستەکانی،ل8.

(3) محەمەد مەعروف فەتاح، کارپۆلین کردن بە پێی ڕۆنان،ڕۆشنبیری نوێ، ژ(121)، ل 41.

هەروەها زمانەوانانی کورد لە سەر ناوی هەردوو جۆرە دەنگی زمانی کوردی بۆچوونی تەواو

هەندێ ناوی جیاوازیان وەکو : ((بێدەنگ، نەبزوێن، دەنگبەر، گیر)) بۆ کۆنسۆنانتەکان و ((دەنگدار، بزوێن، دەنگبزوێن، خۆ دەنگ...)) بۆ ڤاولەکان داناوە. بۆ نموونە:

(((تۆفیق وەهبی)، ڤاولەکان بە ((بزوێن یان دەنگبزێن)) و د. (مارف خەزنەدار) بەبزوێنو دەنگداری دادەنێت، (تایەر سادق) کۆنسۆنانت و ڤاولەکان بە ((سازو ناساز)) ناودەبا، زەبیحیو د. (ئەورەحمانی حاجی مارف) دەڵێن : ((بزوێن)) باشترە، ((دەنگدارو بێدەنگ)) ڕاست نییە.

کۆڕ تیپی دەنگدار بە ((حەرف صحیح و صامت)) ی عەرەبی داوەتە قەڵەم. ڕاستیەکەی

((حەرف صحیح)) و ((حەرف صامت)) هەردووکیان یەك مانایان هەیەو یەکن. ئەوەی ببزوێ دەنگدارەو ئەوی نەبزوێ بێ دەنگە))[(٢)].

هەروەها ((تیپ)) و ((پیت)) کە دوو وشەی کوردین بەرانبەر بە ((حەرف))ی عەرەبیو ((Letter)) ی ئینگلیزی، لە زمانی کوردیدا بە کاردەهێندرێت، پێویستە بڕیار لە سەر یەکێکیان بدرێ،نەك هەر نووسەرێ بە ئارەزووی خۆی یەکێکیان بەکاربێنێ.

بە بۆچوونی د. (کەمال فوئاد) ((تیپ)) گونجاوترەو دەڵێ :–

((پیت لێرەدا، بە مانای Particle نەك Letter بەکارهاتووە. لە عەرەبیدا، بۆ هەردووکیان ((حەرف)) بەکارئەهێنن. بۆ وێنە ئەڵێن ((ئەلحروف ئەلئەبجەدیە)) بۆ مەبەستی دووەم. وە ئەڵێن :

((حروف ئەلجەڕو ئەلعەتف)) بۆ مەبەستی یەکەم. هەر ئەوەشە کە گەلێکی تووشی ئەو هەڵەیە کردووە، کە بۆ هەردوو مەسەلەکە لە کوردیدا ((پیت)) بەکاربێنن و جیاوازی لە نێوان ((تیپ)) بۆ ((حەرف–Letter)) و ((حەرف – Particle)) دا نەکەن)[(٣)].

---

(2) جەمال نەبەز، سەرنجێك لە چەند زاراوەیەکی تازە بەکارهاتوو وکۆڕی زانیاری کورد، گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات، ژ(22)،ل88.

به بۆچوونی ئێمە :– زاراوەی ((پیت)) گونجاوترە، چونکە ((تیپ)) بە واتای کۆمەڵ یان دەستە دێ، واتای ((فرقة)) ی عەرەبی و ((Group)) ی ئینگلیزی دەگەیەنێ. بۆیە وای بە باشتر دەزانین، ((پیت)) وەکو زاراوەیەکی زمانەوانیی و ((تیپ)) یش وەکو زاراوەیەکی گشتی بەکاربێنین.

زاراوەی ((تیپ)) لە بواری وەرزشیشدا بەکار دێت ((تیپی وەرزشی سلێمانی))، بۆ ئەوەی کێشەی هاوواتایی نەیەتەکایەوە، باشترە لە بواری زمانەوانیدا، زاراوەی ((پیت)) بەکاربهێنین.

هەروەها نوسەران و زمانەوانان، لە هەندێ زاراوەی دیکە دا یەکگرتوونین، بە وێنە :

زاراوەی ((زمان و زبان)) بۆ زمان و ((زاراو، زاراوا، زاراوە، شێوە، بەش، بن، خوار، نیمچە، بێچوو، لەهجە، دیالێکت)) بۆ یەك مەبەست بە کاردەهێنن.

هەندێ لە ڕوناکبیرو نوسەرەکانمان جیاوازی لە نێوان (زمان، دیالێکت و بەشە دیالێکت) دا ناکەن. بۆیە، هەندێك جار لە نەسینەکان ئەوە دەبینرێ، لە بری ئەوەی بڵێن : زمانی کوردی، دەڵێن : ((زمانی سۆرانی، بادینانی، زازایی، هەورامی، سلێمانی...تاد)).

لە کۆتاییدا، ئەوە دەڵێن کە :–

پێویستە پسپۆڕانی زاراوە دانان و نوسەران و زمانەوانانی کورد، لە بڕیارەکانیاندا یەکگرتووبن و لە سەر بناغەی تێگەیشتن لە چەمکی زاراوەو قووڵ بوونەوە لە واتای زاراوە بێگانەکان و وردبوونەوە لە سامانی زمانەوانیماندا کارەکانیان ئەنجام بدەن. بۆ مەبەستێك و تاکە واتایەك، تەنیا یەك زاراوە دەستنیشان بکەن. بەڵام، سازکەرەکانی زاراوەی کوردی ((زۆر جار لە سازکردنی زاراوەی نوێباوی پێویستدا، ئاگایان لە یەکترنییە و بەچاوێکی گشتی تەماشای زاراوە هاوواتاکان ناکەن، دەشێ ئاگایان لە یەکدی بێت و بزانن بۆ یەك مەبەستو یەك واتا تاقە زاراوەیەك سازبکەن، بەڵام لە بەردەمارگیری و بۆ بیرو ڕای تایبەتی و لاسایی کردنەوەی زاراوە لە زمانەکانی کەدا هەرجارێك بە سەرپێی و بۆ یەك مەبەست دوو زاراوە یان زیاتر ساز دەکەن))[2].

---

(1) د.کەمال فوئاد، زاراوەکانی زمانی کوردی و زمانی ئەدەبی و نوسینیان،گۆڤاری زانیاری،ژ(4)، ل 22 –24.

(2) د.کامل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی،ل 147.

بەکارهێنانی لە یەك زاراوە زیاتر لە لایەن نوسەرانەوە، بەم جۆرە بەرچاو دەکەوێت:–

1– جیاوازی زاراوە بۆ یەك واتا لە لیستەو نامیلکە یەکەوە بۆ لیستەو نامیلکەیەکی دیکە : بە وێنە لە نوسراوێکدا زاراوەی (کتێب و ئەدەب و قەڵەم) بەکاردێت، کەچی، نوسەرێکی دیکە لە نوسینەکەیدا بەرانبەر بە هەمان واتا، زاراوەی (پەرتوك و وێژەو پێنوس) بەکاردەهێنێت.

2– بەرچاوکەوتنی دوو زاراوە یان زیاتر لە لایەن نوسەرێکەوە بۆ تاکە واتایەك لە هەمان لیست و نامیلکەدا، وەك :

- (ئایندە، داهاتوو)
- دەرمانگاو دەرمانخانە
- نوژدار و برینکار ...هتد.

لە ڕاستیدا ئەم ناوە زۆرانە، نیشانەی دەوڵەمەندی زمان نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەرکی فەرهەنگنووس و ئەوانەی کە دەیانەوێ فێری زمانی کوردی ببن گران دەکات.

کێشەیەکی دیکە، کە بە هۆی هەوڵی تاکەکەسیی لە دانانی زاراوە، دێتە کایەوە، ئەوەیە کە:

أ– زۆر جار زاراوەی وا دەهێننەکایەوە و بە کاری دەهێنن کە پێویست نین بکەونە ناو فەرهەنگی زمانەوە،بەوێنە،لە کاتێکدا زاراوەی (زانا) مان هەبێت، پێویست ناکات زاراوەی (زانکار) بەکاربهێندرێت، ئەمە ئەرکی فەرهەنگی زمان گران دەکات.

ب– ئەگەرلە زمانی کوردیدا، دیاردەیەك یان واتایەکی تایبەتمان نەبێت، پێویست ناکا زاراوەی بۆ دابنرێ، بەوێنە :– ((ئاوەڵناوی کارئاسا)) لە ڕێزمانی کوردیدا، داڕشتەیەکمان نییە بۆ ئەم دەربڕینە، ئیدی پێویست بەوە ناکات زاراوە یان دەربڕینێك لە زمانی کوردیدا، بۆ ئەم واتایە ساز بکەین.

خاڵێکی دیکە لێرەدا، کە شایەنی باسکردن بێت، ئەوەیە :–

ئەو زاراوانەی کە بە هەوڵی کەسانی پسپۆڕیان زمانەوانان دادەندرێت یاخود پێشنیاز دەکرێن، هەندێکیان سەرکەوتوون، بەڵام هەندێکی دیکە یان، پەسەندناکرێن و لە لایەن قسە پێکەرانەوە توانای ڕۆیشتنیان نییە زاراوەی ((خەپلە)) کە بەرانبەر بە زاراوەی ((حەب))ی عەرەبی پێشنیاز کراوە، نەڕۆیشتووەو بەکار ناهێندرێت.

هەروەها ئەو زاراوانەی کە لە کاتی خۆی مامۆستا (مەسعود محەمەد) پێشنیازی کردوون، هەندێکیان پەسەندکراون، وەك : زاراوەی ((دادگە)) بەرانبەر بە زاراوەی ((محكمة)) ی عەرەبی، زاراوەی ((داواکار)) بەرانبەر بە ((مدعي))، هەروەها زاراوەی ((زیندەوەر، دیندار، دادخواز...هتد.))، زاراوەی ((گەندەڵ))ی بەرانبەر بە ((مرض باطني)) داناوە، ئەمڕۆ زاراوەی ((گەندەڵی)) بۆ واتایەکی دیکە بەکاردێت. بەڵام هەندێکی دیکەیان سەرکەوتوونەبوون و ئەمڕۆ بەکار ناهێندرێن،وەك:– ((ئایەك، نایەك، سەیرەك پرسەك،جەلوو، دینگار، خوازگاری، داواگێر، دیدەوەر...هتد))[1]، هیچ کامێکیان لە لایەن قسە پێکەرانەوە پەسەند نەکراون.

---

(1) مەسعود محەمەد، زاراوەسازی پێوانە، ل

قبولٌ كردنى زاراوەكان:-

كاتێك كۆڕێكی زمانەوانیی یان مەڵبەندێكی زانستی، زاراوەیەكی زانستی یان تەكنیكی دادەنێ، مانای ئەوە نییە كە خەڵك وەری دەگرن و بڵاویش دەبێتەوە، بەڵكو لەوانەیە، ئەو زاراوەیە خەڵك وەری بگرن و بەكاری بهێنن، لە وانەشە، پەسەند نەكرێت و بە نوێباوی بمێنێتەوە ((وشەی نوێباو – ئەو وشانەن كەوا بۆ مانایەكی ناسراوی دانەیەك (وحدة) لە زمان بەكاردەهێندرێن و تازە هاتوونە تە زمانەوەو هێشتا نەچوونەتە ریزی وشەی چالاكی ئەو زمانەوە. ئەو جۆرە وشانە، تا ئەو دەمەی بە تەواوی ڕەگ دانەكوتن و جێگیر نەبن و بڵاونەبنەوەو نەچنە ریزی وشەی چالاكەوە، هەر بە نوێباوی دەمێننەوە ڕەنگی تازەییان تێدا دەبینرێ. بە وێنە وشەی ((ڕێزمان)) – هەرچەندە ماوەی (30)ساڵێك دەبێت لە زمانی كوردیدا پەیدابووە، بەڵام لە بەر ئەوەی بە تەواوی بڵاوبۆتەوەو جێگیر بووەو ڕەگی داكوتاوەو ڕەنگ و بۆی نوێباوی پێوە نەماوە، هاتۆتەریزی وشەی چالاكی كوردییەوە. هەروەها ((نوسەر))،((خوێنەر))، ((گۆڤار))، ((چیرۆك))...وەگەلێكی تر لەگەڵ ئەوەدا كە لە مێژ نییە لە زمانی كوردیدا هاتوونەتە ناوەوە، بەڵام چونكە تێكڕای خەڵكەكە وەری گرتوون، لە بەر ئەوە لە نوێباوی دەرچوون و لە ریزی وشەی چالاكی كوردیدا وەستاون))[1].

هەروەها ((ئەمڕۆ زاراوەی (هەواڵگری) (الاستخبارات)، (مایەوزە بەخشەكان) بەرانبەر (المواد المنشطة)،(بێژەر) (المذیع، المذیعة)و چەندان زاراوەی دیكە زۆر بە فراوانی بەكاردێن و لە سەرزاران سووكن هەر چەندە تەمەنیان لە چەند ساڵێك زیاتر نییە.

كەچی وشەی دیكە هەن وەك : (پێنووس) بەرانبەر (قەڵەم) كە واسی ساڵێك دە بێت داندراوە، كەچی نەیتوانیوەجێ بە وشەی (قەڵەم) لەق بكات، زۆر لە پێنووسەكە زیاتر بەكاردێت. كەچی

(تێنووس) كە بۆ (دفتر) داتاشراوە هەر بەكارنایەت مەگەر بە دەگمەن))[2].

شایانی باسە هەندێ لێكۆڵینەوە كراوە، سەبارەت بە هۆكاری سەركەوتنی هەندێ زاراوەو بەكارهێنانیان لە لایەن خەلكی، وەكو وردبوونەوە لەو ڕێگا زمانەوانییانەی كە تێیدا

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی كوردی،ل 53.

(2) محەمەد وەسمان، گیرو گرفتەكانی زاراوەدانان لە زمانی كوردیدا،ل 49.

بەکارهاتووە، هەروەها خاسیەتەکانی دەنگی وشەیی ئەم زاراوەیە چییە کە تێیدا بە کارهاتووە، هەروەها تاچ ڕادەیەك لە لایەن دەزگاکانی ڕاگەیاندن وەکو ڕۆژنامەو ڕادیۆو تەلەفزیۆن بەکاری دەهێنن، هەروەها تاچ ڕادەیەك واتا زمانییەکەی هاوواتای واتا زانستییەکەیە. ئەوەی ڕاستی بێ، تاوەکو ئێستاش هۆکاری ڕاستەقینەی سەرکەوتنی زاراوەیەك یان سەرنەکەوتنی بەتەواوی نەزانراوە.

هەندێك زاراوەی نوێباو هەرچەندە بەپێی دەستوری ڕێزمانی زمانی کوردی داڕێژراون و ڕەخنە لە چۆنیەتی ڕێبازی داڕشتنیان لە لایەن زمانەوانانەوە نەگیراوە، کەچی لە لایەن قسە پێکەرانی زمانی کوردیەوە نەچەسپاون و نەیانتوانیوە جێگەی خۆیان لە فەرهەنگی زاراوەسازی زمانی کوردیدا بگرن. بە وێنە :– زاراوەی ((پەندیار)) بەرانبەر بە زاراوەی (الحکیم)، زاراوەی ((پەندیاری)) بەرانبەربە زاراوەی ((الحکمة))(1) بە پێی دەستوری زمانەوانی (پەند+ یار) سازکراوە، بەڵام ئەمڕۆ زاراوەی (حەکیم) لەلایەن خەڵکی بەکاردێت. هەروەها زاراوەی (هەستیار) بەپێی دەستوری زمانەوانی (هەست + یار) سازکراوە، بەڵام بەکار ناهێندرێت.

بەپێچەوانەشەوە وشەی (زانکۆ) کەبەهۆی گۆڕان لە شێوەی داڕشتنی وشە لە زمانی کوردیدا پەیدا بووە. لە سەرەتاداو ئێستاش هەندێ لە نوسەران ڕەخنە لە وە دەگرن کە داڕشتنی ئەم وشەیە لە شێوازی دەستوری داڕشتنی زاراوە لە زمانی کوردیدا لایداوە د. ئەورەحمانی حاجی مارف ،لەم بارەیەوە دەڵێ :–

((لە زمانی کوردیدا بۆ ڕۆنانی لێکدراو نزیکەی پازدە ڕێگەی جیاواز هەیە، وەك : (ناو+ ناو) ؛ (ناو +ناوبەند+ ناو) ؛ (ناو + ئاوەڵناو) ؛ (ئاوەڵناو +ناو) ؛ (ناو + ڕەگی کردار)...

لە نێو ئەو ڕێگایانەدا، یەکگرتنی (ناوو ڕەگی کردار زۆر باوە. وەك :

مەی + گێڕ (گێڕان) = مەیگێڕ

کۆڵ + گێڕ(گێڕان) = کۆڵگێڕ

کار + گێڕ (گێڕان) = کارگێڕ

دار + تاش (تاشین) = دارتاش

---

(1) لیژنەی زاراوە زانستیەکان، زاراوەزانستییەکان،گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ل 447.

سەر + تاش (تاشین) = سەرتاش

شەکر + شکێن (شکاندن) = سەرشکێن

دەست + بڕ (بڕین) = دەستبڕ

بەڵام ئەو ڕێگەیەی وشەی (زانکۆ) یان پێ ڕۆناوە، واتە :

ڕەگی کردار + ناو

زان (زانین) + کۆ = زانکۆ

بەهیچ چەشنێك لە زمانی کوردیدا نییە، لە بەر ئەوەی وشەی ناوبراو دژ بە یاساکانی ڕۆنانی وشەی لێکدراوی کوردی سازکراوە، ئەوە دەچێتە خانەی هەڵەی زمانە وانییەوە.

جا کە هیچ یەکێك لەو وشانە (کۆلگێڕ، (کارگێڕ)، (دارتاش)، (قۆڵبڕ) (سەرشکێن)... نەشێ بکرێت بە (گێڕ کۆڵ)، (گێڕکار)، (تاش دار)، (بڕقۆڵ)، (شکێنسەر)... ئەوە ڕاست نییە (زان) ی ڕەگی کرداری (زانین) یش پێش ناوەکە — (کۆ) بخرێت و ئەمە دەبێتە تێکدانی دەستورە ڕەسەنە ڕێك و پێکەکانی زمانی کوردی.

بۆ زێدە ڕونکردنەوە، بەشێك لەو وشە لێکدراوانەی مۆرفیمی (زان) هاوبەشیی لە ڕۆنانیاندا کردووە، دەخەمە بەرچاوو ئەوەتە لە سەرجەمیاندا، کەوتووەتە دواوە :

کار + زان = کارزان

قسە + زان = قسەزان

یاری + زان = یاریزان

کوردی + زان = کوردی زان

ڕێ + زان = ڕێزان

زمان + زان = زمانزان

درۆ + زان = درۆ زان

...هتد.

بێ گومان کورد هەرگیز نەیوتووە : (زانکار ؛ زانقسە ؛ زان یاری ؛ زانکوردی ؛ زانڕێ ؛ زانزمان ؛ زان درۆ...)... کەواتە لە نێو هەموو ئەو وشانەدا (زانکۆ) تاکە وشەیەکە لە سازو ئاوازی کوردییەوە دووربێ...))[1]

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی و خەوشی هەندێ وشەو زاراوەی نوێ، ل6–9.

زاراوەی (زانکۆ) کە لە لیستەی یەکەمی زاراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد دا هاتووە، ل 454 بەرگی یەکەم بەشی یەکەم – 1973 – لە تێبینیەکاندا هاتووە (ڕستەی کۆکردنەوەی زانین) (جامعە العلوم والمعارف) هێنراوەولە وشەی یەکەم (کۆ) و لە وشەی دووەم (زان) وەرگیراوە بەرو دوایان پێکراوەو بووەبە زانکۆ.

زاراوەی زانکۆ ئەمڕۆ لە زمانی کوردیدا، بەتەواوی شوێنی خۆی گرتووەو، لەوە دەرچووە کە بەنامۆ بزاندرێت و هیچ زاراوەیەکی دیکە ناتوانێت جێی پێ لەق بکات.

هەروەها وشەی (گشتاندن) یش کە لە لایەن مامۆستا (جەمال عەبدول) [1] ەوە دانراوە بەرانبەر (تعمیم) ساڵەکانی هەشتا لە وەرگێڕانی کتێبی کیمیای پۆلی چوارەمی گشتیدا بەکارهێنراوە، هەندێ لە زمانەوانان بەتوندی لێی دواون و بە دژواری دادەنێن، کەچی ئێستا خەریکە دەچەسپێت و زاراوەیەکی گونجاوەو پڕبەپڕی واتای(تعمیم)ە.

دەتوانین هۆکاری سەرنەکەوتنی زاراوە ی زانستی لە بلاو بوونەوەدا، بۆ چەند خاڵێك بگەڕێنینەوە:–

1– ((هەندێك جار کۆڕی زانیاری، زاراوەیەك دادەڕێژێت بۆ چەمکێك یان دۆزینەوەیەك، بەلام پێشتر خەڵك بەکاریان هێناوەو ناوێکیان بۆ داناوە.

جا ئەم ناوەش چ دانراوبێ یان هاوردەبێ، ناوە داڕێژراوەکە ناتوانێ بەربەرەکانی ئەو ناوە دانراوە بکات کە پێشتر بلاوبۆتەوە.

2– هەندێك جار کۆڕی زانیاری زاراوەیەك دادەڕێژێ بۆ چەمکێك کە پێشتر خەڵك نەیانزانیبێ و ناویان لێ نەنابێ، لە گەڵ ئەوەش ئەم زاراوە نوێیە بلاونابێتەوە))[2]، یان زاراوەکە گونجاو نییە، بۆ ئەو واتایەی بۆی دانراوە.

بەم جۆرە دەبینین، ژمارەیەکی زۆر لەو زاراوانەی کە کاتی خۆی کۆڕی زانیاری کورد دایناون، نەیانتوانیوە وەکو زاراوەیەکی نوێباو برۆن و لە لایەن خەڵکی بەکار بهێندرێن، وەك :– (بنگەی دابەشین، جووت هاتن، بنۆسی کارایی، بنۆسیاری...هتد.

ئێمە پێشنیازمان لەم بارەیەوە، ئەوەیە :–

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوە سازی کوردی، ل84.

(2) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح،ل156.

کاتێك شتێکی تازە دێتە کایەوە، یان دۆزینەوە یەکی نوێ دادەهێندرێ، پێش ئەوەی ئەوشتە نوێیە یاخود دۆزینەوەیە بگاتە دەستی خەڵك و بازاڕو شوێنە گشتییەکان، لەلایەن کۆڕی زانیارییەوە ناوێکی بۆ دابندرێت، دواتر داوا لە خەڵك نەکرێت کە ئەو ناوەی کۆڕی زانیاری بۆ ئەم شتە یاخود دۆزینەوەی داناوە، بەکاریبهێنن و واز لەو ناوە بهێنن کە پێی ڕاهاتوون.

بۆ چارەسەرکردنی حاڵەتی دووەم :-

پێشنیازمان وایە ((کەتەنها زمانزان زاراوە زانستی و تەکنیکی یەکە دانەڕێژێ، بەڵکو پێویستە پسپۆڕوبەکارهێنەریش بەشداری دانانی زاراوەکە بکەن، تا واتا زانستییەکە بۆ زاراوەکە گونجاوو باشتربێت و خەڵکیش لایان پەسەندبێت ئەم بیروبۆچوونە لە لیژنەی زاراوەکانی ڕێکخراوی نێو دەوڵەتیدا، پەسەندکراوە)) [1].

(1) سەرچاوەی پێشوو،ل 156 –157.

شێوەکانی مۆرفیم (نمط المورفيم – Allomorph)

بەچەند شێوەیەك کەلەیەك مۆرفیمدا کۆدەبنەوە، دەلێن شێوەی مۆرفیم، (بەشێکی زۆری شێوەی مۆرفیمی زمانی کوردی ئەوانەن کە هۆی فۆنەتیکی پێکیان دەهێنێ. بە وێنە ئەگەر مۆرفیمی (وە) لە وشەی ((چوونەوە)) دا ببێتە (ەوە)، ئەوە مۆرفیمێکی دیکە پەیدا نابێ، بەڵکو شێوەی هەمان مۆرفیمە، بەڵام پێویستی فۆنەتیکی ئەو شێوەیەی پێداوە. یاخود ئەگەر مۆرفیمی (ەکە) کە نیشانەی ناسیاوی یە بە چەند شێوەیەکی دیکە، وەك (کە – یەکە...) بەرچاو بکەوێ، ئەوە ناکرێ بە مۆرفیمێکی دیکە دابنرێ، بەڵکو ئەوانە مۆرفیمی (ە کە)ن...

ئەو جۆرە حاڵەتانە کە لە زانستی زماندا بە شێوەی مۆرفیم ناسراون، لە زمانی کوردیدا زۆرن، وەك:

گە/ گا	**ڕێگە–ڕێگا، جێگە – جێگا**
ێك / یێك / یەك / یێ	**شەوێك – چراییێك – چەقۆیەك – ڕۆژێ**
وان / ەوان	**گاوان – باخەوان**
بەند / بەن	**ناڵبەند – ناڵبەن**
وەر / ەوەر	**سەروەر – جانەوەر**
کە / ەکە / یەکە	**دەرگا – کوڕەکە – چرایەکە.**

لە زمانی کوردیدا، شێوەی مۆرفیم لە ڕێگەی تێچوونی بزوێن یاخود پەیدابوونی نیمچە بزوێنەوە دروست بوون، کە ئەویش هۆی فۆنەتیکییە).[1] شێوەی مۆرفیم، لە بواری زاراوەسازیدا، زۆرجار دەبێتە هۆی هاتنە کایەوەی بیروبۆ چوونی جیاواز، وەك :

پاشگری (گە – گا) کە شێوە مۆرفیمی یەکدینە، دەچنە سەرناوو هەندێك بەشە ئاخاوتنی دیکە، واتای شوێن و جێگە دەگەیەنن.

هەندێك جار بیری وا دێتە کایەوە، کە مۆرفیمی (– گا) بۆ شوێنی گەورەبەکاردێت، مۆرفیمی (گە) ش بۆ شوێنی بچووك بە کاردێت. [2]

---

(1) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشە ڕۆنان لە زمانی کوردیدا،ل 35.

(2) چاو پێکەوتن , د. بەکر عومەر عەلی.

((مامۆستا جەمال نەبەز پێشنیاری کردووەکە، لە زمانی کوردی ئەدەبیدا، هەر تەنیا پاشگری ((گە)) بەکاربهێنرێ باشترە، بێ ئەوەی ئەم جیاوازی یە ڕوون بکاتەوە))[1].

ئەم بۆ چوونانە بواری زاراوە سازیمان لێ تەسک دەکاتەوە. ئێمە باوەڕمان وایە :-

کە ئێستا ئەم دووانە وا تێکەڵبوون، کە بە هەردووشێوەیان زاراوە مان بۆ دروست دەکەن، بۆ پاڵپشتکردنی ئەم بۆچوونەوش چەند نموونەیەك دەهێنینەوە :-

(کارگە) کە پاشگری (گە)ی وەرگرتووە، لەوانەشە شوێنێکی گەورە بێت، (کۆگا)، (دەزگا) کە پاشگری (گا) یان چۆتە سەر مەرجیش نییە شوێنێکی گەورەبن.

هەروەها ئەم دوو پاشگرە، زۆر جار دەچنە سەر هەمان وشە بەبێ جیاوازی گەورە و بچووکی شوێنەکە، وەك :-

تۆمارگە - تۆمارگا

فرۆشگە - فرۆشگا

خەڵوەتگە - خەڵوەتگا

دایەنگە - دایەنگا

ئەمەش ڕاستی ئەم بۆچوونەمان بۆ دەردەخات، کە ئەم شوێنانە بەگەورە و بچووکیانەوە، هەردوو شێوە مۆرفیمی (گە - گا) وەردەگرن.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، پێویستە ئاماژە بەوە بکەین، کە :-

هەرچەندە هەردووکیان، بۆ شوێنی گەورە و بچووك بەکاردەهێندرێن، بەڵام لە هەندێ بەکارهێناندا جیاوازییان هەیە (((گە) زیاتر گونجاوو لەبارو مۆسیقی ترە بۆ پێکهێنانی ناوی جێگا لە چاوگەوە، لە دەربڕیندا سوکترە، وەك : جومگە، ڕوانگە، فڕگە، کەچی (گا) لەگەڵ (ناوی جێگا) کە لە ناوەوە پێك دەهێنرێت گونجاوو سوکترە وەکو :

سەربازگا، لەشکرگا، سەیرانگا... کەچی (ڕوانگا، فڕگا، خولگا، پرسگا، لەشکرگا،... هتد لەسەر زماندا نارێك و قورسە.))[2]

بەڵام دیسانەوەش، ئەم بۆچوونە مەرج نییە هەموو چاوگێك یاخود ناوێك بگرێتەوە، بەوێنە:-

---

(1) ڕەفیق محەمەد شوانی، ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن،ل 142.

(2) ڕەفیق محەمەد شوانی، ئەو وشانەی لەچاوگەوە وەردەگیرێن،ل 142.

((خوێنـدن)) هەرچـەندە چاوگیشـە، کەچـی لەگـەڵ پاشـگری (گـا) دا، گونجـاوترو مۆسیقی ترە، وەك لە پاشگری (— گە).

کەچی وشەی (تاراو)، پاشگری (— گە) وەردەگرێت، دەبێتە (تاراوگە). هەروەها (ژوان + (— گە) ← ژوانگە، فەرمانگە...هتد.

2- شێوە مۆرفیمی (— یەتی، — ێتی)

هەندێ جار بیرو بۆچوونی جیاواز لەبارەی بەکارهێنانی ئەم شێوە مۆرفیمانە دێتـە کایەوە، کە کامیان بەکاربهێنین بۆزمانی ئەدەبیی گونجاوترە : —

ئەمینداریەتی — ئەمینداریێتی.

چۆنیەتی — چۆنێتی

خۆیەتی — خۆییێتی

بەرپرسیاریەتی — بەرپرسیارێتی

(— ێتی، — ا یەتی) :—

کەسێتی — کەسایەتی

بەرامبـەر بـە زاراوەی (شخصـیة)ی عـەرەبی، هەنـدێ کـەس (کەسـایەتی) بـەکار دەهێنن، هەندێ کەس (کەسێتی) بەکاردەهێنن.

بەبۆچوونی ئێمە :—

بۆ زاراوەی (شخصیة)، (کەسێتی) باشترە بەکاربهێنرێت، (کەسایەتی)، بۆ خزمایەتی گونجاوترە.

(—یەتی، — ێتی)

یەکیەتی — یەکێتی

(— یەتی، — ێتی، — ایەتی) :—

چۆنیەتی — چۆنێتی — چۆنایەتی

پێویستە بڕیار لەسەر بەکارهێنانی یەکێکیان بدرێت.

چەندین شێوە مۆرفیمی دیکەش، لە زمانی کوردیدا بەرچاو دەکەوێت.

هاتنەکایەوەی ئەلۆمۆرف دەگەڕێتەوە بۆ سێ هۆکار :—

((1- کاری دەنگی دراوسێ وەك ئـەو گۆڕانانـەی بەسـەر مـۆرفیمی (– ەکـە) و (..ان) داهاتووە.

2- شێوازی قسەکردن وەك ئەو گۆڕانـەی بەسـەر مـۆرفیمی (–ەکـە) ی نیشـانەی ناسـیندا دێ. وەك لەکاتی ئاخاوتندا دەردەکەوێت (کوڕەی بەسەزەمان پەلاماری نانەکـەی دا) ئەلۆمۆرفی (ە) دەچێتە شوێنی (– ەکە)

3- زارەکانی زمان، بۆ نموونە،گۆڕانی ئەلۆمۆرفی (– ەکە) بە (– ۆکە) و (– ێکـە) لەوشـەی (قاپێکە، جوانۆکە)، بەپێی زارەکانی زمانی کوردی))[1].

(1) محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، ل85.

زاراوەی بیانی :-

بۆچوونی جیاواز لە نێوان زمانەواندا هەیە، لەبارەی چۆنیەتی دانانی زاراوە، هەندێ پێیان وایە، پێویست بەوە ناکات سڵ لەوشەی بیانی بکەین، با بە ئازادی لەزمانی ئینگلیزی و فەرەنسی و زمانەکانی دیکەش وەربگرین، ئەگەر سەیری فەرهەنگی زاراوەی کوردی ئەمڕۆمان بکەین، ژمارەیەکی زۆرمان لە زاراوەی ئەم زمانانە بەرچاو دەکەوێت. هەر لەفەتواو قەدەرو وەهم و سروشت و قەرەباڵغ وە بیگرە تا دەگاتە، ڕیفراندۆم و ئۆپۆزیسیۆن و داتاو ئیمەیل و...هتد.

ئەوانەی ڕێ بەم زاراوانەش دەدەن دەڵێن :- زمان پێیان دەوڵەمەند دەبێت و هەموو زمانە زیندووەکان، وشەو زاراوە لەیەکدی وەردەگرن، زمانی کوردیش هیچی لەزمانانی دیکە کەمتر نییە , ترسی ناوێت، ئەگەر لە زمانانی دیکەوە وەربگرین، بەرانبەر بەوانەش، هەیە داوا دەکات لەڕەگی وشە کوردییەکانەوە زاراوەی لەبار دابڕێژینەوەو دابتاشین و دابنێین بۆ ئەو چەمکە نوێباوانە، هەر دووبەرە لەکێشەو ململانێیەکی هێمندان.

وەرگرتنی زاراوە لەدراوسێکانەوە

زمانی کوردی ئەمڕۆ ژمارەیەك زاراوەی لەفەرهەنگەکەیدا هەیە کە لەزمانە دراوسێکانی وەکو (عەرەبی، تورکی، فارسی) یەوە هاتوونەتە ناوی، لەم بارەیەوە بیرو بۆچوونی جیاواز هەیە :-

1. **وشەی عەرەبی :-**

هەندێ وای بەباش دەزانن کەهیچ وشەیەکی عەرەبی لەزمانی کوردیدا، بەکارنەیەت، ئەمە بەنیشانەی هەژاری و ناپوختەیی زمان دادەنێن.

لە بەرانبەر ئەمانەدا، هەندێ نووسەری دیکە وەرگرتنی وشەی عەرەبی بە دیاردەیەکی ئاسایی دادەنێن.

بەبۆچوونی ئێمە :-

هاتنە ناوەوەی وشەی عەرەبی بۆ ناو زمانی کوردی، ئەگەر بەهۆکاری پێویست بێ، هیچ زیانێك بەزمانەکەمان ناگەیەنێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە، ئەو وشانەی کە هاتوونەتە فەرهەنگی زمانی کوردی و ڕەگ و ڕیشەیان داکوتیوە، لەناو قسە پێکەرانی زمانی کوردی بڵاو بوونەتەوە، زمانی کوردیان بەپێزو دەوڵەمەند کردووە :-

ئــەو وشــانەی کەلــەناو کۆمــەڵانی خــەڵك و چــینی خوێنــدەوارو تەنانــەت نەخوێندەواریشدا هەن و هەموو کوردێك بەئاسانی تێیان دەگەن و مۆرکێکی کوردانەیان وەرگرتووە، تازە بوونەتە خۆماڵی و خزمەتی زمانەکەمان دەکەن و ئەرکیشیان لەسەرمان نییە.

بەوێنە وشەکانی وەکو :- ((**وەهم و قەدەر و خەت و خەیاڵ و قەڵەم و ماڵ و ئیش و خێرو بەرەکەت و مزگەوت و وەفاو موبارەك و زەکات و تەزبیح و خزمەت و خودبەو مێزەرو شەربەت و قەساب و بەقاڵ و حەنان،... چەندین وشەی دیکە هەموو کوردێك دەیانزانن، هۆگریان بووین و ناسراون، ناشێ لەزمانە کەمان وەدەریان بنێین))** [1].

بەڵام هەندێ وشەی عەرەبی کە کەوتونەتە ناو زمانی کوردی، بەبێ ئەوەی زمانی کوردی پێویستی بەم وشانە هەبێت. بۆ خۆدەرخستن و خۆجیا کردنەوە لەخەڵکی ئاسایی، یاخود بەهۆی کاریگەری بوونیان بەزمانی عەرەبی، لەکاتی قسەکردندا، زاراوەو دەستەواژەی عەرەبی درێژو قورس بەکاردەهێنن، ئەم دەرکەوتە یە وەنەبێ تەنیا لەنێو کوردا هەبێ، بەڵکو لە نێو زۆر گەل و نەتەوەی دیکەشدا بەرچاو دەکەوێت، هەندێ جار چینی سەرمایەدارو سەروەی کۆمەڵ وشەی زمانێکی دیکە بەکار دەهێنن، بۆ ئەوەی لە زمانی چینی خوارەوەی کۆمەڵ جیاواز بن.

((ئەرستۆکراتەکانی (ڕووس) لە سەردەمێکی مێژووی دیاریکراودا، لە نێو خۆیاندا بە زمانی

(فەڕەنسی) گفتوگۆیانکردووە))[2].

خاڵێکی دیکە لەبارەی بەکارهێنانی وشەی عەرەبی لەزمانی کوردیدا ئەوەیە، کەهەندێ کەس جگە لەوەی لەکاتی ئاخاوتن یان نوسیندا، زۆر وشەی عەرەبی بەکاردەهێنن و بەزمانی کوردی ڕەوان قەسەناکەن، وشەی هاووتای کوردی وعەرەبیش بەدوای یەکدا دووبارە دەکەنەوە وەك (**ڕێز و ئیحترام، ویژدان و زەمیر، کورت و موختەسەر، ڕەخنەو نەقد، شیعر و هەڵبەست، یاسا و قانون، خوو ئولفەت، وەعد و پەیمان، پرسیار و سوئال،**

(1) هەژار موکریانی، کوردو سەربەخۆیی زمان، گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ل 285.

(2) حوسین محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل453.

وەڵام و جەواب، گەورە و عازەب، سەرچاوە و مەصدەر، ئاینزاو مەزهەب، زاهیر و ڕواڵەت، شەوو ڕۆژ و لەیل و نەهار، ناپاکی و خیانەت... هتد).

ئەم شێوە نووسینە بارگرانی دەخاتە سەر زمانی ئەدەبی کوردی، چونکە سەرەڕای ئەوەی کە وشەکان هاوواتان، بەدوو زمانی کوردی و عەرەبیشن کە هەردووکیان یەك واتا دەبەخشن و پێویست بە دووبارە کردنەوەیان ناکات. بۆیە نابێ ئەم جۆرە وشانە، لەزمانی ئەدەبیی و زمانی نووسیندا بەکاربهێنین.

بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەش : دەبێ کۆڕی زانیاری، یان کۆمەڵێ لە زمانزانان کە دەست بەو کارە بکەن، پێش هەموو شتێك وشەی هەموو زارە جیاجیاکانی کوردستانیان بەفەرهەنگ لەبەر دەستدابێ و کەبیانەوێ وشەیەکی کوردی ڕەسەن، لەجێگەی دابنێن ئەوەیان هەڵبژێرن کە لەهەموویان شیاوترەو واتاکەی گونجاو ترە.

خاڵێکی دیکە ئەوەیە، کە ئەمڕۆ لەزمانی کوردیدا، ژمارەیەك لەو وشە عەرەبیانەی کە کەوتوونەتە زمانی کوردی، هاوواتای کوردییان هەیە، وەك :-

مەستەرە	-	ڕاستە
عەمەلە	-	کرێکار
صف	-	پۆل
زاڵم	-	زۆردار
حاکم	-	دادوەر
محاسب	-	ژمێریار
نادی	-	یانە
مەدرەسە	-	قوتابخانە
محامی	-	پارێزەر
مەحکەمە	-	دادگا
موعەلیم	-	مامۆستا ... هتد.

زۆر جار زاراوەیەکی دراوسێ و زاراوەیەکی کوردی ڕەسەن شان بەشانی یەکدی دەڕۆن، تاله ئاکامدا یەکێکیان بەتەواوی دەچەسپێت و شوێن بەوی دیکەیان لەق دەکات، وەکو :-

خوێندكار – تەلەبە

کە ئێستا خەریکە زاراوەی (خوێندکار) لەکرمانجی خوارو دا، بەتەواوی دەچەسپێت و شوێنی زاراوەی (تەلەبە) ی عەرەبی دەگرێتەوە.

بەشێکی دیکە لەو زاراوە عەرەبیانەی هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوەو، بەرانبەر بەهەمان واتا، وشەی کوردی هەیە، بەلاّم وشە کوردییەکە نەیتوانیوە شوێنی زاراوە عەرەبییەکە بگرێتەوە، بەڵکو تاوەکو ئێستاش خەڵك زیاتر ئاشنان بە زاراوە عەرەبییەکە بەکاری دەهێنن، بەوێنە :–

قەڵەم – پێنوس

شیعر – هەڵبەست

ئەدەب – وێژە

شاعیر – هەستیار.

لەبارەی زاراوەی (هەستیار) هەندێ کەس لەو باوەڕەدان کەزاراوەی (هەستیار) بۆیە نەیتوانیوە بڕوات و جێگەی وشەی (شاعیر) بگرێتەوە، لەبەر ئەوەی بەوتنی (هەستیار) وشەی

(کەمتیار) مان بیر دەکەوێتەوە.

ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونە دانین، بەڵکو ئەمە پەیوەندی بە مێژووی پەیدابوونی وشەکەو چۆنیەتی گونجانی وشەکە لەگەڵ چێژو سەلیقەی زمانی کوردیدا هەیە.

ئەگەر هات و دوو زاراوەی کوردی هاوواتا، بەرانبەر بە زاراوەیەکی عەرەبی هەبوو، پێویستە پەسەندەکەیان هەڵببژێرین و بەکاری بهێنین و واز لەوی دیکە یان بهێنین، بەوێنە:–

پەیام دار، دەربەست – الملتزم.

وشەی فارسی

لەنێو ئەو وشانەی، کورد وەریگرتوون، بەشێکیان فارسین کەلەگەڵ زمانی کوردیدا لەیەك خێزانی زمانن.

لەبارەی وەرگرتنی وشەی فارسیش دووبارە بۆچوونی جیاواز هەیە :-

ئێمە لەگەڵ ئەم بۆچوونەداین :-

کە ئەگەر پێویستیی ئەوەی هێنایەکایەوە، کە وشەیەکی فارسی وەربگرین بۆ زمانەکەمان، ئەمە بەکارێکی ئاسایی دادەندرێت، وەخۆمان لەزمانانی دیکە بەکەمتر نازانین، کە ئەگەر وەرگرتنی وشە بێتە پێشەوە درێغی ناکەن ((زمانەکەمان زمانێکی سەبەخۆیەو ناترسین و نایشارینەوە، کە خزمایەتی لەگەڵ فارسیشدا هەیە، زۆر باش دەتوانین، وشەی فارسی وەرگرین، وەك ئەوان کە لەوەرگرتنی وشەی کوردیی و هیچ زمانێکی دیکە سڵ ناکەن))(1).

بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەبەبێ هۆ وشەی فارسی وەربگرین و لەزمانەکەماندا بەکاریانبهێنین:-

بەوێنە هەندێ لە نووسەران، ((پێشگرو پاشگر))ە کانیش لەزمانی فارسییەوە وەردەگرن و لەزمانەکەماندا بەکاریدێنن :-

یاخود مۆرفیمی ڕێزمانی وەردەگرن، کەئەمەش زیان بەزمانەکەمان دەگەیەنێت، بەوێنە:- لەزمانی کوردیدا، ئامرازی کۆکردنەوەمان هەیە کە مۆرفیمی (ان)و شێوە مۆرفیمەکانیەتی، بەڵام، هەندێ کەس پاشگری (ها) کە لەزمانی فارسیدا، بۆکۆکردنەوە بەکاردێت، وەردەگرن و هەر بەو شێوەیە وشە کوردییەکانیش کۆدەکەنەوە، وەك ((سەد، جار، هەزار، ملیۆن، ساڵ..))، کە بە کوردی بە ((سەدان، جاران، هەزاران، ملیۆنان، سالان...هتد)) کۆدەکرێنەوە، کەچی بە ((سەدەها، جارەها، هەزارەها، ملیۆنەها، ساڵەها... هتد)) کۆیان دەکەنەوە.

لەزمانی ئەدەبیدا، بەکارهێنانی ئەو ئامرازە سینتاکسییە بەپەسەند تر دادەندرێت کە کوردی ڕەسەنە، کە وەکو ئامرازێکی سەرەکی کۆکردنەوەی وشەی کوردی بەکاردێت.

---

(1) هێمن، پاشەڕۆك، ل28.

جگە لەمە بەکارهێنانی هەندێك وشەی زەقی فارسی، وەکو ((میهر، شکستە، پژموردە، بیمارستان... هتد)). کەهەر وشەیەکیان هاوواتای کوردیان هەیە، دەتوانین لە بری ئەوانەدا زاراوەی کوردی ڕەسەن بەکاربهێنین.

هەروەها سەبارەت بە وەرگرتنی وشەی تورکیش هەمان شتە کە نابێ بەبێ هۆکاری پێویست ئەو وشانە وەربگرین و لە فەرهەنگی زمانەکەماندا بە کاریان بهێنین.

بیرو بۆچونی جیاواز لەبارەی وەرگرتنی وشە لە زمانی عەرەبی – فارسی:

نوسەران لەبارەی وەرگرتنی وشە لە زمانی فارسی و عەرەبی بۆچوونی جیاوازیان هەیە:

1– هەندێ نوسەر پێیان وایە، کە ئەگەر پێویستمان بە وەرگرتنی وشەیەك هەبوو، ئەم وشەیە لە زمانی فارسی وەربگرین باشترە، نەك لە زمانی عەرەبی، لەم بارەیەوە دەڵێن :– ((بە لەبەرچاوگرتنی ئەو ڕاستییەی کە زمانی کوردی سەر بە بنەماڵەی هیندۆ ئەورپاییەو وە دەگەڵ زمانی فارسی دەچنەوە سەریەك ڕیشە و ڕەچەڵەك، لە بواری ڕیشەییەوە دەگەڵ عەرەبی هیچ پەیوەندییەکی نیە، کاتێك کە لە زەمینەی ڕێنووس و گرامێری زبانـدا هەر مەسەلەیەك دێتە پێش و ناچاربین بە پێوەری زبانێکی دیکە چارەسەری بکەین، باشترە لە فارسی کەڵك وەربگرین، بۆ وێنە لە هەندێك چاپەمەنیەکانی کوردستانی عێراقدا ئەو چاوگانەی کە لە دوو یان چەند وشە دروست دەبن، بەسەریەکەوەی دەنووسن، وەك : دەست درێژیکردن، دەست پێشخستن، بێدەنگبوون، پشتێکردن، وزۆرشتی لەو بابەتە، هەڵبژاردنی شێوەیەکی ئەوتۆ لە نووسیندا لەژێر تەئسیری (قواعد)ی عەرەبیدا بووە و هۆیەکەشی ئەوە بووە چونکە چاوگی واتە (مصدر)ی ئەوجۆرە کردەوانە وەك یەکانێك چاوی لێ دەکرێ هاتوون و ڕاست ئەو شێوەیان لەسەر چاوگەکانی کوردیش پیادەکردووە و کەڵکیان لێ وەرگرتووە، لە حاڵێکدا دەبوو لەم بارەوە زبانی فارسی وەك ئولگوییەك کەڵکی لێ وەرگیرا با نەك عەرەبی))[1].

هەروەها (هیمن موکریانی) لەم بارەیەوە دەڵێ :–

---

(1) فەتاحی کاویان، کورتەی ئەو شتانەی کەپێم وابووە دەکرێ جێگای سەرنج بن، نوسەری نوێ، ژ(19)،ل40–41.

((کاکە ئێمە لەئەدەبی دەوڵەمەندی زمانی فارسی کە خزمی هەرەنزیکی زمانەکەمانە کەڵك وەردەگرین. وەك نوسەرەکانی ئەو دیونین[*] بەعەرەبی بیربکەینەوەو بە کوردی بنووسین ئەویش بەکوردی داتاشراو. ئەگەر بەفارسیش بیربکەینەوە دیسان زۆر لە زمانەکەی خۆمان دوورناکەوینەوە. چونکە، ڕێزمانەکەمان هێندە لە ڕێزمانی فارسی دوور نییە))[1].

د. (عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) پێی وایە کە :-

زمانی فارسی، ئەگەر کاریشی کردبێتە سەر شێوەی نوسینی کوردی قاڵبەکەی نەشێواندووە، بەپێچەوانەی زمانی عەرەبییەوە، دەڵێ :-

((فارسیش لەبەرئەوەی ئەچێتەوە سەر گروپی ئێرانی زمانەکانی هیند و ئەوروپی، لەبەر ئەوە ئەگەر کاریشی کردبێتە سەر شێوەی نوسینی شیعرەکانمان، قالبەکەی کوردی نەشێواندووە، بەلام زمانی عەرەبی کە زمانێکی سامی یە، زۆر لە کوردی دوورە، بۆیە قاڵبی زمانەکەمان ئەشێوێنێ))[2].

هەندێ نووسەری دیکە، بەپێچەوانەوە بۆ چوونیان وایە :-

لەبەر ئەوەی زمانی فارسی و زمانی کوردی سەربەیەك خێزانە زمانن، داگیرکەری ئێران و هەندێ لە نوسەرانی فارسی هەوڵی ئەوەدەدەن کە بەزۆر ئەوە بسەپێنن کە زمانی کوردی، دیالێکتێکی زمانی فارسییە، واباشترە، کە ئەگەر پێویستمان بەوشە وەرگرتن هەبوو، لە زمانی عەرەبیەوە وەری بگرین نەك فارسی، لەبەر ئەوەی زمانی عەرەبی زمانێکی (سامی) یەو لە ڕووی ڕێزمان و دەربڕین و وشە دارشتنەوە لە زمانی کوردییەوە دوورە، مەترسی ئەوەی لێ ناکرێ، کە نزیکبوونەوە ڕووبدات، یان بەدیالێکتێکی زمانی عەرەبی دابنرێت.

(*) مەبەست کوردستانی عێراقە.

(1) کەریمی حسامی، یادی هێمن، ل96.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، بۆزمان،ل 181.

((نابێت چاو لە فارسەکان بکەین، کە زمانێکی زۆر دواکەوتوویان هەیەو لە عـەرەبی و تورکی ناپوختترە))[1].

بۆچوونی ئێمە لەبارەی وەرگرتنی وشە، لە زمانی عەرەبی یان فارسی ئەوەیە :-

ئەگەر بۆ دەربڕینی مەبەستێك وشەیەکی کوردی ڕەسەنمان نەبوو هیچ جیاوازییەك نییە، لەوەی کە ئەو وشەیە لە ((عەرەبی، فارسی، تورکی)) وەربگرین، بەوێنە : - ئایا چ جیاوازییەك هەیە لەوەی کە بۆ دەربڕینی کەرەسەیەك وشەیەکی کوردی ڕەسـەنمان نـەبێ، وشەکە لە زمانی عەرەبی وەرنەگرین، بەڵکو لەزمانی فارسییەوە وەرییبگرین ؟

بۆ نموونە : - ئەگەر هەندێ نووسەری کورد بەوشەی ((پێنوس)) ڕازی نەبن، وشەی ((قەلـەم)) یـش بەعـەرەبی بـزانن، چ سـوودێك لـەوە دایـە وشـەی (خامـە) ی فارسـی بەکاربهێنن.

هەرکاتێك زمانەکەمان پێویستی بە وەرگرتنی وشە هەبوو، گرنگ نییە لـە چ زمـانێکی دراوسـێوە وەری دەگرێـت، بـەڵکو گـرنگ سـەرکەوتوویی زاراوە وەرگێراوەکـە و پەسـەند کردنیەتی لەلایەن خەڵکییەوە.

---

(1) فوئاد تاهیر، کورتەی ئەوشتانەی کەپێم وابووە دەکرێ جێگای سەرنج بن، نوسەری نوێ،ژ(19)،ل 45.

زاراوەی جیهانیی

لەم ساڵانەی دواییدا، لەبوارە فەلسەفی و زانستی و تەکنیکییەکاندا، بەتایبەتی لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا، چەندین زاراوەی جیهانی دەبینین، زمانی زۆرینەی ئەو زاراوە زانستیانە زمانی ئینگلیزییە، ئەویش بەهۆی سەرکەوتنی کۆمەڵگەی ئەمەریکییەوە لەبوارەکانی زانست و تەکنۆلۆژیای نوێی پێشکەوتوودا، وەك :–

میکانیزم، پاسەپۆرت، ڕاکێت، مەتریال، ناسیۆنال، مۆدێرینست، مۆدێرنیزم، ئۆرگانیزەکردن، سمبولیزم، راسیزم، سینۆگرافیا، دۆگمائیەت،فانتازیا، یۆتۆپیا، فاشیزم فۆرمەلەکردن، تەکنیك، کلتور، پرۆسە، کۆنکرێت، ئەلتەرناتیڤ، ڕیفۆرم، سیستم، ستراکتۆر، لۆژیك، فۆڕم، مۆدیل، ئیستاتیك، سۆسیۆلۆگ، کاپیتالیزم، گلۆبالیزە، دیگیتاڵ، پرۆتستانت، کۆمۆنیزم، ئەنترۆپۆلۆجیا، کۆمۆنیزم، سیستماتیزە، تیۆلۆژی، ئینتەرناسیۆنالیزم، سۆشیال دیموکرات، فیدرالیزم، ئیمپریالیزم، سێنترالیزم، سیمیۆلۆژی، فیلۆلۆژیست، دیالێکتیك، پراکتیزە، ئایدۆلۆژیست، پراگماتیزم، ئەرستۆتالیزم، ئەفلاتونیزم، تیۆکراسی، تۆماویزم، تەکنۆلۆژیا، تەکنۆکراسی، سوریالیزم، دیکارتیزم، یۆتۆپیانیزم، سۆفستایی، فیساگۆرسیزم، ئەتۆمیزم، پلورالیزم، دیالەکتیك، ئینسکلۆپیدیا، کاثولیکیەت، ماتەریالیزم، میتافیزیکیا، پۆزەتیڤیزم، ڕیالیزم، فانتازیا، ماکدۆناڵ، ڤێرتوئێڵ (Virtuell)، ئۆرگانیزە، ئادەرس، ئەتنرۆپۆلۆگ، میتۆلۆجیا، دۆگماخوازی، کۆلۆنیالیزە کردن، پۆست مۆدێرن، مۆدێرن، مۆڵتی میدیاکان، فۆرمی فیزیکی، تەکنۆلۆژیای میدیا، دۆکیومێنت، مانشێت، ئایدیال، سیمای تراژیدی، میتافۆریك، سەنترال، سیناریۆی دیسپۆتیە، کوبیزم، ئۆرفیزم، (orphism)، تۆپۆگرافی، فۆتۆگرافی، ماتماتیك، جیۆلۆجی، بایۆلۆجی، جینۆساید، جیۆپۆلیتیك، ڕفرێنس، ئەکتیڤبوون، لیبرالیەت، ئەکتەر، فیلم، کەرنەڤاڵ، ترادسیۆن، لێڤڵ، فاشیزم، ئیمپراتۆریەت، ئەکادیمیەت، پۆست کۆلۆنی، تۆتالیتێر، کۆمەڵگای ڕیسك، سیستەماتیك، سکێچێکی مەنفا، ئارگۆمێنت، پڕەنسیپ، ئۆنیڤێرساڵ، ئیدیۆم، پەرەگراف، پارادۆکس، پارادایم، مۆرفۆلۆجی ، سۆشیالیزم، لۆژیکی فۆرماڵ، پڕۆگرام، یۆتۆپیاسازی، کۆلۆجیا، فۆنکشن، ڕسیۆنالیزم... هتد.

بێگومان هەبوونی ئەم ژمارە زۆرەی زاراوەی جیهانی و بەکارهێنانیان لەزمانی کوردیدا جێگەی پرسیارو تێڕامانەو نوسەران و زمانەوانان و پسپۆڕان لەم بارەیوە بیروبۆچوونی جیاوازیان هەیە :-

هەندێ نوسەر بەکارهێنانی زاراوەی جیهانی و رەنگدانەوەیان بۆسەر زمان بەکارێکی نێگەتیڤانە دادەنێت بەوێنە :-

((ئێمە کاتی خۆی خواخوامان بوو زمانەکەمان لەو شێوە نووسینەی چلەکان و پێش چلەکان پاك بێتەوە، کەچی تازە بە تازە سەدان وشەی بێگانە دەئاخرێتە ناو نووسینەکانەوە، کەزۆربەی هەرە زۆری نوسەران واتای ئەو وشانە نازانن و کەڵك لەو نوسینانە وەرناگرن، دەبێت هەریەکە فەرهەنگێکی ئینگلیزی یا فەرەنسی یا ئەڵمانی بخاتە بندەستیەوە، تا ئەو وشانە ساغ بکاتەوە، ئەمەیش چەندەیەکی نموونەی زۆر کەمی ئەو وشانەیە : (پۆلێنکردن، فاکتەر، پڕەنسیپ، ئەبستراکت، ئەلتەرناتیف، ئایدیالیست، ماتەریالیست، ریفۆرمیت، ئارکۆلۆژیا، ئەنارشیزم، پۆرترێت، دیفاکتۆ، فۆنەتیك، فرایزۆلۆژ، کۆنتڕۆڵ، سیمبۆلیزم)) [1].

هەندێ نوسەری دیکە پێیان وایە، ئەو زاراوە جیهانەی کە دێنە ناو زمانی کوردییەوە ئەگەر هات و بە ئاسانی نەیەنە سەرزمان و گۆنەکرێن، لەگەڵ زمانی کوردی بیان گونجێنین :-

((ئەگەر زانیمان وەك خۆیان بەئاسانی نایەنە زمانی کوردییەوە، دەستیان پیابهێنین و ڕختەیان بکەین، وشەیەکی وەك (فیتەر) ئەگەر ڕۆژی چەندین جاریش لەئاخاوتن و نووسینی کوردییا بەکاری بهێنین، هیچ گرێوگۆڵێکی تیا نابێ، بەلاَم وشەیەکی وەك (ئەنتەرناشینالْ) وشەیەکی سووك و ئاسان نییەو کوردی ڕەمەکی لەخۆڕای نییە بەسەلیقەی سادەی خۆی کردوویە بە (عەنتەرناش) و، ئەگەر ئێمەیش بڕیاری سووکترکردن و بە (ئەنتەرناش) کردنی بدەین زۆر لە جێی خۆیایەتی و باشتر لەگەڵ سەلیقەی زمانی کوردی ئەگونجێ)) [2].

---

(1) جەلال مەحمود عەلی، فەرهەنگسازی، نوسەری نوێ، ژ(19)، ل 63.

(2) محەمەدی مەلا کەریم، کۆبوونەوەیەك بۆ گفتوگۆ لەبارەی زاراوەوە، گۆڤاری کۆڕی زانیاری ((دەستەی کورد))، ل308 – 309.

زمانی ئینگلیزی کە تایبەتمەندی ئاسانی و خێرافێربوونی تێدایە، ئامادە باشی تێدایە ببێتە ئەو زمانە جیهانییەی کە لەئایندەدا هەموو جیهان بەکاری بهێنێت.

((لەبەر ئەوە زۆرێك لە نوسەران و ڕوناکبیران پێیان وایە هاتنە ناوەوەی ئەم زاراوەو وشانە بە زمانە بنەڕەتەکەیان بەسەرچاوەی هەڕەشە بۆ سەر زمانە نیشتمانییەکان دادەندرێت، بۆیە پێویستە ڕێگە لە بڵاوبوونەوەیان بگیرێت یان ڕاستترە بڵێن پێوستە بۆ سەر زمانی بنەڕەتی کۆمەڵگان وەربگێڕێن ئەمەش لە پێناوی نزیککردنەوەیان لە عەقل و بیرکردنەوەی تاکەکانی کۆمەڵ پاشانیش بۆ پاراستنی ناسنامەی نیشتمانی ئەو کۆمەڵگەیە))[1].

بۆیە هەندێ لە نوسەرانی کوردیش، هاتنە ناوەوەی ژمارەیەکی زۆر لە زاراوەی ئینگلیزی بۆ ناو زمانی کوردی، بەسەرچاوەی هەڕەشە بۆ سەر فەرهەنگی زمان و ناسنامەی نەتەوەیی دادەنێن.

هەندێ نوسەری دیکە پێیان وایە، بۆ ئەوەی زمانی کوردی، شان بەشانی زمانەکانی دیکە بڕوات و کەڵك لەشارستانیەتی سەردەم ببینێت، دەبێ زاراوەی جیهانی وەربگرین :-

((ڕاستیەك هەیە دەبێ هەموومان بیزانین شتێك نییە تەواو پەتی بێت، هەموو زمانێك دەبێ لەگەڵ زمانەکانی تر بڕوات، زمانی کوردی بۆ ئەوەی شانبەشانی زمانەکانی تر بڕوات واتە کەڵك لەشارستانیەت و پێشکەوتنی زمانەکانی تر وەربگرێت چوار ڕێگای لەپێشە :

وەرگرتنی وشە کەوەکو خۆی، یان تەلەفوزکردنی بەپێی فۆنۆلۆژی زمانەکە وەك کتاب بۆتە کتێب، یان وەرگێڕان، یان فراوانکردنی واتای وشەکان یان دارشتنی وشەکە بەپێی سوود وەرگرتن لە زمانەکە خۆی))[2].

بەباوەڕی ئێمە :-

---

(1) د.ئەحمەد ئەبو زەید، (و): بەرزان جەمال، جیهانگیری ومردنی زمانەکانی دی، زانستی سەردەم،ژ(23)، ل168.

(2) د. یوسف شەریف، فەرهەنگسازی،نوسەری نوێ، ژ(19)،ل 71.

زاراوە جیهانییەکان لەهـەموو زمـانێکی پێشـکەوتوودا هەیـە، لەبـەر ئـەوە هەنـدێك وشـەی ئـەورووپایی هەیـە، پێویسـت ناکـات وەریـانبگێڕین، ((بـۆ نموونـە (Television) بەزمانی ئینگلیزی، هەروەها ڤیدیۆ، کامیرا، میکرفـۆن، ڕادیـۆ، پرۆتـۆن / نیـوترۆن، ڤۆڵـت، ئەلیکترۆن، سـتدیۆ...هتد. وشـەی جیهـانین هـیچ سـوودێکی نییـە بکرێنـە کـوردی و بـەکار هێنانیـان وەکـو خـۆی بەخەوشـی زمـان دانانـدرێت، لەهـەموو زمانـە ئەورووپاییەکانـدا بەکاردەبردێت، زمانی زیندووش ئەو زمانەیە کە بتوانێ ئەم وشە نوێیانە بگرێتـە باوەشـی و لە ژیانی ڕۆژانەیدا بەکاریانبهێنێ. هەر چەندە هەندێك کەس لەگەڵ ئەو بۆچوونەن کە دەبـێ هەموو زاراوەیـەك وەربگێڕدرێتـە سـەر زمـانی کـوردی، بـەڵام ئەمـە کـارێکی ئاسـان نییـە و بەگران دەوەستێ، زمان یاسـای تایبـەتی خـۆی هەیـە، پێویسـتە مـرۆڤ، لـە بەکارهێنانیـدا پەیڕەوی بکات لەبەرچاوی بگرێت))[1] .

ئەو زاراوانەی کەلەگەڵ بابەت و شتەکە دێنە زمانەکـەو بەئاسـانی جێگـەی خۆیـان دەکەنـەوە، وەك ئـەو وشـەو زاراوانـەی کـە لـەبوارە جۆراوجۆرەکـانی زانسـت و مۆسـیقاو زۆربواری دیکەوە لـە سەرانسـەری جیهـان و لەهـەموو زمانـەکان وەرگـیراون و قبـول کـراون وەك:- دکتۆر و سەمفۆنی و ئیمەیڵ وشە و زاراوەی دیکەی لەو بابەتەو، دەست لێدانیشیان کارێکی ئاسان نییە، لەکاتێکیشدا کە بمانەوێت، زاراوەی کوردی لە جیاتی زاراوەی جیهـانی دابنێین، دەبێ ئاسان بن و لەگـەڵ چـێژو سـەلیقەی کوردەواریـدا بگـونجێن. ((زاراوە بـەزۆر دانانرێ و وەکوتەوق ناکرێتە ملی خوێنەران و نوسەران، بەڵکو بەپێی پێویست وشـەی نـوێ دروست ئەبێ و لە شوێنێکی تایبەتیدا بەکار ئەهێنرێ))[2]، بەم جۆرە بۆمان دەردەکەوێت، کە وەرگرتنی زاراوەی جیهـانیی، بـەپێی یاسـای زمانـەوانی دەبـێ و سـنورێکی دیـاریکراوی خۆی هەیە، لەم بارانەی خوارەوە وەکو شتێکی زیاد دێتە ناو زمانی کوردییەوە :-

1- هەندێ لەنووسەران بەهۆی ئەوەی ژیانیان لەهەندەران بردۆتە سەر، دوای گەڕانـەوەیان بۆ کوردستان، زاراوەی ئەو زمانانە بەکاردەهێنن. یان هەنـدێ کەسـی خـاوەن بڕوانامـەی بەرز، بەبێ هۆکاری پێویست، زاراوەی زمانی ئینگلیزی لەکاتی ئاخاوتن یان لـە نوسـیندا بەکار دەهێنن. هەچەندە بەرانبەر بەشـێکی زۆر لـەم زاراوانـە وشـەی کـوردی ڕەسـەنیش

---

(1) د. کەمال مەعروف، ئەدەبیاتی کلاسیکی و نوێخوازی کوردی،ل 125.

(2) غازی فاتح وەیس، کتێبی زاراوەی کوردی و چەند تێبینییەك، گۆڤاری کاروان،ژ(24)،ل 9.

هەیە. کەئەمەش بێگومان زیان لەفەرهەنگی زمانی کوردی دەدات، لەکاتێکدا زمانێکی ئەوەندە نزم و لاوازمان نییە، تا بەلێشاو وشەی جیهانی بەکاربێنین. لەم بارەیەوە نموونەمان زۆرە، تەنانەت هەندێ نوسەر هەتا وشەو زاراوەی جیهانی هەبێ، وشەی کوردیی ڕەسەن بەکارناهێنن بەوێنە :-

هەرچەندە لە زمانی کوردیدا، زاراوەی (دووانە) هەیە کەچی زاراوەی (دوالیزم)ی جیهانی بەکاردەهێنن و لەجیاتی (مرۆڤی ژیر) (هوموسابیتەر) بەکاردەهێنن، لەبری (سۆز) زاراوەی (باتۆس) بەکاردەهێنن، لەجیاتی (پاوانکاری) زاراوەی (مۆنۆپۆلی) بەکاردەهێنن، لەبری : (جیهانگەرایی) زاراوەی (گلۆبالیزم) و لەجیاتی (چەقگیری) زاراوەی (سێنترالیزم) بەکاردەهێنن.

2- هەندێ لەم زاراوانە، زۆر قورس و لەسەر زمان گرانن، بۆ تێگەیشتنیان پێویستمان بەبەکارهێنانی فەرهەنگ دەبێت، نەك چینی نەخوێندەوار، بەڵکو چینی خوێندەواریش بەئاسانی تێیان ناگەن، بەوێنە : -

پرۆتستانتیزم، سیکۆلاستیکیزم، ترانسندنتال، میستاسیزم، کالیڤیزم، گلۆبەلازەیشن، ئەنترۆپۆلۆگ، پۆلیتۆلۆگ، سایبەرفاشیزمۆس (Cyberfashismus)، ئەلکترۆموگناتیسی، ئەنتیگراشیۆن، ئەپۆکالیپتیسی، کۆتزەرفاتیفیەن، مۆنۆپۆل کردن، کۆلاژی ئایدۆلۆژی، سیکیولاریزەیشن (Secularization)، هیترۆتۆپیا، تەکنیکی ترانسپلانتاشیۆن، فەندەمانتالیزمی ئەخلاقی، پۆلیتۆلۆگ، سۆسیۆلۆژیا، ئەنیستتیۆتەکان، سیستماتیزە، ئەرثۆزۆکسیەت، ئینتەرناسیۆنالیزی کۆمۆنیزم، فیلۆلۆژیستەکان، تیۆلۆژسیتەکان، فۆرمیولای ناسیۆنالیزمی، ئۆرینتالیست، نیوپلاستیزیسم (newplastizm)، کوبیزی سینتینیزم، کۆنسترۆکتیڤیزم، سیستمی تۆتالیتێر، مۆبیلیتێتی، ئەمبیڤالیتێر، گلۆبالێرکردنی سینیزم، کورپواتیڤیزم، مێلێنێومی میتافیزیك، ئوکسیدێنتالیزم، سێکیولاریزم، ئۆرینتالیستیانەی تەقلیدی، ترادسیۆنی کۆتێنتاڵ، ئەزموونی پەرلەمانتاریزم...هتد.

هەروەها بۆچوونی جیاواز هەیە، لەبارەی وەرگرتنی وشە لە زمانە دراوسێیەکان، یان جیهانییەکان :ــ

لەبــەر ئــەوەی میللــەتی کــورد لەمێــژوودا داگیرکــراوە، هەمیشــە زمانەکــەی وەك چــەکێکی کاریگــەر لــەپێناو خۆچەســپاندن و مانــەوە بــەکارهێناوە و ترســی لەناوچــوونی هەبووە، بۆیە جۆرە هەستیاریەکی نەتەوەیی لەلا دروست بووە، جا لەبەر ئەوە هەندێك کەس پێیان باشترە کە زاراوە جیهانییەکان بەکاربهێنن، نەك ئەوانەی دراوسێ، چونکە وشە جیهانییەکان لەهەموو زمانەکانی جیهان بەکاردێت.

بۆیە پێیــان وایــە، ئەگــەر پێویســتیمان بــە وەرگرتنــی وشــەیەك هــەبوو، نــابێ ئــەو وشــەیە لــە زمــانی نەتــەوە بــالاَ دەســتەکانی کوردســتان وەربگــرین، بــەڵکو پێویســتە، ئــەو وشــانەی لــە زمــانی کوردیــدا نــین، بەرانبــەرەکانیان بدۆزینــەوە، یــان لــە زمــانی لاتینــی وەریانبگرین، ، هەموو گەلانی سەر ڕووی زەوی، بــەبێ جیــاوازی دەتــوانن، کــەڵك لــە زمــانی لاتینی وەربگرن.

(د. کەمال مەزهەر) لەبارەی زمانی لاتینیەوە دەڵێ :ــ

((زمانی لاتینی، دەتــوانرێ، بەئاســانیی وشــەی لێ وەربگــیرێ و وشــەی تــازەی لێ پێکبێنرێ، لەڕووی دەربڕینیشەوە زاراوەکانی لەسەر زمان سووکترو ڕەوانترن)) [1].

بە بۆچوونی ئێمە :ــ

بــەکارهێنانی ئــەو وشــانە کەلــە دراوسێکانیشــەوە وەری دەگــرین (کەهەنــدێك بــە وشەی (بیانی) ناویان دەبەن) ئەگەر لە جێگەی پێویستی خۆیاندابوون هیچ کارێك ناکاتــە ســەر زمانەکــە. بــەڵام ئەگــەر توانیمــان وشــەیەکی کــوردیی خۆمــاڵی لەجێگایانــدا دابنــێین و وشەکە چەسپاو لەگەڵ زمانەکە ڕێککەوت و لەناو خەڵکیدا بــڵاو بــۆوە پێویســت بــەو وشــانە ناکات، واتە نابێ بەبێ هۆ وشەی ئەو زمانانە وەربگیرێ و بەکاربهێندرێ.

ئەگەر چەند وشەیەکمان بەرانبەر بەواتایەك لەزمانی کوردیدا هەبێ، بۆچــی یــەکێك لــەو وشــانە بەکارنــەهێنین و بــەدوای وشــەیەکی دیکــەی، یــەکێ لەزمانــە دراوســێیەکانماندا بگەڕێین ؟

---

(1) د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، ڕێنیسانس، ل81.

بەوێنـە : – ((((کەشـتی، گـەمیّ)) ی کوردیمـان هـەبیّ، کەچـی هەنـدیّ کـەس وشەی (باخرە)ی عەرەبی بەکاردەهێنن، یان وشەی ((زۆر، گەلیّ، فرە))ی کوردیمان هەبیّ، بۆچی وشەی ((خەیڵی)) ی فارسی بەکاربهێنین. یاخود وشەی ((بەیاز)) کەلە ((بیاض))ی عەرەبیەوە وەرگیراوە، لەکاتێکدا وشەی ((پاکنووس))ی کوردییمان هەیە))[1].

یـاخود لەکاتێکـدا پێشـگری ((بـیّ)) مـان هـەبیّ بۆمانـای ((نـەرێتی))((بەکـەڵك، بیّکەڵك، بەشەرف، بێشەرف، بەدەماغ، بێدەماغ)) بۆچی پاشكۆی ((سز)) بەکاربێنین : – ((شەرف سز، دەماغسز... هتد)).

بەڵام ئەگەر پێویسـتی زمانەکـەمان هاتـە پێشـەوە بـۆ وەرگرتنـی زاراوە، لـەزمانی کوردییدا بەرانبەر بە هەمان واتـا وشـەی کـوردی ڕەسـەنمان دەسـتنەکەوت. دەتـوانین ئـەو وشـەیە لـە زمانـە دراوسـێکانەوە وەربگـرین، یـاخود بـۆ پڕکردنـەوەی ئـەو کەلێنـە زاراوەی جیهـانی بـەکاربهێنین و بـە وەرگرتنـی هەریـەکێکیان کـارێکی بـاش دەکـەین، چـونکە هەمەڕەنگی سەرچاوەکانمان دەردەخات، پشت نەبەستن بەیەك سەرچاوە کارێکی پەسەندە و لەگـەڵ ئـەو زاراوە کوردییانـەدا کـە خۆمـان دروسـتیان دەکـەین زمانەکـەمان دەوڵەمەنـد دەبێت.

دەمانەویّ تایبەتمەندی خۆمان بپـارێزین، بـا سەرچـاوەی زاراوە وەرگرتنمـان یـەك زمـان نـەبیّ، ئەگەرچـی جیهـانیش بـیّ، بـەیبانووی ئـەوەی ئێمـە داگیرکـراوین، جـۆرە هەسـتیارییەك لامـان دروسـت ببێـت و دووربکەوینـەوە لـەوەرگرتنی زاراوە لـە زمانـە دراوسێیەکان، بەوێنە :–

لەبەر ئەوەی زاراوەکە عەرەبییە، ئیدی لەناو خەڵکیشدا ڕۆیشتبیّ، هەرجیهانییەکە بەکاربهێنین، کەئەوە کارێکی خراپ دەکاتە سەر فەرهەنگی زمانەکەمان.

زمانەکەمان دەوڵەمەند دەبێت ئەگـەر هـاتوو زاراوەی کوردیمـان نـەبوو، لـەجیاتی یەك سەرچاوە، بالەچەند سەرچاوەیەکەوە وەری بگرین. لەوەیان زمانەکەمان نا کەوێتە ژێر کاریگەری یەك زمان بەتایبەتی.

لەبەر ئەوە ئاساییە، ئەگەر ئێمە وشەیەکمان وەرگرتبـیّ لـەزمانی عـەرەبی یـاخود فارسی و تورکی، ئەم وشەیە شوێنی خۆی گرتبیّ و بووبێتە خۆماڵی و بەکاری بهێنین.

---

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی، ل463 – 464.

هەندێ زاراوەی جیهانی هەیە، کە بەرانبەریان هاوواتای کوردی هەیە بۆچوونی جیاواز لەم بارەیەوە دێتەکایەوە، کە کام لەو زاراوەانە بە کاربهێنین، ئایا هەردووکیان لەزمانەکەماندا بمێننەوە و بەکاریان بیهێنین ؟

بەوێنە :–

ڕیفراندیۆم – ڕاپرسی

کەئەمڕۆ هەردوو زاراوەکە لەزمانی کوردیدا بەکاردێت.

بۆچوونی ئێمە لەم بارەیەوە ئەوەیە :–

ئەگەر زاراوەی ((ڕاپرسی)) دووراییی تەواوی واتای ((ڕیفراندیۆم)) ی جیهانی بدات و لەناو خەڵکیدا بڕوات، واباشترە زاراوە کوردییەکە بەکاربهێنین لەبواری نوسین و زمانی ئەدەبیدا، بەڵام ئەگەر زاراوە کوردییەکە ئەو توانایەی نەبوو، هەردوو زاراوە (کوردی – جیهانییەکە) شان بەشانی یەکدی بەکاردەهێندرێن، تاوەکو یەکێکیان بە تەواوی دەچەسپێت و دەبێتە زاراوەیەکی سەربەخۆ.

هەروەها هەمان شتیش سەبارەت بەزاراوەکانی : –

سۆسیۆلۆژی – کۆمەڵناسی

جیۆلۆژی – زەویناسی

سمبۆلیزم – هێماگەری

سایکۆلۆژی – دەرونزانی

مۆنۆیزم – تاکگیر

پسپۆر – شارەزا – تایبەتمەند...هتد.

1- زاراوەی جیهانی – عەرەبی

هەندێ زاراوەی جیهانی و عـەرەبی، کـەهاوواتان لەفەرهـەنگی زاراوەسـازی زمـانی کوردیدا دەبینرێت، وەك :- ئۆتۆنۆمی – حوکمی زاتی

پۆلس – شورتە

ئۆپۆزیسیۆن – معارەزە

کافتریا – حانوت

باگراوند – خلفیە

کۆپی – استنساخ... هتد.

ئەگەر بتوانرێ زاراوەیەکی کوردی خۆماڵی لەجیاتی هەردووکیان بەکاربهێنـدرێت و لەنێو خەڵکیـدا بـڕوات و بـەکاری بهێـنین پەسـەندترە، بـەلام ئەگـەر ئەمـە نـەکرا، ئـەم دوو زاراوەیە شان بەشانی یەکدی دەڕۆن تاوەکو یەکێکیان شوێنی ئەوی دیکەیان دەگرێتەوە.

کامیان زیاتر شوێنی خۆیان گرتووەو لەگەڵ سازگەی زمانی کوردیدا گونجێنراون و لەلایەن قسەپێکەرانەوە پەسەندترە، ئەویان بکرێت بە زاراوەیەك و بەکاربهێنرێت.

2- لەکاتێکـدا هــەردوو زاراوەکــە (جیهــانی – عــەرەبی) بەیــەك ئاســت و ڕادە لەناوخەڵکیـدا بڵاوبووبنــەوە، واباشــترە، لــەزمانی نوسـیندا، زاراوە جیهانییەکـە بەکاربهێندرێت.

3- زاراوەی (جیهانی – عەرەبی – کوردی)

جینۆساید	قەتل و عام	بەکۆمەڵ کوژیی/ ڕەشەکوژی
نێگەتیڤ	سلبی	نەرێتی
پۆزەتیڤ	ئیجابی	ئەرێ

بەبۆچـوونی ئێمـە :- ئەگـەر زاراوە کوردییەکـە بچەسـپێت، ئـەویان بـەکاربهێنین باشــترە، وەئەگــەر نــەتوانرا زاراوە جیهــانی وعەرەبیەکــە، کامیــان لەلایــەن خەڵکییــەوە پەسندکراو توانای ڕۆیشتنی هەبوو، ئەویان بەکاربهێنین.

وەرگێــڕان

دەبێ لـە وەرگێڕانـدا ئاگـاداربین، بـەجۆرێك ئـەم كـارە ئـەنجام بـدەین كـە لەگـەڵ ڕێزمانی زمانی كوردیدا بگونجێت، بەوێنە :-

بەپێی ئەو بۆچوونەی كەزمان لەشێوەی هەڕەم دایە :-

ڕستە

فرەیز + فرەیز

وشە + وشە + وشە + وشە

مۆرفیم + مۆرفیم + مۆرفیم + مۆرفیم + مۆرفیم

فۆنیم + فۆنیم + فۆنیم + فۆنیم + فۆنیم + فۆنیم + فۆنیم

لای بونیادگەرەكان : - لەدانە پێكهێنەرەكانەوە بەرەو ڕستە دەچن.

لای چۆمسكی :- لەڕستەوە بەرەو دانە پێكهێنەرەكان، دەچێت.

واتە : بۆچوونی یەكەم : - لەبچووكەوە بۆ گەورەیە.

بۆچوونی دووەم : - لەگەورەوە بۆ بچووكە.

زمان لەچەند ئاسـتێكی جیـاواز و تێكچـڕژاو پێكهـاتووە، ئـەم ئاسـتانە لەكەرسـتە پێكهاتوون. هەریەكە لەم كەرەسانەش، پەیوەندییان بەیەكەوە هەیە، بەڵام بـە ڕادەو پلـەی جیاواز. بۆیە دەبێ پەیوەندییە كان بدۆزینەوە، هۆكاری ئەو پەیوەندییانەش بدۆزینەوە.

بەوێنە :- هەندێك وەرگێڕان كەلەزمانی عەرەبییـەوە، یـاخود لـەزمانێكی دیكـەوە بۆسەر زمانی كوردی دەكرێت، تێبینی ئەوەی تێدانەكراوە كەدەبێ ئەم وەرگێڕانە، قالبێكی كوردانەی بەبـەردا بكرێـت و لەگـەڵ دەسـتوری ڕێزمـان و چـۆنیەتی ڕیزبـوونی كەرەسـەكان لەڕستەی زمانی كوردیدا، گونجاوبێت، وەك :-

1- وەرشەی ڤیانی ئەلیكترۆنی

كە ئەمە یەكسەر لەزمانی عەرەبییەوە وەرگێردراوە بۆ زمانی كوردی :-

ورشة ڤیان الالكترونیة.

كەپەسەندترە وەرگێڕانەكە بەم شێوەیە بێت :-

وەرشەی ئەلیکترۆنی ڤیان .

یان : هۆڵی چۆپی خێزانی.

کەپەسەندترەکەی :-

هۆڵی خێزانی چۆپی یە.

لەبەر ئەوەی بەپێی یاسای ڕیزبوونی کەرەسەکان لەزمانی کوردیدا، دیارخەر لەچەند حالەتێکی تایبەتیدا نەبێ، هەمیشە دەکەوێتە دوای دیارخراو، بەم جۆرە :-

وەرشە : - دیارخراوە

ئەلیکترۆنی : - دیارخەرە

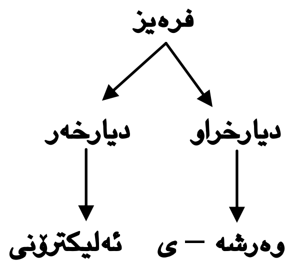

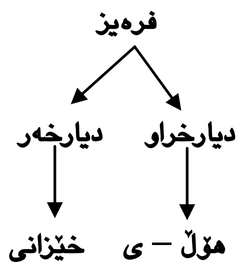

وایەسەندترە بلێین :- (وەرشەی ئەلیکترونی)

(هۆڵی خێزانی)

هەروەها :- فڕنی ئۆتۆماتیکی سەرچنار.

نەك : - فڕنی سەرچناری ئۆتۆماتیکی.

یان : - بانکی ناوەندیی سلێمانی.

نەك :- بانکی سلێمانی ناوەندیی.

دەڵێن و دەنووسن ((جەنگی جیهانی یەکەم.

جەنگی جیهانی دووەم))[1].

(یەکەم جەنگی جیهانی).

(دووەم جەنگی جیهانی).

ئەم ڕستانە، هەموویان پەسەندن، بەڵام سێیەم و چوارەمیان پەسەندترن، لەبەر ئەوەی:-

1. مەبەست جەنگی جیهانییە، نەك جیهانی یەکەم و جیهانی دووەم.
2. بەپێی ئەوەی (ژمارە) دەبێتە دیارخەر، کە ئەمەش یەکێکە لەو حاڵەتە تایبەتییانەی زمانی کوردی، کە (دیارخەر) پێش دەکەوێت :-

((ژمارە لەڕۆڵی دیارخەردا چ بنجی بێ و چ پلەیی بێت و بەیارمەتی نیشانەکانی (- ە م - ە مین)ەوە داڕێژراو بێت دەوری دیارخەر دەگێڕێت ژمارە بەهۆی پێوەندی لێکدەری سینتاکسیەوە بەدیارخەرەوە دەلکێت و دەکەوێتە پێش ئەوەوە))[2].

ئەو کەرەسانەی پەیوەندییان بەیەکەوە زیاترە حەزدەکەن و مەیلیان هەیە بەلای یەکەوە بن، لەمەشدا ڕیزبوونەکەیان ڕەچاودەکرێت (یەکەم) دەرخەرەو پێش دەکەوێت.

ئێمە لێرەدا دەربڕینی (پەسەند و پەسەندتر) بەکاردەهێنێن، بەو پێیەی لە زانستی زمانەوانیی نوێدا، هەموو دەربڕینەکان پەسەندن، بەڵام هەندێ دەربڕین لەڕووی دەستورە زمانەوانییەکان و چۆنیەتی داڕشتنی ڕێزمانییەوە، لەوانی دیکە بەپەسەندتر دادەندرێت، لەکاتێکدا لە زانستی زمانەوانی کۆندا هەندێ دەربڕین دروستەو هەندێ دەربڕینی دیکە دروست نییە و بەهەڵەی زمانەوانیی دادەندرێ.

پێویستە ئەو نوسینانەی، کەبۆ سەر زمانی کوردی وەردەگێڕدرێن، لە قاڵبێکی کوردی ڕەسەن دابڕێژرێن، ڕستەکان وەك زمانی عەرەبی و فارسی و تورکیی و زمانانی دیکە دانەڕێژن، واتە بەکوردی بیربکەینەوە و بەکوردی بنووسین.

((ڕستەی وا دەبینرێ، هەموو وشەکانی کوردی ڕەسەنن، کەچی تێی ناگەین، ، لەسەر ڕێزمانی عەرەبیی داڕێژراوە. ئەویش، زۆر لەڕێزمانی کوردی دوورە))[3].

---

(1) فوئاد تاهیر سادق، هۆشیاری زمانەوانی،ل 46.

(2) کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لەزمانی کوردیدا، ل 128.

(3) هێمن موکریانی، پاشەرۆك،ل 29.

بەوێنە :– وەرگێڕانێکی وەکو :– بخۆرەوە شەربەتی مێوژ.

کەوا پەسندترە وەرگێڕانەکە بەم شێوەیەبێت :–

شەربەتی مێوژ بخۆوە.

1– ڕستەکە پێك هاتووە لە :– (ف. ن + ف. ك)

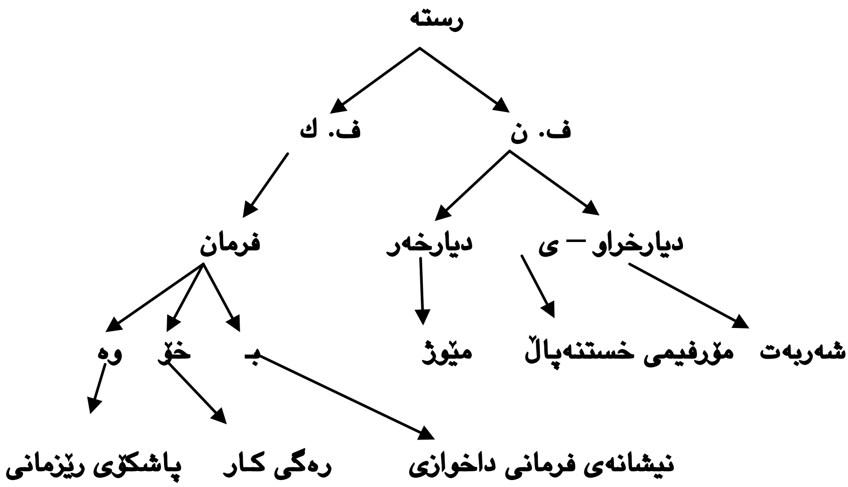

(بخـۆرەوە) دەربڕینێکـی ناوچـەیی یـە، هـاتنی (رە) بـۆ ناوکارەکـە پێویسـت نییەو، ئەرکێکی زیادە.

جگە لەوە واپەسەندترە لە ڕیزبوونی کەرەسەکان لەزمانی کوردیدا، فرەیـزی نـاوی لە پێش فرەیزی کاریەوە بێت، لەمەوە چەوتی وەرگێڕانـی (وشـە بەوشـە) دەردەکـەوێت، کەزۆربەی کات مەبەست ناپێکێ و ڕاستیش ون دەکات. نموونەی وا لـە وەرگێڕدراوەکانمـان زۆرە ((وەك ئەوەی (قلم رصاص)، کە هـیچ پەیوەندییـەکی بەقورقوشمـەوە نییـە و واتـا عەرەبیەکەشی چەوتە، وەرگێڕدرابوو بە (پێنوسی قورقوشم) کـەبوترێ پێنوسـی (گرافیـت) یان (خەڵوز) ڕاسترە)) [1].

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوەسازی کوردی،ل75.

((یاخود لەزمانی ئینگلیزیدا، لەکاری هەڵکەندن (حفاری) بیردا، بەبیر یان چاڵی ژێر تاقیکردنەوە wildcat دەگوترێ. کەمانای ڕاستەقینەی ئەم زاراوەیە (پشیلەی وەحشی)یە))[1].

لەمەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە پێویستە پێش ئەوەی سەیری زمانە واتا بکەین، سەیری واتای زارەکە بکەین، پیت بە پیت وەرنەگێڕین مەگەر بەتەواوی لەگەڵ زاراوە واتا دا جووت بێت.

هەروەها هەندێ لە نوسەرانی کورد، نوسینەکانیان لەقالبێکی فارسی دادەڕێژن، کەلە ڕووی ڕێزمانەوە لەگەڵ زمانی کوردی بەتەواوی ناگونجێن، بەوێنە :-

((دیارە لەوەها بارێکی ئالۆزدا هۆنراوەکان و شوێنەوارەکانی مەستورە دەستاو دەست کەوتووەو لەناو چووە))[2].

لە سەرەتادا، دەبێ ئەوە ڕوون بکەینەوە، کە (وەها) دەربڕینێکی فارسیەو لە کوردی ((وا)) دەنوسرێ، ((جگە لەوەش ((وەها)) یان ((وا)) لەبەر ئەوەی دیارخەرە (ئاوەڵناوەو وەسفی (بارەکە) دەکات)، پێش وشەی ((بارێکی)) ناکەوێ، لەبەر ئەوەی ئاوەڵناو کە ڕۆڵی دیارخەر ببینێت، لەپێش ((دیارخراو)) ەوە نایەت. بۆیە ڕاستتر وایە بنووسرێ : ((لەبارێکی وا ئالۆزدا))))[3].

بۆیە پێویستە، ئەو نوسینانەی کەلە زمانەکانی دیکەوە، بۆسەر زمانی کوردی وەردەگێڕدرێن، زمانزانان و کەسانی پسپۆر پێیان دا بچنەوە و لێکۆڵینەوە و گفتوگۆیان لەبارەوە بکرێت، بۆ ئەوەی نوسینەکانمان قالبێکی کوردانەی ڕەسەنیان پێوەدیار بێت و لە دەستورێکی زمانەوانیی ڕاست و دروست دابڕێژرێن.

هەروەها زمانی کوردی , لەبواری زاراوەی تەکنیکی زانیستەکاندا , دووچاری هەندێ گرفت بۆتەوە, هۆی سەرەکی ئەم گیروگرفتانە بەگشتی ئەمانەن :-

---

(1) تاهیرە سەففارزادە (و) : قادر وریا، بنچینەکانی وەرگێڕان، ل39 – 40.

(2) سەدیق بۆرەکەیی، دیوانی مەستورەی کوردستانی،ل5.

(3) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل396.

1- ژێردەستەیی :

زمـانی کـوردی , کەئـەمڕۆ زمـانی زگمـاکی زیـاتر لەچـل ملیـۆن کەسـە , هەمیشـە ئامانجێکی سەرەکی ڕاستەوخۆی سیاسەتی داگیرکـەرانی کوردسـتان بـووە. زمـانی کـوردی بەدرێژایی مێژووی کۆلۆنیبوونی کوردستان وبەتایبەتی لەسەدەی بیستەمدا , لەکێشمەکێش و زۆرانبازی نێوان کوردو داگیرکەرانیدا بەکارهێنراوەو گاریگەری ئەو زۆرانبازیانەشـی پێـوە دەرکـەوتووە. قەدەغـەکردنی زمـانی کـوردی لەلایـەن هـەموو داگیرکـەرانی کوردسـتانەوەو سەپاندنی زمانی خۆیان بەسەر کوردیدا , ڕۆڵی زۆری بینوە لەسنوردارکردنی زمـانی کـوردی ((بەکارهێنانی هەر زمانێ سنووردار بکرێ , توانـای ئـەو زمانـەش سـنوردار دەبێتـەوە))[1] داگیرکردنی کوردستان چ لەلایەن داگرکەرانی کلاسیك ((هەردوو ئیمپڕاتۆریەتی سـەفەوی و عوسمانی))ەوە چ لەلایەن داگرکەرانی مۆدێرن ((تورکیا , سـوریا , عێـراق و ئێـران)) ەوە بـەردەوام بـووە , بـەم جـۆرە زمـانی کـوردی خزمـەتێکی بەرچـاوی نـەکراوە لـەم بـوارەداو لـەکارگێڕی و فێرکردنـدا بـە فراوانـی بـەکار نـەهاتووە، ئەمـەش بووەتـە هـۆی ئـەوەی وەك پێویست گەشەو پێشکەوتن بە خۆیەوە نەبینێ.

---

(1) مهاباد قەرەداغی، زمان و ناسنامە،ل 88.

2- **نەبوونی دەوڵەت** :

هۆکارێکی دیکە لە هۆکارەکانی خزمەتنەکردنی زمانی کوردی , بە وێنەی زمانە پێشکەوتووەکانی جیهان , نەبوونی دەستەلاتێکی سەربەخۆو حکومەتێکی کوردییە.

بێگومان هەبوونی دەوڵەتێکی نەتەوەیی بۆکورد , ڕۆڵێکی گەورەی دەبێت لەبوژاندنەوەو گۆڕان وپێشکەوتن ویەکگرتنی زمانێکی دیاریکراوی نەتەوەیی. بەپێچەوانەشەوە, ئەو نەتەوانەی ژێردەستن , خاوەنی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆیان نین , ئازادیی وسەربەخۆیی یان لێ زەوتکراوە , ڕێگایان نەدراوە , بەزمانی نەتەوەیی خۆ یان بخوێنن , لەبوارە جیاجیاکانی ژیان, ((ڕۆشنبیری , زانستی , هونەری , کۆمەلأیەتی و ڕامیاری)) دا زمانەکەی خۆیان بەکاربهێنن , ڕۆژبەڕۆژ , زمانە کەیان بەرەو لاوازبوون ڕۆیشتووە.وەك (ئیسماعیل بێشکچی) دەڵی: ((ئەگەر ویستمان سەر بەنەتەوەیەك دانەوێنین , وەك کۆیلەی لێ بکەین, ناسنامەی نەتەوەیی لێ زەوت کەین , ئەگەر ویستمان داگیرکەر لەناو چەیەکدا دەستەلأتی هەبێ, پێوستە, ئەلفوبێی ئەونەتەوەیە لەناو بەرین, پێوستە نەیەڵین ئەوگەلە یا ئەو نەتەوەیە, بەزمانی خۆی ئاخافتنکا, تابەربەستێ لەمییانەی خۆی کلتورەکەیدا دروسکەین))[(1)].

نموونەی وادەبیندوێ لەمێژوودا, کەهەندێك نەتەوە, بەهۆی دەستەلأتی ڕامیارییەوە توانیویانە, زمانەکەی خۆیان پێشبخەن و گەشەی پێ بکەت , لەئەنجامیشدا , بناغەی زمانێکی یەکگرتووی خوێندنەوە و نووسینان داڕشتووە , پێچەوانەکەشی زانراوە.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت نەبوونی دەوڵەتێکی یەکگرتووی کوردی , گەلێك ڕەگدانەوەی نێگەتڤیی بۆ سەر زمان و زاراوە سازی کوردی هەیە , کورد وەك نەتەوەیەك لەهەموو پارچەکاندا شەڕی لەناوبردنی کراوەو زمانەکەی یا قەدەغە بووە یا بوارێکی تەسکیان بۆ هێشتۆتەوەو زمانی داگیرکەریان بەسەردا سەپاندووە , ئەمەش کاریگەری خۆی هەبووە :

ا – بەهۆی بەکارنەهێنانی زمان لەبوارەکانی زانست و پەروەردەو فێرکردندا و تەنانەت کاروباری ڕۆژانەش , هەندێك لەکوردەکانی ئەو پارچانەی کوردستان , نەك هەر لەزمانی کوردەکانی دیکەی کوردستان تێناگەن, بەڵکو هەندێکیان زمانی دایکیشیان

---

(1) ئیسماعیل بێشکچی، و زهیر عبدالملك، کردستان و مستعمره دولیه،ل51.

لەبیرچــۆتەوەو نــایزانن , ســەرەڕای جــۆراو جــۆری ئەودەوڵەتانــەی کوردســتانیان داگیرکــردووە , زمــانی نەتــەوە داگیرکــەرەکانیش جیــاوازن , بەوێنــە:- کــوردێکی کوردستانی تورکیا , کەزمانی تورکی دەزانێ , لەکوردێکی کوردستانی ئێران تێ ناگـات کەزمانی فارسی دەزانێت.

ب - بەکارنــەهێنانی زمــان بەبــەردەوامی، لــە خوێنــدن و پــەروەردە و بــوارە زانســتی و تــەکنیکیو ڕۆشــنبیریە جیاوازەکانــدا، ڕێگــە لەگەشەســەندن و پێشــکەوتنی زمــان و دۆزینەوەو داهێنانی زاراوەی نوێیاوو دەوڵەمەند بوونی فەرهەنگەکەی دەگرێت.

ج- هەستی لاوازیی و تۆوی باوەڕ بەخۆنەبوون لەدەروونی تاکی کورد دا , دەڕوێنێ. بەرانبەر بەزمانەکەی خۆی, یان هەندێك جار ترس لەبەکارهێنانی زمانی کوردی, لە دەروونی تاکدا دروست دەبێت، بەهۆی ئەوسیاسەتەی داگیرکەران بەرانبەر بە زمانی کوردی بەکاری دەهێنن, یان بەکەم سەیرکردنی زمانی کوردی بە بەراورد لەگەڵ زمانی نەتەوە سەردەسەکانی کوردستان, هەبۆیەش زۆرلەنوسەرە بەتواناکانی کورد تاوەکو ئێستاش دەبیندرێن ,کەبەرهەمەکانیان بەزمانی کوردی بلاّو ناکەنەوە ,بەڵکو بەیەکێك لە زمانەکانی (تورك , فارس , عەرەب , ڕوس) دەنوسن و بەو زمانەش بەرهەمەکانیان بلاّو دەکەنەوە.

د - دەرککردنــی مرۆڤــی کــورد بەهــەبوونی خــۆی وەکوتــاکێکی نەتــەوەیی تایبــەت لــەو ساتەوەیە کە دەرك بکات خاوەنی زمـانێکی تایبەتـەو دەبـێ بـەو زمانـە بـدوێ و خـۆی بناسێنێ یەکێك لەسـیماکانی هۆشـیاری نەتـەوەیی , گرنگیـدانی ئەونەتەوەیـە بـەزمانی خۆی، هەوڵ دا نیەتی بۆ گەشەسەندنی ئەو زمانەو ئـەوکلتورەی کـە وەك ڕە هەنـدێکی تایبەت دەیناسێنێ بەدەورو بەری خۆی.

3- **پێشنەكەوتنی زانستیی** :

نـەبوونی داهێنـان و دۆزینـەوەی گـەورەی زانسـتی لەكوردسـتاندا بـۆ ئـەوەی زاراوەی نوێباوی كوردی بەسەردا ببڕێت , وەك دەزانین زۆربـەی زاراوە زانسـتی و تەكنیكییـەكان لـە دانانی داهێنەران و دۆزەرەوان و زانایانە , زۆرجاریش بە ناوی خۆیانەوە ناویان لێنراوە.

بەم جۆرە دەتوانین، بڵێین :- یـەكێك لـەهۆكارەكانی دواكـەوتنمان لـەبواری زاراوەی زانیسـتیی , دواكـەو تنمانـە لـەكاروانی زانسـت و پێشـكەوتنی سـەردەم. ئێمـە ئەگـەر هـیچ زانیارییەكمان لەبارەی چەكی ئەتۆم یـاخود زانسـتی فرۆكـەوانی و مانگـە دەسـتكردەكان و چۆنیەتی دروستكردنی ئۆتۆمبیل و كۆمپیوتەرو ئینتەرنێت نەبێت , چۆن دەتوانین زاراوە بۆ پارچەو بەشەكانی ئەم ئامێرانە دابڕێژین و لەفەرهەنگی زمانی كوردیدا بەكاریان بهێنین.

هوروژمی رۆژانەو بەردەوامی دۆزینەوەی چـەمكی زانسـتی لـە وڵاتـە پێشكەوتووەكان وادەكـات زمـانی كـوردی بەسـەختی بتوانێـت لـەخۆیان بگرێـت و زاراوەی نێوێباویـاون بـۆ دابنێت.

4- **نەبوونی كۆڕێكی زانیاریی** :-

لەقۆناغی ئەمڕۆی زمـانی كوردیـدا , پێوسـتیمان بـەكۆڕێكی زانیـار یـی هەیـە , وەكـو كۆڵەگە یەكی پتەو بۆ چارەسەركردنی ئەو كێشانەی كە دێنە بەردەم زانسـتی زاراوەسـازیی كوردی.

دامەزرانـدنی (كـۆڕێكی زانیـاری كوردسـتان) هـەنگاوێكی نەتـەوەیی پـیرۆزە , بـەڵكو پێویستییەكی نیشتیمانی و كۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری گەلەكەمانە.

خزمەتكردنی زمانی كوردی , دەروازەیەكـە بـۆ خزمـەتكردنی رۆشـنبیری و هۆشـیاری كوردسـتان , ئـەركی سەرشـانی هـەموو خـاوەن دەسـەڵاتێكی هـزری و پێنـوس بەدەسـتە. كەدەڵێین هەبوونی كۆڕێكی زانیاری پێویسـتە , لەبەرئەوەیەكـە ((ئـەم جۆرەكۆڕانـە لەهـەر وڵاتێكدابن گەورەترین دەستەڵاتێكی زانستانەن بۆبڵاوكردنـەوەو چەسـپكردنی هـەموجۆرە دانان و گۆڕین و چارەسەركردنێك لەبارەی زمانەوە))[1].

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەكگرتووی كوردی،ل 14.

(كـۆری زانیـاری كـوردی) بـەپێی ژمـارەی (183) ی سـاڵی (1970) دامـەزرێنرا لـە (1970/7/29) یاسـای دامەزرانـدنی كـۆڕی زانیـاری كـورد دەرچـوو , كەیـەكێك بـوو لـە دەستكەوتەمەزنەكانی بەیانتامەی (11) ی ئادار.

(كـۆڕی زانیـاری كـورد) لەسـەرەتای دامەزراندنیـەوە هـەوڵی دانـان و سـازكردنی زاراوەی هەمـەڕەنگی پێویسـتی داوە , بەرهـەمی هەوڵەكـەش ئەوچوارلیسـتەیە. كەلەچـوار ژمـارەی گۆڤـاری كـۆڕدا بلاوكراوەتـەوە لەدوایشـدا لەسـێ كتێبـی سـەربەخۆدا كـە كتێبـی (زاراوەی كـــارگێڕی 1973–1974)و (زاراوەی هەمەچەشـــنە 1974)و (لیســـتەی چـــوارەمی زاراوەكانی كۆڕ 1975) ن چاپكراون.

كۆڕی زانیاری كورد , لەبارەی دانان و داڕشتن و وەرگێڕانـی زاراوە , نـەك تـەنیا بایـەخێكی تەواوی پێدابوو , بەڵكو بەشی زۆری كـاتی خـۆی بـۆ ئـەم كارەگرنگـە تـەرخان كردبـوو. وە لێژنەیـــەكی تایبەتیشـــی بـــۆ لێكۆڵینـــەوەی زاراوەی زانســـیتیدناوە , لـــەبارەی دانـــان و سازكردنی زاراوەوە , كوڕی زانیاری كورد , لەهەوڵەكانی پێش خۆی بەوە جیادەكرێتـەوە , كەتارڕدەیەك ڕێبازێكی زانستی لەم ڕووە وە گرتۆ تەبەرو ئەوزاراوانەی كـە دانـراوە , وتوێـژو گفتوگۆیان لەسەر كراوە , بەوێنە :–

لەبەرگی یەكەمی و بەشی یەكەمی گۆڤاری (كۆڕی زانیاری كورد) داهاتووە :–

((ئەنجومەنی كۆڕلەكاتی دانان و هەڵبژاردنی زاراوەكانیداهـەوڵی داوە لەهـەموو ڕوویەكـەوە كـەڵك لـە بەرهـــەمی شـــاعیرە كۆنـــەكان و فۆلكلـــۆرو قســـەی بـــاوی نـــاوی لادێ و ناوچـــە جیاوازەكانی كوردستان و فەرهەنگە كوردییەكان وەربگرێت)) [1].

هەروەها دەڵێ : ((لێرەدابە پێویستی دەزانین ئـەویش بخەینـە بەرچـاوی ئەنجومـەنی كـۆڕ بـــەدانانی زاراوی نـــوێ نایـــەوێت زاراوو وشـــەبەكارهێنراوەكانی تـــر لەناوبچـــێت وەئەمـــە بەهەڵەیەكی گەورە دادەنێت)) [2].

---

(1) ئەنجومەنی كۆڕ، زاراوی كارگێڕی گۆڤاری كۆڕی زانیاری،ل 421.

(2) ئەنجومەنی كۆر ، كارگێری گۆڤاری كۆری زانیاری ،ل 422.

بەرهەمی کۆبوونەوەو گفتوگۆکانی ئەنجومەنی کۆڕ , لیستەی یەکەمی زاراوەکانی کۆڕ بوو کە دەوروبەری (1500) زاراوەی تێدا بلاْوکراوەتەوە , دواتریش لیستی دووەم و سێیەمی بەدوا داهات , لستی سێیەم لەسێ بەش پێکهاتبوو :–

1– ((ئەوزاراوە هەمە جۆرو بابەتانەی , کەئەنجامی لێدوان و لێکۆڵینەوەی ئەنجومەنی کۆڕن.

2– زاراوەی زمان , کەئەنجامی ڕەنج و تەقەلاْی لێژنەی زمان و زانستەکانی و لیژنەی لێکۆڵینەوەی زمانە.

3– زاراوەی پزیشکی , بەرهەمی ئەولێژنەیە یە کەلەدوو پزیشکی شارەزاو چەندکوردی زانێکی بەتوانا دروست بوو))[1]. لەدوای ئەمەش , لستیی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ بەرگی سێیەم, بەشی یەکەم بلاْو کرایەوە , کەتێکڕای زاروەکانی زمان و بەشێك لەزاراوەی کتێبی فێرگەکان و هەندێك زاراوەی کارگێڕی تێدا خراوەتە ڕوو کەلەسێ بەش پێکهاتبوون.

1– زاراوەی زمان

2– زاراوەی کارگێڕی

3– زاراوەی کتێبی فێرگەکان.

لەدوای ئەمەش لیستی پێنجەمی زاراوەکانی کۆڕی بەدواداهات کەلەبەرگی سێیەم بەشی دووەم , (1975) دا بلاْوکراونەتەوە , کەبریتی بوون لەزاراوەی هەمەجۆر , لەبەرگی چوارەمیش لیستی زاراوە زانستییەکان بلاْو کراوەتەوە بەناوەی (لیستی زاراوەکانی فەلسەفەو ژیر بێژی)یەوە سەرەڕای لیستەی شەشەمی زاراوەکانی کۆڕ , لەدانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ. سەرنجام کۆڕ تاڕادەیەکی باش لەکارەکانیدا سەرکەوتووە , هەرچەندە ئەم سەرکەوتنە تائێستانەگەیشتۆتە پلەی پێویست , بەلْکو کارەکانیان هەندێ کەم و کورتی تێدا دەبیندرێ , بەوێنە :– بەپێی سەرنج دەردەکەوێت لەو چوار لیستەدا , کەکۆڕی زانیاری بۆ زاراوەکانی داناوە گەلێ زاراوە هەن لەشوێنی خۆیاندانین , پڕبەپڕی واتا کانیان دانەنراون , هەروەها زاراوەی هاوواتا یاخود دوانەیی لەزاراوەدا بەرچاو دەکەوێت. بەلاْم کۆڕ هەستی بەم کەم و کورتیە کردووە , بە لْگەش بۆ

---

(1) سەرچاوە پێشوو،ل 169–170.

ئەمە, زۆر بەڕاشکاوانە بانگی زاناو خوێندەوارانی کورد دەکات , بۆچەسپاندنی ڕەخنەکانیان ,ئێمە لەو باوەڕەدابن, کە زاراوەکانی گە نجینەیەکی بەنرخن بۆ زانستی زاراوە سازیی کوردی , دەتوانین ئەم کارانەی کۆڕ لەبارەی داڕشتن و وەرگێڕانی زاراوەی کوردی و پێکهێنانی لیژنەکانی بە سەرەتایەکی باش دابنێین , لەرێچکەی قۆناغاکانی دیکەی زاراوە سازیی کوردی.

ئەوکەلێنەی ئەمڕۆ لەبواری زاراوە سازیی کوردیدا , هەستی پێ دەکرێت , نەبوونی کۆڕێکی زانیارییە , کەبەپێی ڕێبازێکی زانستی و لەسەر ئاستێکی جیهانیی پێشکەوتوودا بەرنامەکانی دابڕێژێت. کەئەمەش زۆر کێشەی بۆ زاراوە دانان و پێشخستنی زمانی کوردی دروست کردووە. لەهەشتاکانەوە ئیدی کۆری زانیاری , دەستەی کورد کارەکانی سست بوون و وەستان میری ئەوکاتە بە ئاشکراکەوتبووەشەڕ فرۆشتن بە کورد و زمانەکەی. بۆیە ئێستا , یەك سەرچاوەی گشتی زاراوە دانانمان نییە , وەلەم بارەیەوە , چەند کەم و کورتیەك تێبینی دەکرێت , وەك :-

1- ((نەبوونی یەك سەرچاوەی ناوەندی بۆ دانانی زاراوە هەرچەندە کۆڕی زانیاری ڕۆڵێك لەم بوارە دا دەبینێ بەلاّم زانکۆ و وەرگێڕان و دام و دەزگاکانی دیکەش سەرەڕای نوسەرو ڕۆژنامە نووسان و بنوسانی ڕادیۆو تەلەفزیۆن 000 هتد. ئەمڕۆ ڕۆلێکی بەرچاویان هەیە))[1]

2- نەبوونی لێژنەیەکی زانستیی پسپۆڕ , کە لەلایەن کۆڕی زانیارییەوە پێکهێنرا بێت , بۆ هەڵسەنگاندن و تاوتوێکردنی ئەو زاراوانەی کەبەرهەمی (هەولّی تاکە کەسین , بەتایبەتی ئەو ژمارەزۆرەی زاراوە کەلەدوای ڕاپەرینەوە دانراون , باش و بەکەڵکەکانیان لێ هەڵبژێردرێت, هەڵەو ناتەواوەکا نیشیان ڕاست بکرێتەوە ,بۆ ئەوەی دووربن لە دوانەیی زاراوە.

3- چارەسەرکردنی کێشەی دیالێکت وبەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردی و هەوڵدان بۆ پێکهێنانی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی سەرتاسەری کوردستان.

- **وەبەپێی سیستەمێکی زانیستی ڕێك وپێك کاربکات , بەم شێوەی خوارەوە :-**

---

(1) محەمەد وەسمان، گیروگرفتەکانی زاراوە دانان لە زمانی کوردیدا،ل 48.

1- ((پێکهێنـانی لێژنەیـەکی فـراوان لەنوێنـەرانی هـەموو زارە کوردیـەکان بـۆ دانـانی فەرهەنگی زمانی نەتەوایەتی کوردی بەمەرجێك ئەم لێژنەیە لـە کەسـانی پسـپۆڕ و زانا پێکهاتبێت و لەبەرتیشکی ئەم ڕێبازە پەسندکراوە کارەکەی ئەنجام بدات.

2- دەستنیشـانکردنی ماوەیـەك بـۆ کۆمـەڵێك لـەزاناو پسـپۆڕەکانی فۆنـەتیکی زمـان بـۆ لێکۆڵینەوەی دەنگەکانی زمانی کوردی و هەڵسەنگاندنی هەموو چەشـنەکانی ڕێنووسـی کوردی , ئەمجا گێڕانی سیمینارێك بەمەبەستی یەکالاکردنەوەی هەموو بیرو ڕایـەك لـەم کۆڕەداو وەرگرتنی بڕیاری کۆتایی لە ساغ کردنەوەی دەنگـەکانی زمـانی نەتەوایـەتی و چۆنیەتی نووسـینەوەیان بـە ڕێنووسـێکی یـەکگرتوو , بەمـەرجێك هـەموو لایـەنێکی کوردی کەسی و میریی و جەماوەری پەیڕەوی ئەم ڕێنوسەبکات.

3- پێکهێنانی لێژنەی پسـپۆڕ بـە ژمـارەی بابەتـەکانی زانسـت و زانیـاری و وێـژەو ڕامیـاری وئابوری و لایەنەکانی دیکەی ژیان بۆ لێکۆڵینەوەی فەرهـەنگی زاراوەی کـوردی دانـراوو پێشنیازکردنی ئـەو زاراوانـەی کەهێشـتادانەنراون. ئـەو جاکۆبوونـەوەی ئـەم لێژنانـە لـە سیمیناردا دوای ساڵێك لە پێکهێنانی بۆ چەسپاندنی زاراوەی پەسەندکراو لەبەر تیشـکی ڕێبازەکـانی لـەدایك بـوونی وشـەی کوردیـداو پێکهێنـانی فەرهـەنگێکی گشـتی زاراوەی کوردیی نەتەوایەتی کە سەرچاوەی هەموولایەك بێت لەچالاکی بیری و زانستی ژیان))[1].

---

(1) د. کامل حەسەن بەسیر، زمانی نەتەوایەتی کوردی، ل44- 45.

زاراوە زانستییەکان

1- باشتروایە پێش ئەوەی لێژنە زاراوە زانستیەکان , یاخود هیچ نامیلکە یەکی لەو بابەتـە بلاّوبکاتەوە , ڕاستەوخۆ بینێری بۆئەو زاناو ڕۆشنبیرانەی لەو بوارانەدا دەسـتیان هەیـەو داوایان لیَ بکات هەریەکە بەپێی توانای بۆچوونی خۆی بیانکـات بـەکوردی , لەماوەیـەکی دیاریکراودا, دوای ماوەکە ئەو وەلاّمانە کۆبکرێنەوە , ئەوکاتە یان هەر لەلایـەن لێژنەکـە خۆیەوە یان لەلایەن لێژنەیەکی تایبەتمەند بـەوکارە , هـەموو هـەولێك بـدرێت , ڕاسـت و گونجاوەکانیان لیَ هەلّبژێرین و چـاپی بکـەین، ئەوکاتـە جـارێکی دیکـەش بلاّوبکرێنـەوە، ماوەیەکی دیکەش بۆ بیروڕا لەسەر دەربڕینی دا بندرێت، دواجار جێگیر بکرێت.

2- سـود لـە هــەموو ئـەو فەرهــەنگ و نامیلکــەو نوسـراوانەی کـە تایبــەتن بـە زاراوە، وەربگیرێـت، ئـەو زاراوانــەی کــە لــە کتێبــەکانی خوێندنــدا بــەکارهێنراون، بــاش و گونجاوەکانیان پشتگیری و جێگیر بکرێن و واز لە ناتەواوەکانیان بهێنـدرێت و بـۆ ئـەم مەبەستەش، نابیَ بەلّگەی چەسپین و نەچەسپینی ئەو زاراوانە ببێتە مایەی مانەوەیان و بە هەلّە بەکار بهێندرێن.

3- ((هـەولّ بـدریَ ئـەو زاراوە زانسـتیانەی لـە چـەند زانسـتێکی جیـاواز بەکاردەهێنـدرێن، لەلایـەن چـەند پسـپۆڕێکی شـارەزای هەربابـەتێکی زانسـتیەوە یـەك بخـرێن، بـە وێنـە : پێویستە هەموو ئـەو زاراوانـەی لـە بـواری ئەنـدازەی بیناسـازیدا بـە کاردەهێنـدرێن یـەك بخرێن و دووربن لە هاوبێژی و هاو واتایی.

4- لەداڕشتنی زاراوەی زانستیدا , کارێکی وابکرێت , زاراوەکان پێش هەموو شتێك چەمکە زانسـتیەکە بـەوردی دەربـڕن , ئینجـا لایەنـە زمانەوانیەکـەو تـا لـە توانابێـت , هـەولّی ژیاندنــەوەو زیندووکردنــەوەی ئــەو وشــەو زاراوە دێرینانــە بــدریَ کەلەگــەلّ زاراوە زانسـتیەکەدا دەگـونجێن , ئەگـەر نەیشـبوو , داڕشـتنی زاراوەکـە بـەجۆرێکی وابێـت , دووربێت لەدەقە وەرگێڕان))[1].

5- کۆڕی زانیاری , کەلەهەموو ولاّتێکدا , بەگەورە ترین دەسەلاّتی زانسـتیانە دادەنرێـت , چـەند ئـەرکێکی گـرنگ بـەجیَ دەهێنـیَ , یـەکێك لـەو ئەرکـە گرنگانـەی کـە ئـەم کـۆڕە دەیبینێت :-

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوەسازی کوردی،ل 42 – 43.

یەکخستنی هەولی تاکەکەسییە , ئەگەرچی ئەم هەولانە هەر دەمینێن , بەلام پێکهێنانی لیژنەی جیاواز جیاواز بۆسازکردنی زاراوە بەکارێکی زانستی ترو باشتر دادەندرێت.

5- نەبوونی دەزگای کلتوری و ئاکادیمیی:

یەکێ لەگرفتەکانی زمانی کوردی ئەوەیە , دەزگایەکی چاپەمەنیی و بلاوکردنەوەی نەتەوەییمان نییە , تابەشێوەیەکی رێك و پێك , هەموو کارەکانی چاپکردن و بلاوکردنەوە , لەئەستۆی خۆی بگرێ , ئەمەش , لەرِیێ خوێندەواری بەکوردی , پەرەسەندنی زمانی کوردیی و پێشکەوتنیدا , بەکۆسپێکی گەورە دادەندرێ.

کێشەی ئابوری , بەچەلەمەیەکی گەورەی نوسەران و ئەکادیمییەکانی کورد دادەنرێت, بەشێوەیەك نەتوانن , بەئاسانی وەك پێویست خزمەتی زمان و وێژەو فەرهەنگی نەتەوەکەی خۆیان بکەن , بەرهەمەکانیان چاپکەن و بلاوی بکەنەوە , جگە لەوەش بازاڕی چاپەمەنیی کوردیش , بەرهەمی نووسەرانی بەئاسانی تێدا ساغ نابێتەوە جێی ئەم کەم و کورتیە ئابورییە یان بۆ بگرێتەوە.

((ئەمرۆ نەتەوەی کورد ژمارە یەکی باش خوێندەوارو ڕوناکبیرو نوسەری ئەکادیمیی لەبوارە جۆر بە جۆرەکانی ((زمان , وێژە و هونەری کوردیی)) تێدا هەیە, بەلام, لەلایەکەوە یەکگرتوونین , لەلایەکی دیکەشەوە , ئەو دەزگا نەتەوەیی یە یەکگرتووە مان نییە , تا هەموو کارەکانیان ئاسان بکات. چونکە , لەتوانای هیچ نووسەرێکدا نییە , بەتەنیا بالێ , کارەکانی خۆی جێ بە جێبکاو بەرهەمەکانی بلاوبکاتەوە. جگە لەوەی , کاری بەکۆمەلێ , گەلێ لەکاری تەنیایی و هەرکەس بۆخۆی , باشترو , بە بەرهەمترو ڕێکوپێکترە))(1).

---

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل 547.

6- نەبوونی فەرهەنگ :

فەرهەنگ تۆمارگەیەکە , بۆ پاراستنی وشەکانی زمان لە فەوتان و لەناو چوون , ((کتبێکی سەرچاوەیی و مەرجەعە وشەو زاراوەی زمانێکی دیاریکراوی تێدایە کەبە شێوەیەکی تایبەتی ڕێکخراون لەگەڵ پێناسەی هەروشەیەك و دەرخستنی هاو واتاکەی لەهەمان زماندا , یاخود لەزمانێکی دیکە. لەگەڵ ڕوونکردنەوەی ئەو وشانەی کە لێوەی وەردەگیرێن و بەکارهێنانی و مانا جیاجیاکانی و هەروەها دەرخستنی لایەنی مێژوویی وشەکان و چۆنیەتی گۆکردنی))[1].

فەرهەنگ جۆرێکە لەجۆرەکانی سەرچاوەی بنەڕەتی , واتە ئەو سەرچاوە یان ئەو کتێبەیە کە زانیاری تایبەتی تێدا تۆماردەکرێت , لەبارەی وشەکانی زمان و واتاکانیان.

((جگە لەڕێزکردنی وشە , هەروەها لێی کۆڵراوەتەوەو مانای روون کراوتەوەو لێکدراوەتەوەو شی کراوەتەوەو زانیاری دەربارەی چۆنێتی نوسینیان و بەدەما هاتنیان و پەیدا بوونیان... دراوە))[2].

یەکێك لەئەرکە پێویستییەکانی پەرە پێدانی زمانی کوردی دانانی فەرهەنگی تایبەت بە بوارە جیاجیاکانی زانستی سروشتی و مرۆیی , سەرەڕای فەرهەنگی نەتەوەیی , بەڵکو پێویستمان بە ئینسکلۆپیدیای نەتەوەییە.

زمانی هەر نەتەوەیەك بەفەرهەنگەکەی هەڵدەسەنگێنرێت , کەواتە دەتوانین، بڵێین فەرهەنگ پێناسەیەکە کە کلتورو ڕۆشنبیری و پلەی شارستانیەتی و پێشکەوتوویی و کەسایەتی ئەو میللەتەی پێ دەردەکەوێت کەبەو زمانە دەپەیڤن.

((ئەرکی سەرەکی فەرهەنگ , یارمەتی دان و ناساندنی وشەو پێناسی وشەیە بە کەسێك کەشارەزایی تەواو یاهەر ناسیاوی دەگەڵ وشە یا وشەگەلێك نیە. کاتێك کەسێك لەکتێبێك یا لەزمانی کەسێکەوە وشەیەك دەبیستێ و مانای ئەم وشە نازانێ پەنا بۆ فەرهەنگ دەباو فەرهەنگ وەك پشت و پەنایەك دەبێ دەستی بگرێ و داواکەی بۆبە جێ بێنێ و ناسیاوی تەواو بدا بەخوێنەر))[3].

---

(1) د. محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري،ل 74.

(2) د. ئەورەحمان حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی،ل 69.

(3) عەلی نانەوازادە، فەرهەنگی هەرمان،ل 8.

دیاردەی فەرهەنگ نووسین لەبنەڕەتدا دیاردەیەکی مۆدێرنە :–

((لە دوای دواچارەکی سەدەی هەڤدەهەمی زایینی ئـەکادیمیای پاشـایەتیی فەڕەنسـا بڕیاری ئەوەی دا تاکو لەلایەن لێکۆڵـەرەوەو نوسـەرو فەلسـەفەکارانەوە دەسـت بکرێـت بـە دانانی ئەنسایکلۆپیدیایەکی گەورە سەبارەت بەژیار و کلتوربەگشتی و ئـەدەب و فەلسـەفەو زانستە سروشتییەکان بەتایبەتی. لەناوەڕاسـتی سـەدەی هەژدەهـەم دا ئاکـامی کـاری چـل فەلسـەفەکارو لێکۆڵـەرەوەی فەڕەنسـی بـوو بـە ئەنسـایکلۆپیدیایەکی 28 بـەرگی کـە بـە ئەنسایکلۆپیدیای ((دیدێدرۆ)) ناسراوە. بەم ئاکامە فەڕەنسـا تـوانی خێـرا خـۆی لـە ئاکامـە ئیجابیەکانی مۆدێرنێتە خاوەن بەش بکات. لە وڵاتـانی دیکـەی ئـەورووپاش هـەمان پـرۆژە بەشێواز گەلی جۆراو جۆر، گرنگایەتی پێ دراوە، بـۆ نموونـە، لەئینگلتـەرا دوکتـۆر سـامویل جانسۆن یەکەم فەرهەنگی تـا ڕادەیـەك گشـتگیری زمـانی ئینگلیـزی نووسـی، کـە بەیەکـەم فەرهەنگی مەزن و مۆدێرنی زمانی ئینگلیزی دادەنرێ))(1).

مێژووی فەرهەنگ نووسین لە ڕۆژهەڵاتدا مێژوویەکی هاوچەرخە، بۆ سەدساڵی ڕابردوو دەگەڕێتەوە، ئەمڕۆ لە وڵاتە ڕۆژهەڵاتییەکانیش بایەخێکی بەرچاو دەدرێت بە دانانی فەرهەنگی جیا جیا لە سەرجەم ئاست و بوارەکانی ژیان و لقەکانی زانست و تەکنۆلۆجیا بۆ خوێنەرە جۆر بە جۆرەکان.

یەکێ لە کارە گرنگەکانی، هەر نەتەوەیەکی زیندووو، بە دانانی فەرهەنگی زمان دەست پێدەکات، هەر نەتەوەیەك، چەند زیاتر فەرهەنگی هەبێ، هێندەش زمانەکەی دەوڵەمەند تر دەبێ. چونکە فەرهەنگ بە یەکێ لە بناغە سەرەکیەکانی زمان و نەتەوەکە دادەنرێ، هەموو دیالێکت، بەش و لقە دیالێکتەکانی زمان کۆدەکاتەوە. بە هۆی فەرهەنگەوە، خەرمانی وشەی کوردی گرد دەکرێتەوە، وشەو زاراوەی میللی لە لەنێوچوون دەپارێزرێ.

فەرهەنگ، زمان لە ((شێواندن، لاوازی، داتەپین و مردن)) دەپارێزێ. نەوەی نوێ، بە وشەی کوردی کۆن و نوێ پێدەگەیەنێ، زمانیان دەوڵەمەند دەکا. هەربە هۆی فەرهەنگەوە دەتوانین، لە زاراوەی دیالێکتە جیاوازەکانی زمانی کوردی، زمانەکانی دیکەی بیانی و نەتەوەکانی جیهان بگەین. هەموو نەتەوەیەکی وشیار، پێشکەوتوو، خاوەن تواناو دەسەڵات، هەر لە کۆنەوە تا ئەوڕۆ، هەوڵێکی زۆریان داوە تا چەندین فەرهەنگی

---

(1) بەختیار سەجادی، محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی،ل 07

جۆربەجۆریان نووسیوە. بۆیە، ((زمانە زیندووەکان، ژمارەی فەرهەنگەکانیان گەیشتووەتە (1500) فەرهەنگ))[1].

فەرهەنگ جۆری زۆرە لەوانە :–

1– فەرهەنگی زمانی نەتەوەیی : ئەم جۆرە فەرهەنگە، بەزمانی نەتەوەیی دادەنرێ، لەنێوان دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانێکدا دەنوسرێ و وەك : فەرهەنگی کوردی – کوردی بەهەردوو بەشە دیالێکتی کرمانجی خواروو و هەورمانی.

2– فەرهەنگی زمانی نەتەوەیی بیانی : ئەم جۆرەیان بە زمانی نەتەوەیی دەست پێدەکا. بەرانبەرەکەشی، بە یەکێ لە زمانی نەتەوەکانی جیهان دەبێ وەك : فەرهەنگی (کوردی – ڕوسی).

3– فەرهەنگی زمانی بیانی – نەتەوەیی :– ئەم جۆرەشیان بە پێچەوانەی هەردوو جۆرەکەی پێشوو، بەیەکێ لە زمانە بیانییەکان دەنوسرێ، بەرانبەریشی، واتاکانی بە زمانی نەتەوەیی تۆماردەکرێ وەك : فەرهەنگی (ئینگلیزی – کوردی).

ئەگەر بەراووردێ لەنێوان نەتەوەی کوردو نەتەوەکانی دیکەی جیهاندا بکەین، دەبینین:–

کورد بەهۆی گەلێ هۆکاری وەك نەتەوەیی، ڕامیاریی، زمانەوانیی، ئایینی، کەلتورییەوە، لە بواری فەرهەنگ داناندا، لە چاو نەتەوەکانی دیکە تارادایەك دووا کەوتووە.

هەوڵدان بۆ دانانی فەرهەنگی کوردی بۆ سەدەی هەڤدەم دەگەڕێتەوە، یەکەمین فەرهەنگی کوردی لە ساڵی 1094 ی کۆچی بەرانبەر بە 1682 – 1683 ی زایینی دانراوە، ئەمەش مانای وایە تەمەنی فەرهەنگنووسیی کوردی ئێستا گەیشتۆتە (318 – 319) ساڵ.

((یەکەمین فەرهەنگی کوردی لە لایەن بنکەیەکی ئایینیەوە سەریهەڵداوە، کە دانەرانی دەرچووانی مزگەوت و پیاوانی ئاینداربوون و دواتر کڵێسەش بەشداری دانانی فەرهەنگی کوردی و زمانێکی دی بیانی کردووە))[2].

---

(1) تاهیر سادق، ڕێنوس – چۆنیەتی نوسینی کوردی،ل 06

(2) د. کوردستان موکریانی، مێژووی فەرهەنگی هۆڵەندی و فەرهەنگی کوردی لە بەراوردێکی کورتدا،نوسەری نوێ، ژ(19)، ل 0140

یەکەمین فەرهەنگی کوردی، فەرهەنگێکی دوو زمان بووە، کە بەزمانی کوردی بە هۆنراوە دانراوە.

کاروانی فەرهەنگنووسی کووردی لە دووای ((نەوبەهار))ەوە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم زۆر بە خێرایی نەڕۆیشتووە. تا ئەو کاتە لە فەرهەنگی ((ئەحمەدی)) شێخ مارف نۆدێی (1975) و ((الهدية الحميدية في اللغة الكردية))ی زیائەدین پاشا (1893 – 1894)ی زایینی بترازێ : هیچ فەرهەنگێکی وامان بەرچاو ناکەوێ، شایانی باسکردن بێ.

((هەروەها یەکەمین فەرهەنگی زمانێکی بیانی – کوردی کە لە لایەن بێگانەوە نووسرابێ): (گارزۆنی (1787) کە مسیۆنێرێکی کاثولیك بووەو هەژدە ساڵ لە نێو کوردانی ئامێد دا ژیاوە، ڕێزمانی کوردی بەزمانی ئیتاڵی نوسیوەو لە پاشکۆیدا فەرهەنگێکی ئیتاڵی – کوردی داناوە.

هەر لە سەدەی نۆزدەمدا ژابا 1860 یەکەم فەرهەنگی فریزیۆلۆژی قەوارەی پازدەهەزار فرێزی بڵاوکردەوە.

مسیۆنێری ئەمەریکی (س. رێ) 1872 فەرهەنگێکی کوردی – ئینگلیزی داناوە. یەکەمین فەرهەنگی کوردی دووزمان، کە کوردێك داینابێت و لە شێوەی فەرهەنگ بچێت و پەسنی فەرهەنگی پێوەبێت فەرهەنگی (رابەر) ە کە عەرەبی – کوردی یەو گیو موکریانی لە ساڵی (1950)دا چاپیکردووەو هەروەها ئەم فەرهەنگە بەیەکەمین فەرهەنگی سەدەی بیستەم دادەنرێت، کە کوردێك ئامادەی کردبێت))[1].

یەکەمین فەرهەنگی کوردی – کوردی فەرهەنگی ((خاڵە))ە، کە لە ساڵی 1960 – 1964 دا چاپکراوەو لە لایەن (شێخ محەمەدی خاڵ) دانراوە.

فەرهەنگی کوردی – کوردی کە زۆربەی دیالێکتەکانی زمانی کوردی گرتبێتە خۆی فەرهەنگی کوردستانە، کەلەلایەن گیوی موکریانی دانراوەو لە ساڵی (1999) دا چاپکراوە.

لە ناو دونیای فەرهەنگسازی کوردیدا بەدەیان فەرهەنگی کوردی و زمانانی دیکە چاپ کراون، کە کورد دایناون، وەك :

---

(1) د. کوردستان موکریانی، مێژووی فەرهەنگی هۆڵەندی و فەرهەنگی کوردی لە بەراوردێکی کورتدا، نوسەری نوێ، ل0140

فەرهەنگی کۆلکە زێڕینە – کوردی – فارسی – عەرەبی – فەڕەنسی – ئینگلیزی هەروەها فەرهەنگی کوردی – عەرەبی. عەرەبی – کوردی. کوردی – ئینگلیزی. ئینگلیزی– کوردی. ڕوسی – کوردی. کوردی – ڕوسی. ئەڵمانی – کوردی و...... هتد.

زانایان و فەرهەنگ دانەرانی کورد – تاڕادەیەك هەوڵی دانانی فەرهەنگیان بە پێی بابەت داوە، بۆ وێنە ساڵی (1960) د. جەمال نەبەز بە ناوی ((هەندێ زاراوەی زانستی)) فەرهەنگێکی عەرەبی – کوردی لە هەولێر داناوە.

کۆڕی زانیاری کورد ((زاراوەی کارگێڕی)) و ((زاراوەی زانستیان)) بلاَوکردوە.

لە نێوان ساڵانی 1974 – 1983 دا کەمال جەلال غەریب سێ فەرهەنگی زانیاری عەرەبی – ئینگلیزی – کوردی چاپکردو د. (مارف خەزنەدار) لەگەڵ دیوانی نالیدا، فەرهەنگێکی تایبەتی بۆ نالی داناوە.

((لەگەڵ هەبوونی هەوڵی تاکەکەسی لە بواری فەرهەنگنووسی کوردیدا، بەلاَم کورد، لە هەرسێ جۆرە فەرهەنگەکە، ژمارەیەکی زۆر کەمی هەیە، ئەو فەرهەنگانەش کەهەن، زۆربەیان لەو فەرهەنگانەن، کەلەزمانێکی بیانییەوە بۆکوردی نوسراون، زۆربەی هەرە زۆریشیان، لە لایەن ڕۆژهەلاَتناس و گەڕۆك و شارەزا بیانییەکان نوسراون.

هەروەها زۆربەی فەرهەنگەکان لە ئاستی ئەو ئەرکەدانین، کە دەیانەوێ ئەنجامی بدەن، شانکیی فەرهەنگسازەکان لەوەدایە گەورەترین ژمارە وشەو کەرەستەی زمانی تۆماربکەن، واتە گرنگی بدەن بە قەبارە نەك بە جۆر، ئەم نێڕوانینە هەڵەیە لەبێ هێزی و هەژاری دەروازە فەرهەنگییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە))[1]. زۆربەی فەرهەنگە کوردییەکان ((بەپێچەوانەیئەوانەی ولاَتە پێشکەتووەکان تەنیا مانای قامووسی وشەکان لەبەرامبەریاندا دانراوە و، یاخود هاوواتا عەرەبی و فارسییەکان نوستراوەتەوە و، هیچ زانیارییەکی تر لەبارەی بنج و بناوانی وشەو تەنانەت لەباری ڕێزمانییەوە بەخوێنەر نادەن. ئەمەش وێرای ئەوەی لەوانەیە جار بەجار هەڵەیان تێدابێت چونکە دانەری ئەو فەرهەنگانە لەبەر نەبوونی سیستەمێکی یەکگرتووی ئەکادیمیك و نەبوونی سەرچاوە و بەڵگەی نوسراو بەشێوەیەکی تاکە کەسی ئەو کارەی کردووە و، لەزۆر شوێنیشدا پشتی بەستۆتە بیرو بۆچوونی

(1) پ.د. محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی و فەرهەنگ سازی و دەوڵەمەندکردنی دەروازە فەرهەنگییەکان، نوسەری نوێ،ژ(19)،ل 169.

کەسایەتی خۆی. لەپاڵ ئەمەشدا لە کتێبخانەی کوردیدا، مەخابن، فەرهەنگی وێنەدارو شیکارانە بۆ ئاستە جۆراو جۆرەکان (لەمندالّی قەتابخانەوە تالێکۆڵەرەوە و مامۆستای زانکۆ) بەشێوەیەکی بەرفراوان و بەربلاّو لەبەر دەست دانییە))[1].

زۆر بوار لە فەرهەگنوسی کوردیدا بەبێ چارەسەر ماوەتەوە ((هەرچەندە لە کاری فەرهەنگنووسی کوردیدا هەندێ کێشەی ئالۆزی زانستی وشە بەگشتی و زانستی فەرهەنگ Lexicography نووسی بە تایبەتی چارکراوە، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێك کێشەی تری زانستی وشەو زانستی فەرهەنگ نووسی لە زمانی کوردیدا هێشتا بیرونوکی قەڵەمیان نەگەیشتوەتیێ))[2].

ئەگەر فەرهەنگ دانان، بۆنەتەوەکانی جیهان، کارێکی ئاسانبێ، ئەوا بۆ کورد بەکارێکی گران دادەنرێ، چونکە :-

1- ((کورد خاوەنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی نییە، لەبەر ئەوە خاوەنی دەزگای کلتوری و ئەکادیمی خۆی نییە، بۆیە لەوبوارەدا ناتوانێ، هەم کادیری ئەکادیمیی پێگەیەنێ، هەم بودجەیەکی باشی بۆ تەرخان بکا، تا ئەو کارانە وەك پێویست، بەئەنجام گەیەنێ.

2- زمانی کوردی لە چەند ((دیالێکت، بەشەدیالێکت)) ێکی جیاواز پێکهاتووە. ئەم دابەش بوونە، گرفتی بۆ زمانەوان و پسپۆڕەکان دروستکردووە. لەبەرئەوە، ئەگەر دانانی فەرهەنگێك بۆ هەموو دیالێکتەکانی زمانی کوردی، بەکارێکی گران دابنرێ. لەوانەیە، فەرهەنگدانان بۆیەکێ لە دیالێکتەکانی زمانی کوردی، کارێکی ئاسانتر بێ.

3- لە ماوەیەکی کەمدا ناتوانرێ، ئەو کارانە جێبەجێ بکرێ. بەڵکو پێویستی بە ماوەیەکی درێژ هەیە. لەم بارەشدا، ئەم توانایەمان نییە.

4- لەبواری زمانەوانیدا، شارەزاو پسپۆڕی زماننناس زمانزانمان کەمە، ئەوانەش کە هەن یان لەئاستی ئەرکی نەتەوەییدا نین، یان بواری ئەنجامدانی ئەو کارەیان بۆ

---

(1) بەختیار سەجادی، محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی،ل 8.

(2) عەبدولرەحمانی زەبیحی، قامووسی زمانی کوردی،ل 91.

نەرەخساوە))[٣١]. لەگەڵ ئەوەشدا، تا ئەمڕۆ، گەلێ فەرهەنگ و فەرهەنگۆك بەشێوەی نامیلکەو پەرتوك، یان لەپاشکۆی بەرهەمەکانیان، لەلایەن دۆستانی کوردەوە بلاّوکراوەتەوە. هەروەها، هەندێك لە شارەزایانی کوردیش، لەو بوارە کاریان کردووە، بەلاّم ئەم فەرهەنگانە زۆربەیان، فەرهەنگێکی تێکەلاّوی کوردی و یەکێ لە زمانەکانی دیکەی بیانی بوون، لە زمانێکی دیکەوە، بۆ کوردی نوسراون نەك لە کوردییەوە، بۆزمانێکی دیکە بنوسرێ، بۆیە ئەو فەرهەنگانەی لە زمانێکی دیکەوە، بۆ کوردی نوسراون، پتر لەسەرفەرهەنگی ئەو زمانانە دەژمێرێت. وەك :

فەرهەنگی (عەرەبی — کوردی، فارسی — کوردی، ڕوسی — کوردی و... هتد).

هەرچەندە شاعیری گەورەی کورد ((ئەحمەدی خانی)) یەکەم فەرهەنگی، بە زمانی کوردی و بەشەدیالێکتی کرمانجی ژووروو داناوە. بەلاّم ئەو فەرهەنگە، تا مێژوویەکی زۆر هیچی دیکەی بەدوادا نەهات، لە زمانی عەرەبیشەوە بۆ کوردی نوسراوە.

لەسەدەی بیستەمی ڕابردوودا، بەتایبەتی لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا، بزاڤی فەرهەنگ دانانی کوردی گڕوتینێکی زیاتری بەخۆدیت و (لەم بوارەدا زانایانی مەزنی کوردی (جەلادەت بەدرخان) و (عەلائەدین سەجادی) و(شاکیر فەتاح) و (گیوموکریانی) و (شێخ محەمەدی مەردۆخی) و (جگەر خوێن)ی شاعیر و (شێخ محەمەدی خاڵ) و(هەژار موکریانی) و (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) و دەیان ڕوناکبیری دیکە ڕۆڵی بەرچاویان بینیوە.

ئەمڕۆکەش وا خەریکە کاری فەرهەنگنووسی کوردی جێگەی شایانی خۆی لەژیانی ڕۆشنبیری و زانستی گەلی کوردا دەگرێت و دەیان زاناو ڕۆشنبیر لەم مەیدانەدا هەنگاوی گەورەیان ناوە بەرهەمی دانسقە لەبەردەستدان ((لە فەرهەنگی (هەمبانە بۆرینە)ی هەژارەوە بگرە تا (شارەزووری)ی بەڕێز (شەفیق قەزاز) تا فەرهەنگی (شەوکار، زیوار، کیمیا)ی مامۆستا جەمال عەبدول و چەندین فەرهەنگی دیکەی بوارە جیاجیاکانی زانست هەموو نیشانەن بۆ بایەخدان بەم بوارە و هەنگاونان بەرەو فەرهەنگی تایبەتی بۆ بوارە جیاجیاکانی زانستی و کاروباری دیکەی ژیان))[٣٢].

---

(1) حوسین محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل489.

(2) محەمەد وەسمان، بەرەو فەرهەنگی پزیشکی یەکخراو،ل 18.

له قۆناغی ئێستاکەی زمانی کوردیدا، پێویستمان به ئامادەکردنی فەرهەنگێکی یەکگرتوو هەیە، کە ئەم سوودانەی خوارەوە بەزاراوەسازی و زمانی کوردی دەگەیەنێ :

1- فەرهەنگ دەبێتە هۆی لابردنی جیاوازی شێوەکان لەنوسینەکانی ڕۆشنبیرانی کورد، چونکە لەم حاڵەتەدا وشەی کوردی سەرچاوەکەی هەرچی و هەرشوێن بێ دەبێ بە موڵکی ڕۆشنبیرانی کورد.

2- ڕوونکردنەوەی وشە کوردییەکان سوود بەخش دەبێ لەگشت بوارەکانی زانستو ئەدەب. ئەم فەرهەنگە دەبێتە هۆی توانامەندی چیرۆکنووسان و زانایان لە خستنە ڕووی بیرو بۆچوونەکانیاندا.

3- ((لەدایك بوونی ئەم فەرهەنگە یارمەتیدەر دەبێ بۆ هەر لیژنەیەکی تایبەتی پسپۆڕایەتی لەپاشەڕۆژدا بۆ وەرگرتن و دیاریکردنی زاراوەی تایبەت، ئەم فەرهەنگە دەبێ بە بانکی زمان و زمانەوانی گەلی کورد.

4- لەدایك بوونی ئەم فەرهەنگە دەبێتە هۆی دەستپێکردنێکی ڕاستەقینە بۆ بووژاندنەوەی زمان.

5- فەرهەنگی وا دەبێتە هۆی شانازی نەتەوایەتی نەك بۆ ئەم دەستە و سەر دەمە، بەڵکو بۆ ڕۆڵەکانی سەردەمەکانی کەش فەرهەنگ دەبێ بە هێمایەکی جوانی بەستراو بە بوونیەتی نەتەوایەتی گەلی کوردەوە بێگومان بوونی نەتەوایەتی بەستراوە بەزمانەکەیەوە، لەم بۆچوونەوە زمانەکەمان خۆشەویسترین شتە کە شانازی پێوە دەکەین و ویژدان قبوڵی ناکا خۆشەویسترین شتمان پەرش و بڵاو بێ، بێ کۆکردنەوە و چاودێری کردن لە جێگایەکی پیرۆز... لە فەرهەنگی یەکگرتووی کورد))[1].

6- لە قۆناغی ئەمڕۆی زمانی کوردییدا، پێویستە فەرهەنگێك هەبێت، کە زاراوەی گشت بوارەکان بگرێتەوە بەتایبەتی لەدوای ڕاپەڕینەوە هەزاران وشەو زاراوە هاتوونەتە ناو زمانەکەمان یان بەشێوەیەکی تازە بەکاریان دەهێنین. بۆیە پێویستە هەوڵی دانانی فەرهەنگێکی گەورە یان چەندین بەرگی گەورە بیت، بدەین. ئەمە وەکو سەرچاوەیەکی

---

(1) بەدرخان سندی، فەرهەنگی یەکگرتووی کورد پێویستیەکی نەتەوایەتی مەزنە، نوسەری نوێ ژمارە (19)،ل 2001.

گشتی بۆ زمانی کوردی، کە یەکەمین جار کوردی – کوردی بێت. پاش ئەوە ئەمجا گرنگی دان بە فەرهەنگی تایبەتی لقەکانی زانستی، کیمیا، فیزیا، کۆمەڵناسی، پزیشکی، کارگێڕی، بواری یاساو دادگەری بدرێت.

گرنگی دان بە فەرهەنگێکی نوی، واتە هاوچەرخ، کە ((بیرو بۆچوون و ئامێر و دوراییە ئەپستمیە نوێکانی لەخۆ گرتبێت. سەرەڕای گێڕانەوەی وشەو زاراوەکان بۆ بنچی وشەکەو چاکە پەرەسەندن و گۆڕانی دەستنیشان بکرێت تا دەگاتە واتای ئێستای، سەرەتای ئاماژەکردن بە دیالێکتی وشەکەو ئەوناوچانەی کە بەزۆری تیایدا بەکاردێت بە ئەو واتایە تایبەتیەی تیایدا بەکاردێت))(1) ئەو وشەو زاراوانەی کە لە هەرزمانێکەوە هاتوونەتە نێو زمانی کوردی، دەبیَ لە پێشیان بنوسریَ کە لەچ زمانێك وەرگیراون، بەنیشانەیەك دیاری بکرێن.

جگە لەو فەرهەنگانەی تا ساڵی (1975ز) لە بەرهەمەکەی د.(ئەورەحمانی حاجی مارف)دا ناویان هاتووە وەك ((قاموسی زبانی کوردی)) عەبدورەحمان زەبیحی و هەنبانە بۆرینەی – هەژار... هتد)) تا ئێستا، چ لە کوردستان و چ لە هەندەران، چ لەلایەن کورد خۆی، چ لەلایەن شارەزاییانی بیانییەوە، نزیکەی سەد فەرهەنگ و فەرنگۆکی کوردی بلأوکراوەتەوە،لێرەدا بە پێویستی دەزانین، ناوی هەندێك لەو فەرهەنگ و فەرهەنگۆکانەی کە ئەمڕۆ لە کتێبخانەو هەندیَ شوێنی دیکە دا بە بەرچاو دەکەون، کە پسپۆروشارەزاو ڕۆژهەلأتناسەکانی کورد و بیانی نوسیویانن. ئەم فەرهەنگانە، لەچەند سەرچاوەیەکی جیاواز کۆکراونەتەوە. بەپێی مێژووی بلأوبوونەوەیان،هەندێکیان بە کورتی لیَ بژمێرین، تاوەکو بۆمان ڕوون بێتەوە، مێژووی فەرهەنگ نووسی کوردی، لەکەیەوە دەستیپێکردووە و کام فەرهەنگ لەدوای کام فەرهەنگەوە هاتووە، بۆ ئەوەی، زنجیرەی مێژووی فەرهەنگ نوسیی کوردی، بەشێوەیەکی ڕێك و پێك دەربخەین :

1– ئەحمەدی خانی، نەوبەهار – 1682 – 1683ز.

2– یوسف زیائەدین پاشا خالیدی – (الهدیة الحمیدیة في اللغة الکردیة)، ئەستەبنولَ، 1893.

3– شێخ مارف نۆدیَ، ئەحمەدی، سلێمانی، 1895.

---

(1) محەمەد وەسمان، چەندلاپەڕەیەکی ڕۆژنامەنووسی،ل 155.

4– ئی. ئا. ئوربیلی، فەرهەنگی کوردی – ڕوسی، 1920.
5– جەلادەت عالی بەدرخان، فەرهەنگۆك، گۆڤاری (هاوار)، شام.
6– خەبەرناما ژ زمانێ فەلەیی، کورمانجیی، ڕەوان، یەریڤان، 1933.
7– شاکیر فەتاح، فەرهەنگۆك، ئینگلیزی – کوردی و کوردی – ئینگلیزییە، ڕەواندوز،1934.
8– خەبەرناما تێر مینۆلۆجیێ فەلەیی – کورمانجی، یەریڤان، 1935.
9– عەبدوڵڵا زیوەر – 1941.
10– گیوموکریانی، ((ڕابەر)) عەرەبی و کوردییە، هەولێر، 1950.
11– گیوموکریانی، ((کۆلکە زێڕینە))، کوردی – فارسی – عەرەبی – فەڕەنسی – ئینگلیزی، چ1، 1955.چ2، 1966.
12– فەرهەنگی کوردی – مراد ئاوڕەنگ ((کوردی – فارسی)).
13– عیزەدین مەلا مستەفا، فەرهەنگۆك، بەغدا، 1955.
14– فەرهەنگی مەردۆخ، تاران، 1956، کوردی – فارسی – عەرەبی.
15– سەمەندیی سیابەند، ئارامیی چاچان، خەبەرناما ئەرمەنیی – کوردیی، یەریڤان،1957.
16– ئی. ئۆ، فاریزۆف، فەرهەنگی ڕوسیی – کوردیی، مۆسکۆ، 1957.
17– چ.خ. باکاییڤ، فەرهەنگی کوردیی – ڕوسیی، مۆسکۆ، 1957.
18– فەرهەنگی خاڵ، ب1 – 1959 – 1960، ب2 1940،ب3 – 1976.
19– نەقابەی م. سولەیمانی، فەرهەنگۆکی ((زاراوەی زانستی)) 1960.
20– ق. کوردۆییڤ، فەرهەنگی کوردیی – ڕوسیی، مۆسکۆ، 1960.
21– جەمال نەبەز، هەندێك زاراوەی زانستی، سلێمانی، 1960.
22– جەمال نەبەز، فەرهەنگۆکی زانستی، هەولێر، 1960 – 1967.
23– گیوی موکریانیی، ((مەهاباد)) کوردیی و عەرەبییە، هەولێر، 1961.
24– جگەرخوێن، فەرهەنگا کوردیی، ب1–2، بەغدا، 1962.
25– عەلائەدین سەجادی، کوردیی – عەرەبیی – فارسیی، بەغدا، 1963.
26– موسا عەتنەر، فەرهەنگا کوردی – ترکی، استانبوڵ، 1967.

27- م. اورەنگ، فرهنگ کوردی، تهران، 1968.
28- مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، ((دووڕشتە))، فەرهەنگێکی عەرەبیی و کوردییە بە هەڵبەست، بەغدا، 1970.
29- عەبدولقادر بەرزنجی، فەرهەنگی زانیاریی، سلێمانیی، 1971.
30- لیژنەیەکی تایبەتی لە زاناو کوردی زانی بەتوانا، فەرهەنگۆکی زاراوەی پارێزگای سلێمانی، عەرەبی – کوردی، 1971.
31- معروف قەرەداغی، فەرهەنگی کشتوکاڵ، ب1–2، بەغدا، 1972 –1973.
32- بەڕێوەبەرێتی گشتی خوێندنی کوردی، فەرهەنگی کوردیی – عەرەبیی، گۆڤاری ((پەروەردە و زانست))، ژمارە 4، بەغدا، 1972.
33- کەمال جەلال غەریب، فەرهەنگی زانیاریی، عەرەبیی – کوردیی، ب1–2، سلێمانی، 1974.
34- زاراوەی کارگێڕی، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ، پێشەکیی و ڕێکخستنی د.ئەورەحمانی حاجی مارف، 1974.
35- زاراوەی هەمە چەشنە، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕو لیژنەکانی، پێشەکی و رێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف، 1974.
36- لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕو لیژنەکانی، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف، 1974.
37- محەمەد ئەمینی میری سەییدیان، کردی – فارسی – عەرەبی.
38- فەرهەنگی ((ئەلقاموس ئەلعەسری)) کوردیی – عەرەبیی، عەلی سەیدۆ گۆرانی.
39- ئەستێرە گەشە، کوردیی – عەرەبیی، فازیل نیزامەدین، 1977.
40- عەبدورەحمانی زەبیحی، قامووسی زبانی کوردیی، ب 1، 1977. ب2، 1978.
41- فەرهەنگی لەك و لوڕ، حەمدی ئیزەد پەناە، 1978.
42- کەمال جەلال غەریب، ئەلقاموس ئەلعلمی، ئینگلیزیی – کوردیی،بەشی دووەم،1979.
43- فەرهەنگی فارسیی –کوردیی، شوکروڵڵای بابان، 1391.
44- هەژار، هەنبانە بۆرینە، فرهنگ کوردیی – فارسیی، چاپی یەکەم، سروش، 1396.

45- كەمال جەلال غەریب، ئەلقاموس ئەلعلمی، عەرەبیی – ئینگلیزیی – کوردیی، بەشی سێیەم، 1983.

46- ق. کوردۆییف، ز. یوسف، فەرهەنگی کوردیی – ڕووسیی ((سۆرانی)) دەزگای چاپەمەنی ((زمانی ڕووسی)) مۆسکۆ، 1984.

47- فەرهونگی ئاری – کوردیی، کوردیی – کوردیی – عەرەبیی، سابیر حەمەدو عەلی عەبدوڵڵا گرد عازەبانی، بەشی یەکەم، 1984.

48- فەرهەنگی نۆبەرە ((ئەلباکورە))، عەرەبیی – کوردیی، بەشییەکەم، گیو موکریانی، 1984.

49- فەرهەنگی گەنجینە، عەرەبیی – کوردیی، عەلی عەبدوڵڵا، 1988.

50- فەرهەنگی کوردیی – ئینگلیزی، شەوکەت ئیسماعیل حەسەن، 1989.

51- فەرهەنگ کاروانی، فارسیی – کوردیی، ئەبوبەکر رەشید، 1993.

52- فەرهەنگی زیوار، جەمال عەبدول، 1996.

53- فەرهەنگی شەوکار، جەمال عەبدول، 1998.

ئەو فەرهەنگو فەرهەنگۆکانەی زمانزان و ڕۆژهەلاّتناسە بیانیەکانیش نووسیویانە، ئەمانەن:

54- ماوریزۆ گارزۆنی 1787. ئیتالّیی – کوردیی.

55- پ. س. پالاّس، فەرهەنگی بەراوردی هەموو زمان و شێوەکان، پیترسبۆگ، 1787.

56- کلودیۆس جێمس ریچ، 1836– 1837.

57- پیوتەرلێرخ، 1856 – 1857 – 1858. کوردیی ((کرمانجی ژووروو)) – ڕووسی، کوردیی ((زازا)) – ڕووسی.

58- سامۆل رهیا، 1872، فەرهەنگۆکی کوردیی – ئینگلیزیی.

59- ئەلێکساندەر ژابا، 1879. کوردیی – فەرەنسی.

60- ئەلبێرت سۆسین، 1887–1890 فەرهەنگۆکی کوردیی – ئەڵمانیی .

61- س. ئا. یەگیزارۆف، 1891. کوردیی – ڕووسیی و ڕووسیی – کوردیی.

62- مێجەرسۆن، لەندەن – 1913، بەغدا – 1919. ئینگلیزی – کوردیی.

63- باسیل نیکیتین، ورمێ – 1916 فەرهەنگۆکی ڕووسیی – کوردیی.

64- ئاغا پێترۆس، بەغدا- 1920. ئاسوریی – کوردیی و یەزیدی.

65- ر.ف.جاردین، بەغدا، – 1922-کوردیی – ئینگلیزیی.

66- جویس بلاو، پاریس. 1965. کوردیی – فرەنسیی – ئینگلیزیی.

67- تۆفیق وەهبی، نیویۆرك – 1965. کوردیی – ئینگلیزی.

68- تۆفیق وەهبی و ئەدمۆنس، لەندەن – 1966. کوردیی – ئینگلیزیی.

69- ئەرنێست مەکاریۆس، ئەمێریکا، 1967. کوردیی – ئینگلیزیی.

70- فەرهەنگی ژەنەڕاڵ – ئۆغۆد تۆبابا.

هەروەها، کۆمەڵێ فەرهەنگی دیکەشمان هەیە، چ لە کوردستان و چ لە دەرەوە لە لایەن نوسەرو شارەزایانی زمانی کوردییەوە چاپکراون.

لە کۆتاییدا دەڵێین : –

فەرهەنگ نووسین کارێکی زانستییەو پێویستی بەکادیری پسپۆڕو لێهاتووی زمان‌و هەموو بوارەکانی دیکەی زانست هەیە، میللەتی کوردیش سەرەڕای ئەو هەموو نەهامەتییەی بەسەری هاتووە، ئەم بوارەی لە بیرنەکردووە، ئەو کارانەی کە لەم بوارەدا کراون جێگەی ڕێزن، بەڵام، هەموو ئەو فەرهەنگ و فەرهەنگۆکانەی کەهەشن، چ لە زمانی کوردییەوە، بۆ زمانەکانی دیکەی بیانی، یان لە زمانە بیانییەکانەوە، بۆ زمانی کوردی بێ لە هەڵەو کەموکورتی بەدەرنێن، ناتوانن بە تەواوەتی تاسەو ئارەزووی خوێنەرو لێکۆڵەرە کوردو بیانییەکان بشکێنن.

بۆ یە پێویستە، کادیرە ئەکادیمییەکانی کورد، لەو بوارەدا بەپەرۆشەوە هەوڵ بدەن‌و ڕاژەی زمانەکەیان بکەن، بۆ ئەمەش : –

سەرەتا دەبێ، لە فەرهەنگە کۆنەکانەوە دەستپێبکەین، هەموو ئەو فەرهەنگ‌و فەرهەنگۆکانەی، چ لەلایەن کەسانی پسپۆڕی بیانی، چ لەلایەن شارەزاو فەرهەنگناسەکانی کورد خۆیەوە، هەر لەکۆنەوە تا ئەوڕۆ، لە سەر زمانی کوردی دانراون، پێویستە، وەك گەنجینەیەکی گرنگ و لە بن نەهاتووی، زمانی کوردی لێیان بڕوانین و هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا بکەین.

باشتر وایە سەرەتا کۆمیتەیەکی زمانەوانیی و فەرهەنگدانان دامەزرێنین، لە هەنگاوی یەکەمدا، هەموو ئەو فەرهەنگانەی تا ئەورۆ نوسراون کۆ بکرێنەوەو، پاشان شارەزایان بە سەر ئەو فەرهەنگانەدا بچنەوەو هەموو هەڵەو ناڕاستیەکیان بخەنە لاوە، ئینجا، لە بەر رۆشنایی میتۆدێکی زانستانەدا، سەرلە نوێ رێکیان خەنەوە، کەڵکیان لێ وەرگرن، فەرهەنگێکی گەورەی نوێی کوردی دابنێن، جێگەی زۆربەی زۆری وشە کوردیەکانی تێدا ببێتەوە.

((لە هەنگاوی – دووەمیشدا، پێویستە، پسپۆڕو شارەزایانی زمانی کوردی، گرنگییەکی تەواو، بە فەرهەنگ بدەن، بە تایبەتی فەرهەنگێکی زمانەوانیی ((کوردی – کوردی))، لە هەرچوار دیالێکتە سەرەکیەکەی زمانی کوردی دابنێن. بۆ ئەم کارەش، پێش هەموو شتێ دەبێ، بە دوای وشەو زاراوە کوردی یەکاندا بگەرێین. تا وشەی کوردی رەسەنمان هەبێ، وشەی بیانیی بە کارنەهێنن.

هەروەها پێویستە، بایەخێکی یەکجار زۆر، بە جۆرەکانی فەرهەنگی ((ئینسکلۆپیدی و فیلۆلۆژی)) بدەن. زمانزان و زماناسەکانی کورد، بە پەرۆشەوە لەو بوارەدا کاربکەن))[1].

لە ئێستاوە پلانی گونجاوی بۆ دابڕێژین و کار بۆ جێبەجێ کردنی بکەین، وەکو پڕۆژەیەکی نەتەوەیی. بۆ بە جێهێنانی ئەم کارەش هەوڵی هەمەلایەنگیری و پڕۆژەکاری چالاکترە لە هەوڵی پەرش و بڵاو و ناتەواو و هاوکاری کۆڕی زانیاری کوردستان و یەکێتی نوسەران و زانکۆکانی کوردستان زۆر پێویستە.

---

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل495 – 496.

بنەماكانی دانانی زاراوە و یەكخستنیان :

زمان نەك هەر ئامێرێكی پەیوەندی كردنەو بەس، بەڵكو هۆكارێكی بنچینەییە بۆ بەیەكبەستنەوەی نەوەكانی ڕابردوو و دواڕۆژ. زمان زانست و كەلەپوورو ئەدەب و هونەری نەتەوە دەپارێزێت. ئەركێكی زمان ئەوەیە، هێمای نوسراو یان بێژراو بهێنێتە كایەوە بۆ دەربڕینی چەمكی زانستی و تەكنیكی و فەلسەفی و سەرجەم بوراەكانی ژیان. كەهۆكاری سەرەكی گۆڕان و گەشەسەندنی زانیاری مرۆڤ و پێشكەوتنی كۆمەڵگەن.

لێكۆڵەرەوان دەتوانن ڕادەی پێشكەوتنی هەرنەتەوەیەك لەبواری شارستانیەتی و زانستییەوە، لە ئەژماركردنی زاراوەكانی و توانای دەربڕینی بۆ واتاو مەبەستەكان لەگەڵ ڕەوڕەوەی پێشكەوتن دیاری بكەن.

یەكخستنی پێوانەیی زاراوەكان

ئەم پرۆسەیە لە زمانێكەوە بۆ زمانێكی دیكە جیاوازی هەیە. لەبەر ئەوەی چەمكەكان و سیستەمی چەمكەكان جیاوازن، ئەوەش دیاردەیەكی زانستییە، لەبەر ئەم هۆیە زاراوەكان لەسەر بنچینەی ڕێككەوتن لەسەر چەمك و سیستەمەكەیان دەبێت، واتە لەسەر واتاو بواری گەیاندنی.

لەبەر ئەوە تایبەتكاران لێكۆڵینەوەی بەراوردكاری جیا جیا لەبارەی چەمكەكان و سیستەمی چەمكەكان لەزمانە جیاجیاكاندا دەكەن، ئەم ئەركەش لەئەستۆی كۆڕی زانیارییە، یان لەسەر ئاستی جیهانیشدا ڕێكخراوی جیهانی.

پێناسە : -

((یەكخستنی پێوانەیی بەگشتی واتای وایە یەك زاراوە بۆ یەك چەمكی زانستی دیاری بكرێت. واتا دووركەوتنەوە لەهاو واتایی و هاو بێژەیی و هەموو ئەو شێوازانەی دەبنە هۆی ئاڵۆزی زانستی و تەكنیكی. ئەم یەكخستنە پێوانەییەش بەم شێوەیە دەبێت : –

1. واتای زاراوەكان لەڕێگای پێناسەكردنیان دیاری بكرێت.
2. دیاری كردنی شوێنی هەرچەمكێك لەنێو پێڕەوی چەمكەكان بەپێی پەیوەندییە ژێربێژی یان ئەنتۆلۆژییەكانی نێوان چەمكەكان.
3. یەك زاراوە بۆ هەر چەمكێك دیاری بكرێت، كەبەوردی لەنێو هاو واتاكانیدا هەڵبژاردرابێت.

4. دانانی زاراوەی نویێ بۆ هەر چەمکێك ئەگەر زاراوەی لەبار بۆ هاو واتاکانی کەهەن و لەئارادان دەستەبەر نەبوو))[1].

لە ئەنجامدانی ئەم ئەرکەشدا پێویستە پەیڕەوی چەندان بنەمای بنچینەیی بکرێت :-

1. لەچەمك و پەیوەندییەکانی نێوان چەمکەکانەوە بەرەو زاراوە چوون، نەك بە پێچەوانەوە.
2. ڕەچاوکردنی ئاسانی دەربڕین و لەخۆگرتنی چەمکەکە لەدانانی زاراوەدا.
3. ڕەچاوکردنی باری ڕێزمانی و تایبەتییەکانی زمانەکەو ڕێسای باوی زاراوەسازی و نەگۆڕینییان مەگەر بە هۆکاری زۆر بەهێزو دروست نەبێت.

بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە مەزنەیش چەندان دەستاوێژی، بێژەیی، مۆرفۆلۆژی... هتد. بۆبەرهەمهێنانی ئەو زاراوانەی کەوا چەمکە زانستی و تەکنیکییە نوێیەکان دەردەبڕن لەئارادان. ئەو دەستاوێژانەش :

((1. داڕشتن 2. لێکدان 3. خوازە (پێچەك) 4. داتاشین
5. خواستنەوە (وەرگرتن) 6. وەرگێڕان))[2].

---

(1) د. علي القاسمي، مقدمة في علم المصطلح، ل35-36.

(2) محەمەد وەسمان، گیروگرفتەکانی زاراوە دانان لەزمانی کوردیدا،ل 44.

بوونی کۆڕێکی زانیاری و یەکخستنی زاراوەکان

یەکخستنی زاراوەکان کارێکی گرنگ و پێویستە، پەیڕەوکردنی ئەرکێکی زانستی و نەتەوەییە، بێگومان بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە مەزنەش پێویستمان بەلیژنەیەك دەبێ کە لەکەسانی شارەزا لەبواری زانستەکان وزمانەوانی بەتواناو لێهاتوو پێکهاتبێت. هەروەها شارەزاییان لەهەموو دیالێکت و بەشە دیالێکەتەکانی زمانی کوردی.

زاراوەسازی زانستێکی ئالۆزە چەند زانستێك بەشداری تێدا دەکەن، ڕووبەڕووی چەندین کێشەی جۆربەجۆر دەبێتەوە، یەکێك لەو کێشانەی کە ئەمڕۆ هەستی پێ دەکرێت، هەوڵ نەدانە بۆ دانانی فەرهەنگێکی یەکگرتووی زاراوە هەروەك پێشتر باسمان کردن، کەزمانەوانان و پسپۆران و مامۆستایان و خوێندکاران، بتوانن لەهەموو شوێنێکی کوردستان سوودی لێ ببینن، جگە لەمە، کیشەیەکی دیکە هەوڵ نەدانە بۆ یەکخستنی زاراوەکانمان، بەتایبەتی زاراوە زانستییەکان و بەکارهێنانی زاراوەیەکە بەرانبەر بە واتای جۆربەجۆر، کەئەمەش لەگەڵ ئەو پێوەرە زانستییەدا ناگونجێت، کەبۆ زاراوە دانان پێشنیاز کراوە، ئەویش : —

((دانانی یەك زاراوە، بەرانبەر یەك واتا))یە.

بۆیە پێویستمان بە کۆڕێکی زانیارییە، کە هەڵسن بە یەکخستنی زاراوە زانستییەکان و چارەسەرکردنی ئەم لایەنانەی خوارەوە :—

1. یەکدیگیربوونی زاناکان و یەکخستنی بیرو بۆچوونەکانیان و یەکێتی تێڕوانینی ڕۆشنبیرو وێژەوانەکانمان لەسازکردن و هەڵبژاردنی زاراوەیەك بۆ واتایەکی دەستنیشانکراو.

2. یەکخستنی زاراوەکانی خوێندن :

یەکێك لەبنەما گرنگەکانی هەرکتێبێك، زمانڕەوانییەتی، کتێبەکە هەرچەندێك بەپێزو ئاخنراو بێت لەبابەتی زانستی، ئەگەر هەڵەی زانستی تێدا بێت، لەبەر چاوی خوێنەردا، ئەو بایەخەی نابێت، هەروەها باش نوسین و جوان داڕشتنی ڕستەو پەرەگما کردنی دەربڕینەکانی و توندو تۆڵی و پێکەوە گرێدانیان، زاراوەکانی خوێندن، کە پێویستە ڕوون دەربڕابێت و بەئاسانی مامۆستاو خوێندکارانیش تێیان بگەن، بۆ ئەم مەبەستە پێویستە دوور بێت لە ئالۆزی و دەستەواژەی قورس و دەربڕینی درێژو گرانی بەپێی توانا کەم تێدابێت.

هەروەها ڕێککەوتنی مامۆستاکان لەسەر زاراوەیەکی یەکگرتوو لەوانە وتنەوەداو دانانی کتێب و لێکۆڵینەوە لەم بابەتدا، تاکە ڕێگای فێرکردنی خوێندکاران و یەکخستنیانە لەسەر گەیاندنی زانیاری و ڕۆشنبیری بۆ مێشك و هەستیان.

ئەم کێشەیەش نەك هەر لەزمانی کوردیدا، بەڵکو لەزمانانی دیکەش (بەوێنە زمانی عەرەبی)دا هەیە و پێویستە ئەم زاراوانە ڕێکبخرێن.

لەبارەی گرنگی دان بەزاراوەی فێرگەکان لە ژمارەیەکی بەرگی دووەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاریدا هاتووە :-

((ئەنجومەنی کۆڕ لە کۆبوونەوەکانی خولی سێهەمییدا، بایەخێکی زۆری بەو زاراوانەدا کەلەکتێبی فێرگەکاندا بەکارهێنراون و بەشێکی زۆریان لەگۆڤاری (پەروەردەو زانست) دا بڵاوکراونەتەوە)) [1].

بەم جۆرە بۆمان دەردەکەوێت، کە:-

دانانی زاراوەی یەکگرتوو، یەکخستنی بیرو بۆچوونەکان سەبارەت بەو زاراوانەی کە لە کتێبەکانی خوێندندا هەن، یەکێکە لەکێشەکانی ئەمڕۆی زاراوەی کوردی، بەوێنە :-

ئەگەر چاوێك بەو کتێبانە دا بگێڕین، زۆرجار دەبینین دوو زاراوە یان پتر بۆهەمان مەبەست دانراوە، مامۆستاو خوێندکارانیش، هەریەکە بەئارەزووی خۆی، زاراوەیەك بەکاردەهێنن، وەك :-

بکەر – کارا

دیارخەر – دەرخەر

دیارخراو – دەرخراو – تەواوکراو

ئاوەڵفرمان – ئاوەڵکار – ئاوەڵکردار

تەواوکەری ڕاستەوخۆ – تەواوکەری یەکسەری

ڕستەی خەبەری – ڕستەی هەواڵی

خوازە – خواستن – ئاوەڵواتا – میتافۆر

ڕوخسار – فۆڕم – شێوە – شکڵ

ئەدەب – وێژە

---

(1) ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری، لیستەی دووەمی زاراوەکانی کۆڕ،گۆڤاری کۆڕی زانیاری،ل894.

قافیە – سەروا

کێش – وەزن

ئەدڤێرب – ئاوەڵ گوزارە

ئامرازی پەیوەندی – پریپۆزیشن

مەسعود محەمەد لەم بارەیەوە دەڵێ :–

((تا ئێستا چەندین زاراوەی جودا جودا بۆ باسەکان و بەشەکانی رێزمانی کوردی کەوتوونە سەرزارو ناو نووسینەوە تا وا بووە یەك عینوان دووسێ زاراوەی بۆ دانراوە وەك وشەکانی (فرمان، کار، کردار...) کوا بۆ زاراوەی (verb، فعل) بەکاردێت.))[1]

ئەگەر نموونەیەك لەسەر زاراوەیەکی ڕێزمانی بهێنینەوە، زیاتر ڕاستی ئەو بۆچوونەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە :–

کێشەی زاراوە هەیە لەسەر ناونانی (ڕستەی ئاڵۆز) کەلە لایەن نوسەرانەوە، چەند ناوێکی بۆ دانراوە، وەك :

رستەی ئاڵۆز، رستەی ئاوێتە، ((ڕستەی تێکەڵ))[2]

- یەکخستنی ئەو زاراوانەی کەلە کۆلیژەکان مامۆستاو خوێندکار بەکاری دەهێنن، لەگەڵ ئەوانەی کەلە خوێندنگا ناوەندییەکان بەکاردەهێندرێت، هەوڵدان بۆ هەڵبژاردنی یەك زاراوە بەرانبەر یەك واتاو پەیڕەوکردنی لە کتێبە مەنهەجییەکانی هەموو قۆناغەکانی خوێندن هەر لەسەرەتاییەوە تا دەگاتە خوێندنی باڵا. واتە نابێ مامۆستایەکی زمانی کوردی، لەزانکۆ زاراوەی (**کار**) بەکاربهێنێت و مامۆستایەکی دواناوەندی کەبابەتی زمانی کوردی دەڵێتەوە زاراوەی (**فرمان**) بەکاربهێنێت. یاخود (**کارا**) و (**بکەر**)، هەمان شت سەبارەت بە خوێندکارانیش.
- تاوەکو ئێستاش لەناو نوسەرانی کورددا چەند وشەی جیاجیا بەرانبەر بە زاراوەی (ضمیر)ی عەرەبی لەکوردیدا بەکاردەهێندرێت.

---

(1) مەسعود محەمەد، وردبوونەوە لەچەند باسێکی ڕێزمانی کوردی، ل پێشەکی .

(2) د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی تێکەڵ، ل5.

((ئـەوەتا هەنـدێك (ڕانـاو) و هەنـدێكی تـر (جێنـاو) بەكارئـەهێنن و، هـی وایـش هەیـە (بۆ ناو) یان(بەرناو)ی بەكارهێناوە)) [(1)].

ئەمڕۆ لەزمانی كوردیدا، هیچ كەسێك لایـەنی بـەكارهێنانی (بۆنـاو) یـان (بـەرناو) ناگرێ، بەڵام لایەنگرانی (جێناو) و (ڕاناو) كەم و زۆر هەن.

بەبۆچوونی ئێمە زاراوەی (جێناو) گونجاوو پەسەندترە، لەبەر ئەوەی :–

((بەشی یەكەمی ئەو زاراوەیە – (ڕا) بەگەڵێ واتا دێ... بە نموونە :

1. تەگبیر (بیروڕا)...لە (رأی) عەرەبییەوە.
2. ڕێ، ڕێگە : ڕابەر > ڕێبەر... (ڕا) ش پتر ڕێژە فارسی یەكەیەتی و (ڕێ) كوردییە.
3. وەك پێشگر دەچێتە سەر كار : هاتن – ڕاهاتن

گرتن – ڕاگرتن

وە بەچەند واتایەكی دیكەش دێت. (**ڕا**) كە ئەو هەموو مانایەی هەبێ، هەڵبەت بۆ خوێنەر ئاسان نییە، كـە لـەپێش وشـەی (نـاو) دا دابنـرێ، یەكســەر تێـی بگـاو بزانـێ كـام مانایان مەبەستە.

لەگەڵ ئەوەدا، كە (**ڕا**) ئەو هەموو مانایەی هەیە، ئەوجا مانای (**جێ**) ناگەیەنێ مەبەستیش لەو زاراوەیە، ئەوەیە (**جێی ناو**) بگرێتـەوە بـۆ بەڵگـەش، شـێوە ڕۆنـانی ئـەو زاراوەیە – لەزمانە ئەوروپاییەكاندا بەم جۆرەیە :–

یۆنانی **Antonymia : (anto= جێ) + (nymia = ناو)**

لاتینی **Pronomen : (Pro = جێ) + (nomen = ناو)**

ئینگلیزی **Pronoun : (Pro = جێ) + (noun = ناو)**

كەواتە : (جێناو) واتە بەپێی ڕوخسارو ناوەڕۆك، لە (ڕاناو) ڕونترو گونجاوترە.

(جێ) تەنیا یەك واتای هەیە، كە ئەویش (شوێن) ە.

---

(1) دەستەی كورد، بانگەوازێك لەلیژنەی ڕێزمانی كوردی یەوە،گۆڤاری كۆڕی زانیاری عێراق،ب 29–30،ل314.

واتاکەشـی زۆر ئاسـان و ڕوونـە... هەرچـی (ڕا) یـە وشـەیێکی فرەواتایـەو زۆربـەی واتاکانیشی لێڵ و زەحمەتن...))[1].

لەکۆتاییدا ئەوە دەردەخەین، کە : –

پێویستە زاراوەکانمان یەکگرتوو بێ، نابێ خوێنـدکارێك لەشـاری هـەولێر، زاراوەی جێناڤ، بەکاربهێنێت و خوێندکارێکی دیکە لەشاری سلێمانی بۆ هەمان واتـا، زاراوەی جێنـاو یان ڕاناو بەکاربهێنێت، ئەمانە لەگەڵ ڕاستی زانستیدا ناگونجێن و خزمـەت بـەزمانی کـوردی ناکەن.

هەروەها ((لەنوسینێك کە بـۆ کتێبـی خوێنـدنگاکان دانرابـێ، نوسـینی دێرێـك بـە سلێمانی و یەك بەشێوەی هەولێری و بادینانی یان سنەیی یاخود موکرِیانی قسـە پێکـەرانی زارێکی تایبەتی فێری زارەکـانی تـر ناکـات. بـەڵکو سـەر لـە هـەمووان تێـك دەدات و زمـانی کوردیش بەرەو لەنێوچوون دەبات))[2] بەڵکو دەبێ هەموو دیالێکـت و بەشـە دیالێکتـەکان ڕەچاو بکرێت و یەك زمانی ئەدەبیی یەکگرتوومان هەبێ بۆ خوێندن و بۆ نووسین.

هـەروەها لەگـەڵ ئـەو بۆچـوونەش نـین کـە دەڵـێ : – بـاواز لـەو دوو دیالێکەتـە سـەرەکییەی زمـانی کـوردی بهێـنین هـەر یەکـەیان بەشـێوەکەی خـۆی پێـی بنووسـرێ و بخوێندرێ ئیتر زمانی ئەدەبیی یەکگرتوومان بۆچییە ؟!

هـەروەها ئێمـە لەگـەڵ ئـەو بۆچـوونەدانین، کـە بـە (تێهەڵکێشـکردن) ی زاراوەکـانی کرمانجی خوارووی، کرمانجی ژووروو ناودەبردرێت، کۆڕی زانیاری کورد لەم بارەیەوە دەڵێ :

((تێهەڵکێش کردنی سۆرانی بە وشەی کرمانجی، یابە پێچەوانەوە، هەنگاوێکی گەورەو مـەرجێکی پێویسـتە بـۆ دروسـت بـوون و جـێگیر بـوون و بڵاوبوونـەوەی زمـانی ئـەدەبیی یەکگرتوومان، دوو هەمیشیان ئەوەیە کە لەڕێگەی ئەو جـۆرە کـارەوە دەتـوانین سـامانێکی زمانەکەمان نیشان بدەین و بیپارێزین))[3].

بێگومان سوود وەرگرتن لە دیالێکەتـەکانی زمـانی کـوردی، بـۆ دەوڵەمەنـد بـوونی فەرهەنگ بەکارێکی باش دادەندرێت، بە جۆرێك پەرەسـەندن و گەشەسـەندنی هەریـەك لـەو

(1) دەستەی کورد ، بانگەوازێك لە لیژنەی ڕێزمانی کوردی یەوە، ل315 – 316.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسول، بۆ زمان،ل 128.

(3) ئەنجومەنی کۆڕ، لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ل898.

دیالێکتانـه دەبێتـه هـەوێنی بوژاندنـەوەی زمـانی ئـەدەبیی و بوژاندنـەوەی زمـان، بـەڵام ئەنجامدانی ئەم کارە نابێ بە شێوەیەکی ڕەمەکی و لابەلا بێت، لەکاتێکدا پێویستـە زاراوە لەدیالێکتێکدا وەربگرێت، کەلە زمانی ئەدەبیدا ئەو زاراوەیە دەست نەکەوێت و نەبێتە هۆی دروست بوونی هاوواتا.

هەندێك زاراوە هەیە بۆ زۆرشت بەکاردێت، کە هەندێکیان لەجێگای خۆیدا نین، ئەم زاراوانە، کەبۆ واتای جۆراوجۆر بەکاردەهێندرێن نەبوون بە فرەواتـا ئەگـەر بـبن بـە فرەواتـا زمانەکەمان دەوڵەمەند دەکەن، کەئەمەش جۆرێك لە ئالۆزیی و سەرلێشواوی بـۆ فەرهـەنگی زمان دروست دەکات، بەوێنە :–

ئەگـەر ((سـەیری وشـەی (**ئاسـت**) بکـەین، بـۆ چـەندین واتـای جۆربـەجۆر بەکاردێت، ناشتوانین بەفرەواتایان دابنێین، لەبەر ئەوەی واتاکان لەیەك نزیك نـین و لەیـەك سەرچاوەوە نەهاتوون))، وەك :–

1. ئاستەکانی زمان
2. ئاستی لێکۆڵینەوەکە

دووشتی جیاوازن لەزۆر شوێن ئەو زاراوانە بەناچاری بەکار دێن.

کاتی خۆی ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری بەرانبەر بە (مسـتوی) زاراوەی (ڕێکـار) ی پێشنیاز کردووە، ((وەك : ((Level)) ؛ بۆ هەموو واتاکـانی ؛ دەگوترێـت : لـەڕێکی یـەکن واتا لەیەك ((مستوی))دان ؛ قیاس لەسەر : لێـوار، کـردار، ڕوکـار، بنـار، ڕوخسـار...)) [(1)]، بەڵام لەزمانی کوردی ئەمڕۆدا زاراوەی ((ئاست)) بەکاردێت.

ئاستی بەرزی ئاوەکە : مستوی

ئاستی خوێندن لە کوردستان چۆنە : مستوی

ئاستی ژیان (مستوی المعیشة)

هەروەها زاراوەی (ئاست) بەم واتایانەش دێت : –

1. پەنا، تەنیشت، لا

– لەئاست دەرگاکە بۆم دابنێ، لەئاست خۆت دانیشە.

(1) ئەنجومەنی کۆڕ، لیستەی یەکەمی زاراوەی کارگێڕی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ل511.

2. ((بەرانبەر، ڕووبەڕوو، لەئاست ئەم ڕووداوە نازانم چ بکەم)) [1].

- ئاستی ئاسۆیی، ئاستی ستوونی.
- ئاستی سروە لە خوێند بەرزە.
- ئاستی بیرکردنەوەی نزمە.
- ئاستی ڕۆشنبیری، ئاستی زانیاری، ئاستی ئابووری...هتد.
- بەکارهێنانی زاراوەی (ئاست) وەکو زاراوەیەك بۆ ئـەم هـەموو واتـا جۆراوجـۆرو لێـك جیاوازە، زیان بەزمانەکەمان دەگەیەنێت و سەریش لەخوێنەرو گوێگر تێك دەدات.
- زاراوەی (ڕێباز) ئەویش بۆ زۆر واتا بەکادێت : –
- ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە.
- ڕێبازی کارەکە.
- ڕێبازی خەبات.
- ڕێبازی ژیان.
- ڕێبازی بەرگری کردن.
- ڕێبازی سیاسی.

- شێوە :–
- شێوەی کارکردنەکە.
- شێوەی شیعرەکە.
- شێوەی ئافرەتەکە.
- شێوەی بیرکردنەوە.
- شێوەی دەربرین.

---

(1) عەلی نانەوازادە، فەرهەنگی هەرمان،ل 77.

3- **ڕۆڵی ڕێکخراوە کوردستانییەکان** : -

ئـەو ڕێکخـراوە (پیشـەیی، دیموکراسـی و پارتـە ڕامیـاری)انـەی کوردسـتان، بـەهۆی یەکدیگیر نەبوونی بۆچـوونەکانیان، لـەو زاراوانـەی کەبـەکاری دەهێـنن، ڕۆلێکـی نێگـەتیڤ، لەدواکەوتن و کەرت کردنی

(زمان، هونەر، وێژەی کوردیی، ڕێزەکانی یەکێتی نوسەران و هونەرمەنـدانی کـورد) دا وازیدەکەن. ئەم ڕێکخراوانە، هەریەکەیان بەپێی بەرژەوەندی ڕێکخراوەکـەی خـۆی، هـەنگاو دەنێ و بەرنامەکانی دادەڕێژێ هیچ لایـەکیان گـوێ بـە بەرژەوەنـدی نەتەوەکـەمان نـادەن، بەپێی ڕەفتـاری پارتـە سیاسـییەکان، زاراوەی جیاجیـا بـەکاردەهێنن و یـەکێتی ڕیزەکـانی نووسەران و ئەکادیمیای کوردیان پچڕاندووە.

زاراوەو دەربڕینە کوردییەکانیشیان لەنێو خۆیاندا بەش کردووە، بەوێنە :ـ

(پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان) و (یـەکێتی نیشـتمانی کوردسـتان)، نـاوی ڕێکخـراوە پیشـەیی و جەماوەریـەکانیان بەشـکردووە، پـارتی ـ (یـەکێتی قوتابیـانی کوردسـتان)و (یـەکێتی ئافرەتـانی کوردسـتان) ی هەیـە. بـەڵام یـەکێتی ـ ((کۆمەڵـەی خوێنـدکارانی کوردســـتان)) و ((یـــەکێتی ژنـــانی کوردســـتان)) ی هەیـــە، لـــەبری ((قوتابیـــان ـ خوێندکاران))و لەبری ((ئافرەتان ـ ژنان)) بەکاردەهێنن.

بە بۆچوونی ئێمە :ـ هەردوو زاراوەی ((خوێندکارو ژن)) لە ((قوتابی و ئافرەت)) کوردی ترو ڕەوانترن.

هـەروەها هەنـدێ زاراوەی دیکـەش وەکـو :ـ فێرخـواز، شـاگرد یـان فێرکـار ـ مامۆسـتا، قوتابخانە ـ خوێندنگا، دواناوەندی ـ ئامادەیی...هتد.

- یەکێتی (مەڵبەند) بەکاردەهێنێت، (مەڵبەندی سێ)
- پارتی (لق) بەکاردەهێنێت، (لقی سێ)
- پارتی (سوپا) بەکاردەهێنێت.
- یەکێتی (لەشکر) (لەشکری هێزەکانی پێشمەرگە).

زاراوەی کارگێڕی :-

- لە هۆکارە سەرەکییەکانی نەبوونی ڕێکخستنی زانستی لەبواری زانیاری وکارو باری کارگێڕیدا، نەبوونی یەك جۆرە وشەو دەربڕینی کارگێڕییە، کەهەموو لایەك لەسەری ڕێکبکەون.

هەروەکو ئاشکرایە، لە هەربوارێکی زانیاریدا، پێویستە بیروڕاو چەمکی تایبەت هەبێ بەو بوارە کەبشێ بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاڤە کردنەکەی ئاسان بێت و خەڵك بەباشی تێی بگات .

لەکاتێکدا کە وشەو زاراوەو دەستەواژەکان هۆکارێکی تێگەیشتن و ئاڵوگۆڕکردنی بیرو ڕاکانن لەنێوان قسە پێکەراندا، پێویستە ماناکانیان ڕوون ئاشکرا بێت.

کە ئەوە بەتەواوی لەبواری کارگێریدا لەگەڵ زاراوەو دەستەواژەکانی ئێمەدا ڕێکناکەوێ، تێگەیشتنێکی ورد و تەواو لەنێوان خەڵکی لەبارەی ئەم بابەتەوە نابینرێ.

ئەو وشەو زاراوانەی کە لەهەر بوارێك لەبوارەکانی چالاکی مرۆڤدا بەکاردەهێنرێن، لەلایەن کەسانی خاوەن پەیوەندی بەم بوارە دەدۆزرێنەوە و پەرەیان پێ دەدەرێت، بواری کارگێریش لەم بارەیەوە نامۆ نییە. : –

((لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم دا بایەخێکی زۆر بەبژارکردنی زاراوەو واتاکانی کارگێڕی و بنەما سەرەکییەکانی دیکەدرا. پێشەنگەکانی ئەم کارەش لەبواری (کارگێڕی زانستی) دا وەك :– برنارد Barnard و بورن bourn و فایۆل Fayal و فولیت Follet و جلبرت Gilberth و مونی Mooney و ریلی Reilley و تایلر Taylor وەکەسانی دیکەش بوون.

نووسەرەکانی سەرەتا لە نوسینەکانیاندا هەوڵیانداوە لەوەی کە نوسیویانەو پۆلێنیان کردووە لەبواری کارگێریدا کە سنورێك دابنێن بۆ زاراوەو دەستەواژە درێژەکان، کارگێڕی و ڕێکخستن، وەکارگێڕی جێبەجێ کردن و دەسەڵات و چاودێری و لێپرسراویەتی و پلان دانان. بەڵام هەر زوو جیاوازی لەنێوانیاندا پەیدا بوو دەربارەی سنوری ئەم واتایانە بۆ زۆربەی ئەم وشانە)) [1].

---

(1) ن. غطاس، أ. برش، هـ. جوهانسن، أ. رویرتسون، قاموس الادارة، المقدمة (أ، ب).

- چەمکە کارگێڕییە بنچینەییەکان ئێستاش لە قۆناغی بەرەو پێشەوە چووندان، لەبەر ئەوەی کارە کارگێڕیەکان هەر خۆیان دینامیکین و لە جوولەی بەردەوام دان، جیاوازی زۆرە لەنێوان وشەو چەمك و زاراوەیەکی کارگێڕی و زانستە سروشتییەکاندا.

زمانی کوردی ناسنامەی میللەتی کوردە، بۆیە بایەخ پێدانی بە ئەرکێکی نیشتمانیو نەتەوەیی دادەندرێت، بۆ کورد لەزمانە بیانییەکان زۆر لە پێشترە، زمانی ئینگلیزی، عەرەبی... هتد. ئامرازی ڕۆشنبیرین زمانی ژمارەیەکی گەورەی مرۆڤایەتین، بەڵام بۆ کورد یەکێتی نەتەوەیی لەپاراستنی یەکگرتوویی زمانی کوردی دایە بەتایبەتی یەکێتی زاراوەکانی (زانستی، کارگێڕی، ئەدەبی، هونەری) لەم ڕێگایەوە یەکێتی کەلەپوور پەیدا دەبێت و نەوە دوای نەوە یەکدی دەخوێننەوە.

لێرەدا مەبەستمانە باس لەو زاراوانە بکەین، کەلەفەرمانگەکان و دام و دەزگاکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەکاردێ، زۆر پێویستە ئەم ناوو زاراوانە یەکبخرێن، ناوی فەرمانگەکان، ناوی پلەو پایەی کارگێڕی، زاراوەکانی کارگێڕی بەگشتی زمانی نوسراوەکانی حکومەت یەك بخرێن، ئەم زاراوانە پێویستە لەلایەن لیژنەیەکی پسپۆڕەوە تاکۆڕی زانیاری دەست بەکار دەبێت و بەرهەمی دێتە مەیدانەوە هەوڵ بدرێت یەك بخرێن، ئەو پاشاگەردانیو پەشێویە نەمێنێت.

ئەمڕۆ چەندین زاراوەی نوێی کارگێڕی هاتوونەتە کایەوە کە کوردی ڕەسەنن و لە جیاتی زاراوەی عەرەبی بەکاردێن لە دام و دەزگاکاندا، وەك : –

سەرمووچانە، دەرماڵە، هاتوو، دەرچوو، ژمێریاری...هتد.

((زمانی کوردی هیچی لەم ڕووەوە لەزمانەکانی دیکەی جیهان کەمتر نییە، تەنها بەیەخ پێدان نەبێت، هەموو ئەو بوارانەی زمانەکانی دیکە خزمەتی تێدا دەکەن، لەکوردیشدا بەئاسانی خزمەتی تێدا دەکرێت، بەلام ئاوڕدانەوەیەکی دڵسۆزانەی دەوێت، ڕێگای بنیاتنانی ئەم ئەرکە مەزنەش بەهەنگاوێك دەست پێدەکات) [1].

پەرەپێدانی زمان بەزاراوەی نوێ و زانیاری تازە بۆ هێنانەدی ئەرکێك و لەخزمەتی کارێکی کۆمەڵایەتیی دایە لەهەمان کات ڕوانینێکە بۆ جیهان، بەتایبەتی ئەمڕۆ حکومەتی هەرێم بەشێك لە پێویستییەکانی زمانی کوردی پڕ کردۆتەوە، خەریکە زاراوەی کوردی وردە

---

(1) محەمەد وەسمان، چەند لاپەڕەیەکی ڕۆژنامە نووسی، ل116.

وردە شوێنی زاراوە عەرەبی و بیانییەکانی دیکە دەگرێتەوە، بۆیە هەوڵدان و بڵاوکردنەوەی فەرهەنگی هاوبەش بۆ زاراوە کارگێڕییەکان لەوانەیە سوود بەخش بێت ئەگەر چی زۆر وردو گشتگیریش نەبێت، چونکە کاری بەڕێوەبەرێکی نەخۆشخانە جیایە لەگەڵ بەڕێوەبەرێکی کارگێڕی پەروەردەو شارەوانی و نەوت و کارگەی چیمەنتۆ...هتد.

وەئەگەر بمانەوێ فەرهەنگێك دابنێین کاری هەمووان بەدوورو درێژی ڕوون بکاتەوە، ئەم کارە ماوەیەکی یەکجار زۆری دەوێت و بێ سنوور دەبێت، بۆیە تەنیا ئەمانە دەکرێن لەم کارەدا :-

1. ((دەربڕینە کارگێڕییە سەرەکییەکانی تایبەت بەبنەما کارگێڕییەکان و تیۆرە گشتییەکان.
2. دەربڕینە گشتییە بڵاوبۆوەکان لەهەموو بوارەکاندا، وەك :- دارایی، بەرهەم هێنان، کاروباری فەرمانبەران...هتد.
3. ئەو زاراوانەی کەباسی شێوازە جیاجیاکانی کارگێڕی دەکەن بەدوور کەوتنەوەی لە ڕاڤەکردنێکی دوورو درێژ کە پێویستییەکانی هەموو پسپۆڕییەکانی ئەم بوارانەی تێدا بێت.
4. زاراوەی تایبەتی بە بابەتی تر کە پەیوەندی دارە بەکارگێڕی، وەکو ئابوری و یاساو سەرژمێری و کۆمەڵناسی و...هتد. کە پەیوەندییان بە بواری کارگێڕییەوە هەیە))[1].

---

(1) ن. غطاس، أ. برش، هر. جوهانسن، أ. روبرتسون، قاموس الادارة، المقدمة (جـ).

چەند بنەمایەك بۆ دۆزینەوەو دانانی زاراوەی زانستی

1– پێویستە پەیوەستی و بەشداری و لێکچوونێك هەبێ، لەنێوان واتای زمانە زاراوەو واتا زانستییەکەیدا، مەرج نییە زاراوە هەموو واتا زانستییەکە بگرێتەوە.

2– دانانی یەك زاراوە بۆ یەك چەمکی زانستی، دوورکەوتنەوە لەوەی کە هەرزاراوەیەك چەند واتایەکی هەبێ لەیەك بواردا، واتا باشتر وایە کە زاراوەی زانستی سازدەکەین، واتای زانستی دیکەی نەبێ، دەبێتە هۆی تێکەڵی و ئالۆزی.

3– لەنێوان وشە هاوواتا کوردییەکاندا، ئەوەیان هەڵبژێرین کە بەپەسەند دەزانرێت بۆ زاراوەی زانستی پاش لێکۆڵینەوەو دەست بژێرکردنیان لەلایەن لێژنەی تایبەتو پسپۆڕی زاراوەسازی.

بەوێنە : – ((بیانی : – بێگانە، لاییدە، نامۆ، ناشناس، بێوار، دەرەکی

مووچە خۆر : فەرمانبەر

بێباك : بێ پەروا، کەمتەرخەم))[1].

4– ((هەموو زمانێك وشەی بە پێزو وشەی نەزۆکی تێدا هەیە))[2].

پەسەند کردنی ئەو وشانەی کە بەئاسانی زاراوەی دیکەیان لێ سازدەکرێت، بەسەر ئەوانەدا کە نەزۆکن بەوێنە (لەزمانی ئینگلیزیدا ئەگەر سەرنجی هەموو ئەو زاراوانە بدەین کە سەر بە (ئاو) ن دەبینین لەجیاتی لەوشەی (Water) وەرگیرێن، لەوشەی (aqua) و (hydro) وەردەگیرێن، چونکە دەتوانرێت دەیان زاراوەی هەمە جۆریان لێ سازبکرێت و وەربگیرێت.))[3].

5– لەنێو وشە هاوواتاکاندا ئەوەیان بەزاراوە هەڵبژێرین کە واتا زانستییەکە بە ووردی دیاری دەکات، بەوێنە یەکێك لەو کێشانە تێکەڵی ئەو وشانەیە کە لە بوارە ئەندازەییەکاندا، بەکاردەهێندرێن، جیاوازی نێوان هەر جووتە وشەیەك لە مانەی خوارەوە، لە بیری زۆر کەسدا ڕوون نییە، کە کاردەکاتە سەر ڕاست تێگەیشتنی زانستە واتاکەی :

---

(1) تاهیر سادق، فەرهەنگی هاوواتاکانی کوردی،ل 59.

(2) فردیناند دی سوسور، (و) : د. یوئیل یوسف عزیز، علم اللغە العام،ل 189.

(3) جەمال عەبدول، بەرکۆلێکی زانستە زاراوەسازیی کوردی،ل 49.

((بەهێز و بەتین،ڕەق و بەستوو، نەرم و خاو، شلەوە بوون و شل کردنەوە،هێزو توانست، پتەو و سەخت، مەیيو و بەستو، مەکینە و بزوێن، کارگە و شوێنکار، خاو و کانزا))[1].

6- بوژاندنەوەی کەلەپورو زیندوو کردنەوەی وشەی کۆنی کوردی، بۆ سازکردنی زاراوە زانستییەکان، پێویستە، وشەی کوردیی ڕەسەن بەکاربهێندرێت و بەپێی توانا لە شێوە زمانی خۆماڵی و وشەی بازاڕی و ڕەشۆکی دوور بکەوینەوە.

7- بەشداری کردنی پسپۆڕو بەکارهێن لە سازکردنی زاراوەداو یەکبێنە توێژینەوەو بەشوێن زاراوەدا گەڕان و ساغکردنەوەو تاوتوێ و چەسپاندنی، تا هەمیشە پەیوەندی بەتین هەبێ لەنێوان زاراوەسازو بەکارهێنانی زاراوەداو لێك دانەبڕێن.

8- پەسەند کردنی زاراوەی یەك وشەیی بەسەر دوانی وسیانیدا، چونکە لێ وەرگرتن و کۆکردنەوەو خستنەسەری ئاسانترە.

9- بەکوردی کردنی ئەو ناولێنراوە زانستیانەی رواڵەتێکی نێو دەوڵەتیان هەیە، ئەو زاراوانە لەبنجدا یۆنانی یان لاتینین یان ناوی زانایانن و وەك زاراوە بەکاردێن یان توخم و ئاوێتە کیمیاییەکان دەردەبڕن، وەك : – ((پاستۆراند، البسترة، Pasteurization، بەناوی

10- (Louispasteur) ی زاناوە.

یان هەندێ شێوازی زانستی تر، کە مانای باویان هەیە، وەك : – گەلڤانـدن، الجلفنة، Galvanization.

یان زانستە ناوە وەرگرتەکان وەك : – ترانزیستۆر، ترانزستەر، Transistor، هەروەها هەندێ پێوانەی بیانی، وەك : پاوەند (Pound)، نەك رەتل، ئۆنس (Ounce)، نەك هۆقە))[2].

11- نابێ لەزاراوە سازیدا مەرجی زۆر قورس و تەسك و تروسك بسەپێندرێت بەسەر دەقی زاراوەدا کە بۆ خنکان دەست بدات، نەك ڕزگاربوون و بەرەو پێشەوە بردنی زاراوەی کوردی، بەبۆچوونی ئێمە گرنگترین مەرج لە زاراوەی نوێباودا، ئەوەیە کە بتوانێت بڕوات و لەلایەن قسەپێکەرانەوە پەسەند بکرێت.

---

(1) جەمال عەبدول ،بەرکولیێکی زانستە زاراوەسازیی کوردی ،ل 60.

(2) سەرچاوەی پێشوو، ل63.

12- ((پێڕەو کردنی بنەما بریار دراوەکان، لە بەکارهێنانی چاوگی دەستکرددا بۆ دەربڕینی ئەو بارەی وەسفێکی تایبەتی دەبێت، ئەگەر ناوەکە لەزمانی ئینگلیزیدا بە پاشگری (tivity) و هەندێ جاریش بەپاشگری (-ity) کۆتایی هاتبێ، وەك گەیێنێتی الموصلیە Conductivity)).(1)

13- هاوکاری و هاوئاهەنگی لەنێوان زانکۆ و دەزگا زانستی و ڕوناکبیرییەکانی کوردستاندا، بە پێکهێنانی چەند لێژنەیەکی هاوبەش، کە ببێتە هۆی پێکەوە بەستنی هەموویان، پێش بڕیار لەسەر دانی هیچ زاراوەیەك.

14- پێویستە بڕیارێکی سیاسی، یان کارگێری و دەزگایەکی باڵای زانستی هەبێت، تاوەکو بەکارهێنانی هەر زاراوەیەکی زانستی پەسەنکراو بسەپێندرێت لەهەموو دەزگا فێرکاری و تەکنیکی و کارگێڕییەکانی سەرانسەری کوردستاندا.

15- پێویستە هەوڵی سازکردنی چینێکی وەرگێڕی ئەکادیمیی بدەین، کە دەسەڵاتی بەسەر زمانی کوردیدا بشکێت و بەپێی یاساو دەستووره زمانەوانییە کوردییەکان کار بکات و ئەو نوسینانەش کە لە زمانە بیانییەکانەوەوەردەگێردرێن بۆ زمانی کوردی لەلایەن دەزگایەکی ئەکادیمیی پسپۆڕ سەرپەرشتی بکرێن و دووربن لە هەڵە و کەم و کوڕی.

16- ئامادەو سازکردنی فەرهەنگی یەکگرتووی فراوان، بۆ زاراوەکانی هەر بابەتێکی زانستی کە کارو پرۆژەیەکی گرنگن و پێوستە هزرو ئامانج و نەخشەی زانستی ئاشکرای هەبێ و هەموو تایبەتمەندە پسپۆڕو شارەزاکانی بواری زانست و زمان و هونەرو فەرهەنگسازی تێدابەشداربن.

17- لەگەڵ ئەوەدا ئەمڕۆکە واخەریکە زاراوەسازیی کوردی جێگەی خۆی لە ژیانی ڕۆشنبیری و زانستی گەلی کورددا دەگرێت. بەڵام پێویستمان بە بابەتی نوێ هەیە ((بەتایبەتی لایەنی تیۆری)).

18- (زاراوە سازی) جگە لە (زاراوەسازی پێوانە) ی مامۆستا مەسعود محەمەد و چەند وتاری دی، لێرەو لەوێ یان چەند نووسراوی دووره دەست نەبێت هیچ نوسراوی وامان نییە کە بەشێوەیەکی تیۆری ڕێڕەوێك بێت بۆ دارشتنی زاراوە. بۆ ئەوەی

(1) سەرچاوەی پێشوو، ل65.

شانبەشانی پێشکەوتن و پەرەسەندنی ژیانی سیاسی و ئابووری و زانستی ئەمڕۆمان بڕوات و پێداویستیەکانی دابین بکات))[1].

19- بایەخ دان بەزمانی کوردی و هەوڵ دان بۆ بەرەو پێشەوە بردنی و دروست بوونی زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردی و نوسین و داڕشتنی کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکان لە قالبێکی کوردانە و پەیڕەوکردنی کوردی ڕەوان نوسین و دەستوری زمانەوانیی کوردی، قسەکردن لە ڕاگەیاندن و کەناڵە ئاسمانییەکان بە زمانێکی پاراو و شێوازێکی زانستیانە و دوور لە هەڵە و ئالۆزی و واتە بەکوردی بیرکردنەوەو بەکوردی نوسین.

20- تا لەتوانادابێت زاراوەی کوردی ڕەسەن بەکاربهێندرێت، ئەگەر زاراوەی کوردی تایبەت بەو بوارە دەست نەکەوت، ئینجا پەنا ببەینە بەر بەکارهێنانی زاراوەی زمانانی دیکە، ئەوکاتەش وەرگرتنی زاراوەکە بە دیاردەیەکی ئاسایی دادەندرێت.

21- لە قۆناغی ئێستای زمانی کوردیدا، پێویستە زیاتر گرنگی بە بواری زاراوەسازیی بدەین، وە لەزاراوە دانادا دەستورێکی تازە پێڕەو بکەین، هەروەك چۆن زمانە پێشکەوتووەکان پێڕەوی دەکەن، بەپێی سیستەمێکی جیهانی و زانستیی، زاراوەسازی بچێتە ناو دەزگاکانی کۆمپیوتەرو تۆڕەکانی ئینتەرنێتەوە، لەگەڵ دابینکردنی هەموو پێداویستییەکی تەکنیکی و ئابووری و ڕۆشنبیری بۆ دەزگاکە و پاڵپشتکردنی لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە.

22- پەیڕەو کردنی سیستەمی نەتەوەیی لە هەڵبژاردنی زاراوەی زانستی واتە :-

1- هەوڵدان بۆ نزیککردنەوەی زاراوەی کوردی و زاراوەی جیهانی بۆ ئاسانکردن و بەراورد کردنیان لەلایەن زاناو لێکۆڵەرەوان.

2- پشت بەستن بە پۆلێنکردنی دەیانەیی جیهانی، بۆ پۆلینکردنی زاراوەکان بەپێی پۆل و لقەکانیان و بواری لێکۆڵینەوەکانیان.

3- دابەشکردنی زاراوە بەپێی بوارە تایبەتییەکانی (زانستی، کارگێڕی، وێژەیی، ئابووری، مێژوویی، جوگرافی.... هتد) و ڕێکخستنیان بەپێی هەربوارێك.

---

(1) محەمەد وەسمان، بەرەو فەرهەنگی پزیشکیی یەکخراو، ل19.

4- ڕەچاو کردنی بیرۆکەی پلەبەندی لە دانانی زاراوەی زانستی : -

((أ- بەکارهێنانی واژەی عەرەبی ڕەسەن، ئەگەر وشە بیانییەکانی لێوە وەرگیرابوو، لەوەرگێڕانی زاراوەدا وشەکە لە زمانە ڕەسەنەکەیەوە وەربگرین و وەری بگێڕین بۆ سەر زمانی کوردی، نەك لەزمانی دیکەوە بۆی بچین.

ب- زیندو کردنەوەو بوژاندنەوەی زاراوە کوردییە کۆنەکان مەگەر ئێستا نەتواندرێ گوزارشتی ڕاستیی پێ بکرێت.

جـ- پەسەند کردنی واژەی کوردیی ڕەسەن، بەسەر واژەی سازکراودا، مەگەر سازکراو باوتربێت.

د- پەسەند کردنی واژەی سازکراو بەسەر نوێدا، مەگەر نوێیەکە ناسراوتر بێت))[1].

5- وشەیەك وردو گەیەنەر بێت لەواتادا، باشترە لەوەی واتای گشتی و لێڵ بدات.

6- ڕێککەوتنی واتای زاراوە کوردییەکە لەگەڵ واتای زانستی زاراوە بیانییەکە، بێ خۆبەستنەوە بە واتای وشەیی و زمانی زاراوە بیانییەکە.

7- دیاریکردنی واتای زانستی وردی هەر وشەیەك بەجیا لەگەڵ زاراوە هاوواتاکانیدا یان نزیك لە هاوواتاکانی.

8- کورداندنی ئەم زاراوە بیانیانە، کە کردەیەك دەردەبڕن، بەهۆی پاشگری (- اندن) وە بێت، وەك :

هایدرۆجیناندن	هدرجة	Hydrogenizing
ئۆکساندن	اكسدة	Oxidizing

لەجیاتی ئەوەی بلێین، ئانۆد کردن و ئۆکسید کردن.

9- زاراوە جیهانی و ئاوێتەکان، کە لەبواری زانستیدا، لەلایەن زۆر زمانەوە وەرگرتنیان بەسەرداهاتووە، وەك ناوی توخم و ئاوێتە کیمیایی و فیزیاوییە ئالۆزەکان و شتی تری لەو بابەتە پێویستە بەپێی بنەمای زمانە ڕەسەنە بیانییەکەی خۆیان بە کوردییان بکەین، نەك عەرەبییەکان، چونکە زاناو زمانەوانە عەرەبەکانیش دووچاری هەندێ بۆچوونی چەوت بوون لەو بوارەدا.

10- ناوە بیانییەکان بگێڕدرێنەوە بۆ بنچینە کۆنەکانیان.

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوەسازیی کوردی، ل62.

11- لێکۆڵینەوەو وردبوونەوە لە وشە بیانییـەکان و بـاش تێگەیشـتنی واتاکانیـان، ئینجا بیرکردنەوە لە داڕشتن و سازکردنی زاراوەی کوردی بەرانبەریان.

12- پێویستە هەموو واتایەکی زانستی و تەکنۆسازی و پیشەگەری لە هەر بارێکدا، زاراوەیەکی تایبەتی هەبێ.

13- وشەی ڕەوان و خۆشئاواز و بەگوێ ئاشنا پەسەند بکرێت بەسەر وشەی ئـاڵۆز و قورس و لەبەر دڵ و گوێ گران.

14- وشـەی بـاو و ڕەوان پەسـەندترە لـە وشـەی دەگمـەن و نـامۆ، مەگـەر لەگـەڵ زانستە واتاکەی تێکەڵ ببێت.

هەروەها پێویستە : -

ئامـانج و بنـەماکانی زاراوەسـازی ڕوون بـن و پەیوەندییـە زانسـتی و زمانییـەکان بـە زاراوەکـانی کیمیـا و فیزیـا و بـایۆلۆجی و زاراوە پزیشـکییەکان و زانسـتە سروشـتییەکانی ترەوە رەچاوکرابن.

- کێشەی پێشگرو پاشگرە بیانییەکان یەکلابکرێتەوەو هەوڵ بدرێت بکرێن بە کوردی.

بەوێنە (مامۆستا جەمال عەبدول) لەم بارەیەوە هەوڵی ئەوەی داوە پێشگر و پاشگرەکانی زمانی ئینگلیزی بکات بە کوردی و نموونەی بۆ هێناونەتەوە، وەك : -

((پێشگرێکە، بەواتا anti -

1- دژی " بەرهەڵستی antislavery واتە دژە تەنەکی.

2- دژە فرۆکە anti aircraft

3- دوژمن، درۆزن " ساختە antichrist دژە مەسیح.

4- پێچەوانە " ئاوەژو anticlimax، دژە کتوپڕ دابەزین.

5- نا، antilogical دژە ژیربێژی.

پاشگرێکە، بەواتا : - ate

1- پەیوەندیدار بە Collegiate واتە کۆلێژی.

2- خاوەن " جیاکراوە بە brancheate واتی ریشودار.

3- هاوشێوەی stellate واتە ئەستێرەیی.

4– دەبێتە   maturate واتە پێگەییو.

5– وای لێ دەکات   activate واتە چالاك دەکات.

6– نوێ دەکاتەوە   ulcerate واتە کێم دەکات.

7– دەیداتێ   capacitate واتە دەسەڵاتی دەداتێ.

8– تێکەڵ دەکات، چارەی دەکات بە   Camphorate واتە تێرە کافوری دەکات.))(1).

---

(1) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوەسازیی کوردی،ل97 – 99.

مەرجەکانی زاراوە دانان – زاراوەساز

بێگومان دانانی زاراوە کارێکی بێ گیروگرفت و تەنگ و چەڵەمە نییە، چەندین ڕێساو دەستوور هەیە، کە پێویستە زاراوەساز بیانگرێتە بەر، وەك : –

1– دەبێ ئەو کەسەی زاراوەی نوێباوی کوردی دادەنێت، پسپۆڕبێت لەو بوارەو لە بابەتی زاراوەکەدا، شارەزایی هەبێت، واتە ئەوەی زاراوەی پزیشکی دادەنێت، دەبێ پزیشك بێت و لەو بوارەدا بەئەزموون و زانابێت.

2– دەبێ، شارەزاو هۆگری زمانی کوردی و خاوەن چێژو سەلیقەی زمانی نەتەوایەتی بێت، لەو زمانەیشدا، کە دەیەوێت زاراوەی کوردی بەرانبەر بەزاراوەکانی ساز بکات، تەواو شارەزا بێت.

3– دەبێ، جگە لە دەستوورو ڕێزمانی کوردی، شارەزای دەستورو ڕێزمانی چەند زمانێکی دیکەش بێت.

4– زاراوە ساز دەبێ، شارەزایی هەبێ لەبارەی هەموو زارو شێوە زارەکانی زمانی کوردی و بابەتی فۆلکلۆرو پەندی پێشینان و چەند بوارێکی دیکەش.

5– دەبێ زاراوە ساز شارەزایی هەبێ لە زانستی زمان، سروشتی مۆرفیمەکانی زمان بناسێت و ئەو دەستورو یاسایانەش بزانێت کە بە هۆیانەوە مۆرفیمەکانی پێ لێك دەدرێت بۆ دروستکردنی وشە.

6– زاراوە دانان، پێویستی بەزانستی فەرهەنگسازی هەیە، هەروەها پێویستی بە شارەزابوون لە زانستی زمان و دەنگسازی و هەموو لقەکانی دیکەی زانستی زمان هەیە.

7– پێویستە زاراوەساز ڕوناکبیرێکی کارامەبێ، دووربێ لە دەمارگیریی و بیرو باوەڕی خۆسەپاندن و بەرژەوەندی زمانی کوردی بخاتە پێش بەرژەوەندی کەسی و ناوچەگەریی.

8– زاراوەساز لەکاتی دانانی زاراوەدا، نابێ زاراوەی ناوچەیی و شێوەزاری خۆی بسەپێنێت بەسەر زاراوەی ئەدەبیدا، واتە لەکاتێك دا زاراوەی (دوانە) هەبێت، نابێ زاراوەی (جوامڕانە) بەکاربهێنێت.

زمانی ستاندارد

زمان دیاردەیەکی نەتەوەییـە، کـە گشـت ئەنـدامانی نەتەوەیـەك، بـەبێ جیـاوازی بـیرو بـاوەڕو ئـاین و ڕادەی ڕۆشـنبیری و پلـەی چـینایەتی بـەکاری دەهێـنن. بـەڵام دیالێکـت ((شێوەی قسەکردنی کۆمەڵـە کەسـێکە لـەناو زمـانی نەتەوەیـەك، بـەهۆی هەنـدێ هۆکـاری وەکو جوگرافی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری دروست دەبێت، هەر زمانێك ژمارەیەك دیـالێکتی هەیە، کە بەچەند تایبتییەکی وەکو وشەسازی و دەنگ و ڕستەسازی جیادەکرێتەوە)).[1]

زمانی کوردی قاڵبوەوەی ساڵانێکی دوور و درێژی مێژووی گەلی کوردە ئەنجامی گۆڕان و پێشکەوتنی ژیانی مرۆڤی کوردە.

گومانی تێدانییە، کە زمانی کوردی بەهەموو دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانیەوە زمانێکی یەکگرتووە ((فیلۆلۆژەکانی هەموو جیهان ئێستا لەسەر ئەو باوەڕەن کـە یـەك بـوونی سـێ شت لەچەند دیالێکتێکی زماندا، ئەو زمانە دەکات بە زمانێکی یـەکگرتوو ئـەم سـێ شـتەش ئەمانەن :

1– گراماتیکی زمان.

2– فۆنەتیك.

3– بنەڕەتی فەرهەنگی زمان))[2].

هەنـدێ لـە زاناکـان، بەتایبـەتی بێگانـەکان کـە دێنـە سـەر باسـی زمـانی کـوردی و دیالێکتەکانی تەنیا لە دیمـەنی جیـاوازی نێـوان دیالێکتـەکان دەدوێـن، بـەڵام لێکۆڵینـەوەی وردی هەندێ زانا ئەوە دەسەلمێنێ کە زمانی کـوردی یـەك زمانـە. ((کاتـێ کـە ئـەم باسـە دەچێتە قاڵبی لێکۆڵینەوەی زانستی فراوانەوە ئەوە دەسەلمێنن کە گراماتیـك و فۆنـەتیك و بنەڕەتی فەرهەنگی هەموو دیالێکتەکانی زمانی کوردی یەکن، ئەو وردە جیاوازییە کەهەیـە، هەر ئەوەیە کە لە دیالێکتی هەموو زمانەکانی جیهاندا بـەزیادەوە هەیـە. ئەمـە ڕای گـەلیش لەولاوە بوەستێ، کە لە هەرکوردێك بپرسی : لە هەولێر یا ماردین یا کرماشان یـا هـەورامان کە ئەو زمانەی پێی ئەدوێی چی یە؟

ناڵێ – سۆرانی یا کرمانجی یا لوڕی یا گۆرانی (هەورامی) بەڵکو ئەڵێ کوردی.

---

(1) د. محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري، ل73.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، سەرەنجێ لە زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو، ل10

بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت، کە زمـانی یـەکگرتوومان هەیـە لـە چـوار دیـالێکتی سەرەکی:–

(کرمانجی خواروو، کرمانجی ژووروو، دیالێکتی لوڕ، دیالێکتی گۆران) و چەند بەشە دیالێکتێك پێکهاتووە.

ئەم دیالێکتانە نە یەکدەگرن و نە دەبێ یەکبگرن و نـە یەکنـەگرتنیان دەبێتـە بەڵگـەی نەبوونی زمانی یەکگرتووی کوردی. بەڵکۆ مانەوەو گەشەسەندنیان زمانـە یەکگرتووەکـەمان و زمانی ئەدەبیی یەکگرتوومان دەوڵەمەند ئەکات)).[1] هەریەکە لەو دیالێکتانە بەشـێکە لـە زمانی نەتەوەیی کوردو لە ڕێگای دەستورو بنەما زمانەوانییـەکان فۆنـەتیکی و وشەسـازیو ڕستەسازییەوە، خۆی لەگەڵ ئەو زمانە یەك دەخات دەکات.

((هـیچ گـەلێك نـی یـە لـەم جیهانـە دا، تێکـڕای کۆمـەڵانی خەڵکەکـەی بەیـەك زمـانی یەکگرتوو بدوێن، لەبەر ئەوە بوونی چەند شێوەیەك لە زمانی کوردی دا شتێکی سەیرنی یە، بەڵام ئەوەی خەڵك هەیەتی و ئێمە نیمانـە زمـانێکی یـەکگرتووە بـۆ خوێنـدن و نووسـین و کاروباری گشتی))[2].

مەبەسـت لـە زمـانی ئـەدەبیی یـەکگرتوو ((ئـەم زمانـە پێوانەییـە یـەك گرتوەیـە کـە ڕۆڵەکانی گەلی کورد لـە نوسـین و خوێنـدن و بوارەجیاجیاکـانی ئـەدەب و زانسـتدا بـەکاری دێـنن. زمـانی کـوردی بەهـەموو دیالێکتەکانیـەوە : کرمـانجی سـەروو، کرمـانجی خـواروو، گۆرانی، لوڕی. زازایی و بەشە دیالێکتەکانیان کەرەستەی ئەم زمانە پێوانەییەن)).[3]

واتا زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو بەو زمانە دەووترێـت، ((کـە لـە زمـانی یـەکگرتووەو بـە هــەموو دیالێکتــەکانیاوە وەرئــەگیرێت، یــان بناغەکــەی لــە یــەکێك لــە دیالێکتەکانــەوە وەرئەگیرێت و زۆرجار پوختەکراوێکی زمانە یەکگرتووە کەیە یا دیالێکتێکی پەتی، یا بڵـێین پوختەکراوێکی زمانی قسەکردنە، ئەم زمانە دەبێتە زمانی نووسین و خوێندنەوەو ئەدەبیات پشت بـە هـەموو سەرچـاوەکانی بـەرەو پێشچـوون و دەوڵەمەنـد بـوونی زمـان، دەوڵەمەنـد دەبێت و بـەرەوپێش دەڕوات، زمـانی یـەکگرتوو دیالێکتـەکانی زمـان و ئـەدەبی فۆلکلـۆری

(1) سەرچاوەی پێشوو ،ل11 – 12

(2) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل7.

(3) محەمەد وەسمان، چەند لاپەڕەیەکی ڕۆژنامە نووسی، ل121.

نەتەوەو زمانی نەتەوە دراوسێکان و ئیستیلاحی زانستی جیهانی گەورەترین سەرچاوەی ئەو دەوڵەمەند بوونەن))[(1)].

ئەگەر زمانی یەکگرتوو، لای زۆربەی نەتەوەکانی جیهان، کۆکردنەوەی تایبەتمەندییە لە یەکچووەکانی هەموو دیالێکتەکانی ئەو زمانە بێت، ئەوا زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو — لە پاڵ تایبەتمەندییە یەکگرتووەکانی هەموو زمانەکەدا، زۆر لە تایبەتمەندیی یەکێ لە دیالێکتەکانی زمانیشی تێدایە.

لەبەر ئەوەی — زمانی ئەدەبی یەکگرتوو — لای زۆربەی نەتەوەکانی جیهان، لەبەر هۆیەك لە یەکێ لە ناوچەکانی وڵاتدا دروست دەبێت، لەبەر ئەوە زۆر لە تایبەتمەندییەکانی ئەو ناوچەیەی تێدایە، ئەو زمانە ئەدەبییە یەکگرتووە ئەوسا لەگەڵ دیالێکتەکانی زماندا بەیەکدادەچێت و جۆرە تێکەڵبوون (تفاعل) ێك لە نێوانیاندا پێك دێت.

لای کورد، کۆنترین دیالێکت کە هەلی ئەوەی بۆ هاتبێتە پێشەوە ببێتە زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو دیالێکتی لوڕە، کە کۆنترین دیالێکتی کوردییە شیعری پێ نووسرابێتەوە دواتر کرمانجی ژووروو بە تایبەتی بەشە دیالێکتی (بۆتان)، رۆژگارێك زمانی یەکگرتووی رۆشنبیری سەردەمی خۆی بوو، لەدواییدا دیالێکتی گۆرانی بەتایبەتی بەشە دیالێکتی هەورامی بوو بەزمانی یەکگرتوو، تا دامەزراندنی شاری سلێمانی و میرنشینی بابان ئەم بەشە دیالێکتە رۆڵی زمانی پێوانەیی کەوتە ئەستۆ، وشە و زاراوەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی دیکە تێکەڵ بووە ئەمرۆ رۆڵێکی بەرچاو دەبینێت.

بەڵام هیچ کامێك لەو دیالێکتانە، نەیانتوانیوە ببن بە زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو، بۆ هەموو کورد، ئێمەی کورد، تاوەکو ئێستا زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتووی نووسین و خوێندنەوەمان نییە، لەبەر ئەوەی ئەو تەجروبەیەی کە بۆ دروست بوونی زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردی پێویستە، تا ئێستا بۆ گەلی کورد نەهاتۆتە پێشەوە، وەك :—

((1— نەبوونی ئاینێکی کوردانەی گشتی.

2— نەبوونی ئەدەبیاتێکی فراوان بەتەنیا شێوەیەکی کوردی.

3— نا لەباری ژینی کۆمەڵایەتی.

---

(1) د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ، بۆ زمان، ل92.

4- هەوڵدانێکی زانستانەی لەسەرخۆ بۆ بەرهەمهێنانی زمانێکی ئەدەبیی)).[1]

هـەروەکو پێشـتر باسمـان کـرد، کـورد هـیچ کاتێـك، خـاوەنی دەوڵـەت و قەوارەیـەکی سیاسی یەکگرتوو نەبووە، بەڵکو هەموو کات پارچەپارچە بووەو هەر ناوچەو خێڵ و هۆزێك دەستەلاتدارییەکی سنورداری خۆی هەبووە، ((هەر میرنشینێك زمانی ئەو ناوچەیەی خـۆی بۆ بووە بە زمانی نوسین و ئەدەبی میرنشینەکە. لە میرنشـینی ئەردەلانـدا زاراوەی گـۆرانی (شێوەی هەورامی)، لە میرنشینی بۆتانـدا زاراوەی جزیـرە، لـە میرنشـینی بابانـدا زاراوەی سـلێمانی زاڵ بـووە. ئـاین و ئـاینزا لـە یەکخسـتنی نەتـەوەو زمـانی نەتـەوەدا تاڕادەیـەك دەورێکی لەبەر چاو دەبینن، کورد هەروەك کتێبێکی ئایینی پـیرۆزی - بـۆ هـەموو کـورد - نەبووە، دەرفەتی ئەوەشی لەبـەر پـەرت و بـڵاوی - بـۆ نەڕخسـاوە کـە کتێبـی مەسـحەفی ڕەش، جەڵوە یا سەرەنجام، بۆ ببێتە بناغەی زمانێك بۆ هەموو کورد))[2]. تاوەکو ئێستا، نوسەرێکی وامـەزن دەرنەکـەوتووە، کـە بـەهۆی شـاکارێکی ئەدەبییـەوە، بتوانـێ زمـانێکی ستاندارد دابمەزرێنێ.

هـەروەك چـۆن لـە مێـژووی گەلانـدا، چـەندین نموونـەی لـەو بابەتـە دەبیـنین، بەوێنـە: (دانتی)ی هونەرمەند، کە لە سەدەی چواردەیەمدا ژیاوە. یـەکێ لـەو نووسـەرە بلیمەتانـەی (ئیتاڵیا) بووە، ((لەسەدەی یازدەدا (دانتی) توانی، بەهۆی بەرهەمی (کۆمیدیای یەزدانی) یەوە، (بنکەیەکی پتەوی زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی ئیتاڵی پێکبێنێ))).[3]

لای کـورد، هـەموو ئـەو تەجروبانـەی کـە بـەرەو دروسـت بـوونی زمـانێکی ئـەدەبیی هەنگاویان ناوە، لەبەر ئەو هۆکارانەی باسمان کرد، پووچـەڵ بوونەتـەوەو سـەریاننەگرتووە بەوێنـە: ((ئەگـەر هاتبـاو ئـەو زاراوەیـەی کـە مـەلای جزیـری و ئەحمـەدی خـانی پێیـان دەنووسی، ببوایە بە زمانی هەموو کورد ئـەوا ئێسـتا زاری کرمـانجی ژووروو دەبـووە زمـانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتباو ئەو زاراوەی کە نالی پێی دەنووسی، ببوایە بە زمانی هەموو کورد ئەوا ئێستا زاراوەی کرمانجی خواروو دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد، وە ئەگـەر ئـەو

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل12.

(2) ئەمجەد شاکەلی، زمانی یەکگرتووی کوردی، گەڵێك لە دەوڵەتی کوردی، پێویستترە، گۆڤاری نەوشەفەق، ژ(2)،ل61.

(3) د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، ڕێنیسانس،ل 96.

زاراوەی کە مەولەوی پێی دەنووسی ببوایە بە زمانی هەموو کورد ئەوا ئێستا زاری گۆران (هەورامی) دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد.

وە ئەگەر هاتباو تەریقەتی — مەولانا خالیدی نەقشبەندی هەموو کوردستانی گرتباوە، ئەوا ئێستا ئەو زارەی کە مەولانا خالید پێی دەنووسی دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتباو هەموو کورد یارسان بوونایە، لەوانە بوو زاری گۆرانی ببێتە زمانی یەکگرتوی کورد)).(1) وە ئەگەر هەموو کوردستان خاوەنی یەك دەسەلاتی سیاسی یەکگرتوو بونایە لەوانە بوو، ئەو دیالێکتەی کە دەبووە مەرکەزی دەسەلات، ببوایە بە زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو بۆ هەموو کورد.

نەبوونی زمانێکی ستاندارد، گەلێك کێشەی بۆ زمانی کورد دروست کردووە ((هەر نوسەرێ بە ئارەزووی خۆی دەنووسێ، لەسەر دەستورێکی زمانی یەکگرتوو بەرێوە ناڕۆن. ئەمەش بەوە پاساو دەدەن و دەڵێن : — لەبەر ئەوەی، زمانێکی ستاندارمان نییە، بۆیە، ئەو دەستوری نووسینە پێڕەو دەکەن، کە خۆیان باوەڕیان پێی هەیە)) (2).

لەبەر ئەوەی قالیبێکی یەکگرتووی ڕێنووس و داڕشتنمان نییە و ئەلفو بێیەکی یەکگرتوومان نییە لەسەر تاسەری کوردستان ((نووسەری کوردی وا هەن، گەر لە رووی ڕێنووس و داڕشتنەوە، بەرهەمەکانیان هەڵسەنگێنین، ئەوا دەبێ، سەرلەنوێ هەموویان دابرێژینەوە. بە شێوەیەکی ڕێك و پێك، لەسەر بنچینەیەکی زانستانەی دەستووری زمان بیاننوسینەوە)).(3)

ئەو زمانە ئەدەبییەی ئێستا بووە بە زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی ناوچەیەکی فراوانی کوردستان و لە بەشێکی گەورەی هەردوو پارچەکەی ڕۆژهەلات و باشوری کوردستان پێی دەنووسرێ و دەخوێندرێ و زمانی ئەدەبیاتە، شێوە نوسینێکی یەکگرتووی کوردییە کە کرمانجی خواروو ((سنە، سلێمانی، سۆران، موکریان) و نوسەرانی کوردی (گۆران) و هەندێ نوسەری کوردی لوڕ بەکاری دەهێنن)) (4).

---

(1) ئەمجەد شاکەلی، زمانی یەکگرتووی کوردی، گەلێك لە دەوڵەتی کوردی، پێویستترە،ل 62.

(2) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل 389.

(3) سەرچاوەی پێشوو،ل 393.

(4) د. عیزەدین مستەفا رەسولّ، بۆ زمان،ل 113.

ئەگەر هەوڵی زانستانەی بۆ بدرێ ڕەنگە بەرەو ئاسۆیەکی ڕوون هەنگاو هەڵهێنێ. بەلاَم دەبێ چەند ڕاستییەك لەبەرچاو بگیرێت : –

1– ئەم شێوە ئەدەبیەی ئەمڕۆ لە کرمانجی خواروو بەکاردێت، بناغەکەی شاری سلێمانی یە.

2– (بەو پێیە رەگەزی سلێمانی زۆر تێدایە و ڕەگەزی بەشە دیالێکتەکانی دیکەی تێکەڵبووە، بەلاَم دەبێت ئەوەمان لەبەرچاو بێت کە کرمانجی خواروو بەشی (سۆران – موکریان) ناوەڕاستترە لە نێوان (سلێمانی – سنە)و کرمانجی ژووروودا ئەمەش جێگەی بەرچاو گرتن و سوود بینینە))[1].

نابێ بەهیچ جۆرێك بەم شێوە ئەدەبییە بڵێین شێوەی سلێمانی، چونکە ڕاستە بەشە دیالێکتی سلێمانی لەسەردەمی بابانەکانەوە بناغەیە بۆ زمانی ستاندەرەکە، بەلاَم بە تێپەڕ بوونی کات دوچاری زۆر گۆڕان بووە و وشەو زاراوەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی دیکەی تێکەڵبووە.

هەرچەندە ئەم شێوە ئەدەبییە ڕواڵەتی شێوەزاری سلێمانی هەر پێوەدیارە، بەلاَم لەگەڵ قسەکردنی ناو ماڵ و خەڵکی ناوچەکە جیاوازی هەیە.

هەندێ بنەڕەتی گراماتیکی شیوە زارەکانی دیکەش جێ ی خۆی تێدا کردۆتەوە، هەندێ دیاردە کە تایبەتە بە شێوە زاری ناوچەی سلێمانی نابێ بسەپێندرێت بەسەر زمانی ئەدەبیی، وەك : –

((لەناوچوونی دەنگی [د] بە شێوەیەکی فراوان لە شێوە زاری سلێمانی دا بەرچاو دەکەوێت، ئارەزووی فڕێ دانی ئەم دەنگە دەکات لەچەند بیئەیکی جیاواز بۆ ئاسانی و سوکی دەربڕین))[2]، وەك : –

1– لەسەرەتادا : – دێت – ێت

---

(1) سەرچاوەی پێشوو،ل 158 – 159.

(2) تالیب حوسین عەلی، فۆنۆلۆجی و دیاردەی ئاسان بوونی فۆنیمەکان لە شێوە زاری سلێمانی،ل 73.

هەر بە هۆی ئەم دیاردەیە دەنگی [د] لە ئەسپێکتی بەردەوامی ڕانەبردوو لە ناودەچێت و قاڵبی (دە) دەبێتە (ئە) [1].

دەچم – ئەچم

2– لە ناوەڕاستی وشە، دەنگی [د] لەناو دەچێت و دەگۆڕێت بە دەنگی (یـ) وەك:–

((زیاد کردن – زیاکردن)) [2]

لە ژمارەکانی (یازدە، دوازدە، سێزدە، پازدە، شازدە، حەڤدە، نۆزدە) دەنگی [د] لەناودەچێت و دەبێتە : – (یانزە، دوانزە، سیانزە، پانزە، حەڤڤە، نۆزە).

3– لە دەستەواژەدا : – ئەوەندەم زانی – ئەوەنەم زانی.

4– لە کۆتایی وشەدا : – مەحمود – مەحمو

هەندێ جار دەنگی [د] دەگۆڕێ بە دەنگێکی دیکە : –

بەقەد – بەقەی	بادان – بایان
دەربەند – دەربەنگ	بادەم – بایەم [3].

دەنگی [د] کە بەدوای دەنگی [ن] دادێت لەشێوەی سلێمانیدا دەبێتە [گ] :–

مەند – مەنگ

ئەفەندی – ئەفەنگی

((لە شێوەی سلێمانی هەندێ جار مۆرفیمی (**– ەوانێ**) لە ئاخاوتندا بەکاردەهێندرێ بەمەش چەند دەنگێك دەبێ بەسەر بار، بێ ئەوەی هیچ پاساوێك هەبێ وزەی زیاد سەرف دەکەین ئەم مۆرفیمە ڕوخساری فیزیایی هەیە، کەچی واتای نی یە، هەمووکاتێك دەتوانرێ ئەم مۆرفیمە لابدرێت بەبێ ئەوەی واتای ڕستەکە بگۆڕێت : –

شاناز ڕۆیشتەوە – شاناز ڕۆیشتەوانێ.

لەلایەکی دیکەوە ئەم مۆرفیمە هەر تایبەت نییە بە ڕێژەی کار، چونکە دەلکێت بە هەموو ئەو پاشگرە ڕێزمانیانەی کە پاشگری (ەوە) هەڵدەگرن : –

دەرەوە – دەرەوانێ

---

(1) تۆفیق وەهبی، ئەسڵی پیتە قاڵبی ((ئە))ی شێوەی سلێمانی،ل 21.

(2) دلبەر ئیبراهیم فەرەج، یاسادەنگیەکانی زمانی کوردی،ل 66.

(3) سەرچاوەی پێشوو،ل 91.

ژوورەوە – ژوورەوانێ))[1].

خاڵی دووەم کە پێویستە ئاماژەی پێ بکەین ئەوەیە : –

ئەو زمانە ئەدەبییە هێشتا نەبووە بە زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی هەموو نەتەوەی کورد، ئەم شێوە ئەدەبییە هێشتا نەبووە بە شێوەی نووسینی ئەو کوردانەی کە بە کرمانجی ژوورروو دەدوێن کە ئەمانە لەڕووی ژمارەوە بەشی زۆرترینی کوردن. ئەو کوردانەی بە دیالێکتی کرمانجی ژوورروو دەپەیڤن نەك هەر زمانێکی یەکگرتوویان نییە، بەڵکو بە ئەلفو بێیەکی یەکگرتووش نانوسن، هەندێکیان بە پیتی لاتینی و هەندێکی دیکەیان بەپیتی عەرەبیی دەنووسن، تا ئێستە، لە نێو خۆیاندا، لەسەر شێوە زمانێکی تایبەتی ڕێکنەکەوتوون و بەتەواوی ڕەگی دانەکوتاوە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانین، بڵێین ئێستا نەتەوەی کورد دوو شێوەی ئەدەبیی یەکگرتووی هەیە.

((چونکە ئەم زمانە لە دەوری میرنشینی بابانەوە تا ئێستا زمانی ئەدەبی ناوچەیەکی گەورەی کوردستانەو لە ساڵی (1922) ەوە تا ئێستا زمانی خوێندن و نووسینی بەشی زۆری ئەو ناوچەیەیە، شێوە زمانێکی تر نابینین بەو شێوە فراوانی یەو بەو بەردەوامی یە زمانی ئەدەبیات بێت و لەهیچ شوێنێکی تری کوردستان بە کوردی نوسین نی یەو زمانی کوردی بەڕەسمی نەناسراوە، تا شێوەیەکی تری لە بەرامبەر ببێتە زمانی یەکگرتوو با لە ناوچەیەکی تەسکیشدابێت.

هەرچەندە هەندێ شاعیرو نوسەری ناوچەی (بادینان) یش ئێستا هەوڵی ئەوە دەدەن کە بە بەشی بادینانی کرمانجی ژوورروو بنووسن بەڵام ئەو چەند نووسینەی ئەو بەشە ئەو شێوەیەی نەکردووە بە زمانی ئەدەبیی نەك لە کوردستانی عێراقدا تەنانەت لەبادینانیش. چونکە ئەو شێوە تا ئێستا نەبووە بە زمانی ڕەسمی دەوڵەت و زمانی خوێندن و نووسین))[2].

سەرەڕای ئەمەش دوو شێوە بەکارهێنان لە کوردستانی عێراقدا تا بلۆی چەند ساڵێکی دیکەمان بەم جۆرە دەبێ :

---

(1) شێرکۆ بابان، ڕێزمانی پاشگری دووپاتیی ((ەوە))،ل 23.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، بۆ زمان،ل 115 – 118.

دوو ئێستگە، دوو تەلەفزیۆن، دوو چەشنە گۆڤارو ڕۆژنامە، دوو چەشنە قوتابخانە لە هەموو دام ودەزگا پەیوەستی دارەکانی کوردستان و تەرجومانێك بۆ کوردی بە کوردی، زمانە یەکگرتووەکەش دەبێ بە دوو زمان و نەتەوەی کورد، بنچینەیەکی پەیدابوون و بوونە نەتەوەیی خۆی لەدەست دەدات و دەبێ بەدوو نەتەوە.

لە ئەنجامدا، دەگەینە چەند ڕاستییەك : -

لەزمانی ئەدەبی یەکگرتوودا، هەرچەندە شێوەیەك دیمەنی لەوانی دیکە زیاتر بەزمانی ئەدەبیی یەکگرتووەوە دیاردەبێ، بەڵام ئەو زمانە زۆر ڕەگەزی تێکەڵی شێوەکانی ئێستای تێدادەبێ. واتە لەهەر شێوەیەك شتێك خۆی لەو زمانە دا دەچەسپێنێ. پەیڕەوە گشتییەکانی گراماتیك، خۆیان لە زمانی ئەدەبیدا جێگیر دەکەن.

دروست بوونی زمانی ئەدەبیی و بەکارهێنانی لە نوسین و خوێندندا مانای ئەوەنییە دیالێکتەکانی کوردی یەك بخەین و هەموویان بکەین بەیەك دیالێکتی یەکگرتوو، چونکە بوونی دیلێکت و بەشە دیالێکت لە هەموو زمانێکی زیندوودا هەیەو دیاردەیەکی ئاساییە.

((ڕێگە بدرێت بەهەموو شێوە زارەکانی زمانی کوردی کەوا باشترین خۆراکیان پێش کەش بەزمانە ئەدەبی یەکەمان بکەن. بەبێ ئەوەی شیرازەی تێك بدەن بۆ ئەوەی هەم فەرهەنگی زمانەکەمان فراوان بکەین، هەم دەسەڵاتی دەربڕینی ئەدەبیمان، هەوڵ بدرێت ئەو بناغەیەتێکەڵ بە شێوە زارەکانی تری کوردی بکرێت))(١). بەتایبەتی کرمانجی ژووروو، ((ئەو شێوەیەی ئەمڕۆ لە کوردستانی عێراق بۆ نووسین بەکاردێت، پێویستە لە سنووری دەسەڵات لە شێوەی کرمانجی ژووروو نزیك بکرێتەوە، لەهەمان کاتدا بەهەردوو شێوەکەی تر پاراو بکرێت و بە وشەو زاراوەکانیان دەوڵەمەندبکرێن))(٢). پێویستە هەردوو شێوە سەرەکییەکە بخرێنە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوەی زانستی یەوە لە ڕووی ڕێزمان و وشە ڕۆنان و زاراوە سازییەوە.

لایەنی وێکچوون و جیاوازییان نیشان بدرێت، دیارترین جیاوازی لە نێوان ئەم دوو دیالێکتەدا لە دۆخی خستنەپاڵ و جێ ناوەکان و مۆرفیمی نێرو مێ دا دەردەکەوێت.

---

(1) مەسعود محەمەد، ڕێنووسی کوردی،گۆڤاری کۆڕی زانیاری، ل 247 – 248.

(2) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 23.

زمانی یەکگرتووی کوردی، بەوە دروست نابێ،ئەگەر وشەیەك لە کرمانجی خوارووا چەسپابێ، ئێمە هەمان وشە لە دیالێکتێکی دیکەدا وەرگرین و لە نوسینەکانماندا تێهەڵکێشی کەین وەك هەندێ نوسەر ((لەبڕی ((نزیك — نێزیك. خراپتر — خراتر. جنێو — جوێن — جمێن — جون.)) دەنووسن. بەڵکو دەبێ، لە دیالێکتەکانی دیکەدا، بە دوای ئەو ووشە کوردییە پەتییە پوختە ڕەسەنانەدا بگەڕێین، کە لەبەشە دیالێکتی کرمانجی خوارووا نین، پاشان بەکاریانبێنین، بڵاویانکەینەوە، بیانچەسپێنین و کەڵکیان لێ وەرگرین. تا لە لایەکە زمانەکەمان بەوشەی کوردی ڕەسەن دەوڵەمەند کەین. لەلایەکی دیکەشەوە، زمانێکی تێکەڵاوی چێشتی مجێور ئاسا دروست نەکەین و سەر لە خەڵکی تێك نەدەین)).[1]

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی،ل 398.

هەروەها پێویستە ئەم لایەنانەی خوارەوە لە بەرچاو بگیرێت : –

أ– لە کوردستانی عێراق، لە هەولێر و سلێمانی ژمارەیەکی زۆر ڕۆژنامە و گۆڤار بەزاری کرمانجی خواروو یان تێکەڵ لەگەڵ کرمانجی ژووروودا بە پیتی عەرەبی دەردەچن. لە دهۆکیش ژمارەیەکی زۆر ڕۆژنامەو گۆڤار بە زاری کرمانجی ژووروو بە پیتی عەرەبی دەردەچن، لەم دواییەشدا لە دهۆك دەست کراوە بە دەرکردنی گۆڤارێك بەناوی Dicle بە زاری کرمانجی ژووروو، بەپیتی لاتینی.

ب– لە سوید لەبواری خوێندنی زمانی کوردیدا لە فێرگەو خوێندنگاکاندا، بێجگە لەوەی کە کرمانجی ژووروو، کرمانجی خواروو لەیەك جودا کراونەتەوە. کە کارگێری خوێندن داوای مامۆستادەکات، دەنوسێ پێویستمان بە مامۆستای سۆرانی یان کرمانجییە. کارگێڕی وەرگێڕان و بیانییانیش کە داوای وەرگێڕ دەکەن بەهەمان شێوە داوادەکەن و جیای دەکەنەوە، لە ڕاگەیاندنێکدا، کە داوای وەرگێڕی کوردی دەکەن دەنووسن. عەرەبی / سۆرانی، فارسی / سۆرانی و تورکی / کرمانجی، وەك بڵێی ئەو زارە کوردییانە هەریەکەو زمانێکی تایبەت و بەشێك بن لە عەرەبی، فارسی و تورکی. هەڵسوکەوت لەگەڵ زمانی کوردیدا وەك دوو زمانی جیاواز سەیر دەکرێ.

جـ – تەلەفزیونی مەد MEDTV – هەواڵ و دەنگوباسەکانی بەدوو زاری کرمانجی (ژووروو – خواروو)، شێوە زاری زازایی – وەك سێ زمانی جیاواز بلاْودەکاتەوە.)(1).

ئەگەر چارەی ئەم تێکەڵەی ئێستای زمانی کوردی نەکرێت و پەیڕەوی بەکارهێنانی زمانێکی ستاندارد بۆ هەموو نەتەوەی کورد نەکرێت، ئەوا زمانەکەمان پارچەپارچە دەبێت و بەرەو دواوە دەڕوات، هەرچی مەسەلەی وەرگێڕانیشە، وەرگێڕان لە کوردییەوە بۆ کوردی – ناکرێ نێوی وەرگێڕانی لێ بنرێ، چونکە وەرگێڕان لە زمانێکی سەربەخۆوە بۆ زمانێکی سەربەخۆی دیکە دەبێت، وەك عەرەبی بۆ کوردی، ئینگلیزی بۆ فارسی، کوردی بۆ فەڕەنسی و.... هتد.

---

(1) ئەمجەد شاکەلی، زمانی یەکگرتووی کوردی، گەلێك لە دەوڵەتی کوردی پێویستترە،ل 59 – 60.

ڕێنوسی یەکگرتووی کوردی

ئەمڕۆ لە کوردستان، بەتایبەتی لەهەرێمی کوردستانی عێراق، زمانی کوردی هەنگاوێکی باشی بڕیوە، نوسینیش بەزمانی کوردی پەرەی سەندووە، خوێندنی قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی و دواناوەندی بەزمانی کوردییە، هەروەها ژمارەیەکی زۆر ڕۆژنامەو گۆڤار و کتێب بەزمانی کوردی لەچاپ دەدرێن، لە دەرەوەی کوردستانیش زۆر دام و دەزگای ڕوناکبیری و خوێندن دامەزراون، بەڵام تاوەکو ئێستاش ڕێنوسێکی یەکگرتووی کوردیمان نییە، ئەگەر سەرنج بدەین لە ڕێنوسی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی هەروەها بە ئەلف و بێی لاتینیش کێشەکان بێ چارەسەر ماونەتەوە. نەبوونی ڕێنوسێکی یەکگرتوو کارێکی نێگەتیڤ دەکاتە سەر پرۆسەی پێشکەوتنی زمانی کوردی، جۆرێك سەر لێشێوان بۆ خوێنەران دروست دەکات. ڕێنوسی یەکگرتوو، بنچینەی خوێندەواری و زمانی ئەدەبیی یەکگرتووە، ئەم یەکگرتنە، فەرهەنگی زمان بەرەو پێشەوە دەبات، مەرجیش نییە چارەسەرەکان بێ گرێ و کەم و کورتی بن، گرنگ ڕێککەوتنە.

لێرەدا هەندێ لەو گیروگرفتانە دەخەینە ڕوو، کە دووچاری ڕێنوسی ئەمڕۆی زمانی کوردی بوونەتەوە، وەك : –

یەکەم – پیتی (و) ی سەرەتای وشە

((پیتی (و) لەسەرەتای وشەدا هەر بەیەك واو دەنوسرێت وەك : وشە، وتە، ورد، وشك، ورچ))[1]

دووەم – گیروگرفتی پیتی (ی) :

نیشانەی (ی) لە زمانی کوردیدا بەم شێوەیە خوارەوەیە :

((1– پیتی (ی) بزوێن، واتە (ی : I).

بۆ نموونە : زەوی – Zewi

2– پیتی (ی) ی کۆنسۆنات. واتە (ی : y)

بۆ نموونە : یار – yar

---

(1) محەمەد وەسمان، چەند لاپەرەیەکی ڕۆژنامە نووسی، ل173.

هەروەها پیتێکی (ی) ی بزوێنی فرەکورت هەیە کە لە نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی لاتینیدا نیشانەی (I) ی بۆ دانراوە وەك لە وشەکانی من – min، کن – kin، ژن – jin . ئەم نیشانەیە لە نووسینی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبیدا نییە.

جگە لەوەش نیشانەکانی (ی) ی بزوێن و (ی) کۆنسۆنات واتە (I) و (y) لە ئەلف و بێی عەرەبیدا، هەردووکیان هەمان نیشانەی (ی) یان هەیە بەڵام لە ڕاستیدا لە یەکتر جیاوازن و لەکاتی بەدوای یەکتر هاتنیاندا دەبێ هەردووکیان بنوسرێن.

وەك : نییە، زەوییەکە.

((NÎye. ZewÎyeke)) [1].

سێیەم : – پاشگرەکانی (دا. ڕا. وە)

((ئەم پاشگرانە بە وشەکانی پێش خۆیانەوە دەلکێنرێن))[2]، وەك :

دا : لە شەڕدا (لە شەڕدا کوژرا).

ڕا : لە سلێمانی ڕا (لە سلێمانی ڕا بەپێ هاتووین).

وە : لەهەولێرەوە (لە هەولێرەوە تا کۆیە (76) کیلۆ مەترە).

چوارەم : – (مۆرفیمی (تر) هاوبێژە : –

1– ((مۆرفیمی پلەی بەراوردی ئاوەڵناوە))[3]

مۆرفیمی (تر، ترین) کە بۆ بەراوورد بەکاردێت دەبێ بە وشەکانی پێش خۆیانەوە بلکێنرێن. وەك :

زیرەك : زیرەکتر – زیرەکترین.

بەرز : بەرزتر – بەرزترین.

پێنجەم :

پیتی (ت) لە کۆتایی کاردا دەشێ بنوسرێت و دەشێ نەنووسرێ :

دەکرێت، دەخوات (یان) دەکرێ، دەخوا.

---

(1) بەدران ئەحمەد حەبیب، ڕێنووسی یەکگرتووی کوردی،ل 10.

(2) سەرچاوەی پێشوو،ل 13.

(3) ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری کورد، ڕێنووسی کوردی ،ل 378.

شەشەم :

نیسبەت لە زمانی کوردیدا زۆربەی جار بەهۆی پیتی (ی) لە کۆتایی ناودادەکرێت.

هەولێر + (ی) ← هەولێری

شێخان + (ی) ← شێخانی

<u>تێبینی</u> : – ئەو ناوانەی خویان بە دەنگی (ی) کۆتاییان دێت، پێویست ناکات (ی) نیسبەتیان بخرێتە پاڵ. وەك :

سلێمانی : بەختیار سلێمانی

ئامێدی : شیرین ئامێدی

حەوتەم : نوسینی پیتی (ڕ) ی قەڵەو :

لە بەر ئەوەی دەنگی (ر) لەسەرەتای وشەدا هەمیشە (قەڵەوە) بۆیە پێویست ناکات حەوت لەژێریدا دابنرێت، وەك : ڕەوسە، ڕەوەند، ڕاوێژ

بەڵام لەناوەڕاست و کۆتایی وشەدا نیشانەی حەوتی لەژێر دادەندرێت، وەك :

بڕیار، دڕ، کوڕ.

هەشتەم :

لەزمانی کوردیدا هەندێك وشەهەیە، کە لەوتندا دەنگێکیان تێ دەچێ و هەندێك گۆڕان لە داڕشتنیان ڕوودەدات لە نوسیندا ئەم جۆرە وشانە پێویستە بگەڕێنەوە سەر بنچینەی خۆیان ئەگەرچی لە هەموو شوێنێکیش وەك یەك نەخوێندرێنەوە.وەك :منالٚ – مندالٚ.

دوانزە – دوازدە.

نۆیـــــەم :

دەنگی (هـ) کە هەندێ لە نووسەران دەیخەنە نێوان ژمارەو نیشانەی (ەم، مین) ی پلەیی یەوە زیادە و لەلاوە هێنراوە، نابێ لە زمانی ئەدەبیدا بنوسرێت، وەك : –

یازدەهەم، دوازدەهەم، سێزدەهەم، یەکهەمین، دووهەمین.

یازدەیەم، دوازدەیەم، سێزدەیەم، یەکەمین، دووەمین.

دەیـــــەم :

بـیرو بۆچـوونی جیـاواز هەیـە لـە بـارەی بزوێنـی دوولانـەی (وێ — وی) بەتـەواوی یەکلانەکراوەتەوە، کە ئایا ئەمانە فۆنیمن یان دوو دەنگی جیاوازن.

یازدەیـــەم :

ئامرازی (ش) ی تەئکید کەوتە هەر شوێنێکی وشەوە دەبێ بـە بەشـێك لـە وشـەکەو نابێ بەهۆی لەتبوونی وشەکە. وەك : —

نەشهات، ناشتدەمێ، بشمانبەن

ناوی لێکدراو، وەك : —

دەسـتنووس، ئـازادیخواز، سـورهەڵگەڕان، سـەرهەڵدان، دلشـاد، گـوڵزار..... هتـد. بەیەکەوە دەنووسرێن.

بەڵام ئەگەر وشەی دووەم لە دۆخی فرماندابوو، بەجیا دەنووسرێن :

رێك دەکەوین، پێك دەهێنین.

-(وشەی داتاشراو (منحوت) بەدەم یەکەوە دەنووسرێت، وەك :

- ((خورمژ، رێنووس، رێزمان)))[1].

سێزدەیـــــەم :

پیتی (و) ی بەستن بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە وشـەی پـێش خـۆی و پـاش خۆیـەوە دەنووسرێت و مامەڵەیەکی سەربەخۆی لەگەڵدا دەکرێت : —

سروە و سازان، من و تۆ

بەڵام ئەگەر مۆرفیمی (و) ((کەوتە نێوان جووت وشەوە و بەهەردووکیان ئیـدیۆمێکی تایبەتیان پێکەوە ناو هیچ کەرتێکیان بە جودا ئەو مانایە نەدەن ئـەوا لـەم بـارەدا (و) بـە بەشی یەکەمیانەوە دەلکێت، وەك : گفتوگۆ، کشتوکاڵ..... هتد.))[2].

(1) مستەفا نەریمان، رێنووسی کوردی لە ڕەگ و ڕیشەوە،ل 42.

(2) محەمەد وەسمان، چەند لاپەڕەیەکی ڕۆژنامە نووسی،ل 174.

نوسینی وشەی بێگانە : -

میللەتی کورد بەهۆی ئەو پەیوەندییەی کە لەگەڵ میللەتانی دیکەی دراوسێ و جیهانیدا، چ لەڕووی سیاسی یان ڕۆشنبیری یان کلتورییەوە هەیەتی، چەندین وشەی ئەو زمانانە هاتۆتە ناو زمانەکەمانەوە.

پێویستە هەر وشەیەك کە لە زمانێکی دیکەوە دێتە ناو زمانی کوردی، لەگەڵ سازو ئاوازی کوردیدا بگونجێنرێت و بە ڕێنوسی زمانی کوردی بنوسرێت.

((هیچ ووشەیەکی بێگانە نابێ، بە ڕێنووسی ئەو زمانە بێگانەیە بنوسرێ، کە لێوەی وەرگیراوە. چونکە ئەگەر بێتو ئێمە ئەو وشە بێگانانە هەروەك خۆیان بنووسینەوە، دەبێ منالەکانمان و ئەو بێگانانەی زمانە کەمان فێردەبن، فێری دوو جۆرە نووسین بکەین))[1].

بەتایبەتی ئەو وشانەی کە لە زمانی عەرەبی وەردەگیرێن ((چونکە لە عەرەبیدا دەنگیئەوتۆ هەن لە کوردیدا نین و لەگەڵ یاسای فۆنەتیکی زمانی کوردی ڕێك ناکەون بەوێنە دەنگی (ث، ذ، ص، ض، ط، ظ) لەزمانی کوردیدا نییەو گۆکردنیان بەگوێرەی دەنگسازی کوردی پێویستیان بە گۆرینەو لە کوردیدا دەبنە (س، ز، س، ز، ت، ز) جا ئەگەر هات و
ئەو وشانە وەکو خۆیان وەرگیران دەبێ بخرێنە ناو دووکەوانەوە))[2].

هەر بەو شێوەیە هەندێ دەنگی ڕەسەنی کوردی وەك : (چ، گ، پ، ڤ، ۆ، ێ، ڵ) لە زمانی عەرەبیدا نین. بەڵام لە زمانە ئەورووپایی یەکاندا هەن. لەبەر ئەوە دەبێ ئەو وشانە لە زمانە ڕەسەنەکەی خۆیان وەربگرین و بە ڕێنوسی کوردی بیاننوسین، لەبەر ئەوە نابێ، (ناوی ((ئامێر، زاراوە جۆراوجۆرەکان، ناوی مانگەکان، گوند، شارۆچکە، شارو وڵات))، وەك (عەرەب، تورك و فارس)) ەکان بنوسین، بەڵکو پێویستە ئەو گەلانە خۆیان چۆنی دەڵێن و چۆنی دەنوسن، ئێمەش هەر بەو شێوەیە بیاننووسین. نەك لە زمانی عەرەبییەوە وەریانگرین و بیاننووسین، بۆ نموونە : –

---

(1) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی،ل 77.

(2) محەمەد حسین عەلی زەهاوی، گیروگرفتی نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی،ل 56.

((نـاوی دەوڵـەتی ((Portugal)) بـەپیتی کـوردی ((پورتوگـال)) بنووسـین، نـەك گوتن و نووسینەکەی، لە زمانی دووەمەوە وەرگرین. ، عەرەب پیتی ((پ، گ)) یان نییە و بە ((برتغال)) دەینووسن.

هەروەها عەرەبەکان ((چیچێن)) بە ((شیشان)) دەخوێننەوە لەبـەر ئـەوەی دەنگـی (چ) یان نییە.

هـــــــەروەها، ((Venezuela و Japan و America و Polen و Gambia و Ghana و Vatican و Gabon)) عەرەبەکان بە ((کابون، بولونیا، امریکا، یابـان، فنـزویلا، فیتنـام، فاتیکـان، کانـا، کامبیـا)) دەیاننوسـن، کـە ڕاسـتتر وایـە بـە ((ژاپـۆن، ئـەمێریکا، پۆڵـۆن، گابۆن، گانا، گامبیا، ڤاتیکان، ڤێتنام، ڤێنزەزێللا)) بنووسرێن))[1].

هەروەکو چۆن لە ڕووی دەنگەوە ئەو وشـانەی دێنـە نـاو زمـانی کوردییـەوە، پێویسـتە بەرگێکی خۆماڵیان بە بەردا بکرێت، بە هەمان شێوەش لە ڕووی ڕێنووسەوە ((کـورد چـۆن وشـەی هـەر زمـانێکی بێگانـەی وەرگرتـووەو شـێوەو بـەرگی کـوردی بـە بـەردا کـردووە و خستوویەتی یە ژێر باری سروشتی فۆنەتیکی زمانەکەیەوە، هەر بەو جـۆرەش پێویسـتە لـە ڕێنووسدا مامەڵەی لەگەڵ بکرێ، چونکە ڕێنووس ئاوێنەی واقیعی زمانەکەیە))[2].

---

(1) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردیی،ل 454 – 455.

(2) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی بە ئەلف و بێی عەرەبی،ل 71.

نووسینی ناوی بێگانە : -

واتـە ئـەو ناوانـەی کـە لـە زمـانی دیکـەوە وەر دەگیرێـن و کـوردی نـین، پێویسـتە بـە ڕێنووسی کوردی بنووسرێت، وەك :

محمد = محەمەد

عبدالله = عەبدوڵڵا

عوسمان = وەسمان

((georg = جۆرج ، henry = **هەنری**))[1].

لە کۆتاییدا دەڵێین : –

ئاشکرایە کە ((نویێ کردنەوەو پێش خستنی وڵات لـە ڕووی کۆمەڵایـەتی و نەتەوایـەتی یــەوە پەیوەنــدی یێکــی تــەواوی لەگــەڵ بڵاوبوونــەوەی خوێنــدەواری دا هەیــە و ئــەم بڵاوکردنەوەیەش لەبـەر نـەبوونی ڕێنووسـێکی پـڕ بـە پـڕ و گونجـاو نایەتـەدی. دەبێـت بـە هەڵەش بۆ کێشەکە نەچین و وابزانین کـە بـوونی ڕێنووسـێکی گونجـاوی فـۆنیمی پـڕ بـە پـڕ لەخۆی دا بەسە بۆ ئەوەی ڕێنووسـەکە پەسـەند بکرێـت لەلایـەن خـەڵکی وڵاتـەوە، چـونکە کێشەکە هەر پەیوەندی بە زمانەوانی یەوە نی یە بەتەنیا بەڵکو کێشەییێکی کۆمەڵایەتیشە و دەبێت لەم ڕوانگەیەشەوە سەیربکرێ و باری کۆمەڵایەتی بۆ خۆش بکرێ))[2].

---

(1) محەمەد وەسمان، چەند لاپەڕەیەکی ڕۆژنامەنووسی،ل 175.

(2) محەمەد مەعروف فەتاح، سنوورو بنەما ئەرکەکانی کۆزمانەوانی، گۆڤاری ڕۆشنبیری نویێ،ژ(112)،ل 123.

ئەنجام

ئەنجــــام

لە کۆتایی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا بە چەند ئەنجامێك گەیشتین :

1- هەرچەندە هەندێك لێکۆڵینەوە لە بارەی زاراوەی کوردی و بواری زاراوەسازی کوردیدا کراوە، بەڵام لەلایەکەوە، ئەم لێکۆڵینەوانە لە کەم و کورتی بەدەر نینە، لە لایەکی دیکەشەوە بۆمان دەرکەوت کە ئەم بوارە زۆر فراوانە و پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە و دەکرێ چەندین لێکۆڵینەوەی دیکەشی لەبارەیەوە بکرێت، تازیاتر لە زماندا ڕۆبچیت گرنگی و وردەکاری ناو زمانت بۆ دەردەکەوێت.

2- زمان وەکو هەموو شتێکی دیکەی زیندوو، بەپێی یاسای تایبەتی گۆڕان، لە ڕەوتێکی بەردەوامی گۆڕاندا یە، گەشە دەکات، تا وورده وورده پەرە دەستێنێت و لەناو کۆمەڵدا ڕەگ دادەکوتێت، لەم ڕەوتەی پێشکەوتنەدا، هەموو زمانیٚ، لە لایەکەوە، کار لە زمانەکانی دیکەی گەلانی دەوروبەری خۆی دەکات، لە لایەکی دیکەشەوە، زمانەکانی دیکە کاری تێدەکەن. جا ئەو کارتێکردنە، دوولایەنی هەیە. هەڵبەتە هەمیشە هەربەچاکە ڕەنگ ناداتەوە، بەڵکو کارتێکردنەکە بە چاك یا بە خراپ ڕوودەدا.

وەرگرتنی زاراوە ئەگەر بەپێی پێویستی زمانەکەو لە ڕادەی ئاسایی خۆی دا بوو، ئەوا زمانەکارتێکراوەکە پتر گەشە دەکاو پێشدەکەویٚ، بە پێچەوانەشەوە ئەگەر هاتنە ناوەوەی وشە بۆ ناو فەرهەنگی زمانی خۆماڵی بە لێشاو بوو، بگاتە ڕادەیەك کاربکاتە سەر دەستوری زمان و سترەکچەری ڕێزمانی زمانەکە ئەوا لاوازی دەکاو بەرە بەرە دەیپوکێنێتەوە، جاری واش هەیە، زمانە کارتێکراوەکە بەرگە ناگریٚ و لە نێو دەچیٚ.

3- ژمارەی وشەلەهەموو زمانێکدا سنووردارە، لە بەرامبەردا ژمارەیەکی بیٚ سنوور واتا هەیە هەمیشەش لە زۆربوون دایە، بۆیە زمانەکان، پەنا دەبەنە بەر چەند ڕێگایەکی جۆراو جۆر بۆ دروستکردنی زاراوەو دەربڕینی واتاکان.

4- ئاکامەکانی زانستی زاراوەسازی و جیٚ بەجیٚ کردنی نەك هەر بۆ ئاسان گواستنەوەی زانیاری و زانست و تەکنۆلۆژیای نویٚ بە ڵکو بۆ یەکخستنی زاراوەکان وەك بنچینەیەك بۆ دروست بوونی زمانی ستانداردی کوردی هەنگاوێکی مەزن و پیرۆزە، لە بەر ئەوەی یەکخستنی زاراوەکانی زمان، دەبێتە پردێك بۆ لە یەك نزیك بوونەوەی دیالێکتەکانی

زمانی کوردی، کە یەکخستنی زمانی کوردییە، وە سەرەتایەکە بۆ هێنانەدی ئاواتی لە مێژینەی کورد، کە دروست بوونی زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردییە.

5- بۆ گرنگی دان بە تایبەتمەندی و چۆنیەتی سازکردنی زاراوەی کوردی، پێویستە گرنگی بە مۆرفیمەکانی زمان و تایبەتییەکانیان بدەین، لە بەرئەوەی، زانین و شارەزابوونی مۆرفیمەکانی وشە دارشتن و چۆنیەتی کەرت کردنی وشە بۆ مۆرفیمە پێکهێنەرەکانی، نەك هەر سوودی هەیە بۆ شارەزابوونی چۆنیەتی دروست بوونی وشەکانی زمان، بەڵکو بۆ ڕۆنان و دروستکردنی زاراوەی نوێباویش.

6- زمانی کوردی زمانێکی زیندووی سەربەخۆیە، پێشگرو پاشگرەکان لەو زمانەدا، خاوەنی تایبەتمەندی خۆیانن، بە وێنە :- ژمارەی ئەو پێشگرو پاشگرانەی کە دەچنە سەرهەمان بەشی ئاخاوتن وەك یەك نین، هەروەها ژمارەی ئەو پێشگرانەی کە دەچنە سەر بەشە ئاخاوتنی (کار)، زیاترە لە ژمارەی ئەو پێشگرانەی کە دەچنە سەر بەشە ئاخاوتنی (ناو)، بە پێچەوانەشەوە، پاشگر لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو) چالاکترە، وەك لە بەشە ئاخاوتنی (کار).

7- مۆرفیمە وشە دارێژەکان، لە چالاکیاندا بۆ دروستکردنی زاراوەی دارێژراو، جیاوازیان هەیە، هەندێکیان لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر وشەدا یەکدەگرن و زاراوەی نوێ دادەرێژن بە وێنە پێشگری (هەڵ) یەکێکە لە پێشگرە چالاکەکانی بەشە ئاخاوتنی (کار)، بەلاّم هەندێکیان لەم بارەیەوە سستن و لەگەڵ ژمارەیەکی کەمی وشەدا یەکدەگرن، وەکو پاشگری (سست) لەم وشانەی خوارەوەدا :-

بارست، توانست، زانست.

هەروەها وشەکانیش لە چالاکیاندا، بۆ وەرگرتنی مۆرفیمی وشە دارێژەر، جیاوازییان هەیە، وشە هەیە ژمارەیەکی زۆر پێشگر یان پاشگر، یاخود هەردووکیان بەیەکەوە وەردەگرێت وەکو کاری (کەوتن)، وشەی واش هەیە بەدەگمەن ئەو مۆرفیمانە بەخۆیەوە دەگرێت، وەکو کاری (خواردن).

8- لەم لێکۆڵینەوەیەدا، ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە، جگە لەو پێشگروپاشگرانەی کە لە سەرچاوەکاندا باسیان کراوە، بە گەڕان و لێکۆڵینەوەی زمانەوانیی، دەتوانین ژمارەیەکی باش پێشگرو پاشگری تازە بینینەوە، کە ڕۆڵ دەبینن لە دروستکردنی زاراوەدا، سودیان

لێ وەربگرین بۆ سازکردنی زاراوەی نوێباوی کوردی لە بوارە جۆراو جۆرەکانی زانستی و تەکنیکی.

9- لە بواری زاراوەسازیی کوردیدا، نابێ مەرجی زۆر قورسی وەڕسکەر بەسەردەقی زاراوەو زاراوەسازیدا بسەپێنرێت، ئێمەش لە زمانی کوردیدا دەتوانین پەیڕەوی ئەم ڕێگایانە بکەین کە زمانە پێشکەوتووەکان گرتوویانە و زاراوە سازیی کوردی پێ دەوڵەمەند بکەین، هەروەکو چۆن کاتی خۆی کۆڕی زانیاری پەیڕەوی ئەوەی کردووە.

10- هەرزمانێك فەرهەنگێکی بنەڕەتی خۆی هەیە، کە کۆمەڵ لە سەری ڕێککەوتوون، بۆ ناولێنانی شت و دیاردەکانی دەوروبەر، فەرهەنگی بنەڕەتی هەرزمانێك، جیاوازە لە فەرهەنگی بنەڕەتی زمانێکی دیکە، تەنانەت ئەو زمانانەش کە سەربەیەك بنەماڵەو ڕەچەڵەکن. ئەو وشانەی کە لەو فەرهەنگە دا هەن خۆماڵین و بە سەرچاوەی یەکەمی وشە دادەندرێن لەو زمانەدا 11- بۆ یەکەم جار لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئاماژەمان بەهەندێك (مۆرفیمی دوولانە) کردووە، کە ئەرکی دوولانە (سینتاکسی) و (داڕشتن) دەبینن، دەتوانین سوودیان لێ وەربگرین و زاراوەی نوێباویان پێ دابڕێژین، بە وێنە :- مۆرفیمی (ان)، کە ئەرکی سینتاکسی، کۆکردنەوەی ناوو ئاوەڵناوە، لەگەڵ هەندێ وشەدا، وەکو پاشگرێکی وشە داڕێژ، بەشداری دەکات لە داڕشتنی هەندێك بەشە ئاخاوتن، وەك :-

ا- ناو :- ڕێز + (- ان) ڕێزان

ب ئاوەڵکاری داڕێژراو :-

نێو + (- ان) ← نێوان

تاریك + (- ان) ← تاریکان

2-پێشگری دوولانە :-

(نا)

أ- ئەرکی سینتاکسی ناکردنی وشەیە، وەك :-

دەکەم - ناکەم

ب- ئەرکی وشە داڕشتن، وەك :-

نا + ساز ← ناساز

12– ئاماژەمان بەوەکردووە، کە هەندێ وشەی سادە، لە هەندێ شوێندا ڕووەو پێشگر یان پاشگر بوونەتەوە، پەیوەندیان بە واتا سەرەکییەکەیانەوە نەماوە، لە بواری زاراوە سازیدا، دەتوانین سوودیان لێ وەربگرین، وەك :–

أ– پێشگر :– سەرکەوت (لەتاقی کردنەوەدا سەرکەوت)

ب–پاشگری (– کۆ) لە وشەکانی :– دلکۆ، لاوکۆ، پاشکۆ، سەرکۆ...هتد.

دوو پاشگری (– اندن) و(–ەوە)، زۆر چالاکن و ژمارەیەکی زۆر ئەرك دەبینن و بەمەبەستی جۆراوجۆر بەکاردێن و بەشداری دەکەن لە داڕشتنی زاراوە لە زمانی کوردیدا.

13– چەندین ڕێباز هەیە، کەڕۆڵ دەبینن لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان وەکو (داڕشتن، وەرگرتن، لێکدان، میتافۆر، فرە واتاو...هتد)، کە ڕێبازی (لێکدان و داڕشتن) بە پێی سروشتی زمانی کوردی لە هەموویان سەرەکی ترین، جگە لەو ڕێبازانە، چەندین هۆکاری دیکە هەیە کە دەبنە سەرچاوە بۆ دەوڵەمەند بوونی فەرهەنگی زمان، وەکو (بزووتنەوەی نەتەوەیی و سیاسی، ڕۆژنامەنووسی، پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆژیا، توێژینەوەی ئەکادیمیی، بزوتنەوەی ئەدەبیی... هتد).

هەروەها وشەی نوێ بە ئامادەکراوی بە هۆی یەکێك لەو ڕێگایانە، دێتە ناو فەرهەنگی زمانەوە (داگیرکردن، بازرگانی، دۆزینەوەکان، کۆچکردن).

14– چەندین کێشە دێتە بەردەم زاراوەسازی کوردی، کە هەندێکیان پەیوەندییان بە زمانی کوردییەوە هەیە، وەکو (فرە دیالێکتی، دیاردەکانی هاوبێژی و هاوواتایی) لە زمانی کوردیدا، هەندێکی دیکەیان پەیوەندییان بەو زمانەوە هەیە کە وەکو سەرچاوەیەك زاراوەی لێ وەردەگرین، هەندێ لەو کێشانەش، پەیوەندییان بە بارودۆخی نەتەوەی کوردەوە هەیە، وەك (ژێر دەستەیی و نەبوونی دەوڵەت و نەبوونی داهێنان و دۆزینەوەی گەورەو، نەبوونی کۆڕێکی زانیاری کوردی و نەبوونی فەرهەنگێکی یەکگرتووی کوردی...هتد).

15– بە کوردی پەیڤین، بە کوردی بیرکردنەوەش دەگەیەنێت، واتا هەبوونی عەقلێکی کوردی، پێچەوانەی ئەمەش ڕاستە زمان و بیرکردنەوە پەیوەندییەکی بناغەییان بە یەکەوە هەیە، قسە کردن بە زمانی داگیرکەر، بیرکردنەوەیە بە عەقلی داگیرکەر. کەم وکوڕی هەرەگەورە ئەوەیە کە زمان ئەو بایەخە شایستەی خۆی پێ نەدرێ و بە هەند

وەرنەگیریٚ، کورد دەبیٚ دەرك بەبایەخی زمان و دەوڵەمەند کردنی زمانەکەی بە دانانی زاراوەی نوێباو بکات، بۆ ئەوەی زمانی خۆی و ناسنامەی خۆی بسەپێنیٚ.

16– پێویستە بایەخ بە وەرگێڕان بدەین، زمان خاسیەتی بوونەوەری زیندووی هەیە، گەورەو بچووك دەبێت، بە دەردەکەوێت و لە ناودەچێت، ئەو زمانەی کە نەیتوانی پێشکەوێت و نویٚ بێتەوە دەمرێت، لە پرۆسەی گەشەکردن و نوێبوونەوەدا، وەرگێڕان رۆڵێکی بنچینەیی دەبینێت.

پێشنیاز

پێشنیاز

تاوەکو بۆمان بکرێت، وشەی کوردی ڕەسەن بەکاربهێنین، بەتایبەتی لەبواری پەروەردەو فێرکردن و دام و دەزگاکانی حکومەت و شوێنە ڕەسمییەکان، بۆ ئەوەی نەوەیەکی کوردی هۆشیار بە عەقڵ و هۆشێکی کوردانە و زانستیی پەروەدە بکەین.

پێویستە گرنگی بە هەموو بوارەکانی زاراوەی کوردی بدەین و فەرهەنگی زاراوەسازیی کوردی، بەهەوڵدان و گەڕان و لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆر دەوڵەمەند بکەین، ئەو بیرە زانستییە بسەپێنین، کە خوێندن و فێربوون بەزمانی دایك، لەهەموو زمانێکی دیکە باشترە و بەهۆی زمانی کوردییەوە خویندکار دەتوانێت بەقوڵایی بابەتەکاندا بچێتە خوارەوەو ئەندێشەی فراوان بێت، هەوڵی بەکوردی کردنی سەرجەم زاراوە زانستییەکان بدەین و ئەو بیرەش بسەپێنین کە زمانی کوردی هیچی لە زمانانی دیکەی پێشکەوتوو کەمتر نییە، تەنیا هەوڵدان و خۆماندوو کردنی دەوێت، لەپاڵ گرنگیدان بەزمانی کوردی ئینجا گرنگی بە زمانێکی دیکەی پێشکەوتوو بدرێت بەوێنە وەك زمانی ئینگلیزی، بۆ ئەوەی خوێندکار وردەکارییە زانستییەکان شارەزابێت.

هەوڵبدرێت تا لەتوانادا بێت زاراوەی کوردی ڕەسەن بەکاربهێنرێت. بەوێنە لەگەڵ ئەوەی چەندین ساڵە زاراوەی (ئەستۆپاکی) بەرانبەر بە زاراوەی (براءة الذمة) عەرەبی دانراوە، کەچی تاکو ئێستاش ئەم زاراوە لێکدراوەی زمانی عەرەبی لەزانکۆ و پەیمانگاکان بەکار دەهێنرێت.

سەرچاوەکان

سەرچاوەکان

1- **بەزمانی کوردی :**

1- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), وشەی زمانی کوردی, چاپخانەی کۆری زانیاری کورد, بەغدا, 1975 0

2- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), وشە ڕۆنان لەزمانی کوردیدا, چاپخانەی کۆری زانیاری کورد, بەغدا,1977.

3- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), ڕێزمانی کوردی, بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی), بەشی یەکەم – ناو–, چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق, بەغدا, 1979.

4- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), گیروگرفتەکانی ڕێنوسی کوردی بەئەلف و بێی عەرەبی, چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق, بەغدا, 1982 0

5- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), نوسینی کوردی بەئەلف بێی عەرەبی, لەچاپکراوەکانی ئەمینداریەتی گشتی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان, چاپخانەی (علا), بەغدا, 1986 0

6- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق ((دەستەی کورد)), بەرگی پازدەهەم, چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق, بەغدا, 1986 0

7- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), ڕێزمانی کوردی, بەشی یەکەم (مۆرفۆلۆژی), بەشی سێیەم– ئاوەڵناو–, چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق, بەغدا, 1991 0

8- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), ڕێزمانی کوردی, بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی), بەشی چوارەم – ژمارەو ئاوەڵکردار–, بەغدا, 1998 0

9- ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), ڕێزمانی کوردی, بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی), بەشی پێنجەم – کردار –, دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم, سلێمانی, 2000 0

10–ئەورەحمانی حاجی مارف (د.), فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی, کوردی – عەرەبی – ئینگلیزی, سلێمانی, 2004 0

11– ئەورەحمانی حاجی مارف(د.)، بەرهەمە زمانەوانییەکانم ((نوسین و وەرگێران))، بەرگی سێیەم، (وتارو لێکۆڵینەوە) لەگەڵ پاشکۆیەك، سلێمانی، 2005.
12– ئەبو بەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لەزمانی کوردی و فارسی دا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، 2004 0
13– ئەحمد ئەبو زەید (د.)، (و):رۆشنا ئەحمەد، زانستی سەردەم، ژمارە(23)، سلێمانی، 2005 .
14– ئەمجەد شاکەلی، گۆڤاری نەوشەفەق، ژمارە (2)، 2003 0
15– ئەنجومەنی کۆڕی زانیاری ،نەسرین محمد فەخری، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، 1973
16– ئەنجومەنی کۆڕ، لیستەی سێیەمی زاراوەکانی کۆڕ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی دوهەم، بەشی دوهەم، بەغدا، 1974 0
17– ئەنجومەنی کۆڕ، ئەحمەد حەسەن، جەمال بابان، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، بەغدا، 1975 0
18– ئیبراهیم عزیز ئیبراهیم (د.)، دیالێکتەکانی زمانی کوردی، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 1983.
19– بارات ئۆسما نۆڤا، (و): شوکر مستەفا، کۆڤاری کۆری زانیاری عێراق ((دەستەی کورد))، بەرگی حەوتەم، بەغدا، 1980 0
20– بەختیار سەجادی، محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، کوردی – ئینگلیزی، ئینگلیزی – کوردی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2002 0
21– بەختیار سەجادی، محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی، کوردی – ئینگلیزی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاَوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2005 0
22– بەدران ئەحمەد حەبیب رێنوسی یەکگرتووی کوردی، چاپی یەکەم، ئاراس، هەولێر، 2004 0
23– بەدران ئەحمەد حەبیب، فەرهەنگی زارەوە گەلی راگەیاندن، ئینگلیزی – کوردی – عەرەبی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2005 0

24- بەکر عومەر عەلی, بەستن و کرتاندن لەزمانی کوردیدا, نامەی ماجستێر, کۆلیجی ئاداب, زانکۆی سەلاحەدین, 1992 0

25- بەکر عومەر عەلی, میتافۆر لەروانگەی زمانەوانییەوە, نامەی دکتۆرا, کۆلێژی زمان, زانکۆی سلێمانی, 2000 0

26-بەکر عومەر عەلی (د.), چاو پێکەوتن, زانکۆی کۆیە.

27-بۆبێ ئەسەر, ئەمڕۆ پێویستمان بەچی هەیە, گۆڤاری بەربانگ, ژمارە(87), ساڵی (12), ستۆکهۆڵم, 1993 0

28-تاهیر سادق, رێنوس – چۆنیەتی نوسینی کوردی, چاپی دووەم, لەبلاّوکراوەکانی کتێبفرۆشی سیدیان, مەهاباد, ساڵی چاپ (نییە) 0

29- تاهیر سادق, فەرهەنگی هاوواتاکانی کوردی, کوردستان, سلێمانی, 1998 0

30- تاهیرە سەففار زادە, (و): قادر وریا, بنچینەکانی وەرگێران, دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم,سلێمانی, 2005

31- تەها فەیزی زادە, فەرهەنگی وشە دوانەکانی زمانی کوردی, چاپی یەکەم, ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەییوبی, ورمێ, 1367ی هەتاوی 0

32- تۆفیق وەهبی, ئەسڵی پیتە قالبی ((ئە)) ی شێوە سلێمانی, چاپخانەی کۆری زانیاری کورد, بەغدا, 1973 0

33-جەلال مەحمود عەلی, ئیدیۆم, بەرگی یەکەم, چاپخانەی حسام,بەغدا, 1982 0

34- جەما نەبەز, هەندێ زاراوەی زانستی, چاپخانەی کامەران, سلێمانی, 1960 0

35- جەمال نەبەز, زمانی یەکگرتووی کوردی, بامبێرگ, ئەڵمانیا, 1976 0

36-جەمال نەبەز, سەرنجێك لەچەند زاراوەیەکی تازە بەکار هاتوو و کۆری زانیاری کورد, کۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات, ژمارە (22), چاپخانەی ((دار الجاحظ)), بەغدا, 1978.

37-جەمال عەبدول, فەرهەنگی کیمیا, ئینگلیزی – عەرەبی – کوردی, دووەم چاپ, سلێمانی, 1999 0

38-جەمال عەبدول, بەرکولێکی زانستە زاراوەسازیی کوردی, چاپی یەکەم, قەشەنگ, سلێمانی, 2001 0

39– حوسێن محەمەد عەزیز, ململانێی ئایدۆلۆژیی لەکوردستاندا, چاپی دووەم, چاپخانی کتێبی هەرران,سوید, 1995 0
40– حوسێن محەمەد عەزیز, سەلیقەی زمانەوانیی و گرفتەکانی زمانی کوردی چاپی دووەم, چاپخانەی کارۆ, سلێمانی, 2005 0
41– دەستەی کورد, رێنوسی کوردی بەپێی بریارەکانی کۆڕی زانیاری عێراق, چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق, بەغدا, 1987 0
42– دەستەی کورد, محەمەدی مەلاکەریم, نەسرین محمد فەخری, گۆڤاری کۆری زانیاری ((دەستەی کورد)), بەرگی بیستو نۆهەم و سیهەم, بەغدا, 2002 0
43– دلبەر ئیبراهیم فەرج شالّی, یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردی نامەی ماجستێر, کۆلێژی زمان, زانکۆی سلێمانی, 2000 0
44– دیار عەلی کەمال, طالب حسێن عەلی (د.), یاساکانی رۆنان و گوێزانەوە لەرستەی کوردیدا, گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەکان. ژمارە (21), زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 2004 0
45– دیوانی بێخود, بەغدا, 1970 0
46– رەفیق محەمەد محێدین شوانی, چاوگ و فرمان کامیان سەرچاوە و بنەرەتن, گۆڤاری کۆری زانیاری ((دەستەی کورد)), بەرگی بیستو حەوتەمو بیستو هەشتەم, بەغدا, 1998 0
47–رەفیق محەمەد محێدین شوانی, ئەو وشانەی لەچاوگەوە وەردەگیرێن, نامەی ماجستێر, کۆلێجی ئەدەبیات, زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 1998 0
48–رەحمان ئیسماعیل حەسەن کانەبی, پێرەوی فۆنیمە ناکەرتی یەکان, نامەی دکتۆرا, زانکۆی بەغدا, 1998 0
49– رەحیم قادر سورخی, رۆلّی واتا, لەپرۆسیسی پێوەندییەگشتیەکاندا, زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 2005.
50–سازان رضا معین, واتاو دەوروبەر (لێکۆڵینەوەیەکی پراگماتیکیە), کۆلێجی پەروەردە زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 2005 0
51– سەلام ناوخۆش بەکر, زماننناسی و هەندێ بابەتی زماننناسی کوردی, لەبلاّوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران, چاپخانەی (ژین), هەولێر, 2004 0

52- شێخ ئەحمەدی جزیری, دیوانی مەلای جزیری, تهران, 1361 ی هەتاوی.
53- شێخ محەمەدی خاڵ, فەرهەنگی خال, جزمی یەکەم, چاپخانەی کامەران, 1960 0
54- شێخ محەمەدی خاڵ, فەرهەنگی خاڵ, جزمی دووەم, چاپخانەی کامەران, سلێمانی, 1964.
55- شێخ محەمەدی خاڵ, پەندی پێشینان, چاپی دووەم, سلێمانی, 1971 0
56-شێخ محەمەدی خاڵ , هەژار موکریانی, گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد, بەرگی دووەم, بەشی یەکەم, بەغدا, 1974 0
57-شێخ محەمەدی خاڵ, پەندی پێشینان, چاپی سێیەم, دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم, سلێمانی, 2000 0
58-شێرکۆ بابان (د.), ڕێزمانی پاشگری دووپاتیی ((ەوە)), چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە, هەولێر, چاپی یەکەم, 2001 0
59-شێرکۆ حەمەئەمین قادر, مۆرفیمە بەندەلێکسیکی و ڕێزمانییەکان و ئەرکیان لەدیالێکتی گۆراندا, نامەی ماجستێر, کۆلێجی زمان, زانکۆی سلێمانی, 2002 0
60- صادق بەهائەدین ئامێدی, ڕێزمانا کوردی, کرمانجی یا ژۆری و ژێریا هڤبەرکری, چاپایەکێ, دار الشؤون الثقافية العامة, بەغدا, 1987 0
61- صادق بەهائەدین, ئیدیەمێت کوردی, چاپا دووێ, چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ, هەولێر, 2005 0
62- صباح رەشید قادر, هاوبێژی وفرەواتایی لەگێرەکدا, نامەی ماجستێر, کۆلێجی زمان, زانکۆی سلێمانی, 2000 0
63-صدیق بۆرەکەیی, دیوانی مەستورەی کوردستانی, 1374 ی هەتاوی 0
64-طالب حوسێن عەلی, فۆنۆلۆجی و دیاردەی ئاسانبوونی فۆنیمەکان لەشێوەزاری سلێمانیدا, نامەی ماجستێر, کۆلێجی ئاداب, زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 1989 0
65-طالب حوسێن عەلی, هەندێ لایەن لەپەیوەندی نێوان رستەو واتا لەکوردیدا, نامەی دکتۆرا, کۆلێجی ئاداب, زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 1998 0
66- عەبدولرەحمان ئەمین زەبیحی, قاموسی زمانی کوردی, ئینتیشاراتی سەلاحەدینی ئەییوبی, ورمێ, 1367 ی هەتاوی 0

67- عەبدولرەحمان ئەمین زەبیحی, قاموسی زمانی کوردی, بەرگی دووەم, چاپخانەی کۆری زانیاری کورد, بەغدا, 1979.
68- عبدالرحمن بەگی صاحبقران, دیوانی سالم, بلاّوکراوەی (کوردی و مەریوانی) ژمارە (5),بەغدا, 1933 0
69- عبدالرحمن بەگی صاحبقران, دیوانی سالم, چاپخانەی کوردستان, چاپی دووەم, هەولێر, 1972 0
70- عەلائەدین سجادی, خۆشخوانی, چاپخانەی (مەعارف), بەغدا, 1986.
71- عیزەدین مستەفا رەسول, سەرنجێ لەزمانی ئەدەبی یەکگرتوو, چاپخانەی (سلمان الاعظمی), بەغدا, 1971 0
72- عیزەدین مستەفا رەسول (د.), بۆ زمان, چاپخانەی شڤان, سلێمانی, 2005 0
73- غازی فاتح وەیس, کتێبی زاراوەی کوردی و چەند تێبینییەك, گۆڤاری کاروان, ژمارە (24), هەولێر, 1984 0
74- فەتاح مامەعلی, هاودەنگ لەزمانی کوردیدا, نامەی ماجستێر, کۆلێژی ئاداب, زانکۆی سەلاحەدین, 1989 0
75- فەرەیدون عەبدول محەمەد, هەندێ لایەنی رستەسازی زاری هەورامی, نامەی دکتۆرا, کۆلێجی ئاداب, زانکۆی سەلاحەدین, 1998 0
76- فوئاد تاهیر سادق, هۆشیاری زمانەوانی, چاپی یەکەم, کوردستان, سلێمانی, 1999 0
77- کامل حەسەن بەسیر(د.), زمانی عەرەبی و کێشەی زاراوەی کوردی, چاپخانەی کۆری زانیاری کورد, بەغدا, 1974 0
78- کامل حەسەن بەسیر (د.), زاراوەی کوردی, زانکۆی سلێمانی, سلێمانی, 1979 0
79- کامل حەسەن بەسیر(د.), زمانی نەتەوایەتی کوردی, کۆری زانیاری عێراق, بەغدا، 1984 0
80- کەمال جەلال غەریب, ئینسکلۆپیدیا چییە؟, ئۆفیستی راز, سلێمانی, 2004 0
81- کەمال مەزهەر ئەحمەد (د.), رێنیسانس, فوئاد میسری کردوویە بەکوردی, چاپی یەکەم, چاپخانەی (الحوادث), بەغدا, 1984 0

82- کەمال فوئاد, زاراوەکانی زمانی کوردی و زمانی ئەدەبیی و نوسینیان, گۆڤاری زانیاری, ژمارە (4), بەغدا, 1971 0

83-کەمال مەعروف (د.), ئەدەبیاتی کلاسیکی و نوێخوازی کوردی, چاپی یەکەم, ژین, سلێمانی, 2003 0

84-کەریمی حسامی, یادی هێمن, چاپی یەکەم, لەبلاْوکراوەکانی سەردەمی نوێ, سوید, 1987 0

85-کەوسەر عەزیز ئەحمەد, بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی, نامەی ماجستێر, کۆلێجی ئاداب, زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 1990 0

86-کوردستان موکریانی (د.), سینتاکسی رستەی سادە لەزمانی کوردیدا, دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندن, چاپخانەی (دار الحرية), بەغدا, 1986 0

87-کوردستان موکریانی, سینتاکسی رستەی کوردی, چاپی یەکەم, چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ,هەولێر, 2000 0

88-کوردستان موکریانی (د.), سینتاکسی رستەی تێکەڵ, چاپی یەکەم, چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە, هەولێر, 2004 0

89-کۆمەڵێ نوسەر, ژماری تایبەت بەسیمیناری فەرهەنگی, نوسەری نوێ, ژمارە (19), چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری, هەولێر, 2001 0

90-گیو موکریانی, فەرهەنگی مەهاباد, چاپی یەکەمین, چاپخانەی کوردستان, هەولێر, 1961 0

91- لیژنەیەک لەوەزارەتی پەروەردە, فەرهەنگی قوتابی, کوردی – عەرەبی, چاپی یەکەم, الوفاق, بەغدا, 2001 0

92- لیژنەی دەستوری زمانی کوردی, زمانی کوردی, هەندێ لەبابەتە کێشەدارەکان لە رێزمانی کوردیدا, چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق, بەغدا, 1985 0

93- لیژنەی زاراوە زانستیەکان, زاراوە زانستیەکان, گۆڤاری کۆری زانیاری کورد, بەرگی چوارەم, بەغدا, 1976 0

94- لیژنەی ((زمان و زانستەکان)), رێزمانی ئاخاوتنی کوردی, گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد, بەرگی شەشەم, بەغدا, 1978 0

95- لیژنەی زمان, چەمكێكی دی لەرێزمانی كوردی, كۆڕی زانیاری عیراق, دەستەی كورد, بەغدا, 2000 0

96- مەسعود محەمەد, وردبوونەوە لەچەند باسێكی رێزمانی كوردی, چاپی یەكەم, چاپخانەی كۆڕی زانیاری كورد, بەغدا, 1974 0

97-مەسعود محەمەد, زاراوەسازی پێوانە, چاپخانەی سۆمەر, بەغدا,1988 0

98-محەمەد ئەمین هەورامانی, زاری زمانی كوردی لەترازووی بەراورد دا, بەغدا, 1981 0

99- محەمەد ئەمین هەورامانی, فەرهەنگی زاروو ئیدیۆمی زمانی كوردی, ئەمیندارێتی گشتی رۆشنبیری لاوان, بەغدا, 1989 0

100- محەمەد تاهیر گوهەزری, رێزمانا كوردی زارێ كرمانجی, چاپخانا خەبات, دهۆك, 1999 0

101- محەمەد چیا, فەرهەنگی فەلسەفی, ئینگلیزی – عەرەبی – كوردی, چاپی دووەم, سلێمانی, 2004 0

102- محەمەد حسێن علی زهاوی, گیروگرفتی نوسینی كوردی بە ئەلف بێی عەرەبی, نامەی ماجستێر, كۆلێجی پەروەردە, زانكۆی بەغدا, 1999 0

103- محەمەد مەحوی (د.), زمان و زانستی زمان, بەرگی یەكەم, دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم, سلێمانی, 2001 0

104- محەمەد وەسمان, چەند لاپەڕەیەكی رۆژنامەنوسی, كوردستان, هەولێر, 2004 0

105- محەمەد وەسمان, گیروگرفتەكانی زاراوەدانان لەزمانی كوردیدا, هەولێر, 2004 0

106- محەمەد وەسمان, بەرەو فەرهەنگی پزیشكی یەكخراو, نوسەری نوێ, ژمارە (18), هەولێر, 2001 0

107- محەمەد مەعروف فەتاح, گۆڤاری كوڕی زانیاری عێراق, ((دەستەی كورد)), بەرگی پازدەم, بەغدا, 1986 0

108- محەمەد مەعروف فەتاح, سەرەتایەك لەزمانەوانی بەكەرەسەی كوردی, چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین, هەولێر, 1987 0

109- محەمەد مەعروف فەتاح, گۆڤاری رۆشنبیری نوێ, ژمارە (112), 1989

110- محەمەد مەعروف فەتاح, گۆڤاری رۆشنبیری نوێ, ژمارە(121), 1989 0
111- محەمەد مەعروف فەتاح, رۆشنبیری نوێ, ژمارە (125), 1990 0
112- محەمەد مەعروف فەتاح, زمانەوانی, چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین, 1990 0
113- محەمەد محەمەد نوری عارف, نەسرین محەمەد فەخری, گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات, ژمارە (18), چاپخانەی (مەعاریف), بەغدا, 1974 0
114- مستەفا نەریمان, رێنوسی کوردی لەرەگ و ریشەوە, دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی, دار الحرية للطباعة, بەغدا, 1981 0
115- موحسین ئەحمەد عومەر (د.), فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی, بەرگی یەکەم, دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس, چاپخانەی وەرزاەتی پەروەردە, هەولێر, 2005 0
116- مینۆرسکی, کوردی و تێبینی و وردبونەوە, وەرگێرانی لەعەرەبییەوە, حەمەسەعید حەمەکەریم,چاپی یەکەم, چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین, هەولێر, 1984 0
117- میدیا, سەرتایێکی زماننناسی, بەرگی یەکەم, سلێمانی, 1998 0
118- مەهاباد قەرەداغی, زمان و ناسنامە, رەهەند, لەبلاوکراوەکانی نێوەندی رەهەند بۆ لێکۆلینەوەی کوردی, چاپخانەی رەنج, ستۆکهۆڵم, 2000 0
119- نەسرین محەمەد فەخری (د.), هەندێ زاراوەو ئیدیۆمەی کوردی لێکۆلینەوەو لێکدانەوەیان لەرووی زمانەوە, گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات, ژمارە (19), دار الجاحظ, بەغدا, 1976 0
120- نەوشیروان مستەفا ئەمین, پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن, چاپی یەکەم, ئەڵمانیا بەرلین, 1997 0
121- نوری عەلی ئەمین, گرتنی کەلێنێکی تر لەرێزمانی کوردی, چاپخانەی مەعارف,بەغدا,1958 0
122- نوری عەلی ئەمین, رێزمانی کوردی ب1, چاپخانەی کامەران, سلێمانی, 1960.
123- نیعمەت عەلی سایە, رێزمانی کوردی زاری کەلهوری چاپخانەی شڤان, سلێمانی, 2004

124- هەژار, هەمبانەبۆرینە, فرهنگ كوردى, فارسى, چاپى یەكەم, سروشت, تهران, 1367ى هەتاوى 0
125- هێمن, پاشەرۆك, چاپى دووەم, چاپخانەى پیرۆز, لەبلاوكراوەكانى سەیدیان, مهاباد, خاكەلێوەى 1362 ى هەتاوى 0
126- وریا عمر ئەمین , مردنى وشە , كاروان, ژمارە(45), 1986 0
127- وریا عمر ئەمین (پ), چەند ئاسۆیەكى ترى زمانەوانى, چاپى یەكەم, بەرگى یەكەم, ئاراس, هەولێر, 2004 0

2- بەزمانى عەرەبى : -

128- ابراهیم انیس (د.), من اسرار اللغة, الطبعة الرابعة, الانجلو, القاهرة, 1972 0
129- ارسطو طالیس, ترجمة : عبدالرحمن البدوي, فن الشعر, مكتبة النهضة العربیة, 1953 0
130- جون لاینز, ترجمة : مجید المشاطة, اللغة والمعنى والسیاق, مطبعة جامعة البصرة, البصرة, 1987 0
131- ر.ل. تراسك, ترجمة : رانیا ابراهیم یوسف, اساسیات اللغة, الطبعة الاولى, المجلس الاعلى للثقافة, القاهرة, 2002 0
132- ستیفن اولمان, ترجمة : كمال محمد بشر, الطبعة العاشرة, مكتبة الشباب 0
133- علي القاسمي (د.), مقدمة في علم المسطلح, بغداد, 1985 0
134- عمر ابراهیم عزیز (د.), العلاقة بین اللغة والفكر, مجلة (روشنبیرى كوردستان), العدد (5), اربیل, 2001 0
135- محمد على الخولي, معجم علم اللغة النظري, انكلیزى – عربى, مكتبة لبنان, بیروت, 1982 0
136- ن. غطاس, هـ. جوهانس, أ. برش, أ. روبرستون, قاموس الادارة, عربى – عربى – انكلیزى, بیروت, لبنان, 1983.

3- بەزمانى ئینگلیزى :

137- Arnold, I. (1973), English word, mock be : Leningrad.
138- Crystal, david (1991), A dictionary of linguistics. Black well :oxford.

139- Dixon, R.M.W 1977, where have all the adjectives Gone studies in language , voI., No: 1. 19 – 80
140- From kin V. (1988) An Introduction to language, Holt, Rinhart and winstonIns: U.S.A.
141- Jennifer seidl, (1988), English Idioms, oxford university press.
142- palmer, F.R. (1981). semantics, cam bridge university press.
143- Scalise, S. (1986), Gene rative Morpho Logy, foris pub Lication, Dordree ht: Holand.

ملخص الرسالة

هذه الرسالة الموسومة (معجم اللغة وعلم المصطلح الكردي) دراسة وصفية على المستوى المورفولوجي, تتحدث عن كيفية إغناء معجم الكردي بالمصطلحات.

وتحتضن مقدمة لتوضيح سبب إختيار البحث والمنهج المتبع في إنجاز هذه الرسالة , ثم يأتي بعدها تمهيدٌ لتوضيح بعض المفاهيم المستخدمة في الرسالة

وهذه الرسالة تتكون في ثلاثة فصول:—

الفصل الاول:

يتناول(معجم اللغة و المصطلحات المصطنعة),ويتكون في توطئة قصيرة لتوضيح دور الكلمة ومعجم اللغة , ويتحدث عن السوابق واللواحق النحوية التي تشترك في صياغة المصطلحات في اللغة الكردية, ويتناول أيضاً المورفيم المزدوج لبعض اللواحق, التي تنشأ نتيجة انشطار الكلمة الى المورفيمات المكونة للمصطلحات , مع بعض الكلمات البسيطة المستخدمة اليوم في اللغة الكردية.

الفصل الثاني :

هذا الفصل الذي يحمل عنوان (المصادر الاخرى لاغناء معجم اللغة) ,يدرس دور الكلمة في إغناء معجم اللغة مع تبيان صفاتها وخصائصها المميزة , إضافة الى التطرق الى الطرائقها الاخرى مثل الاكرونيم والانشطار .... الخ، التي تلعب دوراً كبيراً في التطور وإغناء معاجم اللغات في اغلب اللغات الحية, وتناولنا في هذا الفصل بعض العوامل الاخرى التي تؤدي الى إزدهار معاجم اللغات , مع ذكر السبل والوسائل التي تُسهل دخول الكلمات الجديدة الى اللغات , مثل الاحتلال والهجرة والاكتشافات ...الخ .

الفصل الثالث : —

تتمثل جوانب (مشكلة المصطلحات الكردية)، يتناول هذا الفصل المشاكل التي تعترض المصطلحات الكردية في وقتنا الراهن , وأردفنا ذلك بأراءنا الخاصة بهذا الصدد , فأقترحنا الحلول المناسبة لها , إعتماداً على الطرق الحديثة في علم اللغة .

وتأتي بعد الفصول الثلاثة نتائج البحث , التي توصلت اليها , وهى كثيرة منها للغة دور مهم في حياة الفرد والمجتمع , لانها تحمل واجبات متنوعة , وتحتاج الى النمأ والتطور لتجديد نفسها , والمصطلحات الجديدة تسبب في تطور ورقي اللغات الحية .. ثم نأتي بعدها قائمة المصادر واالمراجع المعتمدة في هذا البحث , وتضم مجموعة كبيرة في المصادر والمراجع المهمة لإنجاز الرسالة.

Abstract

This thesis entitled ((Kurdish Lexicon and Terminology)) is a descriptive study that deals with Kurdish terminology and enrichment of its lexicon .

Apart from the introduction which explains why the subject has been chosen, the thesis is made up of three chapters and results as follows .

Chapter one :.

This chapter includes a short introduction demonstrating the function of word and lexicon , the affixes that contribute in composing words in Kurdish language , Some dual morphemes and suffixes that appear as a result of slicing words to their components , looking for Kurdish lexicons and some simple words that one used as affixes in the language .

Chapter two:-

This part is devoted to (other references to enrich the dictionary) explaining their role and characteristics one by one besides some creative ways like slicing , diminution acronym etc.

That have no table and important role in developing lexicon in most languages, as well as the factors and means that expand lexicon and bring ready made words in to Kurdish language for example, occupation, discovery, migration.

Chapter three:-

It includes the problems that face Kurdish terminology nowadays. The problems have been discussed besides our own opinions on this case and suggesting suitable solutions relying on new scientific methods of linguistics.

Finally, there is a list containing the most important results drawn form the thesis and the references used.